

Zbornik

o stjepan
zlatoviću

ZBORNİK O STJEPANU ZLATOVIĆU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 6

Glavni urednik
Pavao Knezović

Izvršni urednik
Marinko Šišak

ISBN 978-953-6682-78-2

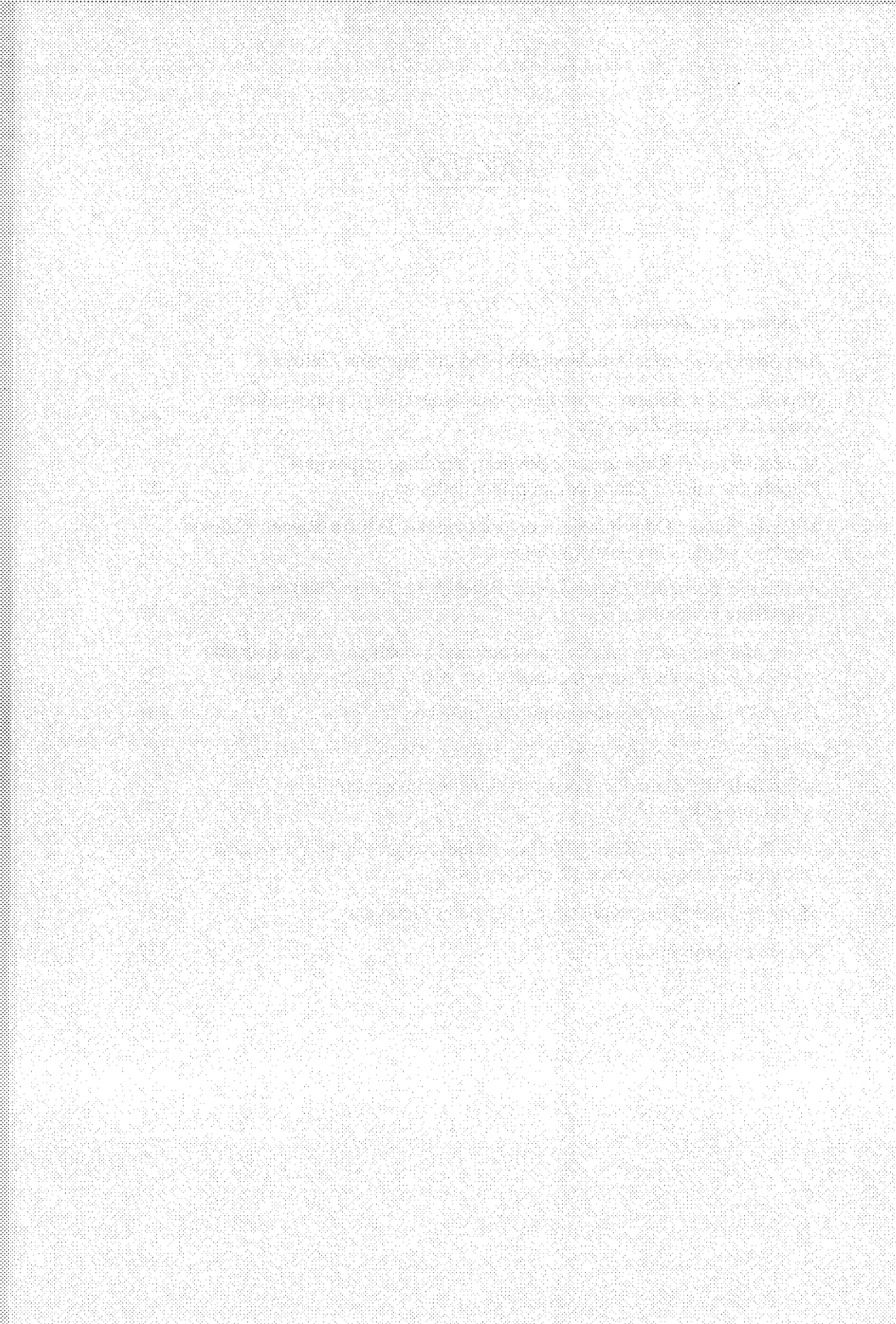
ZBORNİK
O
STJEPANU ZLATOVIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Fra Stjepan Zlatović«, Šibenik – Skradin – Visovac,
26. – 27. X. 2007.*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2008.

KAZALO

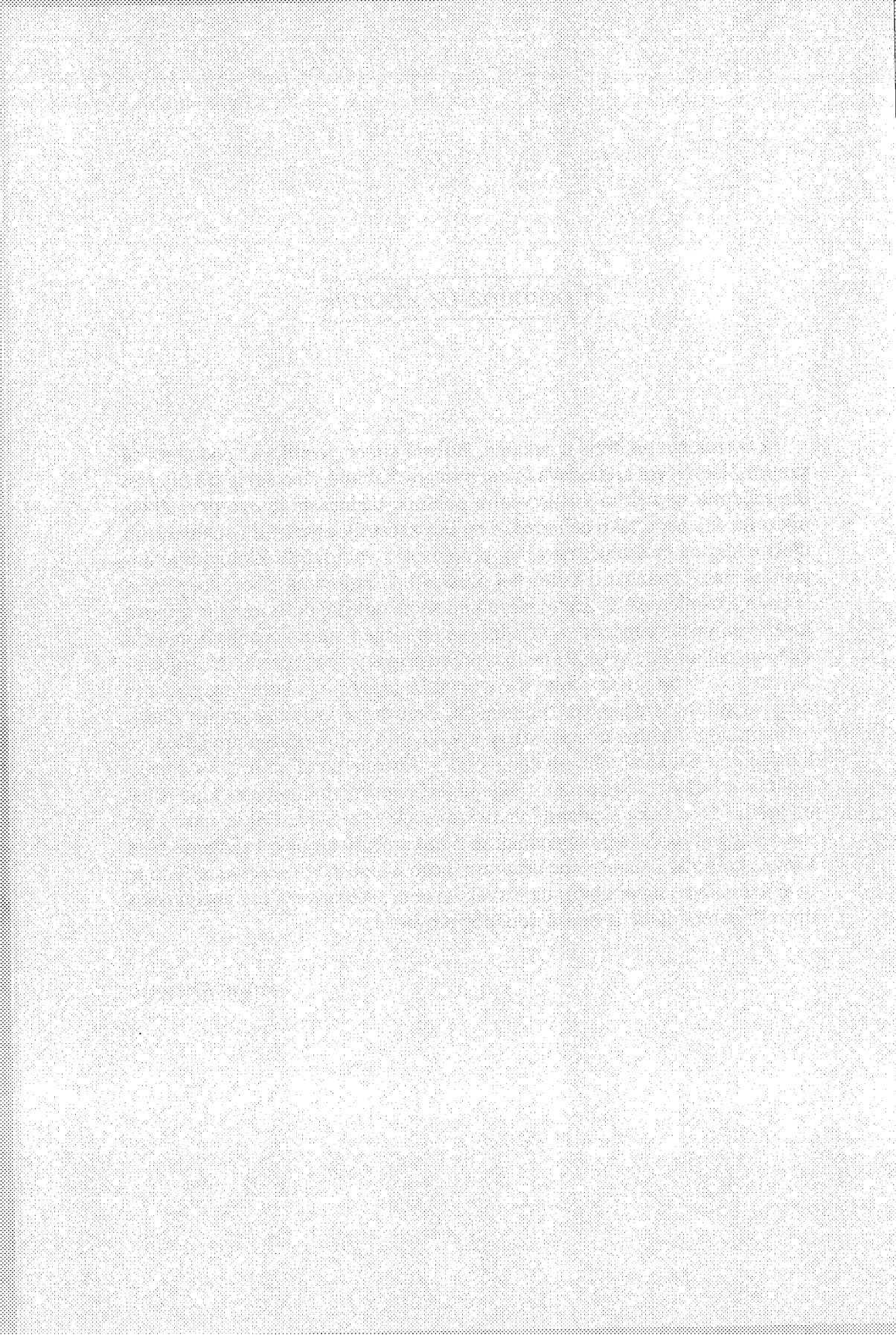
<i>Pripomena uz Zbornik</i>	7
<i>Ines Srdoč-Konestra</i> : Autobiografski diskurz Stjepana Zlatovića	9
<i>Nevenka Videk</i> : Literarno-povijesno-autobiografsko u pripovjednom opusu fra Stjepana Zlatovića	23
<i>Marko Jerković</i> : Kada prestaje povijest, a počinje pripovijest? Preporodne misli u Zlatovićeve pripovijetkama	39
<i>Miljenko Buljac</i> : Od pripovijesti do pripovijetke. Je li fra Stjepan Zlatović mjerljiva veličina hrvatske književnosti?	57
<i>Anastazija Vlastelić</i> i <i>Diana Stolac</i> : Bilješke uz čitanje Zlatovićeve Vukodlaka i župnika	79
<i>Bojan Marotti</i> : Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića. Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika	95
<i>Pavao Knezović</i> : Zlatovićeve uporaba latinskog	163
<i>Josip Lisac</i> i s. <i>Terezija Zemljić</i> : Fra Stjepan Zlatović i bosančica	187
<i>Milko Brković</i> : Zlatovićeve prijepisi starih isprava pisanih bosanicom (1464.–1780.)	199
<i>Ivan Bekavac Basić</i> : Knin u djelima franjevac provincije Presvetoga Otkupitelja druge polovice 19. stoljeća	247
<i>Marinko Šišak</i> : Znanstveni skup o Stjepanu Zlatoviću	271
Kazalo osobnih imena	279

Pripomena uz Zbornik

Zbornik što ga držiš u rukama, štovani štioče, uvelike se podudara sa samim Zlatovićem i odražava *in nuce* njegov habitus. Kao što je fra Stjepan bio začetnik na nekim znanstvenim poljima, budući da je ovo prvi Zbornik o fra Stjepanu tako će možda i on biti začetnik opsežnih i znanstvenih djela u kojima će budući naraštaji propitivati i valorizirati Zlatovićeve doprinose našoj znanosti i kulturnoj prošlosti. U radovima Zbornika glavna je pažnja usmjerena na Zlatovićeve književne oglede, definirana je njihova književna vrsta, izrečene su vrjednosne procjene i autorova angažiranost u buđenju nacionalne svijesti i ponosa preko pripovjedne proze. U drugoj skupini radova razmatra se Zlatovićeve uporaba hrvatskog i latinskog jezika te njegova stilska izražajnost. Najmanje se radova bavi najznačajnijim Zlatovićevim doprinosima u znanosti, tj. crkvenom i redovničkom poviješću, te klasičnom i nacionalnom arheologijom. S obzirom na ta područja Zbornik ispunjava žarku fra Stjepanovu želju objavljivanjem dokumenata koje je još on predao Hrvatskoj akademiji da ih izda na svjetlo dana. Dakle, nakon sto dvadeset godina čekanja objavljuju se ti dokumenti, ali ne u edicijama naše krovne kulturne i znanstvene ustanove, nego u nizu *Tihih pregalaca*. Tim je ovaj niz očuvao lijepi običaj da u svakom zborniku po prvi put objavi neko djelo ili barem djelić iz opusa dotičnog pregaoca.

Pavao Knezović

Ines Srdoč-Konestra

AUTOBIOGRAFSKI DISKURZ STJEPANA ZLATOVIĆA

Pregledni članak
UDK 821.163.42.09 Zlatović, S.

Struktura

*Uspomene moga života*¹ fra Stjepana Zlatovića² počinju dvama natpisima, citatima Massima d'Azeliya i Louisa Nevillata o životu, služenju Bogu, podnošenju, žrtvovanju i borbi za život. Slijedi autorov tekst u kojem svoj rukopis naziva *knjiga mojih uspomena*, te ističe recipijente kojima su namijenjene uspomene – to su budući istraživači *naše redodržave* – dakle redodržave Presvetoga Otkupitelja. Razvidno je da uporabom zamjenice **moje** Zlatović rabi temeljni signal autobiografskog kazivanja – *ja* formu, a spominjući redodržavu kojoj pripada kao franjevac u prvome licu množine – označava pripadnost franjevačkoj zajednici; svrhovitost, funkcionalnost teksta je neupitna – on kao pojedinac daje prilog nekom budućem istraživanju njegove redodržave. Uspostavlja tako u prvim rečenicama model konstituiranja teksta koji će zadržati do kraja sačuvanoga rukopisa – on je autobiograf, ali i biograf, jer paralelno teku najmanje dvije priče, priče o dvama životima³, priča njegova života i priča o zajednici kojoj pripada. Sukladno 'profesiji' – redovnik i interesima – povjesničar *identitet koji nastaje u tekstu konstituira se kao društvena instancija*,⁴ dominirat će postupci ko-

¹ Zlatović, Stjepan, *Uspomene moga života*, Priredio Pavao Knezović, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2007. Ta je knjiga promovirana u Šibeniku na skupu o Stjepanu Zlatoviću (Šibenik–Skradin–Visovac, 26. i 27. listopada 2007.). Zahvaljujem Pavlu Knezoviću koji mi je prije objavljivanja ustupio tekst *Uspomena*. U nastavku teksta uz citate iz *Uspomena* u zagradi navodimo stranice prema tiskanom izdanju.

² O fra Stjepanu Zlatoviću usporedi u: Kosor, Karlo, O fra Stjepan Zlatović (nacrt monografije), *Kačić*, Split, 1/1967, str. 205–303.

³ Usporedi, Zlatar, 1988.

⁴ Usporedi, Zlatar, 1998., str. 10.

jima se sugerira 'vjerodostojnost' zapisanoga. Izostaje zagledanje u sebe, u vlastitu dušu, dakle introspekcija i/ili samorefleksija.

Uvodna je *Pripomen(a)* datirana 10. rujna 1884. godine i locirana u šibenski samostan sv. Lovre, a završna *Pazka!* samo u Šibenik 7. veljače 1889. obje s potpisom *fra Stip. Zlatović*. Ta su dva isječka posebno relevantna za odnos prema tekstu jer je Zlatović odlučio uništiti sve što slijedi nakon 62. stranice rukopisa, koji je, kako navodi imao 146 stranica. Dakle svjesno je ostavio samo 62 stranice rukopisa podijeljenoga u šest poglavlja obilježenih rimskim brojkama, a uništio 84 stranice koje su bile podijeljene u 19 poglavlja, a odnosile su se na period do kraja 1888. godine. Takva autorska gesta nije sasvim neobična (bilo je pisaca koji su uništavali vlastite tekstove). Pomalo je neobično što Zlatović to čini s autobiografskim tekstom u kome 'je sve dopušteno', što točno opisuje koliko je uništio teksta i zašto, te ako tekst nije namijenio objavljivanju, što nam je uvodno naglasio – na to su ga morale nagnati neke posebne okolnosti u njegovu okruženju, a sam navodi *osvjedočio sam se da bi tko iz ovih uspomena kakov mogao hrdjave svrhe izvoditi i zlorabiti na štetu moju, na značaj i dobar glas osoba spomenutih i na štetu bratske ljubavi, te sam svekoliko odarnuo i uništio da ne budem kriv što sam s mojim uspomunami dao uzroka da tko ogriješ dušu, što se uhvam da neće imati uzroka u ostavljenih sprida strana 62. (str. 52) – svjesna je to autocenzura koju provodi kada je zaključio da se urušavaju načela koja je vlastitome pisanju uvodno postavio. Tekst što je do nas došao zbog takve autorske intervencije moramo smatrati integralnim.*

Raščlamba

Vratimo se uvodnoj *Pripomeni*.

Autor poticaj pisanju objašnjava radošću čitanja tuđih uspomena i bilježaka na koje je nailazio za svojih arhivskih istraživanja te ga je ponijela misao da *pobilježim ono što sam u životu opazio, zgrade i nezgrade koje sam preživio, običaje puka među kojim sam stanovao, kreposti i slaboće, vrhline i kukavštine i tako dalje* (str. 7). Zamišlja da bi isto tako za stotinu ili dvije stotine godina neki istraživač mogao imati korist čitajući njegov rukopis čime određuje svrhovitost svoga teksta, njegovu dokumentarnost i autentičnost. Također, takvim pristupom ostvaruje jedno od načela koje karakterizira autobiografski diskurz – odrediti se u vremenu ali i »preko«
vremena (za 100–200 godina). U pristupu će pokušati zadržati objektivnost povjesničara, znači da subjektivnost pretpostavlja povijesno-empirijskom interesu, odnosno da je njegova autobiografija pisana na način povjesničara. Time najavljuje relativno mali udio osobnog identiteta u tekstu. *Kao povjesničar bilježiti ću čine jer bijahu, pa ako će ti čini i zli i nemili biti, mogu ko-*

ristovati pametnu i razboritu da se osvjedoči na što bi i on mogao padnuti, ako se istinam, pravdam i krepošću ne naoruža, pošto i stupovi najkrepčiji lahko popucaju, ako ne stoje na stavnom temelju svoje osi. (str. 7)

Istovremeno želi poučiti savjetom što pripada redovničkoj utilitarnoj intenciji, ali također podcrtava želju da njegova autobiografija bude korisna pa je razvidan i pedagoški aspekt autobiografije. No, ipak će morati popustiti subjektivnim kriterijima procjene pri navođenju činjenica jer će neke svjesno izostaviti kako bi izbjegao njihovu krivu interpretaciju – *a morati ću i istinu večekrat pritajati* – i taj je postupak moguće obilježiti kao oblik autocenzure.

Javlja se i tipični apel obraćanja čitatelju s molbom da njegove uspomene *s dobra pogleda sudi*, jer ako bi bile drugačije interpretirane, želi da *budu sažgane i uništene*. Isprepleće se kontinuirano topos franjevačke skromnosti, potiranja osobnosti i isticanje interesa zajednice s autorskim *ja* koje je svjesno mogućnosti izbora, ali i nemogućnosti utjecaja na interpretaciju recipijenata. *Uspomene* ne nastaju iz potrebe ispovijedanja autorskoga *ja* već primarno iz želje za komunikacijom s čitateljem, odnosno pišući o sebi Zlatović želi koristiti drugima, imajući pritom na umu svoju redovničku zajednicu kao primarnog adresata. Bez obzira što svoj tekst nije namijenio objavljivanju razvidna je izrazita briga za njegovu 'ispravnu' interpretaciju. Povežemo li uvodnu i zaključnu bilješku uviđamo da Zlatović vodi intertekstualnu polemiku s nama nepoznatim prilikama, i s potencijalnim osporavateljima. Intuiramo da je možda uspomene dao nekome na čitanje što je rezultiralo savjetom da selektira rukopis...

Zlatović rabi kronološko načelo nizanja događaja i činjenica iz vlastita života pa možemo govoriti o dnevničko-kronikalnom zapisu. Počinje emblematičnom autobiografskom rečenicom *Rodio sam se na 10. listopada 1831. u šimlatoj polegušici u Šibenskom Varošu s poldnevne strane crkve i šematorja Bl. Gospe od Petra Zlatovića i Jele Jušića.* (str. 9) Podastire osnovne faktografske podatke o obitelji s vrlo oskudnim osobnim stavovima kojima karakterizira način i uvjete života u kojima je odrastao: razvidna je skromnost uvjeta (*Naše življenje bijaše sa svjem tjesno i ubogo, ali mirno i ugodno.*), tradicionalni odgoj (*Did i baba bijahu ostanci onih patriarkalnih osoba koje na žalost danomice ginu.*) i obiteljsko ozračje (*Nikad u mom djetinstvu nisam čuo u kući najmanje nepristojne besjede, laži, uvriede ili što prilična.; ... nije se čula u obitoli griješna rieč. Otac nikad ne udari nijednoga djeteta,...*), dakle obiteljska kultura vremena i prostora kojima pripada. Ne ističe sebe u cjelini obitelji već samo kako je postao redovnikom i u tom kontekstu zadržavajući gotovo objektivnu distancu opisuje obiteljsku tragediju:

Paško brat moj stariji išao je na školu. Majka je puno željela da bude redovnik, ali on se nije pokazivao na to sklon, volio je trgovinu i ona ga je puštala. Onda poče mene nutkavati da bi bio redovnik, a nije mi bilo nego 7 godina. I kad sam joj rekao da hoću, dade me na školu i ja sam postojano dovršio četiri normalske kod sv. Frane, ali zadnje školske godine, buduć u Varošu morio grip i tifus, oboli ona i stric i kroz tri dana oboje umriše.

*Bio sam dječak, ali se sjećam da bijaše **grozna plača** ne samo od nas kućana, dali od sve rodbine, znanaca i svega puka. A tko ne bi plakao? Dobra i mirna obitelj u takom gubitku! Malo prvo umrao did i baba, sada majka i stric. Otac ostao kao grana odsječena sam sa devetero svoje i četvero stričeve djece, nenaučan kućom upravljati i domaćim se poslom baviti. To bijaše **teško i užasno**, to je svak sažaljivao i oplakivao!!! (str. 10–11)*

Subjektivnost pri opisivanju je zatumljena pa se autobiografičnost manifestira tek u ponekoj jednostavnoj sintagmi. Iz toga jedva naziremo uvjete u kojima se Zlatović formira u djetinjstvu. Potiskivanje, gotovo odustajanje od privatnoga sasvim je svjesno, jer se iz opisa osjećaja i djetinjstva malo toga može naučiti pa je i smrt majke tek naznačena *Ja ovdje ostavljam opisivati majčina nosila na sred kuće i plač nas sirota, kad ne dadosmo da ju zatvore i iz kuće iznesu ... Bog se smilovao njezinoj liepoj duši.* (str. 11) – ispovjedno ja koje bi moglo dublje naznačiti autorove osjećaje prigušeno je.

Opis usko obiteljskoga sveden je na digresiju, te nastavlja objektivnim zapisom o šibenskim običajima kojima je bio svjedokom u svome vremenu. Etnografskom preciznošću bilježi »stanje na terenu« uključujući običaje koji su se odnosili na svakodnevni život, svetkovine, vjeridbu i vjenčanje, rođenje i krštenje djeteta, ukop pokojnika te pučke svečanosti. Objektivnost opisivanja narušava se tek izjavom *To sam ja upamtio, a drugi su mi pripovijдали (...)*. To su uzusi zajednice u kojoj je odrastao i dug su vlastitoj mladosti. *Ove sam prigode pomenuo jerbo su već ukinute. Šibenik već nije tvrdjava, ter nejma topova niti vojnika, a stare se igre i veselja obustavile, ter se sad samo u crkvi proslavi kraljev imendan. Isto tako napomenuh razlike običaje kod puka, što sam vidio stojeć kod očeve kuće, **kamo se već povraćao nisam pokle sam pošao da budem redovnik.*** (str. 16) Istaknuti dio rečenice tek je usputni autobiografski podatak, konstatacija bez imalo osobne obojenosti – kao da se radi o nekome drugome, a ne o samome autoru. Budući da izostaje subjektivni opis proživljenoga u roditeljskoj kući opće postaje formativno i izražava Zlatovićev pogled na te dane s distance od pedesetak godina.

Na odlazak od kuće kao prijeloman događaj u djetinjstvu koji možemo usporediti s obredom prijelaza 'potrošena' je svega jedna, početna rečenica II. poglavlja! *Kako običavaju redovnici redodržave Presv. Odkupitelja po župah djecu primati, koja bi željela u red unići, tako moj otac, buduć se*

*dogovorio sa župnikom Varoša ot. Brakusom, u studenom 1842. pridade me njemu, kod koga ostado za cielu godinu dana. Svjetovna obitelj zamijenjena je redovničkom Otac me povede u samostan i prikaza starješini, koji me ljubezno primi i združi drugoj djeci na nauku. Bilo mi 12 godina. (str. 16), a oskudna privatnost i osobnost iskazana u tekstu usredotočuje se na sliku pojedinca u zajednici pa temeljni Zlatovićev interes postaje stanje u redodržavi Presvetoga Otkupitelja. Dotada rabljena forma autobiografskoga ja zamjenjuje se i postaje mi – ‘ja i moja subrača’: **naše življenje na Visovcu; dan našega oblačenja; Mi bijasmo neiskusni; Započesmo primati svete redove; Mi svršismo bogoslovje...***

Bilježeci svoja sjećanja u zreloj dobi pribjegava analizi stanja koje je zatekao u samostanu sv. Lovre u Šibeniku pa su piščevo aktualno, ali i pripovjedno *sada i prije* u opoziciji. Zaokupljenost stvarnošću omjerena o vlastiti život prikazuje prošlost kao bolju za zajednicu kojoj pripada.

M. p. Šupuk bijaše najstariji otac u redodržavi kao najstariji od bivših državnika i kao def. generalis on je uživao veliko štovanje i vlast ne samo u samostanu, dali u svoj državi. U njemu i još nekolicini bivših državnika i m. p. učitelja održavaše se stari sjaj i ugled ove redodržave. Ali to bijaše plamen bez ulja, svieća je bila došla da se ugasi. Stari redovnici maloga znanja po starih manih, srednj nije bilo, jer kroz duge prepirke s vladom radi uzpostavljenja novih učilišta, mladež se bijaše razasla, mladih malo mogaše se uzgajati. Država bijaše na pragu propasti. Jedini joj ugled u dičnih ostancih Šupuka, Belamarića, Palatina, Radonjića, Ravlića, Vežića itd. (str. 17)

Teškoće školovanja, mukotrpní odlasci iz Šibenika u Split gdje je polagao ispite doimlju se poput putopisnih skica u kojima piscu izmiče ponešto osobnosti. Nije primjereno budućem fratru žaliti se, materijalna oskudica gotovo se podrazumijeva, no uspoređujući svoje školovanje s onim aktualnim ne može zatomiti izvjesnu kritiku mladeži:

Ovo bilježim za da se vidi kako smo onda malo zapadali naših obitola naprama sadanjih troškovi, kad već težačke kuće ne moga svoje djece uzdizati. Veće danas jedan mladić potroši za odjeću i druge potreboće u jednu godinu, nego smo mi za svih šest godina gimnazija do oblačenja. (str. 18)

Objektivnost i kritičnost usmjerena je na opise stanja u redodržavi, ne usteže se otvoreno ukazati da popuštanje stege ne koristi redu, ali nisu krivi samo redovnici već cjelina sustava koja zahtijeva radikalne promjene. Križa koja se ogleda na svim razinama – od školovanja i novačenja fratara do izrazito oskudnoga života u samostanima – rezultira malim interesom za franjevački red. U tim se dijelovima teksta Zlatović pretvara u analitičara, bliži je memoarsko-publicističkom pristupu no autobiografskom:

Redovničko obsluženje svete uprave, ovih se je doba većma razpuštalo i zanemarilo nego ikad. Osobito što je poglavito kod franovaca držanje novaca i svojevoljno raspolaganje. Državnici su se zadovoljavali s dvornom počasti koju su primali i svetčanim načinom kojim su dočikani i uzdržavani. Gvardiani su se bavili hranom i uzdržavanjem obitoli. Ex provinciali koji su sve bili, mirno raspravljali i određivali bez zaprieke, što bi htili, to su činili, a što su činili svak zadovoljan bio. Starješine državne nisu imali od koga tražiti da se što bolje obslužuju, jer župnici stajali pod zakriljem vlade i biskupa, malo u čem da su od redovničkih starješina zavisili. Kako je malahan broj u državi bio misnika, tako su morali župnici stati do krajne starosti. Kad bi se vratili u samostan, zar se je od njih moglo zahtjevati da se odreknu svih starih navada i podlegnu stezi samostana? Eto zašto su oni kao iznimni bili, a i to jedva po dva tri ili četiri u svakomu samostanu. I kako nije bilo podpune obćine /comunità/ tako je morao svaki se starati da si pribavi one potreboće na koje se je bio naučio, ter držao novce i pribavljao potrebitu. Drugo je bilo što za pape Lava XII. svaki je najlakše dostizao dopust da drži i troši novce, drugimi povlasticami i oprosti. A zbilja su svi dostizali, ter već i ne pojmlili o zabrani svoje uprave. Napokon djaci potla novicijata stali bi tri godine bez zavita (profesiona) kroz koje vrijeme nisu cienili da su dužni obsluživati što obećali nisu. Tako dakle djaci ne obsluživali jer cienili da dužni nisu. Misnici ne obsluživali jer dostizali oproste, župnici malo u čem od redovničkih starješina odvisili, naučili se na razne potrebe koje u starosti nije bilo lasno ostaviti živuć u samostanah, pa i oproste imali, ter svi živili kao da nisu franovci bili u pogledu držanja novca i trošenja na volju. Učitelji u novicijatu dakako da su Upravu tumačili i kazivali da to nije prosto, ali kad bi novicijat dovršio, kad bi djaci vidili što drugi čine, lahko su i oni sliedili druge. Svakako, ako i riedki bio je gdje koji strahobožan koji bi poznavao dužnost i duševno ih obsluživao. Poznajem m. p. Palatina ex provincijala koji nije novaca držao, nego za svaku stvar po propisu uprave utjecao se starješini i po njemu pribavljao potrebita. (str. 18–19)

Uz opise franjevačkog života, referira se na političke prilike koje interpretira historiografski objektivno, a interpolira ih u obliku kratkih opisa prijelomnih političkih događaja (o događajima 1848. godine) iznoseći jasne stavove o njima – tako na primjer opisuje euforiju za boravka bana Jelačića u Šibeniku, ali i ‘vraćanje na staro’ nakon banova odlaska:

Potla banova posjeta stvari su mirno tekle, zanos za ustavom propao, sve se ohladilo i zanemarilo. Stari se red počeo uvadjati, prozvani od puka činovnici povraćati, zanešenjaci kazniti i službe gubiti. Propade ustav i poče se svaki sobom i svojim stvarima baviti. To bijaše gusta magla kroz koju je sliiep puk sriľjao, kad se razmetnula, ostalo opet sve na staru. (str. 20)

S kronološkim prikazivanjem smjenjuju se opisi objektivne stvarnosti i povijesnih činjenica, s fragmentima subjektivnoga koji probijaju u prvi plan tek iznimno. Interpretiramo ih kao literarne isječke koji su realistična

deskripcija doživljaja ili okolnosti u kojima se Zlatović zatekao. Spomenimo opis uvjeta života na Visovcu, posebice način prehrane koji poprima crnohumorne elemente:

Naše življenje na Visovcu bijaše podnosljivo radi druževnosti i prijateljstva među saučenicima. Hrana bijaše loša i žalosna okamenjena ljuta i gorka begovica, sa na deseti dio ostrapanim ječmom varenim, koga se ne bi moglo gucati nego samo izpijukati. Kad bi kupus prispio prvo zelene listine, kasnije kisele trlje začinjene grunčavim talogom gustoga ulja; niti se je moglo jisti niti bez toga jića živjeti. Piće bijaše kvasina i to na mjeru. Sve gore no tamničari ili po kaznionah ikoji zločinci. Da i ne pominjem gnjusobu sudi i spremača! Kad bi pura bila, bio bi Božić, ali teško kad bi zapalo spadanka, jer bi oblipljena bila strižom zagore ili kalajisa kotluše. Riedko kad vina se napismo ili dobra mesa okusismo, samo nedjeljom bio bi tekac šilježetine koja bijaše gora od ječma i od kupusa. Jednom nam prigusti i kaznismo laika na koga je starešina krivicu svaljivao dok kasnije saznasmo da je laik najmanje kriv bio. Za taj izgred potjeraše nas sve iz manastira i hodosmo po suhu na nogah u Spljet, pak u Sinj od državnika pravicu tražiti, koji nam ju udjeli i naredi da što bolja hrana bude, ali slaba promjena! Sve prošledi na starom. Taki onda bijaše običaj, a nije se bolje ni moglo sa 10 krajcara na glavu što je samostan primao od države. (str. 20)

Treći je dio *Uspomena* obilježen referencijalnim 'mi', a odnosi se na godinu dana provedenu u Živogošću u novicijatu, dok se u četvrtom dijelu opisuje gimnazijsko školovanje u Zaostrogu,⁵ početak studija u Šibeniku, potom nastavak u Makarskoj sve do završetka teologije 1855. godine. U pojedinim dionicama retrospektivno pripovijedanje bez umjetničkih pretenzija prekinuto je literariziranim putopisnim isječcima poput opisa bure kada do izražaja dolazi pripovjedno, prozno ja:

Ujutro podjem preko Vrulje krajom. Potla one kiše jučerašnje bijaše upalila bura, na Vrulji ona caruje, strašna i veličanstvena, kao nigdje, izvan kažu u Senju. Ja sam za cio sat s kraja gledao taj riedki u prirodni prizor! Snaga vjetra kao velika gruda padne s visina s Biokova niz Dubce u Vrulju, uzmeta i zamješa more i digne slapove u oblake, pak se razdijele bieli morski dimovi na tri strane: jedni odlaze istoku k Makarskoj, drugi k Povju, a treći k Omišu. Dok su jedni pošli, drugi nasliedjuju, dostižu, predtiču, družu se, motaju. Jedni lete po vrh mora, drugi se uzvitlaju i dignu u zrak. Kad bi sunčani zrak udario u te dimove i onda bi se prizor prominuo, mjesto bilih magla i oblaka ugledale bi se žive boje duge, ter bi rekao da plamen crljen i modar leti morom ili se diže nebu pod oblake. U uvali Vrulji na kraju nisam vjehtra osjećao,

⁵ Navodi poimenično sve kolege iz razreda s mjestom odakle dolaze. Također, kasnije navodi popis onih koji su trebali nastaviti studij u Beču. Iščitava se u tome izvjesna želja za isticanjem generacijske pripadnosti, utemeljenje sebe u određenome krugu subraće koji su zamijenili njegovu svjetovnu obitelj.

ali kad sam priša k Rogoznici, bura je tako silno duvala, srećom s kostiju, da nisam mogao ići, morao sam na vas mah trčati, inčije bi me rinula u plot ili svalila u more. (str. 31–32)

Način konstituiranja teksta kojim se referira na razdoblje nakon završetka školovanja mijenja se i ponovno dominira autorsko ja sve do kraja *Uspomena* (V. i VI. dio). Kao župnik izložen je svim nedaćama 'rada na terenu', a stanje je toliko teško da Zlatović ne može zatomiti oštru kritiku svećenika koji se prepuštaju stihiji i popuštaju željama i običajima naroda, a ne nastoje na pravome putu. Takva će ga situacija dovoditi u sukob s vjernicima (jer da previše od njih traži, da ih ne razumije, da želi »od njih učiniti građane«), ali i sa svećenicima po župama u kojima je djelovao. U kritici je bespoštedan, posebice se može istaknuti njegovo prvo župnikovanje u Lišanima kada subjektivnim iznošenjem teškoća na koje je nailazio daje jezgrovit prikaz prilika:

Ta godine bijaše za mene težka i užasna. Došao iz samostana od onakoga društva kakvi bijahu moji kolege u puk surov, nečist u duši i tjelu, i u svemu zapušten, do kraja prignut na svaka. Moj drug bijaše već priviknuo svemu. On je mirno sve gledao i podnosio. Prvih nedjelja nadodje što svjeta da vidi novoga župnika, ali kasnije teško da bi 20 bilo kod crkve. Ja sam svjetovao i pripoviedao, ali komu? Onoj dvajestorici kojoj je najmanje trebalo. Kad započe korizmena izpovjed nadodjoše nove muke. Svako selo ima svoju crkvu, hoće da se kod svoje crkve izpovieda. U kapela nejma potrebita za službu Božju. To je njihova nestarost. Do dvi i tri ure po podne kadkad bi ispoviedao potle rekao svetu misu i gladan i umoran pred večer dokljusao kući. Oni nisu znali što će reći zaniekanje odriešenja kao osthia odgodjenje. Kad bi se to komu trehvalo, eto psosti i prietnje kao da ne znam ili da neću da ispoviedam. Nauka kršćanskoga ne bijaše nit osina. Sam prvašnji župnik na toliko sela nije dotjecao niti vremena imao da se s njim bavi. Ja počeo i ko kazivati i tražiti da što upamte. Eto novi tužba da uvodim novosti, da ne poznajem svieta, da nisam za njihovu župu. Kazivao dužnost posvećenja dana svetačnoga slušanjem svete mise i uztezanjem od radje. Tužio sada neke koji su na javnomu putu u nedjelju radili i u vrieme pučke mise. Bijahu pedepsani tri dana zatvora. Tada se diže sva župa prot meni kao na zulumčara i krvnika, ne davaše mi obične redovine i zaprietiše da će me u Zadru tužiti guvernaduru. Te iste godine dodje biskup u pohode. Veliki mu se prikaza broj da me tuži da neću da ispoviedam da dižem s ispoviedi da ne dam u nedilju privriediti, da bi htio da svi u crkvu dolaze u nedjelju. Sve da bi hotio da bude kao u gradu. Pošto sam ja rodod iz grada i da ne znam njihove običaje i potrebe, da sam ja za grad ne nikako za njih, ter mole biskupa da im povrati njihova fra Angjela. Biskup je razumio i shvatio svaka. On je jamčio da zna kako ja radim sve za samo njihovo dobro da slušaju i miruju. Ali se oni tim ne zadovoljavahu. Drugi je uzrok prisilio biskupa da usliša njihovu molbu. Ja sam bio pročistio i priredio župnu crkvu i kapele koliko je moje i njihovo ubožtvo dopuštalo. Biskup je puno zadovoljan u tom pogledu ostao. (str. 39–40)

Ništa mu lakše nije bilo u Krkoviću:

Ali kakav bijaše taj moj novi stan? Od šest godina ot. Angjeo bijaše prišao iz one kuće na stanje u Lišane. Kuća u Krkoviću ostade pusta, bez vrata i bez prozora, a o cakli ne bijaše niti pomena. Kroz šest godina pustinje propadoše prolomljeni tavani i krov. Seljani odparaše daske iz kuhinje. Obori razoreni, vrtao satrven, nigdje pod Bogom ništa, prava abominatio desolationis. Svim tim ja sam zadovoljnije stao u propaloj špili nego u novoj polači na Lišanih. (str. 40)

(...) Visovački gvardijan posla mi upomoć for. 40, kojim sam kupio u Skradinu nekoliko greda, dasaka i kupu, ter najprvo činio da se napravi krov i potavani kuhinja. Štale nije bilo nego mi parip stao pod ognjištem, a tavana ne bijaše, ter mogahu se glavnje na paripa obarati. Nepristajanjik štale bijaše ujedno sa kuhinjom. Izprosih što klaka u selu i pržine nadjo u potoku. Nabavi jednog majstora seljanskoga koji znadijaše sve zanate, ter ja i on radismo kô zidari, drvodelci, kovači i najveće kô argati. Svijet je obzidao avliju i vrtao, poravnao obor i dračom ogradio, tako i vrtlićak zaokružio. A ja i moj meštar utvrdili krov, potavanili kuhinju, podigli peć, načinili vratnice i ponistre, prišli brave. I napokon ja sam se mogao u kući mojim vratima zatvoriti. Ja bijah gospodar. (str. 41)

(...) Puk je malo različan u svemu bio od lišanskoga. Ja sam na iste muke naišao rad nauka kršćanskoga, slušanja mise, poštovanja svetkovina, ispoviedanja i drugi kršćanski dužnosti. Radi suložništva pomagao mi je skradinski sud, ter se nekoliko rastavilo i po zakonu vjenčalo. Svakako sam se tješio, i vidljivim duhovnim napredkom. Mene ništa nije strašilo. Sve sam podnosio mirno, samo da duše sahranim, ali mi se s druge strane kvarilo. Kako je moje djelovanje bilo onomu zanemarenom i zabataljenom puku čudnovato, izvanredno i kao nasilno, oni bi se tužili okolnim župnikom, koji namjesto da pohvale moje nastojanje, koga su imali razumiti, zar da sebe opravdaju, govorili bi da prigonim da bih htio sela u gradove priobratiti, ali da nije moguće da ne poznajem svieta nit njegove običaje, da mi je puna glava jaja, da sam svetinjak koji još zaudaram manastirom: u jednu rieč da sam smušenjak i mahnitav, koji mučim sviet bez uzroka. To je sviet neuk i priprost primao i gdje koji su mi u brk govorili: »Ta nisu ni drugi misnici magarci! Kako se do sada bez toga moglo? Da izvadim iz glave da ću ja seljane u gradjane pretvoriti.« (str. 43)

Nakon Lišana i Krkovića Zlatović je premješten i postaje župnikom u Kninu (siječanj 1858.), a nakon dvije godine i gvardijanom kninskoga samostana gdje su za njegova djelovanja učinjeni mnogi pomaci u samostanskoj ekonomiji, obnovi samostana i gradnji crkve. Godine 1863. imenovan je definatorom i gvardijanom samostana u Sinju. S tom činjenicom *Uspomene* i završavaju, a slijedi već navođena *Pazka!* o uništenju ostatka rukopisa. Možemo samo nagađati što su sadržavale uništene stranice, no sudeći po tekstu koji smo opisali, Zlatović je bio oštar i objektivan, bespoštedno je

upućivao kritike, a sam je djelovao ne štedeći svoje snage i ne žaleći se. Na novoj je funkciji unutar vlastitoga reda, pretpostavljamo, i od drugih zahtijevao žrtvovanje i samozatajan rad, uvodio red, možda tražio više no što su pojedinci mogli dati... pa da ne bi bilo *štete za dobar glas i bratsku ljubav* kako kaže, uništenje preostalog teksta smatra pravim izborom.

Intervencija

Literatura koja se teorijski bavi analizom autobiografije⁶ kao žanra navodi da je *svaki biograf ujedno i autobiograf*. Pokušat ćemo tu tvrdnju primijeniti i oprimjeriti usporedbom Zlatovićeveih *Uspomena* kao autobiografije s njegovim biografskim tekstom *Životopis oca Špira Tomića*.⁷ Naime fra Špiro Tomić (1830.–1888.) bio je Zlatovićeve dugogodišnji prijatelj,⁸ dijelili su godine zajedničkoga školovanja, a u zreloj dobi često su se smjenjivali na pojedinim poslovima i funkcijama unutar franjevačkoga reda. Odani su istim idealima i političkom svjetonazoru pa se i njihovi životi faktografski isprepleću. Na razini teksta to znači isti pristup i dvostruku referencijalnost – pišući o drugome Zlatović rabi i *ja* i *mi* formu – što je tipičan primjer *prepoznavanja sebe u tuđim biografijama*. Također, spominjući sebe u nekoliko navrata Zlatović rabi treće lice uz vlastito prezime⁹ zadržavajući objektivnu distancu. U opisima godina školovanja koje su proveli zajedno dominira iskaz u prvome licu množine (*mi*) i podosta je dodirnih točaka s *Uspomenama*, čak su neki ulomci gotovo identični – kao da reispisuje vlastitu autobiografiju i/ili u Tomićevu biografiju upisuje dijelove vlastita životopisa.

S autobiografskog aspekta zanimljiva je usporedba opisa krize u koju su zapali mladići koju detaljnije elaborira nego u *Uspomenama* gdje je svega

⁶ Usporedi Velčić, Zlatar, Sablić-Tomić.

⁷ Cjeloviti naslov glasi: *Životopis oca Špira Tomića zaslužnoga za vjeru, red i domovinu franovaca redodržave Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji. Napisao O. Stipan Zlatović član istog reda i države. Zagreb. Tisak Dioničke tiskare. 1888.*

⁸ *Kao drug od prve mladosti, i neprekidnom prijateljstvu preko četrdeset godina, do same smrti moram se odužiti miloj uspomeni zaslužnog brata i nezaboravnog prijatelja te iztaknuti poglavite crte njegova života, da se kao u prozračno zrcalo ogledaju braća mladjeg naraštaja i sliede stope uzor redovnika, dobroslužna naprama vjeri, svom redu i svojoj domovini.* Iz Predgovora *Životopisa oca Špira Tomića*, str. 5.

⁹ Kao i u *Uspomenama*, i u *Životopisu* Zlatović nabraja 'drugove' s kojima su on i Tomić nastavili školovanje na Visovcu, te nastavlja: *Ovdi se sdružise u osobitoj ljubavi dva srdeca: Špira i Zlatovića, koji su stanovali u istoj sobi, te se prozvali kamarati, to isto prosljedili u Novicijatu i u Zaostrogu na završetku gimnazijalnih nauka. Ova sveta sveza ljubavi i stanovanja nikad nije se raztrgla do same smrti, mimo sve časti i dostojanstva. Najmilije im bijaše reći jedan drugomu: moj dragi kamarata!* (*Životopis*, str. 15)

jedan ulomak teksta posvetio osobnom proživljavanju krize, a u *Životopisu* je to mnogo opširnije¹⁰ i osobnije:

Mladenačka mašta i nerazmišljenost uzveličala nesgode i prikazivala sve mrko i strašno. Počesmo se jedan drugomu jadikovati, počesmo suditi, da je teško i nemoguće tako življenje, počesmo odlučivati, da ćemo ostaviti red i vratiti se na sviet. Ja i Špiro u samonoj sobici o tom petljasmu duge govore i nagadjanja. (Životopis, str. 18–19)

(...) mal po malo mi smo se osviestili, odbacili strašila, predobili mučnosti, te opet mirno i dragovoljno naše dužnosti vršili do kraja. (Životopis, str. 21)

U cijeli opis školovanja u već spomenutom množinskom iskazu Zlatović je unio podosta vlastite osobnosti i autobiografskih elemenata te se taj dio teksta doimlje kao da čitamo *Uspomene*. Nalazimo i nekoliko slikovitih opisa krajolika koji nisu uobičajeni za biografski diskurz. Neobično je da Zlatović nigdje u *Uspomenama* posebno ne spominje fra Špiru, osim pri nabrajanju među ostalim 'drugovima', a razvidno je koliko je cijenio njihovo prijateljstvo. I u samom *Životopisu* počesto se i na nekoliko stranica ne spominje Tomić već teče kronološki opis događaja, da bi onda autor Tomićev lik 'vratio' u prvi plan pisanja. Ti šavovi ne remete tekst, jer i na *Životopis* možemo primijeniti konstataciju izrečenu za *Uspomene* – i ja (Zlatović) i on (Tomić) dio su zajednice koja ih oblikuje i čije ukupno djelovanje nadilazi svaku pojedinačnu sudbinu.

Dio u *Životopisu* iz kojeg, čini nam se, možemo intuirati razloge koji su pridonijeli Zlatovićevoj odluci o uništenju dijela *Uspomena* odnosi se na događaje iz 1865. godine. Na kraju *Uspomena* navodi da je na državnom saboru u Omišu imenovan *definitorem* i *gvardijanom samostana Sinja*. U *Životopisu* saznajemo da je i Tomić imenovan *definitorem*, a zbog bolesti na mjestu *gvardijana* u *sinjskom samostanu* zamjenjuje ga Zlatović od 1863. do 1865. kada Tomić ponovno prima tu dužnost. Na tom mjestu u *Životopisu* čitamo:

Ovoga vremena dogodiše se oni strašni prizori izbornih borba, kada Šmerling, Rozner, Lappena, Mamula, Allesani i Mladineo uročiše, da zaduše i unište hrvatsku misao i iztjeraju iz sabora narodne zastupnike. Profesor Matas i fra Špiro bili u Sinju stožerom hrvatske postojanosti. Oni i svi mi bijasmo tuženi i osvađeni u Beču i u Rimu; puno se prietilo, ali se sve spletkе razbijale ko valovi o hridinu. O tom neću dalje, jer je svakomu poznato kako naša nevinost i zakonito postupanje pobiediše sjajnim govorom zastupnika Greutera na Reichsratu, a do malo padoše Šmerling, Mamula, Rozner, Lappena, Allesani i Mladineo.

¹⁰ Usporedi *Životopis*, str. 18–21.

Državnik Šimunović morao ići u Beč da Državu obrani; među otcim Definitorija odabra fra Špira za svoga povjerenika, dokle se povrati s teškoga i mučnoga posla. (Životopis, str. 46–47)

Za pretpostaviti je da Zlatović koji je nacionalno osviješten i vezan uz narodnjačku opciju kao i Tomić, nije mogao ostati ravnodušan prema svemu što se događalo na političkom planu.¹¹ Posebice su mu teško morale pasti optužbe koje su neopravdano doživljavali franjevci pa je za vjerovati da je tekst *Uspomena* koji je slijedio donosio analizu stanja i/ili kritiku protivnika, što je po njegovoj procjeni bilo bolje uništiti. Ma kako bilo, nama ostaje donošene prosudbi o onome što nam je Zlatović ostavio kao integralni tekst.

Zaključak

Zlatovićevu autobiografiju možemo odrediti kao žanrovski hibrid u kojemu se isprepleće memoarsko, prošlo s dnevnničkim isječcima zbilje te s kratkim eskapadama u pripovjedni diskurz. Signali početka i završetak pisanja ovjereni datumom pokazuju težnju za dokumentarnošću i situiranjem vlastitoga pisanja u zbilju. Zazire od 'verbalne raskoši', a zadržava naraciju koja je utemeljena na kronološkom nizanju biografskih činjenica, te na izvještavanju. Želja da se opisom vlastita života 'pouči' druge može se okarakterizirati prosvjetiteljskom tendencijom koja se na prostorima Zlatovićeva djelovanja nastavlja iz prethodnoga 18. stoljeća. Odnos prema vlastitoj sudbini zakriljen je odnosom prema drugima, prema prošlom i 'povijesti'. Kroz mišljenje o prošlom – o čemu svjedoči svojim životom – on ne traga za vlastitim identitetom (kao jednim od primarnih obilježja autobiografskog diskurza) već za identitetom koji je bitan za njega kao člana zajednice. Svojim je formiranjem (što nam je prezentirao tekstem) postao članom franjevačke zajednice i time pridonio njezinu identitetu. Podastro je 'priču' vlastita života koja bi mogla pomoći oblikovanju nekih drugih života.

Izvori:

Zlatović, Stjepan, *Uspomene moga života*, Priredio Pavao Knezović, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2007.

Zlatović, Stjepan, *Životopis otca Špira Tomića zaslužnoga za vjeru, red i domovinu franovaca redodržave Presvetoga Otkupitelja u Dalmaciji*. Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1888.

¹¹ Usporedi o tome u: Kosor, Karlo, O fra Stjepan Zlatović (nacrt monografije), *Kačić*, Split, 1/1967, str. 226–229.

Literatura:

- Autor – Pripovjedač – Lik*. Priredio Cvjetko Milanja, Svjetla grada, Osijek, 2000.
- Brešić, Vinko, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997.
- Cambi, Franco, *L'autobiografia come metodo formativo*, Editori Laterza, Bari, 2002.
- Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zbornik*. Urednio Jakša Ravlić, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
- Kosor, Karlo, O fra Stjepan Zlatović (nacrt monografije), *Kačić*, Split, 1/1967, str. 205–303.
- Medarić, Magdalena, Autobiografija/Autobiografizam, *Republika*, 1993., br. 7–8, str. 46–61. Zagreb.
- Sablić Tomić, Helena, *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2002.
- Velčić, Mirna, *Otisak priče. Intertekstualno proučavanje autobiografije*, August Cesarec, Zagreb, 1991.
- Weintraub, Karl Joachim, Problem autobiografije i individualnosti u srednjem vijeku, *Književna revija*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, godište 33, br. 3/4, 1993., Osijek, str. 107–131.
- Zlatar, Andrea, *Autobiografija u Hrvatskoj*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Zlatar, Andrea, *Ispovijest i životopis*, Antibarbarus, Zagreb, 2000.
- Tematski blokovi o autobiografiji/autobiografskome u časopisima:
- Gordogan*, god. 18–19, zima 1997–proljeće 1998. br. 43–44, Zagreb, str. 34–113.
- Književna revija*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, godište 38., br. 1/2, 1998., Osijek, str. 3–42.
- Kolo*, *Časopis Matice hrvatske*, godište IX., br. 3, jesen 1999., Zagreb, str. 227–260.
- Kolo*, *Časopis Matice hrvatske*, godište XII., br. 2, ljeto 2002., Zagreb, str. 91–288.

AUTOBIOGRAFSKI DISKURZ STJEPANA ZLATOVIĆA**Sažetak**

Autobiografski zapis Stjepana Zlatovića *Uspomene moga života*, do nas je došao u rukopisu i u okrnjenom obliku, jer je autor uništio tekst od 63. do 146. stranice, navodeći taj podatak na kraju sačuvanoga rukopisa uz argumentaciju da bi neke činjenice mogle biti krivo protumačene i time bi mogle naškoditi njemu i osobama koje spominje.

Uspomenama pristupamo primarno kao autobiografiji na što nas navodi autobiografsko/ispovjedno ja. Dokumentarnost, kronikalnost i podcrtana autentičnost prepleću se s dnevničkim i putopisnim diskurzom, ali opisivanje i pripovijedanje

(bez fikcionalnih elemenata) ipak svjedoči o izvjesnoj tendenciji estetizacije teksta. Primarna je zadaća vlastitim životom, odnosno pisanjem o njemu poučiti druge. Ta se intencija dovodi u vezu s autorovom interpretacijom vlastitoga vremena. *Sada i prije* često su u opoziciji, ali zaokupljenost stvarnošću omjerena o vlastiti život prikazuje prošlost kao bolju za zajednicu kojoj pripada. Uz franjevačku zajednicu važna je i obitelj kao uporište svakoga pojedinca te su zamjetne i refleksije o članovima vlastite obitelji. Toposi franjevačke skromnosti i pobožnosti izrazito su zastupljeni, pa autobiografsko iščitavamo kao 'mješavinu' privatnoga i javnoga. Pri tome se opće manifestira franjevačkom nastojanju oko zajednice te *ja* često postaje *mi* – 'ja i moja subraća'. Svrhovitost pisanja *Uspomena* vidi se u koristi za nekoga drugoga, a ne u želji da se progovori o sebi što Zlatovićev tekst može dovesti u vezu s tradicijom autobiografija u redovničkim zajednicama koja seže sve do srednjovjekovlja.

THE AUTOBIOGRAPHICAL DISCOURSE OF STJEPAN ZLATOVIĆ

Abstract

We have Stjepan Zlatović's autobiographical *Uspomene moga života* (*Memoirs of My Life*) only in manuscript form and as fragments, because the author destroyed pages 63 to 146 of the text, mentioning the excision at the end of the preserved manuscript—text destroyed on the grounds that some facts could have been misconstrued, and have harmed him and those he mentioned.

The *Memoirs* are accessible primarily as autobiography, portraying an autobiographical, confessional I. The authenticity of the document, the chronicle and the depictions are interwoven with the diaristic and travel discourse, although the description and narrative (without fictional elements) nonetheless bear witness to certain tendencies to aestheticise the text. Zlatović's primary task was to instruct others through his own life and writings, a didactic intention related to the author's interpretation of his own time. *Now* and *then* are often in opposition, yet his preoccupation with reality measured against his own life represents the past as better for the community to which he belonged. Besides the Franciscan community, Zlatović put great stead in the family as anchoring the individual, thus casting a noticeable reflection of the members of his own family.

The tropes of Franciscan modesty and piety are emphasised, as is the autobiographical interpretation of the interstice of the private and the communal.

In these general manifestations of the Franciscan pursuit of community, that I often becomes the *we*—'me and my brethren'. The deliberate writing of the *Memoirs* is evident in the references to others rather than in the desire to speak of oneself, and Zlatović's text can thus be considered in light of monastic autobiographical genre that can be traced back to the Middle Ages.

Nevenka Videk

LITERARNO-POVIJESNO-AUTOBIOGRAFSKO U PRIPOVJEDNOM OPUSU FRA STIPANA ZLATOVIĆA

Pregledni članak

UDK 821.163.42.09 Zlatović, S.
821.163.42. (091)

Pripovjedni opus povjesničara fra Stipana Zlatovića, tematskim i sadržajnim sastavnicama oslonjen na povijesne izvore i podatke o iskopinama starohrvatskih gradina te stilematiku usmene, folklornopučke epske tradicije, sadržava sedam pripovijesti, objavljenih u periodici tijekom 1882–83. i 1886–87.¹ Zanimanje za fikcionalizaciju povijesnih tema razumljivo je u kontekstu sagledavanja cjelokupne Zlatovićeve povjesničarske djelatnosti, ali i unutar njegovoga odnosa prema suvremenim nacionalnim nastojanjima i vjernosti preporodnim idealima.² Idejno-tematska okosnica Zlatovićeve pripovjedna svijeta potvrđuje nasljedovanje stajališta o društveno-prosvjetiteljskoj funkciji književnosti i njezinoj službi u konstituiranju hrvatske nacije te očuvanja njezina jedinstva.³ Riječ je, dakako, o tendencioznoj, nacionalno funkcionalnoj literarnoj smjernici, kakva se s istaknutim ciljevima buđenja narodne svijesti u hrvatskom književnom prostoru razvijala od ilirskoga preporoda u prvom naraštaju hrvatskih romantičara,⁴ te se nakon zastoja u doba apsolutizma i ponovnoga uspona poslije njegova sloma, slobodarsko-rodoljubnim nabojem najpotpunije afirmirala 1870-ih u povijesnom građom

¹ Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99 (1883), Smrt Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke (1883), Knez Kosto Nelepić i grad Ključić (1886), Dvije robinjice (1886), Prvi doseljenici bosanski u Dalmaciju i franovci na Visovcu (1887), Vitez Žarko Dražević knez i vojvoda poljički (1888), Vukodlak i župnik (1892).

² U nacrtu Zlatovićeve monografije Kosor navodi Zlatovićevo suradnju s »narodnim prvacima« u Kninu 1861. (Kosor 1965: 223, 224), a i Zlatović u svojim *Uspomenama* svjedoči o suradnji s narodnjacima i njihovim nastojanjima za sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom (Zlatović, 2007:48).

³ Usp. Flaker, 1987: 110–112; Šicel, 1971: 275–276.

⁴ Usp. Jelčić, 2002: 67.

nadahnutoj prozi A. Šenoe.⁵ Cjelokupno Zlatovićevo povjesničarsko, arheološko i pripovjedno djelo sagledljivo je unutar nacionalnopolitičke i povijesne koncepcije osvješćivanja hrvatskoga puka, jer i sve su mu pripovijesti s povijesnom temom prožete domoljubnom tendencijom. Pritom, dakako, impliciraju i autorske povijesno-analičarske namjere rasvjetljivanja minulih događaja na osnovi podataka prikupljenih u arhivskim istraživanjima. Zlatovićevi se pripovjedni postupci, između ostaloga, temelje na fikcionalizaciji stvarnih podataka o povijesnim lokalitetima, događajima i osobama, ali i na usmenim pučkim predajama, povezanim s prostorom Dalmacije i njezinoga zaleđa, gdje je više godina boravio i pastoralno djelovao.⁶ Neki od njegovih znanstveno utemeljenih komentara i rezultata arhivskih istraživanja, objavljenih u povijesno dokumentiranim raspravama i knjigama,⁷ doživjeli su nastavak u književnoumjetničkoj tematizaciji, pokazujući Zlatovićeve svjesna pisateljska nastojanja⁸ da povijesni materijal, prelaskom u prostor autorske pripovjedačke slobode, preoblikuje u književno štivo.

Oblikovane tradiranim, simplificiranim pripovjednim postupcima, s dominirajućom crno-bijelom tehnikom i plošnom karakterizacijom likova te istaknutom domoljubnom tendencijom, pripovijesti Stipana Zlatovića referiraju se uglavnom na povijesno provjerljive događaje i podatke o sudbini starohrvatskih narodnih junaka – znamenitih obitelji, kraljeva, velmoža, knezova i banova te njihov utjecaj u vjekovnom nacionalnopolitičkom, kulturno-povijesnom i socijalnom položaju hrvatskoga naroda. Već i naslovima i podnaslovima ističu povijesno-pripovjednu intenciju, određujući tematski prostor i likove (*Bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu; Knez Kosto Nelepić i grad Ključić; Vitez Žarko Dražoević, knez i vojvoda Poljički*), a isticanjem moralnih kodeksa prošlih vremena i događaja gotovo sve zreale društveno-politička previranja preporodne Dalmacije autorova doba.⁹ Pritom su neke od njih koncipirane kao književnoumjetnička obradba tema iz već objavljenih povijesnih članaka s dokumentarno-znanstve-

⁵ Usp. Škreb, 1978: 375–376, 378–379.

⁶ Među ostalim mjestima, boravio je te djelovao kao župnik ili gvardijan u Zaostrogu, Kninu, Sinju, Drnišu i Visovcu. (Kosor, 1965:214, 221, 224, 229, 235), (Zlatović, 2007: 45–50).

⁷ *Franovci Države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

⁸ Svjestan zahtjevnosti pisateljskoga posla, Zlatović je tekst povijesti Provincije, s dokumentarnom građom i opisima samostana, poslao na uvid don Mihi Pavlinoviću, koji ga je primjedbom da je »lašnje istinu pripovijdati, nego lipote opisivati«, podrazumijevajući pritom, dakako, potrebu i jezično-stilske dorade, upozorio na ozbiljnost književnoumjetničke tematizacije. (Eterović, 1931: 37).

⁹ *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić; Prvi doseljenici bosanski u Dalmaciju i franovci na Visovcu; Vitez Žarko Dražoević knez i vojvoda poljički; Smrt Petra Kružića Trsatškoga i propast Klisa u Turke; Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99.*

nim pristupom, npr. *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić*, koja tematski slijedi objavljenu građu o gradini Ključice,¹⁰ a sve podastiru teze o poznatim nacionalnim pitanjima – stradanju Hrvata pod tuđinskom vlašću ili junaštvu i izabranosti hrvatskoga naroda i njegovih predstavnika.

Fikcionalizacija povijesne građe s prepoznatljivom analoškom vezom prošlosti i sadašnjosti, jednostavan narativni tijek s kronološkim linearnim nizanjem događaja, omeđenih vremenskim kroničarskim datacijama,¹¹ te plošno karakterizirani, psihološki nereljefni aktanti kao idejni pokretači radnje osnovni su elementi Zlatovićeve književnoga postupka, podređenoga angažiranim autorskim intencijama. One se ponajviše očituju u poetiziranim karakterizacijama kao funkcionalnim metaforama za isticanje autorske perspektive, kakve su npr. opisne karakterne značajke kneza Koste Nelepića, koji je »u srcu i duši duboko ćutio ljubav prema svojoj domovini i s ponosom istjecao da je pravi Hrvat«.¹² Ponajprije metafore hrvatske plemenitosti i nacionalne osviještenosti, one su i protuteža autorskim tezama o ozbiljnoj općehrvatskoj nacionalnoj situaciji i hrvatskom narodnom mentalitetu, te, formulirane retoričkim pitanjima u govoru kneza Ivaniša Nelepića i njegovoj procjeni hrvatske povijesno-političke situacije, uvjetovane neslogom i nejedinstvom,¹³ afirmiraju autorsku moralno-poučnu tezu o prototipu istinskoga hrvatstva kao domoljubnoga herojstva. Stoga i Zlatovićeви junaci, kao primjerice Nelipići ili Dražojevići, svi odreda čvrsti i karakterni domoljubi, spremni položiti život za svoj narod,¹⁴ u mnogobrojnim povijesno motiviranim pripovjedinim pasažima funkcioniraju kao autorski korektivni, nositelji autorskih stajališta o smislenosti događaja u hrvatskoj prošlosti i njihovoj vrlo mogućoj korelaciji sa suvremenošću. Spremnost na pogibiju za domovinu i njezino očuvanje pod svaku cijenu autorska je angažirana poruka, koja je u korespondenciji s konkretnim povijesnim trenutkom, te primjerljiva

¹⁰ Ovoj pripovijesti, naime, prethodio je povijesni prikaz *Gradina Ključice na Čikoli / Viestnik Hrvatskoga arheološkog društva*, 7 (1884) 3, 97–105/, što potvrđuje da je Zlatović pisateljskom poslu pristupao pomnjivo. No, iako u članku detaljno opisuje utvrdu Ključić kao povijesni lokalitet, posebice njegov položaj, navodeći tek dio činjenica iz njegove povijesti, napominje da su ostalo samo pretpostavke.

¹¹ »Na proljeće 1445. jednog jutra...; Jednog jutra svibnja mjeseca 1330 ...« (Knez Kosto Nelepić i grad Ključić, / Zlatović, 1886: 1/).

¹² Knez Kosto Nelepić i grad Ključić (Zlatović, 1886: 78/1).

¹³ »Tko je našu krunu stavio na ugarsku glavu? Tko je našu otačbinu razdrobio i oslabio? Mi sami, naša nesloga i nenavidost, naši prkosi i međusobni inati«. Ibid., (Zlatović, 1886: 78/2).

¹⁴ »Ja sam Hrvat i pregorit ću sve za moj narod...« Ibid., (Zlatović, 1886: 79/2); »junak po srcu i po pameti, ljubitelj svoga roda i svoje domovine... čestit Hrvat, ne bi pregorio drevnoga Klisa tuđinu za nijedno blago svieta«... Vitez Žarko Dražoević, knez i vojvoda Poljički (Zlatović, 1886: 116, 117).

i s biografskim činjenicama, konkretno sa Zlatovićevim oštrim reakcijama na protuhrvatske tvrdnje o pripadnosti dalmatinskih Hrvata.¹⁵ Naime, Zlatović, koji je neprestano isticao da je Dalmacija sastavnica hrvatske zemlje i dio hrvatske krune, tuđinsko svojatanje Dalmacije držao je nerazumnim i, dakako, neprijateljskim činom te je, u skladu s time, bio 1860-ih djelatna i kao jedan od duhovnih vođa preporodnih nastojanja Kninu.¹⁶

Dakle, u Stipana Zlatovića jasno se očitovala nacionalno-domoljubna koncepcija književnosti i njezina društvena funkcija. Idejno-tematskim značajkama (historicizam, zavičajnost, analogičnost, nacionalna tendencija) pripovjedački mu je opus primjerljiv s istovjetnim elementima u povjesnoromanesknim proznim modelima suvremena mu razdoblja. Naime, zahtjeve kojima podređuje svoje povijesno motivirane tekstove istaknuo je i sam Šenoa u svojoj analizi hrvatske književnosti, istaknuvši vrijednost nacionalnopovijesne tematike,¹⁷ kakvu baštini stvaralaštvo protorealističkoga razdoblja.¹⁸ Osim značajki nacionalnoprporodnih, a time i romantičarskih ishodišta, prisutne su još poneke romantičarske sastavnice – literarno-rekonstrukcijski prikazi povijesnih zdanja i starina, opisi krajolika i lirsko-romantičarski ugođaj, idiličnost te priklon usmenopućkom izričaju, svojstvenom inače jeziku i stilu pučke pjesme.

Razumljivo, povijesni kroničar Stipan Zlatović ponajprije njeguje kroničarsko-povjesničarski način pripovijedanja, prenoseći faktografske podatke, tj. historiografski provjerljive sadržaje u područje literarne obradbe. Pritom, oblikujući povijesnu tematiku i historiografsku građu književnim sredstvima, ne teži dosljedno strogom objektivnom, bezličnom iskazu, kao obliku pripovijedanja bez tragova subjektivnosti,¹⁹ što posljedično pripovjedačeva ja. Tako u pripovijetci *Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mletčani* kroz vizuru introduktivnoga autorskoga, pripovjedačkoga ja, odnosno mi (*Prije nego predjemo na stvar, potrebno je da uputimo čitaoca u stanje onoga vremena*)²⁰ iznosi podatke, recipijentu bitne za razumijevanje konteksta pripovjednoga sadržaja, a u epilogu pripovijesti *Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga*, pripovjedačko ja, odnosno mi, u pripovjedni tijek unosi osobnu perspektivu (*Završit ćemo pripovied nadodav da...*), koja se očituje u svjesnom distanciranju od općih historiografskih

¹⁵ Na Zlatovićeve reakcije i primjedbe na »Storia della Dalmazia« Tulia Erbera u *Narodnom listu*, 1887, br. 102, upozorava i Kosor, 1967: 291.

¹⁶ Kosor, 1967: 223–224; Zlatović, 2007: 48.

¹⁷ Šenoa, 1964: 43–49.

¹⁸ Usp. Frangeš, 1978: 383. i Šicel, 2003: 347–373.

¹⁹ Usp. Biti, 1998: 95–96.

²⁰ Zlatović, 1883: 7/74.

izvora te inzistiranju na osobnom tumačenju pripovijedanoga, kao jedino ispravnom, povijesno argumentiranom stajalištu.²¹ Ovakva nazočnost pripovjedačeva posljedica je dvojakosti autorova pripovjednoga interesa: da iznosi povijesno provjerljive činjenice te da ih u skladu s literarnim ambicijama oblikuje kao priču, ili obrnuto da preko literarno oblikovanoga povijesnoga sadržaja, afirmira te ispravi neka tumačenja povijesnih činjenica. U skladu s usputnim književnoumjetničkim nastojanjima, katkad je u Zlatovića i historiografski tekst poetiziran, pa i u objektivnom, povijesnom iskazu pretežu značajke literarnoga stila. Njegovo glavno povijesno djelo *Franovci države Presvetoga Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, također na mnogim mjestima ispresijecano poredbama i metaforama te epitetima usmenoga pučkoga stila (*čuvali ih ko zenicu svoga oka; opet padoše pod kopito njihovih paripa; varošani pisnuše ko zmije; cjelivajuć posvećeno zemljište vrućim suzami natopiše*) te liriziranim slikovitim lokacijskim opisima,²² potvrđuje autorsku sklonost estetizaciji objektivnoga povjesničarskoga teksta, ali i odsutnost kritičkoga distanciranja, koje često posljeđuje nazočnošću emocionalnoga stava prema temi, ponajviše u obliku vrijednosnoga, nerijetko eksklamacijskoga, suda.²³ I u povijesnom članku *Gradina Ključice na Čikoli*,²⁴ inače utemeljenom na povijesnoj faktografiji, očiti su i elementi literariziranoga ambijentalnoga, antitetično strukturiranoga opisa, s poredbama folklornopučke provenijencije (*on se diže nad površjem prostrane ravnice, obkoljen dubokom kotlinom korita Čikole, nad kojom se visi povrh samograda strme klisure, i sidi kao orao na kamenu, s kog omira pustu okolicu, gospoštinu nješkoč plodnu i bogatiu, a danas divjačnu*).²⁵

Dakako, Zlatović veći literarni zamah postiže u pripovjednom opusu. No, podvrgnute praktičnoj, animatorskoj nacionalno-prosvjetiteljskoj moti-

²¹ »Mletački izviestitelji opisaše propast vojske sasječene od Turaka, i tim obćim me-težom omotaše i Bana Petra, kao da je i on bježao moru... Po njihovu skazanju i naši povjestničari počehše iztjecati taku neslavnu smrt našega Petra. Mi ju drugovačije iskazasmo i to ne po nagadjanju ili izmišljenju, nego na tvrdome povjestnom temelju. Nebuduć ovdje mjesto za deugu razpravu, iztaknut ćemo između ostalih dokaza, samo jedan...« (Zlatović, 1883a: 5/54).

²² »Usred tame gustih tmina na sred uzbunca niskog jezere zaokruženoga strmi-mi brinami i gustimi gorami, u pustošnoj samoći prosjajiva svjetlo još neutrnute zublje na božjem žrtveniku, kojom će opet prosvietljenje doći biednim kršćanom...« (Zlatović, 1888: 42).

²³ »Neće Franovci u tako skrajnoj nesreći svoj narod zapustiti; oni će i život žrtvova-ti za braću i prijatelje svoje...« (Zlatović, 1888: 42); »Eto kako dospíše junačtva serdara i krajina, eto posledice krvavih truda franovaca, da narod izbave turskoga sužanjstva, eto ploda obećanja mletačke skupnovlade i njezinih ggenerala!« (Zlatović, 1888: 133).

²⁴ Zlatović, 1885: 101–107.

²⁵ Ibid., 102.

vaciji, strukturno-stilske značajke njegovih pripovjedno-povijesnih tematizacija ostaju uglavnom na rubu pripovjedačkoga interesa. Stoga razmak između teme i stila nije osobito velik. Narativni postupci preferiraju uski tematski predmet, a ne stilska sredstva, pa tekst, koji se primarno gradi na idejno-povijesnoj kauzalnosti, ne obiluje retoričkim figurama i ukrasima. Fabula je uglavnom oblikovana izravnim izvješćivanjem i opisivanjem, a pripovjedač se posebno usmjeruje na vanjske opise povijesnih lokaliteta, katkada i likova te okoliša.

Ponajprije šturi i uglavnom svedeni na najvažnije, Zlatovićevi su opisi ponekad i vrlo slikoviti, i napose lirični. Uglavnom se pojavljuju modeli introduktivnih opisa²⁶ s prostornim i vremenskim podatcima, kakav je opis s topografskim oznakama u pripovijesti *Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciji*,²⁷ s realistično koncipiranom detaljnom lokacijom utvrde Kamičak na obali Krke i uporabom malobrojnih leksičkih elemenata (*»na lievoj obali rieke Krke, pri tjesnacu između rožkog slapa i visovačkoga jezera, na oblo-mu samogradu stanca kamenak«*). Ovaj lokacijski ocrtni, temeljnim leksičkim elementima izgrađen kao »locus horidus«²⁸ presijeca poredba (*»sjedi tvrdi grad Kamičak poput orla krstaša«*), pa pripovjedačevo depersonalizirano relativiziranje opisivanoga predmeta (*»rekbi da se grad ogleda«*) i intersubjektivna iskustva kao svjetonazorna stajališta (*»ali to nije čovjek uradio, nego sam Bog stvorio«*), potenciraju humanizirani, afektom prožet, dinamičan opis (*»jao njemu, ako nogom sklizne; ne bi ga ždrali na krilih održali; on bi se u duboki jaz rieke strovalio«*). Na prostorne podatke navezuju se podatci s temom večernjega vremena, pa se u dominantnoj lirizaciji personificirane prirode s motivom mjeseca i zvijezda sa simbolično istaknutim povijesnim lokalitetom bogate povijesti te isticanjem svjetlosnoga kontrasta (*»Večer bijaše tamnom koprenom zastrla brdo oko visovačkoga jezera. Mladi mjesec bijaše počinio, ali divno sjalo nebo nasijano zvijezdama.«*), pejzažističko opisno registriranje izvanjskoga svijeta sugerira tajanstveno ozračje romantičarski koncipiranoga krajolika. Sličan tip, znatno bogatijih i razvedenijih opisa s pejzažističkim elementima i romantičarskim ozračjem večernjega i noćnoga vremena nalazimo, primjerice, u Šenoinoj prozi.²⁹

²⁶ Usp. Kravar, 1980: 56.

²⁷ Zlatović, 1886: 35–55.

²⁸ Kravar, 1980: 127, locus horidus određuje kao opis koji se »uvijek izgrađuje od leksičkih komponenata koje kao paradigmu vlastite prostorne raspoređenosti sugeriraju okomicu«.

²⁹ »Sve više ginuo dan. Žarka rumen sterala se po sjajnome moru, žarka rumen na nebu za Učkom gorom koja se ljubičastom bojom odbijala od ljubičastoga zaneblja. Poput crnih nemani pružahu se sred kristalnog zaliva Cres i Krk, oko obale morske prostirala se sijeda, kamena Rijeka... Od trsatskog samostana čulo se večernje zvono,

Osim tih najčešćih, no relativno malobrojnih literarno-stilskih elemenata, valja spomenuti i Zlatovićevo nasljedovanje duha i jezika usmene pučke epike. Tako je na tradiciji i elementima usmenoga pučkoga kazivanja temeljena pripovijest s turskom tematikom *Dvije robinjice*, a u jezično-stilskim sredstvima povijesne pripovijesti *Smrt Petra Kružića Trsatskoga*, kao primjerice u poredbama, sintagmatskim i rečeničnim konstrukcijama, i uopće u izboru leksika³⁰ prepoznatljiv je izravan utjecaj usmenoga stvaralaštva. Ponegdje su narativni pasaži organizirani po uzoru na usmenu epiku³¹ te, štoviše, katkad u stilu pučkoga usmenoga kazivanja ostihovljene cjeline i samim vanjskim oblikom slijede uzorak epske pjesme.³² I autobiografskim naznakama prožeta, s pretenzijom »istinite priče«, uokvirena duža pripovijetka *Vukodlak i župnik*, motivsko-tematskim slojem asocira na pučku predaju.

Stipan Zlatović, koji je temeljem istraživanja povijesne podloge, za svoje pripovijesti izabrao povijesne motive ponajprije bliske prilikama svoga vremena, u narativno tkivo unosi mnogobrojne aluzije i paralele sa suvremenim događajima u Dalmaciji.³³ Povijesni svijet, koji aktualizira u pripovjednoj prozi, dakako, pokazuje njegova autorska stajališta, vrednovanje i shvaćanje hrvatske opće povijesti i njezine uloge u kontekstu suvremenoga socijalno-političkoga trenutka. Pritom, pokušaji rekonstrukcije povijesnoga faksijskoga, sadržaja elementima fikcijskoga, posljeduju njihovim obostranim prepletom, te se, dakako, prema Zlatovićevoj, autorskoj vizuri, retrospektiv-

naokolo zelenio se ružmarin.... U tamnim mu očima plamćaše zlato sunca na zalazu, na bljedom mu licu drhtaše večernje rumenilo.« (str. 308); *»Već se hvatao sumrak. More bijaše rumeno kao milijeko, po sjajnoj glačini žarila se večernja rumen, a o pol kristalnoga neba drhtahu majušne zvijezde.*« (str. 332); *Bijaše noć, tvrda, mrka noć – ni mjeseca, ni zvijezda, ni neba. Na Orlovu gnijezdu, na kršnom brdu, lomljaše bura jako granje. Kroz tminu drhtahu od Senja grada sitne iskricе, svijeće po senjskim kućama.*« (str. 344). (Šenoa, 1964).

³⁰ *»Slavni Klis poput sivog sokola; Turci kao biesni vuci; ko mrci vuci*« (str. 30); *»Petar cvili a Kralj ga tješi...*« (str. 30); *»prosu suze niz bijelo lice*« (str. 30); *»Prolažahu danci i mjeseci*« (str. 31); *»Telal viče, ali nitko mu se ne ozivlje*« (str. 52); *»koji su mu dušu ciepali gore od mača*« (str. 30). (Zlatović, 1883a).

³¹ *»S Klisa čuše psosti i stadoše vikati – Udri pasa, odsieci mu glavu, da bolje laje – Miloš da zalije čašom gorkosti i čemera svetogrdnoga psovača, stade se kamenjem na njega hitati, provali mu bovanom glavu, ter ga krv obli po obrazu. Ponizen i srušen gordi barjaktar, baci mač i reče Milošu: – Što me kamenjem udaraš kao pseto, odsieci mi glavu da ginem kao jumak, a ne kao živinče. I Miloš zasječe i razpori mu tjeme na dvie polovine, i uz radovanje društva, povrati se u tvrđjavu, zadovoljan i veseo.*« (Zlatović, 1883a: III/32).

³² *...»Dođoše pred Bana i padnuvši na koljena zaklinjaše ga, Ljubeći mu i skuta i ruke: Nemoj Bane za Boga miloga, Uskoci će odoljeti Turcim/Nemoj Bane obadva ti svi-eta/Nećemo te živi ostaviti./Gdje jaukneš svi će jauknuti./Gdje pogineš svi će poginuti.*« (Zlatović, 1883: III/30).

³³ Usp. Kosor, 1967: 289–290.

no oživotvoruju mogućnosti historijske prošlosti, kao »ono što se moglo dogoditi«. Drugim riječima, Zlatovićevo literarno zaranjanje u »moguću prošlost« funkcionira kao autorska vizija potencijalne zbiljske prošlosti, u svrhu postizanja vjerodostojnosti, »promiješane sa stanovitim modalitetom sličnosti sa zbiljom«, pri čem su elementi fikcijskoga podignuti na razinu historijskoga.³⁴ Dakle, moglo bi se reći, vjerodostojna povijesnost Zlatovićevih pripovijesti, temelji se na prikazu vjerojatnoga, mogućega svijeta kao konkretnoga, zbiljskoga trenutka, koji autor odjelotvoruje elementima fikcijskoga, odnosno, sredstvima literarnoga postupka.

Bez sumnje, historizam u Stipana Zlatovića, elegično i zanosno domoljubno evociranje hrvatske junačke slave i prošlosti, kao težnja za njezinim ponovnim oživljenjem, rezultat su iskrene autorske osjećajnosti i ozbiljne suživljenosti sa suvremenim kulturnim i političkim preobražajnim htijenjima. Potvrđuju to ne samo njegova povjesničarska nastojanja rasvjetljivanja minulih događaja nego i izbor vrlo angažiranoga autorskoga pripovjedača kao dobro obaviještenoga izvjestitelja, tumača i procjenitelja značenja i smisla povijesnih tijekova.

Memoarsko-autobiografsko u kontekstu povijesnoga – *Uspomene* fra Stipana Zlatovića

Još više nasljeđuje Zlatović literarno-povijesni i osobni, autorski pristup u memoarsko-autobiografskim zapiscima *Uspomene moga života*,³⁵ udahnuvši u njih svu iskrenost i toplinu skromne franjevačke duše. Revan promicatelj istine o slavnoj i tegobnoj hrvatskoj prošlosti, vjeran pregalac i kroničar franjevačkoga reda, reminiscira događaje svoga djetinjstva, odrastanja i franjevaštva, kako bi budućim naraštajima podario »pravu sliku« minula doba, kojemu je bio djelatnim sudionikom. U toj literariziranoj, dakle, estetskim težnjama prožetoj, uspostavi pogleda na minulo vrijeme, Stipan Zlatović jednostavnim postupkom realističkoga oblikovanja životopisnoga materijala ističe sebe kao autora-pripovjedača.³⁶ Stoga u uvodnom dijelu određuje tip teksta i njegove izvore (uspomene, sjećanja), ali i namjenu (u znanstvene, historiografske svrhe) te načelo selekcije (ono što će pripovijedati nije za svakoga), koje će, kako malo potom najavljuje, primijeniti i u pripovjednom postupku, tj. referirat će samo o onom što drži korisnim za

³⁴ Usp. Ricoeur, 1990: 246.

³⁵ Šibenik, 2007.

³⁶ »Napisao sam ove uzpomene za one koji bi se s vremenom bavili povjesti naše redodržave i mislim da bi ovi našli pravu sliku ovih doba u uspomeneh pobilježjenih, ter će ih znati pristojno cijeniti i uvažiti...« (Zlatović, 2007: 5).

recipijenta. Naznakom triju bitnih sastavnica ove autobiografske proze: dokumentarnost, subjektivizam i selektivnost, autorsko ja, svjesno sažimljući pripovjednu građu prema načelu subjektivnosti, opisuje samo ono što drži zanimljivim i vrijednim spomena,³⁷ otkrivši pritom osoban stav prema pripovjednom sadržaju.

Temeljem raščlambe formalnih obilježja, *Uspomene* Stipana Zlatovića ipak izmiču jednoznačnoj klasifikaciji, bez obzira promotri li se tekst na razini književnih vrsta,³⁸ tj. prema definiciji autobiografije kao književnoga žanra³⁹ ili s aspekta naratološkoga postupka kao svojevrsne tehnologije autobiografskoga žanra, odnosno mogućnosti njegova približega smještanja unutar pripovjednoga prostora na relaciji historiografija – fikcija. Naime, je li uistinu riječ o čistoj autobiografiji ili pak o memoarima ili svojevrsnoj kombinaciji autobiografsko-memoarskoga iskaza? Kako ističe i suvremena književna teorija,⁴⁰ autobiografija pokazuje bliskost s drugim žanrovima, poput dnevnika, pisma i memoara, od kojih preuzima pripovjedne strategije, a u njoj valja ponajprije razmotriti odnos subjektiviteta i objektiviteta. S obzirom da se autorski subjekt u samome naslovu Zlatovićevih *Uspomena*, a i u već citiranom uvodnom dijelu, izjašnjava kao pisac uspomena ili sjećanja,⁴¹ temeljeći, dakle, pripovjedni interes teksta na *memorable*, a istaknuvši motiv pisanja – za povijesne, tj. znanstvene svrhe, čemu u prilog ide i naznaka autorske uloge povjesničara (*Kao povjesničar bilježiti ću čine...*), mogu se već iz ovih odrednica iščitati memoarske značajke teksta. No, temeljem, pak, činjenice da je riječ o zapiscima povijesti vlastitoga života, odnosno dijakronijskom iznošenju autobiografskih činjenica kao priče o djetinjstvu, školovanju, mladosti, ulasku i djelovanju u franjevačkom redu, može se govoriti o primjeru autobiografskoga iskaza, odnosno o prozi stvarnoga autobiografskoga sadržaja. Prema tipologiji Gerarda Genetta, ta bi se proza mogla prisposoditi modelu u kojem se podudaraju identitet autora, pripovjedača i, uvjetno rečeno, lika,⁴² pri čem je ova treća kategorija samo

³⁷ »Propuštam, dakle, proglašenje ustava, veselja, obhode kokardam i barjacim, glashbom i vrevom živio ovi i oni, ovo i ono. Toga je svagdje bilo. Neću pominjati gradjansku stražu... Samo ću pomenuti kako je puk mali prestao i okoristili se trgovci...« (Zlatović, 2007: 19).

³⁸ Prema klasičnoj, tradicionalnoj teoriji autobiografija je tumačena kao žanr, a u novijoj književnoj teoriji promatra se kao oblik diskursa.

³⁹ Usp. Sablić Tomić, 1996: 83.

⁴⁰ Medarić: 1993.

⁴¹ »Napisao sam ove uzpomene za one koji bi se s vremenom bavili povjesti naše redodržave, u nadi da bi i ovo njegda dobro prispile komu istražitelju starina...« (Zlatović, 2007: 5).

⁴² Usp. Velčić, 1991: 35.

naznačena. Dakle, ne bi bila riječ o simulaciji, nego o stvarnoj podudarnosti ovih triju kategorija. Ovo određenje može se, osim navedenom uvodnom autorskom napomenom o motivu pisanja, potkrijepiti i primjerima otkrivene autorske nazočnosti kao autorskoga subjekta, tj. izravnoga autorskoga glasa unutar naracije u obliku mnogih pripovjedačevih intervencija u prvom licu, vremenskih i prostornih lokacija (*Još mi je pomenuti...; To sam ja upamtio..., samo ću pomenuti; Kad sam izučio četiri prve gimnazija; U pogledu nauka sad bijah u zajednoj kući učitelja i saučenika...*) te subjektivnih relativiziranja (*A pošto mi se čini da nije sva krivica moja bila...*) te komentara (*Koliko dakle truda utaman? Bog bi dao da se i u različitim strukah i drugim većeokrat tako ne događa!*).

Kako je riječ o singularnom autobiografskom govoru temeljenom na retrospekciji, pripovjedač zadire u vlastitu prošlost i iznosi naknadno tumačenje prošlih događaja. Subjekt pisanja je subjekt promatranja (kada referira o događajima i drugim osobama), ali i objekt (kada govori o sebi, tj. u odsječcima s autoreferencijalnim upletima) i to, ponajprije s vremensko-prostornom distancom. Tematska zaokupljenost osobnim uspomnama uvjetuje pripovijedanje u prvom licu s pogledom u prošlost. U Zlatovića pripovjedač je autor, autorski lik ili subjekt koji pripovijeda s vremenske pozicije prezent/perfekt/imperfekt (*želim, još mi je pomenuti, ovo bilježim/rodio sam se, saznao sam, bio sam, bijah*), pa imamo pomičnu istanciju: sada, jedno sada/ovdje, koja se kreće vremenskim skokovima unatrag i u slojevima osobnoga pamćenja oblikuje dijelove prošlosti kao zatvorene vremensko-prostorne cjeline, zasnovane na uzročno-posljedičnoj vezi između događaja (rođenje, djetinjstvo, školovanje). Pritom se autorsko ja iz pozicije sada/danas/ovdje izmjenjuje s autorsko ja iz pozicije onda/tada/ondje/tamo i obrnuto.⁴³ Primjer je to iskaza kontinuiranoga sjećanja vremenske ili vremensko-prostorne prisutnosti autorskoga ja u kronološki poredanim događajima, koji se iznose vremensko-logičkim slijedom, ali kao selektivni odsječci ili poglavlja (djetinjstvo: rođenje, uža i šira obitelj, odnosi u obitelji, sudbine pojedinih članova), pri čem su neki od tih odsječaka ili poglavlja zaokruženi novim retrospektivnim cjelinama, u kojima se autorsko ja vraća i poput reflektora usmjerava na pojedine vremenske točke, koje sa sadašnje pozicije podrobnije opisuje. Riječ je opet o autorskoj selekciji, odnosno vraćanju na subjektivno bitno, kao npr. isticanje očeva autoriteta

⁴³ »Spominjem se da u nedjelju, kad bi se na ručak okupili, otac bi svakoga posebno zapitao (str. 12). Ja sam dobro pamtio račune i lahko razumio algebru i radio... (str. 21); Danas još veća uvažavam i častim moje društvo i ponosom duševnoga zadovoljstva moju izjaviti da između nas jedanaest mladića od 18 do 20 godina u onakih okolnostih nijedan ne bijaše zla srdca ili iskvarene duše, nikakve zloće niti zla dila ne mogah opaziti... (str. 22) ili Bio sam dječak, ali se sjećam da bijaše grozna plača...« (str. 11) (Zlatović, 2007).

i opis obiteljskoga vjerskoga života,⁴⁴ a informativno su zanimljivi dodani dokumentarni pasazi s temom života i običaja minulih vremena, kakvi su primjerice opisi šibenskih narodnih običaja.⁴⁵ Ti bi, etnografski zanimljivi, dijelovi mogli uvjetno i samostalno stajati, tj. kao dijelovi sjećanja, ali uz uvodno autorsko pojašnjenje, o čem je riječ. Pritom je uočljiva vremenska pomična pozicija pripovjednoga subjekta, koji vremenski odsječak djetinjstva u rodnoj kući zaključuje drugim vremenski raspršenim odsječkom, tj. dokumentarnim umetkom o minulim šibenskim običajima, a što na kraju i tumači, naglasivši točku retrospekcije (*Ove sam prigode pomenuo jerbo su već ukinute*) te promjenu vremena i vizure opisa (*Šibenik već nije tvrđava, ter nejma topova niti vojnika, a stare se igre i veselja obustavile, ter se sad samo u crkvi proslavi kraljev imendan*).⁴⁶

Zapravo, česte vremenske interferencije pripovjedačeve osobne pozicije (*Ja ovdje sada ostavljam opisivati.... Treći dan pokle se mrtvi iz kuće iznesoše siromahu otcu dođoše u ruke pozivi...; Ovo bilježim; Danas još većma uvažavam...*) te stalno prisutno autorsko stajalište (pripovjedača sudionika i svjedoka) potvrđuju da on nije pasivan izvjestitelj o prošlim zbivanjima, nego njihov tumač i procjenitelj. Riječ je subjektivizaciji, izricanju iskazivačeva odnosa prema iskazanom, što je vidljivo iz uporabe priloga i pridjeva i eksklamativnoga tona (*siromahu otcu dođoše na ruke pozivi od suda; to bijaše teško i užasno, to je svak sažaljivao i oplakivao!!!*).⁴⁷

Iskaz Zlatovičeva pripovjedača obilježuje autorska osjećajnost, osobito u autoreferencijalnim dijelovima, koji se odnose na bliske osobe (oca, majku, baku) ili događaje koji su mu se zbog posebnih razloga usjekli u sjećanje, primjerice opis gladovanja u samostanu.⁴⁸

U prepletu historiografskoga i autobiografskoga diskursa, s podacima vezanim za osobnu povijest autora interferiraju i podatci iz opće povijesti preko opisa prošlih, historiografski provjerljivih događaja kojima je pripo-

⁴⁴ »Bogoljubstva dosta bijaše jer ne bi nitko bio da ne bi u svetkovinu svetu misu slušao. Spominjem se da bi u nedjelju, kad bi se na ručak okupili, otac bi svakoga posebno zapitao kad je i koju misu slušao...« (Zlatović, 2007: 12).

⁴⁵ »Ljepi narodni običaji održaše se kod ženidba do zadnji vremena, možda bolje no igdje na drugih mjestih. Kad bi se zadržani vjerenici dopuštenjem roditelja odlučili na ženidbu, otac ili majka, ili ako ne bi bili, onda prvi rodjaci došli bi k roditeljim djevojke za prošnju. Tu bi donili zobnicu...« (Zlatović, 2007: 13).

⁴⁶ Zlatović, 2007: 16.

⁴⁷ Zlatović, 2007: 11.

⁴⁸ »Hrana bijaše loša i žalosna okamenjena ljuta i gorka begovica, sa na deseti dio ostrapanim ječmom varenim, koga se ne bi moglo gucati nego samo izpijukati. Kad bi kupus prispio prvo zelene listine, kašnje kisele trlje začinjene grunčavim talogom gustoga ulja; niti se je moglo jisti niti bez toga jića živjeti.« (Zlatović, 2007: 22).

vjedač bio sudionikom ili svjedokom, a koje naknadno rasvjetljuje s pozicije autorske sadašnjosti.

Vjerodostojnost, konkretnost i provjerljivost temeljne su značajke koje određuju ove Zlatovićeve zapiske kao autobiografski tekst, a velika vremenska distanca i okrenutost u prošlost impliciraju njegovo memoarsko značenje.

Iako je riječ o sjećanju i pogledu u prošlost, autobiografski prostor *Uspomena* zrcali stil i ozračje autorova vremena, u kojem je živio i djelovao, posebice dane djetinjstva i školovanja. Elementi povjesnosti prepoznatljivi su u odsječcima s oznakama konkretnoga povijesnoga vremena, s preciznim ili uopćenim datacijama, opisima historiografski provjerljivih političkih događaja i prilika te pripovjedačevih procjena i komentara povijesnih činjenica. Nastojeći ponajprije ostati dosljedan temeljnoj dokumentarno-povjesničarskoj fakturi svoga proznoga izraza, Zlatović u izvješćivanju o prošlim zbivanjima teži konciznosti. Pritom u autobiografsko-memoarskoj rekapitulaciji, nerijetko naraciju temelji na aktivnim glagolskim oblicima, nizanju rečenica i rečeničnih dijelova,⁴⁹ postižući leksičkim sredstvima živost pripovjedanoga te dojam dinamičnosti vremenskoga tijeka. Iako manje zastupljeni, dinamični i slikoviti opisi, kakvi su primjerice putopisni zapisci likovno ocrtanoga doživljaja vruljske bure u poglavlju o putu iz Zaostroga do Šibenika 1853.⁵⁰ i živopisan, historijskim prezentima oblikovan prikaz susreta sa stražarom za vrijeme haranja kuge, prilikom putovanja iz Markarske na Visovac,⁵¹ ili kratka realistična lokacija zdanja kninskoga samo-

⁴⁹ »Svijet je obzidao avliju i vrtao, poravnao obor i dračom ogradio, tako i vrtićak zaokružio, a ja i moj meštar utvrdili krov, potavanihi kuhinju, podigli peč, načinili vratnice i ponistre, prišili brave.« (Zlatović, 2007: 41).

⁵⁰ »Potla one kiše jučerašnje bijaše upalila bura, na Vrulji ona caruje, strašna i veličanstvena, kao nigdje, izvan kažu u Senju. Ja cio sat s kraja gledao taj riedki u prirodi prizor. Snaga vjetra kao velika gruda padne s visina s Biokova niz Dubce u Vrulju, uzmeta i zamješa more i digne slapove u oblake, pak se razdijele bieli morski dimovi na tri strane: jedni odlaze istoku k Makarskoj, drugi k Povju, a treći k Omišu. Dok su jedni pošli, drugi nasliedjuju, dostižu, predtiču, družu se, motaju. Jedni lete po vrh mora, drugi se uzvillaju i dignu u zrak. Kad bi sunčani zrak udario u te dimove i onda bi se prizor prominuo, mjesto bilih magla i oblaka ugledale bi se žive boje duge, ter bi rekao da plamen crljen i modar leti morem ili se diže nebu pod oblake.« (Zlatović, 2007: 31).

⁵¹ »Kad banusmo na Zadvarje, ispreči se na nas bosonogi stražar s čadjavom puščetinom u ruci i on sred ceste dreknu: 'Nazad! Ovda ne prolazi' Mandarić bijaše žiran i srdčan, izpreči se on gore na staražara i stade vikati: 'Tako li se na carskoj cesti napada putnike. Ti si zakon prekršio. Tužit ću te gjenadirim i ti moraš biti kažnjen'. Stražar se zabrinu i on stade opet vikati: 'Gje su ovdje gjenadiri?' 'To bijaše u selu baš blizu njihove postaje. Izidje kapural i zapita što zapovida? Mandarić na to: 'Je li to po zakonu da se na carskom putu zaustavljaju putnici?' 'On odgovori da je prost ići kud hoće. Stražar zametnu se puščetinom i otidje, a mi u oštariji ručasmu, pak prispjesmo na konak na Ugljane.« (Zlatović, 2007: 35).

stana,⁵² potvrđuju i Zlatovićev skroman priklon estetizaciji pripovjednoga sadržaja.

Zaključak

Potaknut domoljubnim zanosom i nacionalnoprerednim idealima, ali i povjesničarskim pozivom, Stipan Zlatović u žanrovski nepretencioznom pripovjednom opusu nasljeđuje utilitarističku, nacionalno-didaktičnu koncepciju književnoga stvaranja. Posvema dosljedan konvencionalnoj tematizaciji hrvatske prošlosti, radnje pripovijesti smješta u realne povijesne okvire (vrijeme turske ili mletačke okupacije hrvatskih krajeva), razvijajući temu povijesne hrvatske neslobode i nacionalne razjedinjenosti, s istaknutom aluzivnošću na aktualnu suvremenost. Odsutnost psihološkoga njan-siranja likova, koji unatoč povijesnoj impostiranosti, ostaju na razini skice, usmjerenost na sadržajnu i etičku podlogu pripovjednoga obzora, utemeljenost naracije na tradicionalnim izražajnim vrijednostima i već preživjelim tematsko-stilskim komponentama, napose na uzorcima pučkoga govora, te manirirana, simbolična aluzivnost i historicistička evokativnost, situiraju Zlatovićeve pripovijesti u romantički, ideologizirani, postpreporodni narativni svijet.

U autobiografskom žanru, unatoč angažiranoj, didaktičnoj namjeri, oblikuje krepak, lapidaran i vrlo ekspresivan izričaj, dinamičnih, ritmičnih rečeničnih cjelina. Pomalo arhaičan, no vrlo izražajan leksik, živ i spontan način pripovijanja te množina socijalno-povijesnih, kulturnih i etnografskih podataka čine Zlatovićeve *Uspomene* i danas, ne samo pozornosti vrijednim kulturnopovijesnim izvorom nego i zanimljivim književnim ostvarenjem.

Izvori:

Zlatović, Stipan, 1883. Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99. *Nada*, 7, str. 74–76; 8, str. 85–88; 9, str. 98–100; 10, str. 109–110; 20, str. 229–232; 21, str. 241–244; 22, str. 256–257; 23, str. 266–267.

Zlatović, Stipan, 1883a. Smrt Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke. *Nada*, 2, str. 18–19; 3, str. 29–32; 4, str. 37–38; 5, str. 51–54, Split.

Zlatović, Stipan, 1885. Gradina Ključice na Čikoli. *Viestnik HAD*, 4, str. 101–107, Zagreb.

⁵² »Kninski samostan bijaše skup svakako prikrpljeni i nadozidavani zgradina, koje kako su različita vremena dograđivane bez nacrti i bez osnove, izvan što pokazivahu neurednu skupinu, saviše te zgrade bijahu raspucale i nestalnom zemljištu, nagnule se i ruševinam prietile.« (Zlatović, 2007: 47).

- Zlatović, Stipan, 1886. Knez Kosto Nelepić i grad Ključić. *Narodni list*, 77, str. 1; 78, str. 1–2; 79, str. 1–2; 80, str. 1–2, Zadar.
- Zlatović, Stipan, 1886a. Dvie robinjice. *Iskra*, 7/10, Zadar.
- Zlatović, Stipan, 1887. Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju. *Narodni koledar za prostu godinu 1887*, str. 35–55, Zadar.
- Zlatović, Stipan, 1888. Vitez Žarko Dražoević knez i vojvoda Poljički. *Danica koledar i ljetopis društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1889*, str. 115–124, Zagreb.
- Zlatović, Stipan, 1888. *Franovci Države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*. Zagreb.
- Zlatović, Stipan, 1892. Vukodlak i župnik. *Narodni koledar za pristupnu godinu 1892*, str. 78–116, Zadar.
- Zlatović, Stipan, 2007. *Uspomene moga života*, Šibenik.

Literatura:

- Barac, Antun, 1952. Hrvatska novela do Šenoine smrti. *Rad JAZU*, knj. III, str. 5–64, Zagreb.
- Biti, Vladimir, 1988. *Quorum*, 1, str. 92–107, Zagreb.
- Brešić, Vinko, 1991. U potrazi za samim sobom. Autobiografije hrvatskih pisaca. *Forum*, 9/10, str. 500–507, Zagreb.
- Esih, Ivan, 1930. Fra Stipan Zlatović. Uz 100-tu obljetnicu rođenja i 40-tu obljetnicu njegove smrti. *Nastavni vjesnik*, 1/4, str. 182–185, Zagreb.
- Eterović, Karlo, 1931. Nekoliko pisama don Mije Pavlinovića Ocu Stjepanu Zlatoviću. *Nova revija vjeri i nauci*, 1, str. 30–40, Makarska.
- Flaker, Aleksandar, 1964. Prilog problemu romantizma. U: Flaker, Aleksandar Škreb, Zdenko, 1964. *Stilovi i razdoblja*, str. 193–211, Zagreb.
- Flaker, Aleksandar, 1987. Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti. U: *Izabrana djela. Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 157/I, str. 108–121, Zagreb.
- Jelčić, Dubravko, 2002. *Hrvatski književni romantizam*. Zagreb.
- Ježić, Slavko, 1935. Hrvatska pripovijetka iza preporoda. U: *Prvi hrvatski pripovjedači iza preporoda 1850–1880*, str. 5–23, Zagreb.
- Kombol, Mihovil, 1935. Hrvatska pripovijetka osamdesetih i devedesetih godina. U: *Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina*, str. 5–18, Zagreb.
- Kosor, Karlo, 1967. O. fra Stjepan Zlatović. *Kačić*, str. 295–303, Split.
- Medarić, Magdalena, 1993. Autobiografija/Autobiografizam. *Republika*, 7/8, str. 46–61, Zagreb.
- Mihanović, Nedjeljko, (s. a.). Hrvatska književnost u drugoj polovici XIX. stoljeća. U: *Portreti i eseji o hrvatskim piscima*, str. 39–49, Zagreb.

- Nemec, Krešimir, 1997. Hrvatska novela. U: *Antologija hrvatske novele*, str. 5–12, Zagreb.
- Nemec, Krešimir, 1998. Poetika hajdučko-turske novelistike. U: *Dani hvarškoga kazališta. Hrvatska književnost u doba preporoda (ilirizam i romantizam)*, str. 112–123, Split.
- Nemec, Krešimir, 1999. *Povijest hrvatskog romana*. Zagreb.
- Sablić Tomić, Helena, 1996. Autobiografije Josipa i Ivana Kozarca u kontekstu hrvatske autobiografije. U: *Dani Josipa i Ivana Kozarca*, 1. (Zbornik), str. 83–89, Vinkovci.
- Srdoč-Konestra, Ines, 2001. Autobiografski zapisi Viktora Cara Emina. *Fluminensia*, 1/2 str. 25–40, Rijeka.
- Šicel, Miroslav, 1971. Prilog problematici romantizma u hrvatskoj književnosti. U: *Stvaraoci razdoblja*, str. 267–297, Zagreb.
- Šicel, Miroslav, 2003. Hrvatska proza u Šenoino doba. *Forum*, 1–3, str. 347–377, Zagreb.
- Škreb, Zdenko, 1978. August Šenoa, prvi hrvatski romanopisac. U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, 363–380, Zagreb.
- Velčić, Mirna, 1991. *Otisak priče*. Zagreb.
- Zlatar, Andrea, 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj*. Zagreb.

LITERARNO-POVIJESNO-AUTOBIOGRAFSKO U PRIPOVJEDNOM OPUSU FRA STIPANA ZLATOVIĆA

Sažetak

U radu se proučavaju Zlatovićeve pripovijetke s aspekta društveno prosvjetiteljske funkcije književnosti. Zlatovićevo povijesno i pripovjedno djelovanje se može sagledati unutar nacionalnopolitičke koncepcije osvješćivanja hrvatskog puka te upravo domoljubna tendencija zauzima istaknuto mjesto u nevelikom književnom opusu. Rad istražuje i autobiografski diskurz Stipana Zlatovića u njegovim *Uspomenama* te njegovo ispreplitanje s pripovjedačkim i historiografskim elementima. Zaključuje se kako Zlatović u svojem pripovjednom opusu ostaje dosljedan konvencionalnoj tematizaciji hrvatske prošlosti, dok mu, s druge strane, nedostaje psihološko nijansiranje likova. Autobiografski žanr Zlatovića se odlikuje ekspresivnim i vrlo dinamičnim izričajem unutar kojeg se otkriva bogatstvo podataka iz svakodnevnog života hrvatskog društva druge polovice 19. stoljeća.

THE LITERARY/HISTORICAL/AUTOBIOGRAPHICAL ASPECTS
OF THE NARRATIVE WORK OF FR. STJEPAN ZLATOVIĆ

Abstract

This essay investigates Zlatović's stories from the point of view of the socially didactic function of literature. Zlatović's historical and narrative activities can be considered within the context of the national and political consciousness of the Croatian people, that precisely patriotic tendency that occupies a prominent place in this fairly small literary oeuvre.

The essay furthermore explores Stjepan Zlatović's autobiographical discourse in his *Memoirs*, in which he interweaves the narrative with historiographical elements. Throughout his narrative works, Zlatović leaves behind the conventional themes of the Croatian past; on the other hand, however, his characters lack psychological nuance. Zlatović's autobiographical genre distinguishes itself by its expressiveness and its very dynamic diction, within which lies an abundance of information on the daily life of Croatian society in the second half of the nineteenth century.

Fra Stjepan Zlatović

Marko Jerković

KADA PRESTAJE POVIJEST, A POČINJE PRIPOVIJEST?

Preporodne misli u Zlatovićevim pripovijetkama

Pregledni članak
UDK 94 (497.5 Dalmacija)

Ideje o prošlosti i rekonstrukcije povijesnih događaja su u 19. st. bile usko povezane s političkim kretanjima i društvenim kontekstom. U Dalmaciji druge polovice istog stoljeća javni život i intelektualno stvaralaštvo bilo je obilježeno političkim sukobima narodnjačke i autonomaške opcije, dok je kulturno stvaralaštvo prvenstveno bilo određeno preporodnim idejama i nastojanjima. Unutar ovakvih okvira i strujanja stoji i djelovanje franjevca Stjepana Zlatovića (1831.–1891.), koji se svojim povjesničarskim, arheološkim i književnim radom pokazao kao vrlo aktivan član kruga kulturnih stvaratelja u Dalmaciji 19. stoljeća. U ovom kontekstu, u ovom ću radu predstaviti dio Zlatovićevog stvaralaštva koji se odnosi na njegove povijesne pripovijetke. Kao uzorak poslužit će pet Zlatovićevih pripovijedaka čiju ću osnovnu problematiku nastojati komparativno izložiti. Radi se o sljedećim pripovijetkama (donosim ih prema kronološkom slijedu objavljivanja):

1. *Smrt Kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke. Povijestna pripovied XVI. vieka.*¹
2. *Crtice iz života hrvatskih Uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598.–1599.*²
3. *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić*³
4. *Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu*⁴
5. *Vitez Žarko Dražević – knez i vojvoda.*⁵

¹ Zlatović, 1883: 2, 18–19; 3, 29–32; 4, 37–38; 5, 51–54.

² Zlatović, 1883a: 7, 74–76; 8, 85–88; 9, 98–100; 10, 109–110 i 20, 229–232; 21, 241–244; 22, 256–257; 23, 266–267.

³ Zlatović, 1886: 77, 2. listopada.

⁴ Zlatović, 1887: 35–55.

⁵ Zlatović, 1888: 115–124.

Da se radi o pripovijetkama,⁶ odnosno narativnim djelima u kojima su motivi uzeti iz povijesti, to autor i sam često ističe te time zapravo (neizravno) upozorava na književnu slobodu kojom je odstupio od uobičajene povjesničarske metodologije nastojeći rekonstruirati povijesne događaje sukladno subjektivnom, književnom shvaćanju. Međutim, nešto detaljnijim iščitavanjem uočava se i drugi sloj djela – a to je poučna namjera tekstova te svijet simbolike u kojem likovi i događaji iz pripovijedaka postaju žive aluzije suvremenih događaja, uklapajući se u društveno-političke prilike u Dalmaciji druge polovice 19. stoljeća. U tom kontekstu treba reći kako pitanje iz naslova »kada prestaje povijest, a počinje pripovijest?« zapravo nameće zadaću ispitati i značenje povijesti u djelima Stjepana Zlatovića te kada se i zašto ona transformira u pripovjedni izričaj. Namjera ovog priloga je predstaviti pripovijetke Stjepana Zlatovića, u tom kontekstu otvoriti problematiku uloge povijesti i naracije te ukazati na simboliku koju njegove pripovijetke predstavljaju. Pri tome valja imati na umu kako ovdje Zlatović neće biti ocijenjen kao povjesničar ili književnik, već će se samo predstaviti njegov rad na povijesnim pripovijetkama koje prvenstveno treba promatrati u okvirima suvremenog konteksta 19. stoljeća.

* * *

Dosadašnji Zlatovićeви biografi te autori koji su se bavili pojedinim aspektima njegovog rada nisu u većoj mjeri proučavali Zlatovićeve povijesne pripovijetke, već su više isticali povjesničarsko ili arheološko djelovanje.⁷ Tek su se Karlo Kosor i Petar Bezina, u kontekstu biografskog proučavanja, bavili i Zlatovićevim povijesnim pripovijetkama. Kosor je napisao najbolju i najopsežniju Zlatovićevu biografiju u kojoj je detaljno istražio Zlatovićev život i karijeru, povjesničarski i arheološki rad, objavljivanje izvora te rad na povijesnim pripovijetkama. On ukratko opisuje sadržaj tih Zlatoviće-vih djela, ali i raspravlja o njihovom značenju ukazujući na idejni koncept preporodnih misli unutar kojeg su karakterno izgrađeni Zlatovićeви likovi. Ukazuje i kako su Zlatovića na pisanje pripovijedaka navele upravo politič-

⁶ Osim navedenih, Zlatović je napisao još dvije pripovijetke: »Dvie robinjice«, Zlatović, 1886a: 7, 59–60; 8, 66–68; 9, 75–76; 10, 82–84; i »Vukodlak i župnik«, Zlatović, 1892: 78–116. Međutim, one u ovom prilogu neće biti uzete u obzir za usporedno promatranje jer sadržajem dosta odudaraju od gore navedenih pripovijedaka.

⁷ Za Zlatovićevu biografiju vidi radove: *Narodni list*, 1891: 21, 14. ožujka; *Narodni list*, 1891a: 22, 18. ožujka. Eših, 1930–1931: 182–185; Bačić, 1931: 8, Zrnje; Stošić, 1931: 237, 2; Eterović, 1932: 1, 381–405; Kosor 1967: 205–303 (o ovom radu vidi dalje u tekstu); Kosor, 1982: 1, 15–17; Bezina, 1994 (o ovome vidi dalje u tekstu). Od radova koji nisu biografski, ali donose podatke o njegovom povjesničarskom ili arheološkom djelovanju vidi: *Nova revija* 1932: 5, 478–480; Klarić, 1932: 5, 405–420.

ke, društvene i kulturne prilike 19. st. za koje je smatrao kako su u mnogočemu slične onima u razdobljima unutar kojih su smješteni njegovi likovi.⁸ Osim Kosora, kratak pregled sadržaja Zlatovićevih pripovijedaka donosi i Bezina. On, međutim, nije raspravljao o njihovom značenju, već je kratko zaključio kako je osnovni motiv svih Zlatovićevih pripovijedaka težnja za ujedinjenjem Hrvatske.⁹ Kosor je, dakle, zamijetio kako Zlatovićeve pripovijetke zapravo predstavljaju svojevrsnu alegoriju 19. st., dok i Bezina na to upućuje. Ostali autori, koji donose vrijedne podatke o Zlatovićevom životu, kao jednu od ključnih stvari navode preporodni rad, tj. nastojanja oko prosvjećivanja Hrvata u Dalmaciji.¹⁰ Simbolika povijesnih pripovijedaka i Zlatovićev preporodni rad nisu, međutim, osim u radovima Kosora i Bezine, bili čvršće povezani. Isto tako, opis događaja i karakterizaciju likova iz njegovih pripovijedaka trebalo bi staviti pod svjetlo interdisciplinarnog istraživanja, nastojeći otkriti dublji smisao koji oni u njima zrcale. Na tragu ovih razmišljanja, ovaj će prilog nastojati povezati Zlatovićeve pripovijetke s društvenim kontekstom unutar kojeg ih je autor napisao. Osim toga, ovdje će se promotriti i na koji je način 19. stoljeće gledalo na ranija razdoblja, tj. pokazat će se kako je stvaralaštvo Stjepana Zlatovića, izraženo u povijesnim pripovijetkama, izvrstan primjer za proučavanje percepcije koju je ne samo dalmatinska, već i općenito hrvatska intelektualna javnost 19. stoljeća imala prema nacionalnoj povijesti.

I. Preporodne misli i vrijednosni sustav

Povijesne pripovijetke Stjepana Zlatovića otkrivaju vrijednosni sustav karakterističan za preporodna nastojanja oko buđenja nacionalne svijesti. Parametri koji jasno pokazuju usku vezu njegovih pripovijedaka i preporodnih idejnih koncepata su sam sadržaj pripovijedaka, koji nije samo puka fabula koju on kao autor gradi, već i odraz Zlatovićeve stvarnosti iz 19. st., zatim pitanja motivacije i namjere koje su Zlatovića vodile u sastavljanju djela te pitanje karakterizacije likova. Proučavajući biografiju Stjepana Zlatovića dolazi se do saznanja kako je on svojim djelovanjem vrlo aktivno sudjelovao u preporodnim nastojanjima intelektualnih krugova u Dalmaciji druge polovice 19. stoljeća.¹¹ Ovo se ne odnosi samo na političko opredje-

⁸ Kosor, 1967: 289.

⁹ Bezina, 1994: 140.

¹⁰ Osim radova u bilješki 7, za ovu svrhu vidi npr.: Eterović, 1932a: 1, 427–455, gdje se vidi kako je on bio u kontaktu s ljudima istaknutima u preporodnim kretanjima.

¹¹ O tome vidi: Esih, 1930–1931: 185. Ovdje autor navodi: »fra Stjepan Zlatović velik je narodni predstavnik u radu oko narodnog preporoda u Dalmaciji u doba kad je hrvatski jezik iz seoskih kućica i iz samostana počeo prodirati u čitav javni život«. Bačić navodi kako je Zlatović napisao mnoštvo članaka iz povijesti i opisao »mnogo junačkih djela iz

ljenje, već prije svega na kulturni rad, koji se uklapa u šira nastojanja oko razvoja hrvatske znanosti i prosvjete u tom razdoblju. Sadržaj, motivacija i namjere te karakterizacija likova u pripovijetkama Stjepana Zlatovića proizlaze iz tog društvenog okruženja te pokazuju modele po kojima se njegovi suvremenici trebaju ravnati radi ostvarenja nacionalnih ciljeva.

Ilustracija navedenog je i sam sadržaj Zlatovićevih pripovijedaka. U pripovijetci o smrti Petra Kružića i padu Klisa u turske ruke¹² Zlatović je prikazao posljednju epizodu u borbi Petra Kružića i kliške posade s Turcima, 1537. godine. Petar Kružić je prikazan kao junak koji se, unatoč tome što mu niti kralj niti Venecija nisu pomogli, hrabro borio s brojnim turskim napadima. Klis, utvrda kojom je zapovijedao, u djelu ima značaj temeljne strateške točke o kojoj je ovisila sudbina Hrvatske: navodi kako je Klis »radi svoga položaja u staro doba bio znamenita tvrđava, ključ Pokrajine, *Propugnaculum christianitatis*« te navodi kako je on »možda najvažnija točka u hrvatskoj povijesti«. ¹³ Autor kritizira politiku kralja Ferdinanda Habsburškog koji je »u Beču uređivao njemačke posle, a za hrvatske nije ga boljela glava«, i koji plaću nije »od dugog vremena slao za vojnike«. ¹⁴ Čitava je pripovijetka obilježena nastojanjem da se oslika atmosfera u kojoj je situacija po klišku posadu postajala bezizglednom zbog turskih nasrtaja. Smrt Petra Kružića opisuje navodeći kako je poginuo hrabro se boreći s Turcima, dok su papinski i kraljevi vojnici, koji su nakon dugo vremena došli u pomoć, pobjegli s bojnog polja. ¹⁵ U pripovijetci

borbe za vjeru i domovinu«. Vidi: Bačić, 1931: 8, Zrnje. Krsto Stošić navodi da je Zlatović bio »lučonoša kulture u Dalmaciji«. Vidi: Stošić, 1931: 237, 2. Narodni list je 14. ožujka 1891. g. napisao kako je Zlatović živio i radio za svoj hrvatski narod do zadnjeg časa svog života. *Narodni list*, 1891: 14. ožujka. O ulozi Zlatovića u političkim previranjima i narodnom preporodu u cetinskom kraju vidi: Kosor, 2004: npr. 20, 54, 53–67.

¹² Ličnost Petra Kružića, kao i pad Klisa u turske ruke je i historiografija 20. st. u određenoj mjeri obradila. Po tom pitanju vidi radove: Perojević, 1931; Perojević, 1936; Mijatović, 1983: 18–26; Mijatović, 1990: 25–34.

¹³ Zlatović, 1883: 2, 18.

¹⁴ Zlatović, 1883: 3, 29–30.

¹⁵ Zlatović opisuje kako je nakon dugo vremena kralj Kružiću poslao pomoć u hrani i ljudstvu. Isto tako, u isto vrijeme je Klisu pomoć stigla od pape. Kružić je odmah stao na čelo vojske i krenuo u sukob s Turcima, međutim »vojska sastavljena od Nijemaca i Talijana, koji niesu niti vidili boja, punom glavom svakakih strahota od Turaka, preplašeni pobacaše oružje i stadoše bježati vičući: Turci, Turci! Bježte svi ćemo izginuti!«. Tako su kraljevska i papinska vojska, unatoč nastojanjima Kružića i uskoka da ih spriječe u bijegu, ipak pobjegle u brodove, koji nisu mogli isploviti zbog prevelikog broja vojnika. Turci su vidjeli što se događa te su krenuli na vojsku u bijegu. Zlatović, 1883: 4, 38. Kružić i uskoci, međutim, nisu htjeli pobjeći, već su ostali boriti se na bojnom polju. Međutim, uskoro je turska brojčana nadmoć prevagnula te su uskoci i Petar Kružić u sukobu poginuli. Zlatović, 1883: 5, 51. Nakon toga, Turci su od demoraliziranih kliških stanovnika preuzeli Klis u svoje ruke. Zlatović, 1883: 5, 53–54. Ovim događajem završava Zlatovićeva pripovijest. O sadržaju ove pripovijesti vidi i: Kosor, 1967: 287.; Bezina, 1994: 139.

o uskocima¹⁶ Zlatović je opisao svakodnevni život uskoka i njihovu stalnu borbu protiv, s jedne strane Turaka, a s druge Mlečana, u drugoj polovici 16. stoljeća. Sadržaj ove pripovijetke nije se ograničio na određeni događaj oko kojeg bi fabula bila izgrađena, već se više radi o nastojanju da se oslika atmosfera unutar koje su djelovali uskoci.¹⁷ U pripovijetci o Kosti Nelipiću, Zlatović opisuje izrastanje ovog hrvatskog plemića iz 15. stoljeća u pravog rodoljuba koji žali za vremenom hrvatske narodne dinastije i kritizira hrvatsko plemstvo koje ne poduzima ništa da se na hrvatsko prijestolje ponovno vrati domaća dinastija: on je »u mladosti na gospodskih dvori slušao pripoviedati o staroj slavi Hrvatske, razlumljene od Drave do Bojane i od Drine do mora: kad je čuo kazivanja o narodnih kraljih Sedeslavu, Tomislavu, Kresimiru i Zvonimiru, njegovo se je srce od mila u suzu raztapalo; on je žalio da se nije rodio u ono doba narodne sreće«. ¹⁸ U pripovijetci se opisuje i stanje u Dalmaciji, koja je bila u mletačkim rukama te Zlatović kroz usta Koste Nelipića otvoreno kritizira mletačku upravu. U djelu, Kosta Nelipić odlučuje sam krenuti u preuzimanje vlasti nad Dalmacijom, međutim doživljava neuspjeh kojem je uvelike doprinijela i nesloga hrvatskog plemstva.¹⁹ Pripovijetka o bosanskim doseljenicima i franjevcima u Hrvatsku u 15. st. govori o bijegu dijela pučanstva pred Turcima, predvođenog franjevcima, kojeg hrvatsko plemstvo prima i trajno naseljava na hrvatskom prostoru. U pripovijetci se uočava stavljanje naglaska na ulogu hrvatskog plemstva koje je odlučno pomoglo izbjeglicama, i s druge strane na franjevence koji su imali značajnu ulogu u društveno-kulturnim i političkim prilikama Dalmacije kroz čitavu njihovu povijest.²⁰ U pripovijetci o Žarku Dražojeviću, opisuje hrabro ratovanje ovog plemića s Turcima u 15. stoljeću. Isto tako, nastoji utvrditi odnose koje je Žarko imao s Venecijom te, kao i u drugim pripovijetkama, nastoji oslikati političku i društvenu atmosferu u Dalmaciji i Hrvatskoj u vrijeme turskih prodora na ove prostore.²¹

¹⁶ O uskocima vidi sljedeću literaturu: Stanojević, 1973.; Bracewell, 1997. Od radova koji su proučavali uskoke u književnim djelima i epskoj poeziji vidi: Mijatović, 1983; Sekulić, 1990: 193–202; Bartulović, 1990: 163–176; Grbelja, 1990: 131–142.

¹⁷ O sadržaju vidi i: Kosor, 1967: 287–288; Bezina, 1994: 139. Čini se kako je ova Zlatovićeva pripovijetka po svom sadržaju, ali i načinu na koji se odnosio prema povijesnoj ulozi uskoka, i s druge strane Turaka, a naročito Venecije, pod snažnim utjecajem stvaralaštva Augusta Šenoa. Moralne vrline uskoka i sebičnost Venecije uvelike podsjećaju na Šenoino »slikanje« povijesnih događaja. Ovo se prvenstveno odnosi na Šenoinu povijesnu pripovijetku *Čuvaj se senjske ruke!* iz 1875. godine. Vidi izdanje: Šenoa, 1967.

¹⁸ Zlatović, 1886: 77, 2. listopada.

¹⁹ Vidi i: Kosor, 1967: 285; Bezina, 1994: 139.

²⁰ Vidi i: Kosor, 1967: 286; Bezina, 1994: 139.

²¹ Vidi i: Kosor, 1967: 286–287; Bezina, 1994: 139.

Navedeni primjeri sami po sebi otkrivaju kako se Zlatovićeve pripovijetke, promatrane na više razina, pokazuju kao, na neki način, pedagoška literatura koja njegovim suvremenicima pokazuje modele u političkim nastojanjima oko ostvarivanja svojih ciljeva. Ali, takav sadržaj nužno otvara i pitanje motivacije i namjere Zlatovićevog pisanja. Motivacija i namjera za stvaranje nisu istoznačne kategorije, ali ih se ovdje promatra zajedno jer su vezane i isprepletene jedna uz drugu. One također proizlaze iz Zlatovićevog suvremenog konteksta, koji je usmjerio poruke izrečene u ovdje promatranim djelima. Motivaciju koja je Zlatovića vodila prilikom sastavljanja pripovijetke o Petru Kružiću saznajemo u njezinom dodatku, gdje navodi kako ju je napisao »na tvrdome povjestnom temelju«, a ne nagađajući ili izmišljajući.²² Ovdje je želio Kružićevu smrt prikazati u drugačijem svijetlu od mletačkih izvjestitelja, a po uzoru na njih i hrvatskih povjesničara, koji su je opisivali kao neslavnu. Dakle, Zlatovića je zasmatalo što je u znanstvenoj javnosti postojalo mišljenje o neslavnoj smrti Petra Kružića te je on imao potrebu takvo mišljenje ispraviti. Kako bi to učinio, odlučio je napisati povijesnu pripovijetku, dakle povijesnom temelju dati književnu formu. U pripovijetci o uskocima Zlatović je također naveo kako »pripovjed sastavlja na povijesnim podacima«.²³ Ovdje Zlatović nije, kao u pripovijetci o Petru Kružiću, izrijekom objasnio motivaciju iz koje je proizašlo ovo djelo, međutim, njegovim čitanjem da se zaključiti kako ga je vodila želja za pokazivanjem modela hrabrosti i ustrajnosti koji treba slijediti u ostvarivanju ciljeva. To se vidi iz navoda kojima je Zlatović ukazivao na vrline uskoka te isticao hrabru borbu s jedne strane protiv Turaka, a s druge protiv Mlečana. Pripovijetka o Kostu Nelipiću sadrži poruku da »u Hrvatskoj Hrvat vlada«,²⁴ koja se pokazuje kao glavna namjera, ali i motivacija stvaranja ovog djela. Ovo je zapravo jedna od temeljnih misli svih Zlatovićevih pripovijedaka, bez obzira što je u njima ne izriče na ovako eksplicitan način. Druga namjera koja iz ove pripovijetke proizlazi je upozoravajuće naravi – naime, on upozorava kako je nesloga glavni krivac što su dalmatinski gradovi pod

²² Zlatović, 1883: 5, 54. Zlatović navodi da je njegov »tvrd povjestni temelj« splitski kanonik Gaudencije, ali i Farlatijev *Illiricum sacrum*. Farlati sam navodi kako o smrti Petra Kružića saznajemo iz *Ephemerida*, Jakova Gaudencija, djelom s kojim je on došao u kontakt preko Ivana Cetinčića: *Haec notata invenio in Ephemeride Jacobi Gaudentii, quam mihi per humaniter communicavit P. Johannes Cetincich Presbyter Congregationis Spalatensis S. Philippi Nerii*. Farlati, 1751: 454. S obzirom da Zlatović navodi referencu samo za citat iz Farlatija, a ne i Gaudencijevog djela, treba izraziti sumnju u Zlatovićevo korištenje Gaudencija. Ako je to točno, onda je njegov povijesni temelj zapravo isključivo Farlati koji navodi kako je Petar Kružić poginuo u bitci: *fortiter dimicans in acie coesus interiit*. Farlati, 1751: 454.

²³ Zlatović, 1883a: 7, 74.

²⁴ Zlatović, 1886: 77, 2. listopada.

stranom (mletačkom) upravom, i što u Hrvatskoj ne vlada domaća dinastija. Pripovijetka o bosanskim doseljenicima i franjevcima kao *leitmotiv* ima ideju da Hrvati moraju primiti u svoju domovinu izbjeglice pred Turcima iz Bosne jer su oni »naša vjera, rod naš i naša braća«. ²⁵ Namjera Stjepana Zlatovića u ovoj pripovijetci se vrlo jasno očituje na samom njenom kraju – on tada govori o tome kako su hrvatski plemići upravo zbog toga što su bosanskim izbjeglicama pomogli, u budućnosti »doživjeli veliku sreću i napredak u domaćem blagostanju«. ²⁶ Dakle, Zlatović je ovdje odaslao poruku sloge, odnosno ukazao je na potrebu jedinstvenog djelovanja u pomaganju svojim sunarodnjacima, jer se na taj način postiže napredak. U pripovijetci o Žarku Dražojeviću, Zlatović vrlo jasno ukazuje namjeru koja ga je vodila u njenom sastavljanju – on navodi: »Narisati ćemo u kratko život jednoga od onih zaslužnih vojvoda, da narod upozna svoga dobrotvora, i divi se pred svietom uzor junaku i vojvodi, kakva je naša otačbina imala...«. ²⁷ Iz ovoga se vrlo jasno očituje kako je ovdje Zlatovićeva osnovna namjera zapravo pouka, odnosno nastojanje da se Hrvatima predstavi model junaštva.

Na temelju navedenog vidi se kako su Zlatovićeve namjere bile sljedeće:

- ispraviti mišljenje stvoreno u određenim javnim krugovima koje je događaje iz hrvatske povijesti prikazivalo u negativnom svjetlu,
- ukazati na težak povijesni položaj Hrvatske čiju su veličinu branili ili pojedini junaci ili hrabri uskoci,
- poučiti svoje suvremenike rodoljublju dajući im modele utemeljene u povijesti.

Iz takvih namjera povijesne ličnosti u Zlatovićevim pripovijetkama postaju karakterni uzori ponašanja Hrvatima u 19. st., odnosno postaju vrlo jasan izraz autorovih ideja i nastojanja. U tri od promatranih pet pripovijedaka, u glavnoj ulozi je jedna osoba, dok je u dvije naglasak na skupni prikaz likova, odnosno kolektivnu karakterizaciju. Petar Kružić, Žarko Dražojević i Kosta Nelipić su oslikani kao hrabri ratnici. Kružić je junak koji uspješno rukovodi protuturskim akcijama, veliki je rodoljub koji ima ogromne zasluge u obrani domovine i vjere. On »bijaše jedan od najprvih vitezova svoga vremena«, a njegovo se junaštvo »na sve strane razglasilo bilo«. ²⁸ Također, on je mudar vođa koji »ne htjede izlagati na pogibelj onu šaku ljudi, pri onako silnoj vojsci [turskoj vojsci]«. ²⁹ Kosta Nelipić je »u

²⁵ Zlatović, 1887: 37.

²⁶ Zlatović, 1887: 54–55.

²⁷ Zlatović, 1888: 116.

²⁸ Zlatović, 1883: 2, 19.

²⁹ Zlatović, 1883: 3, 30.

srđcu i duši duboko ćutio ljubav pram svojoj domovini i ponosno se iztjecao da je pravi Hrvat« te je svom stricu Ivanišu Nelipiću govorio »da digne zastavu narodne nezavisnosti«. ³⁰ Za Žarka Dražojevića navodi kako je bio jedan od hrabrih »vitezova« koji su počeli »okupljati narod pod barjake i predvoditi ga na dušmane [Turke] da obrane otačbinu«. ³¹ Žarko je »u srđcu i duši cvielio nad propasti otačbine«, ³² bio je »ćestit Hrvat«, i »vjeran svomu Hrvatskomu kralju«. ³³ S druge strane, u pripovijetci o dolasku franjevaca u Hrvatsku, naglasak je na složnom djelovanju hrvatskog plemstva i njihovih predstavnika, koje Zlatović naziva »perjanicama naroda«. ³⁴ Osim toga, motiv zajedništva jedan je od glavnih u kolektivnoj karakterizaciji uskoka. Oni »pomažu jedni drugima... nazvaše ih hrvatskimi Makabeji, branitelji vjere i naroda«, ³⁵ u ćijem se ponašanju oćituje sloga i spremnost da se podijeli zajednićka sudbina: »kako jednom bude, bit će svima«. ³⁶

Iz navedenog uoćljive su prvenstveno dvije stvari:

1. Zlatovićevi likovi utjelovljuju velike rodoljube, koji se junaćki bore s neprijateljima svega hrvatskog,
2. oni pokazuju odlike zajedništva, sloge i spremnosti na uzajamnu pomoć.

Ovi primjeri, na temelju kojih se dobiva uvid u Zlatovićev rad na povijesnim pripovijetkama, otkrivaju dodirne toćke u kojima se manifestiraju Zlatovićeve ideje i nastojanja. Jasno je kako sadržaj njegovih pripovijedaka nije samo pokušaj da se književnim načinom rekonstruira povijesna zbilja, i time pokaže njegov pogled na povijest, već i stvara okvir za isticanje ideja koje postaju jasnije ako ih se promotri u svijetlu autorovih namjera. A Zlatovićeve namjere su uglavnom poućne naravi – to postaje jasno na temelju komparativno izloženih likova koji predstavljaju borce za nacionalne ideale. ³⁷ Međutim, poruke koje on daje u svojim pripovijetkama za sobom povlaće i pitanja komu ih je on odaslao i zašto su mu za to poslućili

³⁰ Zlatović, 1886: 77, 2. listopada.

³¹ Zlatović, 1888: 115.

³² Zlatović, 1888: 116.

³³ Zlatović, 1888: 117.

³⁴ Zlatović, 1887: 36.

³⁵ Zlatović, 1883a: 9, 99.

³⁶ Zlatović, 1883a: 22, 256.

³⁷ Usp.: Kosor, 1967: 290. Takva karakterizacija likova otkriva i jak utjecaj suvremene pripovijetke koja u zadnjim desetljećima 19. st. tek polako napušta romantićne elemente i okreće se realizmu. Vidi: Kombol, 1935: 5–6. Na razmeđi takvih strujanja Zlatovićevi likovi u sebi nose naslićedeni preporodni lirizam.

primjeri iz povijesti. Odgovore na ta pitanja ne može se tražiti izvan konteksta Zlatovićeve svakodnevnice iz 19. st., koju je, kako je već na početku istaknuto, karakterizirala borba političkih opcija narodnjaka i autonomaša te kulturno-prosvjetna nastojanja preporoditelja.³⁸ Zlatovićev životni put, i opredjeljenje za ideje koje su bliske narodnjačkoj opciji otkrivaju širu pozadinu nastanka i smisla njegovih pripovjednih djela. Naime, čini se kako Zlatovićeve pripovijetke predstavljaju konkretna autorova iskustva koja je on stekao radeći na kulturnom (samim time i preporodnom) polju. Iz njegove bogate biografije ovdje valja izdvojiti tri važna trenutka koja su uvelike utjecala na stvaranje njegovog idejnog konstrukta: boravak u Kninu (gdje je 1859. bio župnik, a 1860. i upravitelj samostana) i Danilu (župnik 1867.–1871.); boravak u Sinju od 1863.–1866. gdje je bio upravitelj samostana; i kontakt s istaknutim kulturnim djelatnicima.³⁹ Zlatovićevi biografi se slažu oko ocjene da je boravak u Kninu i Danilu zasigurno ključni trenutak u oblikovanju Zlatovićevog stvaralaštva na povijesnom i arheološkom planu.⁴⁰ On je ovdje, upoznavši se s povijesnim naslijeđem Knina, počeo svoj znanstveni rad koji je bio isprepleten s idejom o potrebi ukazivanja na važnost koju je Knin imao u nacionalnoj povijesti. Drugi trenutak je boravak u Sinju koji je u tim trenucima bio centar preporodnog pokreta koji je zahvatio taj kraj.⁴¹ I konačno, kontakt koji je Zlatović neprestano ostvarivao s vrlo istaknutim kulturnim djelatnicima tog vremena poput Pavlinovića, Ljubića, Smičiklase, Kukuljevića i drugih, zasigurno je utjecao na učvršćivanje njegovih temeljnih preporodnih ideja.⁴² Ta iskustva koja je Zlatović stekao »na terenu« svoj su jasan izraz dobila u njegovim pripovijetkama – u njima se on definirao kao zagovornik narodnjačkih ideja, ali prvenstveno kao nasljednik preporodnih misli. Zlatovićeva karakterizacija likova promotrena u ovakvom kontekstu izgleda kao tipološki katalog vrlina koje se moraju posjedovati u nastojanjima da se nacionalni ciljevi ostvare, čime se Zlatović otkriva ne samo kao moralist i pedagog, već i jedan od dalmatinskih intelektualaca koji su stvarali idejne koncepte preporodnog doba.

³⁸ O političkim prilikama u Dalmaciji druge polovice 19. st. vidi npr. stariju studiju: Biankini, 1927. Autorovi stavovi o političkom razvoju su zastarjeli i pripadaju kontekstu svog vremena, međutim faktografske podatke valja uzeti u obzir. O istom vidi i: *Povijest Hrvata*, 2003; i Šidak-Gross-Karaman-Šepić, 1968.

³⁹ Vidi: Eterović, 1932: 388–391; Eterović, 1932a: 427–455; Kosor, 1967: 218–259; Bezina, 1994: 133.

⁴⁰ Eterović, 1932: 388–391; Kosor, 1967: 218–224; Bezina, 1994: 134.

⁴¹ Kosor, 2004. O Zlatoviću ovdje vidi podatke npr. na str. 20, 54, 53–67.

⁴² Eterović, 1932a: 427–455; Bezina, 1994: 133.

II. Između »Mletčića« i Turaka

Kao jedan od glavnih motiva u Zlatovićevim pripovijetkama ističe se pitanje položaja Hrvatske koja se u vremenskim razdobljima iz pripovijedaka nalazila ugrožena od Turaka i Mlečana. Štoviše, motiv ugroženosti od Mletaka ili Turaka, ili i jednih i drugih, temeljna je pozadina svih, ovdje promatranih djela, odnosno baza na koju je Zlatović nadograđivao svoje ideje i namjere o kojima je bilo riječi i u prošlom poglavlju. Međutim, ovo nije samo idejna pozadina stvaranja njegovih pripovijedaka već i izraz Zlatovićevih ideoloških stremljenja. Drugim riječima, Zlatovićev stav prema povijesnoj ulozi Venecije ili Turske proizlazi iz stanja kakvo je bilo u 19. st., te njime nastoji upozoriti svoje suvremenike kako suvremeni politički odnosi imaju korijene upravo u povijesnim zbivanjima koje on u svojim pripovijetkama donosi. Zlatovićev stav prema Veneciji i Turskom carstvu je u pripovijetkama vrlo negativan, – tj. on njihovu povijesnu ulogu smatra vrlo štetnom za Hrvatsku te im, objašnjavajući političke odnose, često pripisuje manjak vrlina i koristoljublje. S druge strane, glavni se junaci njegovih pripovijedaka, kao što je već rečeno, odlikuju hrabrošću i spremnošću na obranu nacionalnih ideala.

Petru Kružiću je bila povjerena obrana Senja i Klisa, »dvie točke na koje su vrebale dvie najjače sile i Mletačka i Turska«,⁴³ dok za Turke navodi kako su »ko biesni vuci«,⁴⁴ a za Mlečane da nisu htjeli pružiti Petru Kružiću potrebnu pomoć zbog vlastitih interesa. Nadalje, uskoci su morali ratovati i s Turcima i Mlečanima koji su često i međusobno sklapali saveze protiv uskoka: »dogovorili se Mlečani i Turci da će zajedno ratovati protiv uskoka.«⁴⁵ Navodi kako »Mlečani u 16. st. jedino nisu mogli svladati Uskoke«⁴⁶ te su uskoke »Mlečani kao kršćani bez razloga napadali.«⁴⁷ Za Mlečane koristi i izraz »kukavni Mletčići«⁴⁸ te navodi kako su oni i sami priznali da su uskoci »jači i pametniji od njih.«⁴⁹ Bosanski franjevci i drugi doseljenici iz Bosne odlučili su napustiti Bosnu zbog bogumilstva, zbog nesloge koja je u Bosni vladala, ali ipak prvenstveno zbog stalnih turskih napada.⁵⁰ Nadalje, Žarko Dražojević je oslikan kao jedan od najhrabrijih ratnika u sukobima s Turcima koji su »robili, palili i sužnje odvodili iz Dalmacije, Hrvatske i

⁴³ Zlatović, 1883: 2, 19.

⁴⁴ Zlatović, 1883: 2, 18.

⁴⁵ Zlatović, 1883a: 8, 88.

⁴⁶ Zlatović, 1883a: 7, 74.–75.

⁴⁷ Zlatović, 1883a: 7, 76.

⁴⁸ Zlatović, 1883a: 8, 87.

⁴⁹ Zlatović, 1883a: 20, 232.

⁵⁰ Zlatović, 1887: 37.

Ugarske«. ⁵¹ U ovom djelu navodi i kako je »u Dalmaciji još gore bilo«, jer je bila pod mletačkom upravom. ⁵² Pripovijetka o Kosti Nelipiću ne sadrži motive antiturskog diskursa, već izrazito antimletačkog; Zlatović ovdje navodi kako su Mlečani u dalmatinskim gradovima »duboku kvas talijanštine zamiesili« te stoga gradovi više »nisu marili za hrvatsku domovinu«. ⁵³ Također, za pristaše mletačke uprave u Dalmaciji navodi i kako su »izdajice svoga roda«. ⁵⁴ Ova je pripovijetka ispunjena žalom za vremenom hrvatske narodne dinastije koja je nositelj »stare slave Hrvatske«. U njoj se osuđuje nesloga hrvatskog plemstva koja je glavni krivac za to što su Hrvatskom vladali stranci, tj. Arpadovići i Anžuvinci.

Već na prvi pogled jasno je kako je Zlatović ovakvim izričajem ukazao na štetnu ulogu Venecije i Turaka za razvoj Hrvatske. Međutim, smisao antimletačkog i antiturskog diskursa postaje jasniji ako se uzme u obzir da on ovdje, zapravo, ne ocjenjuje samo ulogu koju su Venecija i Turska imale, već i ukazuje na posljedice njihovog utjecaja koje se osjećaju i u Zlatovićevo doba. Naime, treba imati na umu banalnu činjenicu kako je Tursko carstvo u drugoj polovici 19. st., unatoč slabostima ne samo na političkoj, već i na društveno-gospodarskoj razini, još uvijek egzistiralo u Zlatovićevoj neposrednoj blizini, tj. u Bosni i Hercegovini. S druge strane, mletački, odnosno talijanski utjecaj on je vidio u »odnarođenim talijanašima« u Dalmaciji, odnosno u pristašama autonomaške stranke koja se protivila konceptu ujedinjene Hrvatske za koju se, kako smo vidjeli, zalagao sam Zlatović. Karlo Kosor navodi kako je Zlatović svojim pripovijestima želio Hrvatima ukazati na njihove vjekovne neprijatelje, ⁵⁵ a to bi iz navedenih primjera bile Venecija i Tursko carstvo. Međutim, s obzirom na kontekst unutar kojeg valja promatrati ove pripovijetke, antimletački diskurs ovdje treba sagledati i na još jednoj razini, onoj praktičnoj – koja otkriva da je takvim načinom Zlatović zapravo izricao argumente u političkoj borbi 19. st., dok s druge strane antiturski izričaj zapravo zrcali aktualnu situaciju tog razdoblja. Argument tvrdnji kako je antimletački izričaj korišten u političkoj borbi zasigurno je Zlatovićevo pisanje u zadarskom *Narodnom listu*, kojim se obraća dalmatinskim »talijanašima«, na koje treba obratiti pažnju kako bi i sadržaj

⁵¹ Zlatović, 1888: 115.

⁵² Na ist. mj.

⁵³ Zlatović, 1886: 77, 2. listopada.

⁵⁴ Na ist. mj.

⁵⁵ Kosor, 1967: 289. Štoviše on ovdje navodi: »Takvim i sličnim anegdotama Zlatović je nastojao u srcima svojih suvremenika ugušiti i najmanju simpatiju prema duhovnim i tjelesnim potomcima Mlečana u Dalmaciji koji su s bečkom vladom išli za tim da u zametku unište težnju dalmatinskih Hrvata njegova doba da dodu do svojih narodnih i ljudskih prava«.

iz samih pripovijedaka postao jasniji. Ovo se prije svega odnosi na *Gorke uspomene Mletačkoga vladanja u Dalmaciji*,⁵⁶ gdje Veneciju prikazuje u izrazito negativnom svjetlu, upozoravajući kako je ona čitavo vrijeme iskorištavala dalmatinske gradove radi svoje ekonomske koristi i pri tome kočila samostalan i uspješan razvoj Dalmacije.⁵⁷ Pristaše autonomaške stranke su u Zlatovićevim očima zapravo nasljednici ovakve politike te ih ovdje naziva »domaćim izrodima«.⁵⁸ Poanta *Gorkih uspomena*, kao i protumletačkog izričaja u pripovijetkama tako nije samo napad na politiku koja je kočila samostalan državni razvoj Hrvatske, već prije svega ukazivanje na odnarođenost u dalmatinskim gradovima.

Zaključimo ovdje i ponovimo kratko kako motiv položaja Hrvatske koja se nalazi na razmeđu utjecaja dvaju sila koje Zlatović prikazuje izrazito negativno, proizlazi iz s jedne strane percepcije koja je i inače, u intelektualnim preporodnim krugovima, stvorena prema ranijim razdobljima hrvatske povijesti, a s druge strane iz društvenog iskustva Zlatovića te, kako je već nekoliko puta istaknuto, iz političkog konteksta 19. stoljeća.

III. Povijest i pripovijest

Do sada je bilo riječi o vezi Zlatovićevih pripovijedaka s njegovim suvremenim kontekstom. Međutim, na početku je otvoreno i pitanje uloge povijesti i naracije u njegovim promatranim djelima. Može li se na temelju do sad predstavljenog sadržaja, motivacije i namjere te karakterizacije likova i motiva povijesnog položaja Hrvatske, zaključiti nešto po tom pitanju? Jasno je kako je Zlatović, da bi zamišljene namjere ostvario, morao pronaći i odgovarajući izričaj. On se u ovdje promatranim djelima opredijelio za priču temeljenu na povijesnim događajima, odnosno povijesnu pripovijetku – žanr koji je u to vrijeme bio vrlo raširen i koji je autoru omogućavao dovoljno

⁵⁶ Zlatović, 1887a: 63, 10. kolovoza; 64, 13. kolovoza; 65, 17. kolovoza; 66, 20. kolovoza; 68, 27. kolovoza; 69, 31. kolovoza; 70, 3. rujna; 71, 7. rujna. Osim toga vidi i: Zlatović, 1887b: 88, 9. studenog; 89, 12. studenog. Ovdje je Zlatović odgovorio na kritike koje je dobio nakon izdavanja *Gorkih uspomena*. Zlatović se obraća pristašama autonomaške stranke te navodi kako mnogi Dalmatinci nisu mogli biti priznati jer ih je Venecija u tome sputavala, i da su svjetsku slavi stekli tek djelovanjem izvan Dalmacije (Vrančići, Zavorei, Berislavići, itd.).

⁵⁷ Od novijih interpretacija povijesne uloge Venecije te stvaranju ideološke pozadine za opravdanja njihovog političkog položaja vidi: de Vivo, 2003: 159–176. On ovdje raspravlja o tome na koji je način stvarana ideološka pozadina za ideju dominacije Venecije na čitavom jadranskom prostoru te kako su razni autori od 13.–17. st. opravdavali venecijanske pretenzije na navedenom prostoru. Autor raspravlja o pitanju na čemu je temeljena ideja da Venecija ima pravo supremacije na čitavom Jadranu i problematizira što je takva ideologija bila u svojoj biti.

⁵⁸ Zlatović, 1887a: 63, 10. kolovoza.

široku slobodu u stvaranju svog idejnog konstrukta.⁵⁹ Uloga je povijesti u takvom izričaju specifična – vidjeli smo kako je ona neraskidivo vezana uz politička kretanja 19. stoljeća koja su svojim akcijama željela dati povijesna opravdanja.⁶⁰ Nadalje, jasno je kako je Zlatović pripovijedajući o hrvatskoj povijesti želio podučiti svoje suvremenike, odnosno pristaše preporodnih ideja. Zatim, jasno je i kako ovakve namjere čvrsto stoje u kontekstu načela i idejnih okvira koje je oblikovala društvena stvarnost 19. st., odnosno u okviru razvoja hrvatske historiografije koja je u svojim začecima povezana s političkim nastojanjima oko opravdanja hrvatske državnosti. Tzv. »tvrđi povjestni temelj« na kojemu Zlatović navodi da je izgradio svoje pripovijesti predstavlja upravo generički, odnosno razvojni princip hrvatske historiografije u 19. st., koji je pretpostavljao kako je svaka nova generacija sudbinski povezana s prošlima.⁶¹ Upravo zato, Zlatović ukazuje kako se događaji iz prošlosti izravno odražavaju u političkim prilikama 19. stoljeća. Odnosno, rečeno konkretnim primjerom, autonomna politička opcija i njena politička nastojanja postoje zbog štetnog utjecaja Venecije kroz povijest. Osim toga, likovi iz njegovih pripovijedaka predstavljaju referentnu točku na koju se moderna nastojanja u ostvarivanju državnih prava trebaju vraćati. Tako da Zlatovićevi likovi, koje on smatra izravnim poveznicama sa suvremenim razdobljem 19. st., nužno imaju svoj jasan povijesni okvir unutar kojeg djeluju. Međutim, u trenucima kada Zlatović počinje razvijati i oblikovati svoju poruku njegov izričaj prelazi u domenu književnosti, i to zato što uloga povijesti izrečene na pripovjedan način postaje poučna. Naime, u političkoj borbi podršku i inspiraciju za nju daju upravo događaji i likovi koji svojim djelovanjem pokazuju na koji način braniti svoje ideale.⁶² Uloga i djelovanje Stjepana Zlatovića dijelom pripadaju navedenom kontekstu, a dijelom historiografiji koja u to vrijeme dobiva jasnije konture.⁶³ Imajući na umu ovako postavljene stvari Zlatovićev izbor povijesne pripovijetke kao sredstva izricanja svog idejnog koncepta postaje mnogo jasniji: njena temeljna svrha je pouka kojom je on želio dati primjer svojim suvremenicima na koji način se treba boriti u ostvarivanju svojih nacionalnih ideja.

⁵⁹ Mihovil Kombol navodi kako je od svih književnih rodova pripovijetka osamdesetih i devedesetih godina 19. st. i u kritici i u produkciji na prvom mjestu. Isto tako, navodi kako je povijesna pripovijetka najveći procvat doživjela sedamdesetih godina istog stoljeća. Kombol, 1935: 5.

⁶⁰ O tome više vidi: Gross: 2001: 172–176.

⁶¹ Gross: 2001: 172.

⁶² Usp. Kosor, 1967: 289–293.

⁶³ O profesionalizaciji hrvatske historiografije vidi više: Gross, 2001: 172–188; poglavlje Poznanstvenjenje hrvatske historiografije u 19. st.

Na kraju, zaključimo ovaj prilog poznavanju Zlatovićeve djelovanja s vrlo indikativnim primjerom iz pripovijetke o Petru Kružiću, koji odražava samu srž povijesnih pripovijedaka tog autora. Naime, Zlatović navodi kako je zbog svog junačkog života, Kružić u narodu prozvan banom: »Veće odlikovanje doživi knez Petar kod svoga naroda, koji se ne osvrćaše na Povelje i zlatne kolajne, nego na srđenu harnost žarkoga čuvstva naprama tako slavnomu Vitezu i jednodušnim usklikom pozdravi ga: *Živio naš Ban!* ... on [Petar Kružić] ostade u uspomeni naroda imenom Ban Petar Kružić.«⁶⁴ Zlatović potom navodi kako će Petra Kružića i on nazivati banom, čak i po cijenu prigovora da prekoračuje stroge granice povijesne struke (»Slazući se ovieom uzklikom narodnoga čuvstva, odslen ćemo ga zvati Banom, ma i zaslužili prigovor da smo prekoracili Araldičke uredbe; stroge povjestne mejašek«).⁶⁵ Takav prigovor, međutim, Zlatović neće dobiti. Bez obzira što izvori iz 16. stoljeća jasno pokazuju kako Kružić nije obnašao dužnost bana niti je takvu titulu nosio (Kružić je bio kliški i senjski kapetan te kliški knez),⁶⁶ Zlatovićev postupak treba promotriti na nešto drugačiji način. Prije svega, on je time htio naglasiti kako će ga zvati onim nazivom koji proizlazi iz naroda, dakle vidi se težnja približavanja ljudima kojima se obraća, odnosno preporodno nastojanje povezivanja naroda i povijesti. S druge strane, čini se kako je Zlatović titulu bana Petru Kružiću pripisao upravo jer je ona sve do Zlatovićevog vremena ostala u uporabi za funkciju u kojoj se jasno zrcalila hrvatska državnost. Stoga pridavanje ove titule Petru Kružiću, prije svega, nije prekoračenje granica povijesne struke, kako Zlatović navodi, već simbolički izraz njegovih ideja o hrvatskoj državnosti, koji Zlatović, kao intelektualac, nije mogao izreći povjesničarskom metodom, već samo pripovjednim izričajem koji dopušta udaljavanje od strogih znanstvenih okvira. Zaključimo, dakle, kako povijest ovdje nije izgubila svoje značenje već je prešla u domenu simbolike, jasno izražene Zlatovićevom naracijom, odnosno pripovjednim izričajem.

* * *

Ovaj je prilog poznavanju života i djelovanja Stjepana Zlatovića misaono utemeljen na upozorenju Karla Kosora, a zatim i Petra Bezine, koji su ukazali na potrebu sagledavanja njegovih pripovijedaka u okvirima suvre-

⁶⁴ Zlatović, 1883: 2, 19.

⁶⁵ Na ist. mj.

⁶⁶ Navodi se kao *Comes, capitaneo sacratissime maiestatis vestre Clissii*, MH II: 273–274: dok. 280; ili *castellano nostro Clisieni*, MH II: 259–260: dok. 265. Sam Kružić se u dokumentu od 27. siječnja 1536. g. naziva: *Petrus Chrusich, tue maiestatis capitaneus Chlysi*, MH II: 264–265: dok. 270.

menih događaja. Ovdje je učinjen korak prema čvršćem povezivanju preporodnih ideja koje su obilježile dalmatinsku društveno-političku scenu druge polovice 19. st., s konkretnim primjerima iz Zlatovićevo pripovjednog opusa. Time je ispunjena namjera predstavljanja njegovih povijesnih pripovijedaka, ali je i ukazano na simboliku koju one predstavljaju. Osim toga, odgovoreno je i na pitanje iz naslova »kada prestaje povijest, a počinje pripovijest?« – vidjeli smo kako povijest prije svega ima funkciju temelja na kojem Zlatović gradi svoje ideje, dok je pripovjedni izričaj taj koji omogućava oblikovanje motiva koji reflektiraju njegovu svakodnevicu. Međutim, na samom kraju, nakon svega što je bilo rečeno o njegovim pripovijetkama, navedeno pitanje iz naslova se može postaviti i obratno: »kada prestaje pripovijest, a počinje povijest?« Odnosno, postaje jasno kako Zlatovićeve povijesne pripovijetke sagleđane na nešto dubljoj razini postaju vrijedan povijesni izvor za proučavanje 19. st. – štoviše, nameću se kao vreća na temelju kojih možemo promatrati društvene i političke prilike koje su okruživale Stjepana Zlatovića u tom razdoblju.

Izvori i literatura:

1. Bačić, 1931 = Petar Krstitelj Bačić, »O. Fra Stjepan Zlatović«, *Jadranska vila – obiteljski list za književnost i kulturu*, god. 4, br. 8, Omiš, 1. kolovoza 1931., Zrnje.
2. Bartulović, 1990 = Željko Bartulović, »Odnos prava i epske narodne pjesme«, *Senjski zbornik*, god. 17, Senj, 1990., str. 163–176.
3. Bezina, 1994 = Petar Bezina, *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb, 1994.
4. Biankini, 1927 = Juraj Biankini, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Beograd, 1927.
5. Bracewell, 1997 = Catherine Wendy Bracewell, *Senjski uskoci. Piratstvo, razbojništvo i sveti rat na Jadranu u šesnaestom stoljeću*, Zagreb, 1997.
6. Esih, 1930–1931 = Ivan Esih, »Fra Stipan Zlatović. Uz 100-tu obljetnicu rođenja i 40-tu obljetnicu njegove smrti«, *Nastavni vjesnik*, knj. 39, Zagreb, 1930.–1931., str. 182–185.
7. Eterović, 1932 = Karlo Eterović, »O. Stjepan Zlatović, franjevac. Biografske crtice o stogodišnjici rođenja (1821.–1931.)«, *Nova revija*, god. 11, br. 1, Makarska, 1932., str. 381–405.
8. Eterović, 1932a = Karlo Eterović, »Nešto iz «Korespondencije o. Stjepana Zlatovića sa našim znamenitim ljudima»«, *Nova revija*, god. 11, br. 1, Makarska, 1932., str. 427–455.
9. Farlati, 1751 = Daniele Farlati, *Illiricum sacrum*, tom. 3, Venecija, 1751.
10. Grbelja, 1990 = Josip Grbelja, »Metaforsko viđenje uskočkoga života«, *Senjski zbornik*, god. 17, Senj, 1990., str. 131–142.
11. Gross, 2001 = Mirjana Gross, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb, 2001.

12. Kombol, 1935 = Mihovil Kombol, *Hrvatski pripovjedači osamdesetih i devedesetih godina*, serija: *Sto godina hrvatske književnosti 1830.–1930.*, sv. 3, Zagreb, 1935.
13. Kosor, 1967 = Karlo Kosor, »O. Fra Stjepan Zlatović (Nacrt monografije)«, *Kačić – zbornik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, god. 1, Split, 1967., str. 205–303.
14. Kosor, 1982 = Karlo Kosor, »Fra Stjepan Zlatović, kao svećenik i hrvatski povjesničar«, *Tavelić*, god. 22, br. 1, Šibenik, 1982., str. 15–17.
15. Kosor, 2004 = Karlo Kosor, *Franjevci i hrvatski narodni preporod u cetinskoj krajini 1860.–1870.*, Sinj, 2004.
16. Klarić, 1932 = Mate Klarić, »O. Stjepan Zlatović i postanak hrvatske arheologije«, *Nova revija*, god. 11, br. 5, Makarska, 1932., str. 405–420.
17. MH II = Emilij Laszowski (ur.), *Monumenta Habsburgica regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. II, Zagreb, 1916.
18. Mijatović, 1983 = Anđelko Mijatović (ur.), *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti*, Zagreb, 1983., str. 18–26.
19. Mijatović, 1990 = Anđelko Mijatović, »Petar Kružić – kliški i senjski kapetan«, *Senjski zbornik*, god. 17, Senj, 1990., str. 25–34.
20. *Narodni list*, 1891 = »Kratka prikaz Zlatovićeva života i rada«, *Narodni list*, god. 30, br. 21, Zadar, 1891., 14. ožujka.
21. *Narodni list*, 1891a = »O Stjepan Zlatović – Životopisne crte«, *Narodni list*, god. 30, br. 22, Zadar, 1891., 18. ožujka.
22. *Nova revija* 1932 = »Znanstvena vrijednost Zlatovićeve povijesti franjevaca«, *Nova revija*, god. 11, br. 5, Makarska, 1932., str. 478–480.
23. Perojević, 1931 = Marko Perojević, *Petar Kružić kapetan i knez grada Klisa*, Zagreb, 1931.
24. Perojević, 1936 = Marko Perojević, *Klis u turskoj vlasti*, Sarajevo, 1936.
25. *Povijest Hrvata*, 2003 = *Povijest Hrvata* (skupina autora), Zagreb, 2003.
26. Sekulić, 1990 = Ante Sekulić, »Uskoci u djelima Šenoa, Kranjčevića i Nehajeva«, *Senjski zbornik*, god. 17, Senj, 1990., str. 193–202.
27. Stanojević, 1973 = Gligor Stanojević, *Senjski uskoci*, Beograd, 1973.
28. Stošić, 1931 = D. Krsto Stošić, »O. Stjepan Zlatović«, *Novo doba*, god. 14, br. 237, Split, 10 listopada 1931., str. 2.
29. Šenoa, 1967 = August Šenoa, *Čuvaj se senjske ruke!*, Zagreb, 1967.
30. Šidak-Gross-Karaman-Šepić 1968 = Jaroslav Šidak-Mirjana Gross-Igor Karaman-Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.–1914.*, Zagreb, 1968.
31. de Vivo, 2003 = Filippo de Vivo, »Historical Justifications of Venetian Power in the Adriatic«, *Journal of the History of Ideas*, sv. 64, br. 2, 2003., str. 159–176.
32. Zlatović, 1883 = Stjepan Zlatović, »Smrt Kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke. Povjestna pripovied XVI. Vieka«, *Nada – list za zabavu i pouku*, god. 1, br. 2–5, Split, 1883., str. 18–19; 29–32; 37–38; 51–54.

33. Zlatović, 1883a = Stjepan Zlatović, »Crtice iz života hrvatskih Uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598.–1599.«, *Nada*, god. 1, br. 7–10 i 20–23, Split, 1883., str. 74–76; 85–88; 98–100; 109–110 i 229–232; 241–244; 256–257; 266–267.
34. Zlatović, 1886 = Stjepan Zlatović, »Knez Kosto Nelepić i grad Ključić«, *Narodni list*, god. 25, br. 77, Zadar, 1886., 2. listopada.
35. Zlatović, 1886a = Stjepan Zlatović, »Dvije robinjice«, *Iskra – književno-poučni list*, god. 3, br. 7–10, Zadar, 1886., str. 59–60; 66–68; 75–76; 82–84.
36. Zlatović, 1887 = Stjepan Zlatović, »Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu«, *Narodni koledar za prostu godinu 1887.*, god. 25, Zadar, 1887., str. 35–55.
37. Zlatović, 1887a = Stjepan Zlatović, »Gorke uspomene Mletačkoga vladanja u Dalmaciji«, *Narodni list*, god. 26, br. 63–71 (ne i 67), Zadar, 1887., 10. kolovoza; 13. kolovoza; 17. kolovoza; 20. kolovoza; 27. kolovoza; 31. kolovoza; 3. rujna; 7. rujna.
38. Zlatović, 1887b = Stjepan Zlatović, »Zagovarateljima mletačkog blaženstva u Dalmaciji«, *Narodni list*, god. 26, br. 88–89, Zadar, 1887., 9. studenog; 12 studenog.
39. Zlatović, 1888 = Stjepan Zlatović, »Vitez Žarko Dražoević – knez i vojvoda«, *Danica. Koledar i ljetopis Društva svetojeronimska za просту godinu 1889.*, knj. 72, Zagreb, 1888., str. 115–124.
40. Zlatović, 1892 = Stjepan Zlatović, »Vukodlak i župnik«, *Narodni koledar za prišupnu godinu 1892.*, Zadar, 1892., str. 78–116.

KADA PRESTAJE POVIJEST, A POČINJE PRIPOVIJEST? PREPORODNE MISLI U ZLATOVIĆEVIM PRIPOVIJETKAMA

Sažetak

U članku se predstavlja pet (od sedam) povijesnih pripovijedaka Stjepana Zlatovića, u kontekstu društveno-političkih previranja u Dalmaciji druge polovice 19. stoljeća. Poseban naglasak je stavljen na misli i motive Hrvatskog narodnog preporoda iz 19. stoljeća, koji se lako mogu pronaći u Zlatovićevim povijesnim pripovijetkama, i koji su snažno oblikovali njegov književni izričaj. Nadalje, predstavlja se sadržaj, motivacija i ciljevi njegovih pripovijedaka, ali i ključni trenuci iz Zlatovićeve svakodnevnice, koji se mogu smatrati i kao kontekst, ali i kao poticaj za stvaranje autorovih pripovijedaka. U članku se također raspravlja i o Zlatovićevom antiturskom i antimletačkom diskurzu te se zaključuje kako je negativan pogled na povijesnu ulogu Venecije i Turskog carstva, koji je duboko obilježio Zlatovićeve pripovijetke, bilo zapravo uobičajeno gledište sljedbenika Narodne stranke u to vrijeme. Na kraju se raspravlja i o pitanjima uloge i značaja povijesti i pripovijednog u njegovim pripovijetkama, odnosno nastoji se ustanoviti zašto je autor koristio baš ovaj književni žanr za izricanje svojih domoljubnih ideja. Osim toga, nastoji se odrediti do koje je mjere društvena stvarnost 19. stoljeća utjecala na Zlatovića da iskoristi povijesne događaje kao bazu za svoj književni rad. Zaključuje se kako je Zlatoviću povijest (naročito nacionalna povijest) služila kao argument

u političkim borbama protiv političkih oponentata (tzv. »Autonomaši«) te također kao sredstvo za edukaciju svojih suvremenika u političkim i nacionalnim pitanjima. Promotreno u ovom kontekstu, pripovijedni izričaj temeljen na povijesnim događajima, je pomogao Zlatoviću slobodno oblikovati svoje političke i intelektualne ideje, nastojeći dati primjere i modele za postizanje nacionalnih ciljeva.

**WHEN DOES HISTORY END AND STORY BEGIN?
IDEAS OF CROATIAN NATIONAL RENEWAL IN ZLATOVIĆ'S NARRATIVES**

Abstract

This essay presents five (of seven) historical narrations by Stjepan Zlatović in the context of the socioeconomic turmoil in Dalmatia in the second half of the nineteenth century, with particular emphasis on the thought and motifs of the nineteenth-century Croatian National Renewal, which are quite evident in Zlatović's historical narratives and which strongly shaped his literary expression. The essay furthermore introduces the motivation and objectives of Zlatović's narratives, as well as key moments from his quotidian that can be understood as contexts as well as stimuli for the creation of the author's narratives. The essay also argues that Zlatović's negative anti-Ottoman and anti-Venetian discourse reveals the roles of the Venetia and Ottoman empire, which deeply mark Zlatović's narratives, was not an unusual outlook for followers of the national party at that time. Finally, the essay discusses the question of roles and the significance of history and narrative in Zlatović's works in the attempt to ascertain the reasons for the author's use of this particular genre to promulgate his nationalistic ideas. The essay also tries to identify the effect of the boundaries of nineteenth-century social realities on Zlatović in light of his use of historical events as the base for his literary works. The essay concludes that, for Zlatović, history (particularly national history) served as argument against political opponents (the so-called *Autonomaši*) and as tools towards the political and national education of his contemporaries.

Seen in this context, narrative expressions derived from historical events helped Zlatović form his political and intellectual ideas freely, as he endeavoured to provide examples and models for the achievement of national objectives.

Miljenko Buljac

OD PRIPOVIJESTI DO PRIPOVIJETKE

Je li fra Stjepan Zlatović mjerljiva veličina hrvatske književnosti?

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)

1. Umjesto uvoda

U književnoteorijskom smislu bitno razlikujemo pojam *pripovijesti* od *pripovijetke*, a njihovu dosadašnju primjenu u različitim autorima, od kojih neki nisu razvili te suptilne značenjske razlike, nas ne obvezuju. *Pripovijest* držimo ispričanom, ispričovijedanom pričom, ostvarenom u govornom činu; *pripovijetka* je pak zapisana njena realizacija, priča fiksirana u tekstu koji je doživio prilagodbu, stilizaciju literarnih vrijednosti. Budući da je Zlatović pisao pripovijetke prema modelu *pripovijesti*, u kojima se istodobno potvrđivao kao pisac i kao naratorov, pripovjedačev recipijent, dopuštamo mogućnost da netko i njegove pripovijetke nazove *pripovijestima*, ali samo kad u njima prepoznaje nedirnuti, ispričani, ispričovijedani model.

O životu i djelu fra Stjepana Zlatovića dragocjene izvore nalazimo u monografskoj studiji dr. fra Karla Kosora, od rođenja 10. listopada 1831. u »šimlatoj potleušici u Šibenskom varošu« (Kosor, 1967: 207), preko školovanja franjevačkog pitomca i klerika, župnikovanja u Lišanima i Krkoviću, potom u Kninu i Sinju, gdje je bio gvardijanom, župnikom u Danilu, dekanom u Drnišu, gvardijanom na Visovcu, ekonomom i povjesničarom Provincije, arheologom, geografom i književnikom. Kamo god je stigao, u bilo kojem se samostanu zatekao, Zlatović se nalazio u rasadištu kulturnih poticaja, a osobito u Sinju, u kojem je od 1863. do 1865. bio gvardijanom.¹

¹ Sinjska gimnazija, utemeljena 1836./37., već je početkom šezdesetih godina pružala široke mogućnosti obrazovanja jer su već tada fratri imali knjižnicu s brojnim djelima klasične literature, Staroslavenski misal iz 1604. godine, 14 inkunabula od kojih su neke raritetne, potom rječnike i slovnice, povijesne, filozofske, prirodnoznanstvene i druge knjige kojima su širili spoznaje, oplemenjivali znanje, odgajali mladež. U sinjskom su krugu djelovali profesori franjevci Ante Kostantin Matas, Jakov Grubković, Spiro Tomić, Vice Šali-

Prijateljstvo s fra Antom Kostantinom Matasom s kojim se godine 1850. susreo na prvim zavjetima na Visovcu, zatim u Živogošću i u Zaostrogu, a šezdesetih godina u Sinju, bilo je poticajno Zlatoviću jer je Matas, iako dvije godine mlađi, već dvjema polemičkim knjigama priskrbio naslov najodlučnijeg branitelja cjelokupne hrvatske kulture. Otada su im se, doduše, životne amplitude u pastoralnoj, odnosno školskoj službi tek dijelom prožimale i presijecale, ali su raniji utjecaji i dodiri bili presudni da i Zlatović postane osobito uspješnim publicistom i književnikom.

Zlatović je povjesničar, pisac povijesnih pripovijedaka,² autor raznolikih diskurzivnih oblika, pisac autobiografske proze,³ rasprava i polemičkih spisa,⁴ povjesničar i kroničar,⁵ pisac poslanica,⁶ autor životopisa otaca franjevac,⁷ autor monografija o samostanima i o svetištima,⁸ pisac rasprave o nekrolo-

nović, Šimun Milinović, Bonaventura Mlinar, Ivan Despot i drugi. Htjeli bismo upozoriti na Zlatovićeva školskog kolegu, dvije godine mlađeg fra Antu Kostantina Matasa, koji je dvjema polemičkim knjižicama *Glas hrvatsko-slovenski iz Dalmacije* (1860.) i *Šilo za ognjilo* (1860.), priskrbio sebi afektivni hipokoristik branitelja hrvatskoga jezika i cjelokupne hrvatske kulture. Fra Ante Kostantin Matas priskrbio je sebi naslov najodlučnijeg i najgorljivijeg branitelja hrvatskoga jezika i cjelokupne hrvatske kulture u vrtlogu političkih previranja XIX. stoljeća, ali isto tako i pisca najsugestivnijeg polemičkog štiva hrvatske književnosti, napisanog sa svrhom obrane temeljnih sastavnica hrvatskoga nacionalnog bića.

² Usp. Dr. o. Karlo Kosor, »O. fra Stjepan Zlatović, (Nacrt monografije). Bibliografija radova o. Zlatovića«, u: *Kačić, zbornik Provincije Presv. Otkupitelja*, god. I./ 1967., br. 1., ur. o. Josip Soldo i o. Karlo Jurišić, Split 1967., str. 297.–303. [205.–303.]

Povijesne su pripovijetke fra Stjepana Zlatovića i povijesna skazanja, kako ih je sam nazvao: Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda poljički; Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke; Crta iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mlečani 1598–1599, Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji; Mladin I., sin hrvatskoga bana Stjepana Šubića, kneza bibriskoga; Knez Kosto Nelipić i grad Ključić; Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu; Mala mreža rimskih puta u Dalmaciji; Gorke uspomene mletačkoga vladanja u Dalmaciji; Zagovarateljima mletačkoga blaženstva u Dalmaciji; Hrvatski knezovi Draškovići starinom Dalmatinci; Historijski pobirci, tekst o Nagnanovićevoj kronici; Vrhgorski serdar Miletić; Vojvoda Kruta.

³ Stjepan Zlatović, 2007: *Uspomene moga života*, priredio Pavao Knezović, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.

⁴ Zlatovićev polemički spis: Primjetbe na 'Storia della Dalmazia' profesura Tulia Erubera.

⁵ Poznate su Zlatovićeve kronike: *Uspomene moga života*; *Opis Jelačićeva dolaska u Šibenik*; *Moja razmišljanja, osvidočenja*; *Kronika O. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju 1662–1686*; *Izvještaj o Bosni god. 1640. O. Pavla iz Rovinja*.

⁶ Poznate su poslanice: Zlatovićevo pismo Šimi Ljubiću o tragovima starih rimskih cesta; Jedno Zlatovićevo pismo o. Ivanu Markoviću.

⁷ Životopisi otaca franovaca: *Franovci Države presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*; *Životopis Otca Špira Tomića, zaslužnog za vjeru, red i domovinu, franovca Redodržave presvetog otkupitelja u Dalmaciji*; *O ocu Ludoviku Ivačiću*.

⁸ Monografija o samostanu i svetištu: *Franjevački samostan u Cetini – Bl. Gospe u Sinju*.

gijima,⁹ pisac arheoloških izvješća i arheolog prvak i povjerenik,¹⁰ geograf, utemeljitelj geografske teorije,¹¹ ali i prevoditelj s latinskoga na hrvatski 150. epigrama Marka Marulića.¹² Detaljnijim proučavanjem rukopisne građe ovaj bi niz potvrdio veća i šira piščeva zanimanja. *Monografska studija o fra Stjepanu Zlatoviću s Bibliografijom radova* iz pera dr. fra Karla Kosora¹³ prinos je koji Zlatoviću osigurava trajni spomen i upozorava na apelativnost koju posreduje i našem vremenu, te u skladu sa sugestivnim upitom iz našeg naslova, zaključujemo: njegovi prinosi su nezatajiva konstanta hrvatske publicistike, a zasluge nemjerljive, neponovljive i trajne: u vjerskom, pastoralnom, također i u publicističkom, znanstvenom, znanstvenopopularnom i kulturološkom, dijelom pak i u književnom smislu. Fra Stjepan Zlatović preselio se u vječnost 11. veljače 1891., ali je zaslugama i marljivošću braće franjevac izravnost recepcije njegovih književnih i publicističkih prinosa u književnoj periodici trajala i četrdesetak godina poslije, upravo snagom tekstova iz njegove rukopisne ostavštine, koji i danas zrače humanističkim porukama. U *Narodnom koledaru za pristupnu godinu 1892.* posthumno mu je, između ostaloga, otisnuta pripovijetka *Vukodlak i župnik, istinit događaj*, a rasprava o topografiji u časopisu *Starohrvatska prosvjeta, glasniku Hrvatskoga starinskog društva u Kninu* 1895.–1897., monografija o sinjskom svetištu u časopisu *Gospa Sinjska* (1922.–1923.), te 1932. prinos *Poviesti djelovanja franjevac presv. Odkupljenja*, zapis *O ocu Ludoviku Ivačiću*, pismo *Šimi Ljubiću* te *Opis Jelačićeva dolaska u Šibenik. Uspomene moga života*,¹⁴ najnoviji prinos Pavla Knezovića i nakladnički poduhvat

⁹ Rasprava o nekrologiju: Bribirski nekrolog XIV. i XV. vieka.

¹⁰ Arheološka izvješća: Dopis o Danilu s prilogom dvaju natpisa iz starohrvatske crkve sv. Bartula na Kapitulu kod Knina; Stara crkva i grobište u Vrelu Cetine; Ruševine dvaju gradova latinskih u Vrilu Cetine; Latinske starine na Danilu; Nešto o slogu u građevinah i ornatih starih Hrvata; Hrvatske starine u Kninu; Dopis o iz Šibenika o iskopima na Konjevratima; O izkopavanju hrvatskih starina u kninskoj okolici; Hrvatske starine u Kninu.

¹¹ Geografski spisi fra Stjepana Zlatovića su: Predgrađe Šibenika; Stari grad Karin u Dalmaciji; Topografske crtece o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

¹² Fra Stjepan Zlatović prepjevao je 150. Marulićev epigram, unio ga u svoju pripovijetku *Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda poljički*, i njime odgovorio na poruku i zavjet, oca hrvatske književnosti, učvrstio konvenciju nacionalnog zavjeta i oplodio recepciju pjesme slavnoga pjesnika.

¹³ Književni i drugi prinosi fra Stjepana Zlatovića tiskani u razdoblju od 1870. do 1932. godine prema *Bibliografiji* koju je priredio dr. fra Karlo Kosor donosi popis 51 tiskanog rada i 12 rukopisnih, ali i 38 bibliografskih jedinica vezanih uz literaturu o njemu.

¹⁴ Stjepan Zlatović, 2007: *Uspomene moga života*, priredio Pavao Knezović, Gradska knjižnica »Juraj Šizgorić«, Šibenik.

Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« iz Šibenika, potvrda su najnovijih zanimanja za njegovo djelo.

Književni pak duh epohe potvrđuje golemo zakašnjenje u prinosima iz Dalmacije. *Dvie robinjice*, *Vitez Žarko Dražojević*, *vojvoda i knez poljički* te *Vukodlak i župnik*, tri ključna pripovjedna teksta fra Stjepana Zlatovića, nastala potkraj njegova života, tiskana 1886., 1889. i 1992., prema estetskim dometima pripadaju predšenoinskom razdoblju; a od naratološkog šenoinskog 'nultog stupnja' osamdesetih godina, osim novela koje ovdje ne navodimo, estetske vrijednosti nametnula je oveća skupina realističkih pisaca, kojima je Zlatović epigon u sjeni. Ipak, u skromnim pokrajinskim književnim krugovima »nulti stupanj pripovjednog iskustva« ne bismo smjeli podizati visoko i obilježavati Šenoinom literarnošću, prema kojoj je ljestvicu vrijednosti uspostavio Krešimir Nemeč, jer bismo tada svjesno odbacili značajan dio literarnih pokušaja bitnih u korpusu hrvatske književnosti i njezinu kontekstu druge polovice XIX. stoljeća. Zlatovićevo ime nemamo namjeru pretpostaviti književno potvrđenim imenima navedenog doba. Ističemo samo njegovo književnopovijesno značenje, također i važnost njegova odgojnog, vjerskog i publicističkog štiva. Kad je riječ o pripovjednoj prozi, fra Stjepan Zlatović nije u hrvatskoj književnosti gazio *stazom netlačenom*. Gotovo dva desetljeća prije tiskanja njegovih pripovjednih proza, Šenoa¹⁵ je stvorio već pravi pravcati roman s osobitim kompozicijskim rješenjima, slojevitom strukturom, granatim fabulativnim tijekovima koji uviru u zajedničku maticu, roman s narativnim planovima, književnim tehnikama i postupcima; zapravo poetikom i novim književnim programom, a u pripovjednoj prozi ustalila se novela koja je na sasvim nov način prelamala sižee, a sve je to Zlatoviću, zabavljenu važnijim zadaćama, ipak ostalo nepoznatim.

Usputno navodimo kako je hrvatska književnost tog doba obogaćena nizom novela i ostalih oblika pripovjedne proze; kao i nizom romana s povijesnom ili pak aktualnom, suvremenom tematikom. Ante je Kovačić dotad već objavio romaneskni niz: *Fiškal* (1882.), *Među žabari* (1886.), *Baruničina ljubav* (1887.), a u *Vijencu* u nizu nastavaka od 2. do 52. broja godine 1888. objavljivao roman *U registraturi*; Eugen Kumičić koji je dotad, do 1884. godine, u stvaralačkom žaru objavio pet od svojih devet romana: *Jelkin bosiljak*, *Primorci*, *Začuđeni svatovi*, *Olga i Lina* te *Gospođa Sabina*; Ksaver Šandor Gjalski romane *U novom dvoru* (1885.), *U noći* (1886.), *Janko Borišlavić* (1887.) te novele *Pod starimi krovovi* (1886), a Vjenceslav Novak prvi od osam romana *Pavao Šegota* (1888.).

¹⁵ O tome opširnije: Miljenko Buljac, *Kaliopine lovorike. Tragom literarnosti. Kroatistički interventi*, Matica hrvatska Sinj, Sinj 2002., str. 76. [61.–84.]

Fra Stjepan Zlatović je nositelj svijesti o cjelokupnom ustroju hrvatske književnosti i kulture, o njezinu korpusu. Zaključujemo to iz činjenice što je upravo on preuzeo obvezu izvršenja oporuke iz Marulićeva 150. epitafa. Smisao svom životnom poslanju posvetio je vjeri i domovini, pa iako mu prvotni cilj nije bio postati književnikom, ni mjerljivom književnom veličinom, svojim se skromnim prinosima nametnuo i kao književnik. U tom poslu, kao i svakom svojem činu, vođen je kršćanskom etikom, kulturom i tradicijom, domoljubnim zanosom i istinom. Sve svoje spoznajne snage usmjerio je protiv praznovjerja i duhovnog siromaštva puka kojemu je postao duhovnim vođom, učiteljem Kristova poslanja. Zaslugama dr. fra Karla Kosora, a odnedavno i prof. dr. Pavla Knezovića, lako je danas odrediti genezu Zlatovićeve pozicije, principe njegova djelovanja, njegovu zauzetost za domoljubne i vjerske zadaće kojima je posvetio život i od Gospodina darovano vrijeme. Njegove su zasluge nacionalne, domoljubne, vjerske. Intencija i funkcija njegovih tekstova je epistemološka.

Naše smo istraživanje usmjerili trima pripovjednim prozama bitnim za odredbu piščeve literarne pozicije: *Dvie Robinjice* (1886.),¹⁶ *Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda Poljički* (1889.)¹⁷ te *Vukodlak i Župnik* (1892.).¹⁸ Zlatović kao pisac, pripovjedač, nije uspio prevladati slabosti proznog izričaja, linearno ulančavanja fabule koje često poistovjeti s anegdotskim nizanjem. Pisac je po ugledu na Kačića sklon romantičnim uzletima i heroici, bez obzira na raznolikosti književnih vrsta – Kačićeve epske pjesme i pripovijetke u kojoj se sâm ogledao. U estetskom, stvaralačkom pogledu, izostala su dublja književna pregnuća. Zlatovićeve proza pisana je s prosvjetiteljskom, utilitarističkom, didaktičnom nakanom te apelativnom i propedeutičkom funkcijom. Dokumentarnost tekstova često potiskuje literarno u njima. Zlatović se odredio prema književnom stvaranju koje mu je moćno sredstvo, trajno i neponovljivo, jer njime slavi povijesne osobe, poput Žarka Dražojevića, zaslužnog, unesenog u Marulićevu oporuku, u opomenu nama upućenu. Shvatio je da se pripovjednom prozom može otkupiti trajnost spomena na hrvatskoga viteza. Književnost je za Zlatovića nešto više od predodžbe, od preslika zbilje, od mimetičke funkcije književne riječi. Danas su to dragocjeni književni uradci i drugi zapisi koji osim publicističkog imaju i znanstvenopopularno značenje, svjedočenja o ljudima i zbivanjima, bilo povijesnim, bilo aktualnim, onodobnim, njegovu dobu suvremenim. Literatura je Zlatoviću medij kojim otima povijest od prošlosti, pripovijetka je

¹⁶ Stjepan Zlatović, »Dvie Robinjice«, *Iskra, Zadar* III/1886., br. 7–10.

¹⁷ Izvorno: »Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda Poljički«, u: *Danica koledar i ljetopis Društva svetog jeronimskog za prostu godinu 1889.*, Zagreb 1889., str. 115.–124.

¹⁸ »Vukodlak i Župnik«, u: *Narodni koledar za pristupnu godinu 1892.*, Zadar, str. 78.–116.

priručnik, kompendij, tumač naše povjesnice, štivo s izravnom podukom i opomenom. Ideja dobra kao najviša ljudska vrijednost pokreće svaku piščevu misao. Književnost ne može biti svrhom samoj sebi, i prema Zlatovićevu mišljenju ne bi smjela pasti u letrizam.

Zlatović se u književnosti javio u drugoj polovici XIX. stoljeća. Gotovo zanemariva onodobna književna produkcija na hrvatskom jugu osigurala mu je književnopovijesno značenje, prinose u popularizaciji znanosti, dijelom i književnosti, unatoč tome što je u kronotopu književnog razdoblja realistički pristup već uzmicao pred fikcijskim, zamišljenim i fantastičnim modernističkim modeliranjem. U dosadašnjim sustavnim povijesnim pregledima, teoretičari i povjesničari su uskratili važnost Zlatovićevim književnim prinosima. Nedovoljno poznat, izostao je i u klasifikacijama, čak i u pregledu književnih poticaja u katalogu izložbe *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*,¹⁹ iako bi njegovo ime, kao i imena niza »tihih pregačaca«²⁰ trebao pronaći svoje mjesto u povijesnim pregledima književnosti i publicistike.

2. Dvije robinjice

*Dvije Robinjice*²¹ u literarnom pogledu uspješnija je pripovjedna proza fra Stjepana Zlatovića. Pisac je svoju ulogu sveo na zapis pripovijesti,²² na zapis kojim se otima od zaborava, nastojeći usmenu predaju pretočiti u fiksni tekst, kako s vremenom ne bi izbljedjela i sasvim nestala.

Uvod je predugačak i ne služi samo okviru priče. Narator ne skriva svoju nazočnost, dapače, subjektivnim diskursom iznosi potankosti o sebi,

¹⁹ Ivan J. Bošković, 2007: »Književnici iz 'pozadine' ili iz matice«, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, gl. ur. Vesna Kusin, Ministarstvo kulture RH – Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe 4. rujna – 21. listopada 2007., str. 407–412.

²⁰ U navedenim povijesnim pregledima hrvatske književnosti posebno poglavlje zaslužuju 'tihi pregaoci', kako ih je nazvao akademik Radoslav Katičić, u kojem bi trajni spomen, osim fra Stjepan Zlatovića, zaslužili svećenici Lovre Šitović, Luka Vladimirović, Pavao Vučković, Pavao Posilović, Toma Babić, Petar Knežević, Josip Banovac, Jeronim Filipović, Ivan Marković, Stanko Petrov, Venceslav Lovrić i niz drugih autora.

²¹ Zlatovićev naslov glasi: *Dvije Robinjice*, no, mi smo ga napisali prema važećim prapovisnim rješenjima.

²² U književnoteorijskom smislu bitno razlikujemo pojam 'pripovijesti' od 'pripovijetke'. 'Pripovijest' je ispričana, ispričovijedana priča ostvarena kao govorni čin; 'pripovijetka' je zapisana njena realizacija, priča fiksirana u tekstu. Budući da je Zlatović pisao pripovijetke prema modelu 'pripovijesti' u kojoj se potvrđivao i kao pisac, istodobno je i recipijent naratoru, kojem je u priči dao važnost kratkom bilješkom ili komentarom. Kao autor zapisane proze nije u većoj mjeri stilizirao izgovoreni tekst, te stoga dopuštamo mogućnost da netko i Zlatovićeve pripovijetke nazove 'pripovijestima', ali samo onda kad prepoznaje u njima nedirnuti, prepričani, pripovjedni model.

svećeniku iz Kotara koji je nakon dvadeset godina stigao u posjet kolegi župniku u Makarsko primorje. Spomenom Vitera, Kačićeva groba, Zlatović je dotaknuo poznatu konvenciju – slavu velikana, duhovnog oca. Prostor je epski, hajdučki, mitološki; zbiljski i metafizički; priroda pak ona koja rađa i 'uzgaja' pjesnike. Doba: svršetak listopada! Mjesto neodređeno, a odredivo: zimi ognjište, noćna sijela i prela; ljeti odmor 'u zahladi noćnog povjetarca'. Zlatović ističe i ono što se podrazumijeva, što je za spas duše prevažno, ali nebitno za samu priču. Pripovjedni čin, njegovo određenje i opisi okolnosti zalogom su uvjerljivosti. Pripovjedač osnažuje konvencije priče: pozdravljanjem s domaćinima, pučkom atmosferom, običajima. Posuđeni pripovjedač je Andrija koji priča o dvjema ropkinjama, djevojčicama Ani i Stani. Turci su ih zarobili u kaštelu Drveniku i odveli u Počitelj, a dospjele su u posjed Ali-age i njegove kadune Fatime. Priča donosi i ono što nije opjevano u Kačićevoj pjesmi; ono što pjesmom nije moglo biti obuhvaćeno. Gospodarica je prema robinjama bila milostiva jer su joj kuću redile, a korisne bijahu u svemu, u poslovima prela, pletiva i vezenja. Dopustila im Fatima i da se Bogu mole, ali ih je zaklinjala da to Alija ne dozna, te da sklone propelo i medaljicu s Gospinom slikom. Molitva čednih i nevinih duša ganula je Fatimu kojoj bi često suze kvasile lice. Alija sve manje kući dolazio; sve kaduni prepustio. Treća godina promicala; djevojčice uživale uz gospodaricu koja je već dvoje djece odgajala. Htjela im se povjeriti, ali bi joj riječca u grlu zapela.

Nakon epizode u kojoj se Fatima smilovala nesretnim djevojkama puštivši ih na slobodu, opis je pustolovine, skrivanja djevojaka po bespuću kako bi se domogle slobode. Kad je Alija doznao da su pobjegle, dao se u potjeru. Srditi kao risovi vratili se u divan-sobu neobavljena posla; od umora skrхани pali na sagove i jastuke. Fatimin upit o djevojkama uvrjedljivo su doživjeli. Alija planuo kao živa vatra, izvukao nož i zaprijetio kaduni da reče kamo je skrila djevojke. Njezin vapaj, dozivanje Isusa te izvučeno propelo razbjesnilo Turke koji se dohvatiše noževa, potom je izbodenu bace u Neretvu. Događaj je odjeknuo na sve strane. Stariji su Turci znali da je kaduna bila kršćanka Katarina, da je krst štovala, da je djevojke pustila kako ih ne bi poturčili. Tako je i ona postala mučenicom ljubavi, smaknuta za vjeru Isusovu. Sveznajući pripovjedač prati u novoj epizodi bjegunice koje su se skrivale potjeri i tek treći dan stigle u Metković. Na svakom su koraku smrtnim strahom 'protrnjivale'. Odmicale su kršem kroz draču i grmlje, kroz bespuće. Prsta pred očima nisu vidjele, i u noći umalo se nisu okliznule niz klisuru u Neretvu. Navedena je i zaštitnička obitelj Dominiković.

U pripovjednom postupku pisac primjenjuje anakroniju ili prolepsu, pomoću koje priziva događaje koji će uslijediti; zapravo piščevim komentaram sažima priču, ističe ono što je narativno, pričljivo, a istodobno upozorava na skokovitost priče, na ono što je za priču bitno: »Sad vam ja neću

dalje nabrajati njihove muke i nezgode dokle su se onoga krša izbavile, dok su stranputno kroz goru se krile da ih Turci ne spaze...« (Zlatović, 1886: 10, 83). Stana omili Dominikovićevu sinu, ožene se i ubrzo obogate. Glas se pronio i Makarskim primorjem pa im i rodbina u posjet stigla. Djevojke i ne htjedoše poći u rodni kraj. Priča dopijeva u dramatičan zaplet skorim Aninim nevoljama. Nakon Fatimine nesreće, Ali-agi pomrla i djeca. Što vuci, što hajduci, sve mu raznijelo i upropastilo. Odlučio se u potjeru za Anom ne bi li je silom ugrabio. Prepoznao ju je na sajmu i pokušao otmicu. Šestorica njegovih jataka okružila Anu, ali zasjao se handžar u ruci Mije Cvitanovića iz Podace i Alija bi primoran ostaviti djevojku. Videći da se Metkovci okupljaju, Turci su se dali u bijeg. Alija je u ludilu izabrao smrt skočivši u rijeku na mjestu gdje je kadunu bacio. Tijelo mu pronašli trećeg dana. S veseljem Metkovci ispratiše Anine i Mijine svatove u Podacu. Priča je dopunjena i onim naknadnim iskustvom: podatcima o njihovoj djeci od kojih su neki postali i redovnici, a posebnu hvalu zaslužio fra Ivan, njihov sin, koji se proćuo dobrim djelima i lijepim naukom: »...otvorio nam put uz grede na Prosik, ter i danas kod kapelice na vrh stiena običajemo reći: 'Duša ti se posvetila dobri Fra Ivane!'« (Zlatović, 1886: 10, 84).

Pripovijetka *Dvije robinjice* protuturske je tematike koja u autorovoj viziji sučeljava dva svijeta: kršćanstvo i islam, s dramatičnom otmicom i zatočeništvom, oslobađanjem djevojaka i pustolovnim nezgodama sa sretnim ishodom, kaduninom mučeničkom smrti, pobjedom pravednosti i potpunim krahom turskog silnika. Pisac promiče svjetonazor tipičan katoličkom svećenstvu s pučkim predznakom. Priređivač je prozu u časopisu pogrješno nazvao dramom, iako nema dramsku strukturu, no htio je upozoriti na dramatičnost njezine fabule. Proza ne skriva didaktičnost, naglašenu namjeru biti poučnim štivom, biti korisnim i pozvanim ispuniti vjersku i domoljubnu zadaću vrativši smisao, uzvišene ideale, vjeru u snagu i neslomljivost naroda koji ima svoju kulturu, svoju stazu postojanja. Estetske vrijednosti su skromne i gotovo sporedne. Načelo istinitosti, vjerodostojnosti i uvjerljivosti bitna je odrednica Zlatovićeve literarnosti. Pripovjedni postupci u njegovoj poetici prilagođeni su narativnom modelu vješto ispričane priče. U jezičnom smislu, Zlatović se koristi cijelim repetitorijem stereotipnog izričaja, ustaljenim vokabularom. U prilikama skromnih estetskih dometa Zlatović je pridonio tek neznatnom pomaku stjecanja novog pripovjednog iskustva.

3. Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda poljički

Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda poljički romantična je povijesna pripovijetka protuturske tematike, zapravo junačke, heroične, kojoj pripovjedač pristupa s jasnom nakanom da u osobi i liku utka istinu, ali i mitsku

svijest o veličini tog poljičkoga kneza i vojvode, neustrašivog viteza u obrani hrvatskog tla, ljudi i njihove slobode pred osmanlijskom najezdom, »... pred krvavimi čopori.« (Zlatović, 1889: 116). Pripovijetka pripada zakašnjelom romantizmu, a korespondira s Marulićevim epitaфом. Ona je i svojevrsan odjek Marulićeve oporuke, zaloga i opomena, neopravdano potisnutih u zaborav, olako zaboravljenih. Danas je vrlo rijedak spomen imena hrvatskog viteza Žarka Dražojevića, zapovjednika konjičke postrojbe, a mnogi hrvatski intelektualci olako se zanose tuđinstvom, naglašenim venecijanskim duhom i frankofilstvom.²³

Zlatovićeva proza na daljnu korespondira s nadgrobnim zapisom, 150. Marulićevim epitaфом,²⁴ posvećenim životu Žarka Dražojevića i u tom kontekstu nalazi stalno mjesto u povijesnom nizu bez obzira na skromniju estetsku funkciju. Marulićevi sažeti stihovi, ustvari, četiri elegijska distiha, precizno sročeni nadgrobnii natpis, žanr je koji duhovito i precizno sažima sve ono bitno što se odnosilo na život osobe o kojoj pjeva. Zlatović se dotaknuo teme koju je Marko Marulić, otac hrvatske književnosti, osmislio u jednom drugom žanru. Marulićeva je pjesma hommage vitezu, istaknutom hrvatskom branitelju na prijelazu u XVI. stoljeće, vitezu koji je darovao život braneci hrvatske utvrde i gradove u doba okrutnih osmanlijskih osvajačkih pohoda. Marulićev epigram, sastavljen je od četiri elegijska distiha, dakle, neparni su stihovi heksametri (šestostopci), a parni pentametri (petostopci). U tako sažetoj pjesmi Marulić je kratko i jezgrovito iznio najvažnije podatke o životu viteza Žarka Dražojevića. Iz povijesnih pak izvora doznajemo kako je *Xarcus Draxsojevius Dalmaticus* mletački vitez, zapovjednik *stratiota*, Splitske lake konjice, odličnik iz obitelji Dražojević-Jelić, kojemu su djed Juraj i otac Petar, potomci kneza Dražoja, okićeni častima i titulama: »*conte generale della Poglizza, nobile i Croazia*«, što je istaknuto i u obiteljskom grbu. Žarko je, doduše, s puno opreza na mletačku ćud, godine

²³ Otuzna je činjenica što grad Split i danas veliča zasluge, a olako zaboravlja okrutne okolnosti u kojima je maršal Marmont, Napoleonov vojni zapovjednik i guverner Ilirskih provincija, ucivilio mnoge hrvatske majke i očeve. Njegov duh i danas lebdi nad tim gradom. Split mu je dao jednu od najljepših ulica, a u francuskim gradovima nema spomena njegovu imenu! Današnji splitski intelektualci u tiskovinama koje svi plaćamo pišu panegirike venecijanstvu, štoviše, poistovjećuju se i prepoznaju u podloj i prijetvornoj politici koja je sustavno uklanjala svakog tko bi mogao nanijeti štetu njihovim interesima.

Na skroman pak način obilježena je 500. obljetnica smrti viteza Žarka Dražojevića u Omišu 15. siječnja 2008., a 28. siječnja 2008. i u Književnom krugu u Splitu prigodnim predavanjem Bratislava Lučina o dosad nepoznatom Marulićevu epitaфу, koji se za razliku od poznatog, sastavljenog od četiriju elegijskih distiha, sastoji od pet kraćih stihova.

²⁴ Bratislav Lučin i Darko Novaković s latinskog jezika prepjevali su navedeni epitaф, uvrstivši ga kao 150. Marulićev epitaф u cjelini: Epigrami, u okviru njegovih Sabranih djela: Marko Marulić, *Latinski stihovi*, priredili i preveli Bratislav Lučin i Darko Novaković, Sabrana djela Marka Marulića – Opera omnia, Književni krug Split, 2005., str. 213.

1500. u zlatnom venecijanskom odijelu sjedio pokraj dužda u Mletačkom senatu, ali kao zaslužnik časti koje su mu ukazane.

Marulić, koji se u svojim djelima toliko utjecao Bogu, u epitafu kao pjesničkoj konvenciji, uronjen je duboko u tradiciju žanra, tog klasičnog oblika, i u skladu s klasičnim postupcima posuđuje zadana mjerila, tako da viteza Žarka Dražojevića prisposodbljuje Marsu i Jupiteru, starorimskom bogu rata, odnosno bogu neba, gromovniku, zaštitniku Rimskog Carstva, rimskom Zeusu. Pjesmu, dakle, otvara hiperbolom, preuveličavanjem. Dražojević je ratnik, rekli bismo 'general Gotovina' Marulićeva doba: »/Onaj što mahnitog Marsa tolikrat nasiti krvlju/« (Lučin-Novaković u: Marulić, 2005: 213), ili kako to u davnom prepjevu s latinskoga zabilježi fra Stjepan Zlatović: »/Koji krvlju zalieva krutoga Davora/« (Zlatović, 1889: 124), junak, heroj koji je Marsa, tu krvožednu neman, nebrojeno puta do sitosti napojio krvlju, a sve to iz plemenitih ciljeva, kao najčasniji zalog obrani Domovine, što je i najuzvišenija čast kojom se netko može podičiti, proslaviti. Taj ratnik, taj hrvatski vitez, sada, ovdje: »/Ovdje pobijeden leži od varke i zasjede turske/« (Lučin-Novaković).

Stihovi kao da su odvaljeni od litice; kao da su od granita; moćnim govorom koji priziva stentorski glas uz zvuke harfe, kozmičkog glazbala, govor nad otvorenim grobom, moćni govor kojim zabrinuti pjesnik slavi besmrtnost viteza koji se nije uklanjao domovinskom usudu i koji je zaratio s Turčinom. Iz zasjede, varkom zaskočen: »/Njemu je draže bilo da mač probode mu grudi./ Nego uz sramotni bijeg sebi da potraži spas./« (Lučin-Novaković) Tako posvjedoči pjesnik, ističući njegov hrabri odlazak u smrt, a ne bijeg i uzmak. Radije je položio život nego kukavički odstupio, spašavajući ljude u pratnji, hrabre sunarodnjake, dragovoljce koji su se odvažili poći od Osmanlija braniti već ugroženu sinjsku tvrđavu.

Zaključni distih »/Tijelo je njegovo sad roditeljici predano drevnoj./ Ali dok traje svijet njegov će živjeti glas./« (Lučin-Novaković), u kojem Marulić ulazi u kronotop jer je i sam bio nazočan činu: Žarko je Dražojević pokopan u splitskoj prvostolnici Svetog Duje, a taj trenutak okupan je vječnošću, pjesnikovim ganućem nad zaslugama hrvatskoga sina oglašena božanskom slavom koja će potrajati dok je svijeta. Marulić nas je obvezao na trajni spomen poljičkoga kneza i vojvode koji se desetljećima isticao u boju s Turcima za svoju djedovinu. Godine 1508. kad je Sinj bio zanemaren, i kad je malobrojna posada pomišljala napustiti utvrdu, zaputio se Dražojević sa svojim dragovoljcima u pomoć Sinjanima, ali napadnut iz zasjede, pogiba hrabro sa sabljom u ruci od znatno brojnijih Osmanlija.²⁵

²⁵ Takav junak, na našu žalost, nije vrijedan ulice u Sinju i Splitu, kao i mnogi dični Hrvati, a na našu sramotu, jednom od najljepših splitskih ulica dičimo francuskog maršala,

Na sve to upozorio je fra Stjepan Zlatović pripovjednom prozom *Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda poljički*. Piščev narator pouzdani je pripovjedač koji se na šenoinski način oslanja na povijesna svjedočanstva, na izvorne povijesne dokumente, na poznavanje života i prilika, utjecaja i moći pojedinaca i skupina, i za razliku od ostalih pripovjednih proza, ne preuzima ulogu recipijenta, narator je on sâm. U didaktičnoj priči kojoj je svrha spoznati povijesne zakonitosti i nadasve smisao domoljubne zauzetosti u doba kad je kralj Matija Korvin bio zauzet osvajanjem Češke i Poljačke trošeci »...silno blago i krv svojih podanika« (Zlatović, 1889: 115), a ban, kojeg je kralj odabrao ne kao čestita Hrvata, koji bi ljubio svoju domovinu, nego da njemu bude privržen, sasvim zanemari obranu domovine. Nakon opisa političkih okolnosti u Dalmaciji, Hrvatskoj i Ugarskoj, poslije turske okupacije Bosne, piščevim komentarom dovršen je okvir priči i najavljen književni portret Žarka Dražojevića, najstarijeg Petrova sina, plemića sa zlatnim poveljama za ratovanja kraljeva Sigismunda, Alberta i Ladislava, veleposjednika zemalja u Poljicima, ali i s lijeve strane Cetine, od Čoporice (Čaporica) do Katuna-Radobolja, kao i triljskog Brodarića sve do utvrde Nutjaka.: »Narisati ćemo u kratko život jednoga od onih zaslužnih vojvoda, da narod upozna svoga dobrotvora, i divi se pred svietom uzor junaku i vojvodi, kakva je naša otačbina imala u ono crno doba, kad je ciela Evropa treptila pred krvavimi čopori.« (Zlatović, 1889: 116).

U duhu narodnih pripovijedanja, Zlatović započinje priču o Žarku,²⁶ navodeći godinu rođenja 1438. i odrastanja: »...bio u najljepšem cvietu mladosti i snage, kad su Turci iz Bosne počeli provaljivati na Hrvatske zemlje u Dalmaciji.« (Zlatović, 1889: 116). Pisac razvija misao o njegovu junaštvu, o sukobu s Mlečanima koji ga tjeraju iz Makarskog primorja i ruše mu podignutu neretvansku utvrdu Osinj uz pomoć Vlatkovića, numskog kneza, koji potkupljen dvjema galijama, po nalogu Mletaka ometa njegov posjed. Budući da su cetinske utvrde ostale bez namirnica i bez branitelja, Žarko je prvo okupio svoje Poljičane, učvrstio Klis jakom stražom, potom se proglasio *banom Klisa i vojvodom Poljica i Primorja do rijeke Neretve*. O Žarkovim pothvatima kružile priče i stigle do providura, dužda i Starovijeća. Pozvan

koji ni u jednom francuskom gradu nema ulicu, ratnika u službi slavnog vojskovođe, kojemu Dostojevski spočitava krivnju za smrt pola milijuna vojnika samo u njegovu pohodu na Moskvu. (Dostojevski, Zločin i kazna, ŠK, Zagreb, 1977., str. 243) U Splitu gradu, i u drugim hrvatskim gradovima i danas vlada tuđinski duh i opijenost tuđinstvom, a hrvatski čovjek koji nikada nije vodio osvajačke ratove, niti je ikada otimao tuđe prostore, poradi naše nebrige ostaje u sjeni lažno stvorenih veličina. Ni Marulićevi stihovi nisu izdržali naletima okrutnih vremena u kojima se zaborav spustio nad stožernim hrvatskim vrijednostima, iako nas tako glasno privodi osvješćenju i ispravku povijesnih neistina.

²⁶ Neki autori za razliku od Zlatovića navode 1439. godinom njegova rođenja.

je godine 1500. i dužd mu udijeli časti za krjeposti i zasluge: »... zaogrnu ga grimizom i posadi pokraj sebe; proglasi ga drugim Skenderbegom i odlikova znakovi viteštva, zlatnom kolajnom i dukalom velikih povlastica kao dobrozaslužna branioca otačbine.« (Zlatović, 1889: 120).

Zlatovićevo pripovjedno štivo na početnom je stupnju pripovjednog iskustva i temelji se na uzročno-posljedičnom ulančavanju u kojem je narator zauzeo čvrsto uporište i razdaljinu prema aktantu o kojem govori isključivo u trećem licu jednine. Pisac navodi Dražojevićeve smione pothvate, i to ne samo između Cetine i Krke, nego i iz Hercegovine i Bosne. Obračun kod Bistrice podsjeća na junačke zgrade Stanislava Sočivice, pripovjedne proze, pisca talijanskog jezičnog izraza, padovanskog studenta Ivana Lovrića, Sinjanina:

»Prestrašeni Turci nenadanom i drzovitom navalom, mišljahu da se je velika vojska na njih digla; ali kad opaziše šaku konjanika, kao zasramljeni, da dignu ljagu sa obraza, brže bolje svi se okupiše i na Žarkovu četu navališe, da je sasičku ili preko planine zatjeraju. U zao čas po se! Žarko ih dočeka kod *Bistrice*, i do stope potuče. Sretan onaj koga je čvrst parip unio za bedeme tvrđave grada. Od toga vremena Turci se zastrašiše, da ih je prošla nakana na ovaj se kraj zavraćati i sa Žarkom mejdan dieliti.« (Zlatović, 1889: 120)

Turci su za Žarkova života upadali i harali Cetinom, ali nisu mogli osvojiti ni jedne utvrde, niti se tu nastaniti. Kad je doznao da su već poharali Makarsko primorje, skupio je svoju satniju, kojoj se kasnije pridružila satnija podbana Kožulića, potjerao Turke dalje od Mostara i vratio se s golemim plijenom. I godine 1501:

»... složno prodrieše kroz Hercegovinu do *Mostara*, paleć Turske odžake, progoneć Turke i hvatajuć sužnje.« Kroz četiri turske zasjede na povratku su prošli; a već na prvoj »...Turci iz busije navalili, bilo krvi, bilo rana i pustih glava...«, a i Žarka dopadnu grdne rane:

»Ta mu još veće srdce ojačila; Kožulić se poboja za svoga pobratima, ter oboje paripa i mačem otvori put kroz Turke i izvede Žarka i ostatke živih četnika. Krvave i smrtne tragove ostavi za sobom, te se Turkom nije mislilo za njima u potjeru... Od stotine Žarkovih konjanika šestdeset ih pogibe a samo četrdeset doma se povrati.« (Zlatović, 1889: 122)

Dugo se oporavljao od rana; srce bi ga zaboljelo kad bi stigli glasi kako Turci čestim provalama sve veće štete čine. Opet se prihvatio tjerati dušmane. Mletčani ga darivaše palačom u Splitu, odličjima i medaljama te povećanom godišnjom plaćom. Prilike su se u gorskoj Dalmaciji pogoršale, narod bježao, zemlje stajale opustošene. Turci su lako mogli sve do utvrda primorskih gradova:

»U Cetini po ravni ne bilo žive duše; gradovi Sinj, Vir, Nutjak, Podravlje i Vrlika ostali bez branioca; Turci su ih mogli na volju zaposjesti.« (Zlatović, 1889: 123)

Godine 1508. Žarko je privolio 'Starovieće' da splitski providur osigura namirnice i stražu kojom će štiti Sinjsku tvrđavu. Kad se s osamdeset vojnika uputio u nesretnu Cetinu, događaj u klancu na Mojanci Zlatović opisuje ovako:

»Saznavši Turci za tu pratnju i zajiru jakom četom ulegoše u zgodan klanac, kud je morala proći, i kad na nju nagaziše, Žarkovi konjanici zaokružiše ih sa svi strana i naglo udariše sjeći i tamaniti, kako im ni jedan ne mogaše uteći. Videć se Žarko u nenadnoj pogibli, trže mač i udari na Turke, ali hrabrenomu srdcu nije odgovarala ostarjela desnica i saletiše ga Turci, koplji i mači zaokružiše; mnogim je grdnim ranam izranjen, ali krepko srce nije ih čutilo, nije straha zadavalo. Maše mačem i lomi koplja, siječe konje i konjike, dokle prosukan kopljem kroz srce pađe, i poklopi mrtvim tielom vjerne drugove, koji su svojima prsima štitali za života junačko srce viteškoga vojvode.

Turci se bojali da druga vojska dolazi za tom predstražom, te da ne izgube slavu te pobjede, odletiše kući pjevajući. Oni niesu znali koga su pogubili, inačije bilo bi čudo veće njihovo veselje.

Preostavši drugovi groznimi suzami oplakaše slavnoga vojvodu, koji ih je stotine puta slavodobiću predvodio, a sad nenadno na izdaji i prevari biedan starac poginuo nevidno bez boja i bez megdana!

Najvećim poštovanjem oprostiše mrtvo tielo i među sobom odnesoše u Spljet. Slavni učenjak M. Marulo Splječanin posveti Žarki nekoliko Latinskih stihova, kojim bi Hrvatski odgovarali:

Koji krvlju zalieva krutoga Davora,
 Dajuć silnom Perunu plien bojnog lovora.
 Pade svladan izdajom četnika Osmanskih,
 Žarko, slava najprva vojvoda Hrvatskih.
 Volio je prokinu da mu prsa mači,
 Nego biegom sramotno, da vitežtvo tlači.
 Ter i ako zemljica sad mu tielo skriva,
 Slava će mu vječita vazda ostat živa.«

(Zlatović, 1889: 123–124)

Gotovo sa sigurnosti tvrdimo kako je posrijedi Zlatovićev prepjev 150. Marulićeva epitafa, a ne čiji drugi, jer bi u protivnom naveo ime autora! Zaključujemo također kako Zlatović nije bio opterećen estetskim zahtjevima prepjeva, nego doslovnim prepjevom, stihovima koji odgovaraju Marulićevim latinskim. Iako u prepjevu nije dostignuta pravilnost klasičnog

elegijskog distiha kao što je u Marulićevu latinskom epitafu, dragocjen je, i da Bratislav Lučin nije u arhivskoj građi trogirске obitelji Cipiko pronašao prijepis navedenog Marulićeva latinskog epitafa Dražojeviću, ovaj bi prepjev bio jedinom njegovom potvrdom, i stoga raduje svakog ljubitelja hrvatske pisane riječi.²⁷

U zaključnom pasusu Zlatovićeve pripovijetke doneseni su podatci o Dražojevićevu pokopu koji je priređen u Splitu. Prema Građanskom zakonu onaj tko je nastradao izvan grada, ne bi smio biti pokopan na gradskom groblju, još manje u prvostolnici. Iznimno, zbog velikih zasluga, to se nije odnosilo na viteza i vojvodu:

»Najvećim suučesćem građana i svećenstva, vojničtva i svega puka, bio je sjajnim sprovodom u grad unesen, i poslije obavljenih zadušnica pokopan u osobiti grob u onoj prvostolnoj sv. Dujma, pred oltarom sv. Arniza na ulazku s pobočnih vrata. Na grobnoj ploči vidi se i danas urezan kip Žarka na konju u narodnom odijelu, pod kalpakom, u dolami i prsluku sa tiesnima gaćama i čizmami do koljena, i u ruci štapom vojničkoga zapovjednika.« (Zlatović, 1889: 124)

Zlatović je ispunio zadaću; stvorio je *heroičnu protutursku pripovijetku*²⁸ nadojenu rodoljubnim zanosom; romantičnom idealizacijom, na najuzvišeniji način portretirao je hrvatskog viteza Žarka Dražojevića; proslavio njegov život, prikazavši njegova herojstva, vrline, njegovu neustrašivost, vještine ratovanja, njegova herojska djela i pothvate. Zlatović je svjestan da njegovo pero ne omogućuje snagu stapanja onih šenoinskih fiksijskih i nefiksijskih zahvata. Davnu priču o djelima hrvatskog viteza Žarka Dražojevića, koja je stoljećima ispredana oko ognjišta, otrgnuo je zaboravu nastojeći spasiti njezinu vjerodostojnost, njezinu istinu, ustvari snagu njezine pouke i primjera. Dražojević je tema hrvatske književnosti koja još čeka svojeg Šenou, a heroična pripovijetka, sama po sebi, slabšan je žanr koji bi mogao donijeti zasluge fra Stjepanu Zlatoviću, ali u skromnim prilikama hrvatske nefiksijske proze XIX. stoljeća, na hrvatskom jugu, gdje su doleti

²⁷ Kad smo 28. siječnja 2008. u Splitskom književnom krugu mr. sc. Bratislavu Lučinu, koji je priredio prigodno predavanje o nepoznatom Marulićevu epitafu Žarku Dražojeviću, na kraju dali Zlatovićev prepjev 150. epitafa, ostao je iznenađen jer do tada za nj nije ni znao.

²⁸ Ističemo precizno »pripovijetku«, a ne »pripovijest«, naziv koji i danas unosi nejasnoće i zbrku budući da neki književni teoretičari nisu razvili osjetljivost za nijansiranje razlika u značenju. Zalažući se za čistoću strukovnog naziva, »pripovijest« bi nam označavala usmenu, nezapisanu priču, a pripovijetka ili novela zapisanu, jezično fiksiranu pripovjednu prozu. Negdašnje šarolike žanrovske odrednice nekih pisaca ne bi danas smjele obvezivati znanstvenike, kao što npr. Vice Zaninović i Tonko Maroević Šimunovićeve, odnosno Marinkovićeve pripovjedne proze pogriješno atribuiraju »pripovijestima«.

bili skromni, posni, mršavi; šutnja je prekinuta, otvorena je stranica nefikcijske beletrističke proze.

4. Vukodlak i župnik

Pripovijetka *Vukodlak i župnik* pojavila se u periodici istodobno kad i Matošev prvijenac – novela *Moć savjesti*. Matoš je kao osamnaestogodišnjak tada čitao Kanta, otkrivao Stirnera i Schopenhauera, smatrao se izopćenikom i 1892. prvi put bio štampan u uglednom *Vijencu* (usp. Matoš, 1997: 502). Navodimo to očitovanje kako bismo istaknuli da se Zlatovićevo književno djelo dovršilo prije nastupa moderne, pa čak i zrelijih romanesknih ostvarenja Gjalskoga, Kumičića i Vjenceslava Novaka. Način intuiranja pripovjednog iskustva u odnosu na navedene književnike potpuno udaljavaju Zlatovića i bacaju ga u zapećak. Osobito se to odnosi na pristup racionalnom, te iracionalnom, metafizičkom, religioznom i povijesnom, pučkim predodžbama vjerskih istina, pučkoj mitologiji (ognjište, odmorište u hladu, vile, kolo, gusle) bez kojih Zlatović nije mogao ni zamisliti pristup tradicionalnom pripovijedanju u kojem je njegova zadaća zapisom bez dubljih zahvata i stilizacije fiksirati pripovijest u pripovijetku, a svoju ulogu recipijenta prometnuti u što vjernijeg bilježnika ispričane pripovijesti. Iako nemamo namjeru prisposobiti estetske domete Zlatovićeve i Matoševe proze, htjeli bismo upozoriti na neke oprjeke: Zlatović se svim silama opirao nevjerojatnom, čudesnom, nezbiljskom, promičući zdravi ljudski razum, prirodnost i spontanost, a Matoš se utjecao čudesnom, fantastičnom, unoseći čak i bizarno, ali se zato njegova modernost strukture nametnula kao dominantna novelistička odrednica. Zlatovićeve pripovijetke *Vukodlak i župnik* doživljena je kao anakronizam, i predmetno, kao odjek stereotipna stilskog izričaja i prosvjetiteljskog gledanja u kojem prepoznajemo svenazočnog i sveznajućeg naratora, neiskusnog i naivnog, koji svoju poziciju učvršćuje istinitim događajem i pozivom na svjedočenje starca Ivana, na *istinu*, na njegovu 'deriviranu' životnu priču, odslušanu od vješta naratora. Pisac je povlašten recipijent koji književnom poslu pristupa kako bi obranio istinu i bio u njenoj službi. Prema motivsko-tematskim i stilskim izričajnim vrijednostima, pripovijetka oživljava romantičnu poetiku s naglašenom didaktičnom i utilitarističkom zadaćom.

Pripovjedna proza fra Stjepana Zlatovića *Vukodlak i župnik*, pomak je od heroične domoljubne prema blažem obliku nefikcijske priče, unatoč podnaslovu 'Istinit događaj' kojim se pisac nastojao distancirati od same pomisli na nešto neistinito, izmišljeno ili pak fantastično, upravo zato što su navedene atribucije u njegovoj svijesti obilježene nečim slabim, lažnim i manje vrijednim. Motiv vukodlaka motiv je silovite negativne romantične

entropije kojemu je sučeljena župnikova strpljiva poduka koja u konačnici odvodi osvješćivanju namagarčenih praznovjernih župljana.

Kvantitativno, pripovijetka premašuje dva autorska arka i uz uvodni 'pripomen' sastoji se od još 11 razvučenih odlomaka s kompozicijskim krivudanjima koji postupno razvijaju dramatiku od impostacije do kulminacije i peripetije, ustvari do spoznaje štetnosti pučkog praznovjerja i izbavljenja od njega, svećenikovim utjecajem na nositelje pučke svijesti opterećene *vukodlaštvom*. Pripovijedanje se kadšto odjene poukom, postane poslovičnim, gnomskim diskursom.

Kao što je Andrija piščev narator *Dviju robinjica*, tako je i Ivan, pridjevkom Đak, nesuđeni svećenik i redovnik kojeg roditelji nisu mogli školovati, ne samo narator nego i važan aktant u zbivanjima pripovijetke *Vukodlak i župnik*. Pripovjedač je precizno odredio vrijeme i trajanje, i to na sasvim konvencionalan, neliteraran način: »To bilo nekako između godine 1815–20.« (Zlatović, 1892: 78). Poetičnost nekog teksta, što je za razliku od Zlatovića vrlo dobro znao Šenoa, uvelike ovisi o literarnosti vremenskih odrednica, od sugestije trajanja i protjecanja, čemu se Zlatović nije utjecao. U okviru priče pisac donosi književni portret starca Ivana, znalca u odnosu na druge pučane. Pripovjedač, koji je i sam Ivanov recipijent, portretirao je Ivana kao učena čovjeka kod kojeg su »... jesenskih i zimnih noći, dolazili susjedi slušati duhovne nauke, liepa štivenja i zanosne junačke pjesme starca Milovana.« (Zlatović, 1892: 79). Ivan je vješto pjevao duhovne pjesme iz Stipanjače, učio druge duhovnom nauku; također i iz Babuše i Pismarice. Učen, skroman, dobroćudan, pošten i pobožan, pjevao bi *Muku te Gospin plač* i tako bi svakog na suze ganuo. Nakon opisa Ivanovih duhovnih, intelektualnih, moralnih i psiholoških osobina, pripovjedač dovršava njegov portret vanjskim, fizičkim odrednicama (omalahan, koštunjav), da bi upravo u njemu posudio naratora. Zapravo, priču mu je ispričao taj oštromni starac, nesuđeni svećenik, i piščeva priča je zapis prema starčevu kazivanju. Zlatović u prvom planu ističe kako su mu Ivanovi živeći suvremenici potvrdili istinitost, vjerodostojnost ispričane priče o vukodlaku, a u svemu osjeća nadu da bi mogla biti korisnom, poučnom, didaktičnom. U takvom stavu prema književnom činu može recipijenta zasmetati naivnost kojom pisac stvara dojam autentičnosti, uvjerljivosti, istinitosti.

Dosadašnji kritički osvrti i povijesni pregledi zanemarili su ili potpuno prešućivali značajne 't*ih*e p*rega*o*ce*' hrvatske pisane riječi. Nitko tko se odluči pisati bilo kakav povijesni pregled o navedenom razdoblju, ne bi smio zanemariti, odricati se pisaca koji su svojim pokušajima obilježili i obogatili onodobni povijesni kontekst hrvatske književnosti. Prinosi ovog i prethodnih znanstvenih skupova, kao i drugih koje očekujemo, obvezuju svakog tko pokuša sustavno pisati o navedenom razdoblju.

5. Zlatović i književni kontekst druge polovice XIX. stoljeća

Zlatovićeve se namjere nipošto nisu temeljile na prepoznavanju novih literarnih modela, nego na registriranju zbilje koja bi mogla biti poučnom u prosvjećenju puka, a on kao svećenik osjetio se pozvanim pisati i zapisati nešto što ima vrijednost u nacionalnom i vjerskom pogledu. Smisao književnosti opravdavao je zapisom protiv zaborava, prvo otimanjem pripovijesti od prošlosti, potom uvjetnim prijenosom pripovijesti u pripovijetku. Estetske su vrijednosti u začetcima. Zlatovićeve pripovijetke tek što su, unatoč zapisu, prestale biti pripovijesti. Skromnih su dometa, vrlo skromnih i na razini izričaja, i na razini stila, jednostavnih su fabulativnih i kompozicijskih rješenja, vrlo skromnih korištenja književnih postupaka i tehnika, a o eksperimentima o kojima se onodobno raspravljalo da i ne govorimo. Bilo bi pogrešno nazivati ih novelama. O njegovim stvaralačkim prinosima vezanim uz jezično oblikovanje možemo utvrditi kako su u začetcima. Unatoč svemu, fra Stjepan Zlatović je pripovjedač koji je u skromnim regionalnim okvirima ostvario malen, ali vrijedan pomak u razvoju pripovjedne nefikcijske proze na hrvatskom jugu tijekom XIX. stoljeća. Zlatović je ponajprije fratar koji je literarni posao doživio kao način prosvjećenja puka, kao moćno sredstvo opstanka. Okušao se, doduše, u raznoliku diskursu, oslonivši se na vlastitu intuiciju kojoj je prilagodio što vjerniji ispis pripovjedačeve pripovijesti, gotovo bismo rekli, tonski zapis odslušan na sijelu kod vješta naratora. Stoga ističemo da je Zlatović pripovjedačev recipijent koji je u potpunosti primijenio načelo vjernosti i vjerodostojnosti ispričanog modela, a to je temeljna sastavnica njegova pripovjednog iskustva. Zlatović je zazirao, zapravo najviše se plašio mogućeg otklona u odnosu na ispričani, ispričovijedani model.

Zlatović se u jezičnom pogledu koristio nizom ikavskih oblika, ali se nastojao prilagoditi štokavskoj ijekavici: 'ije' je pisao 'ie'. Doba je to još neustaljena jezičnog standarda, pravopisnih pravila koja su prethodila pravilima hrvatskog vukovca Ivana Broza iz 1892., prije prisilnih ujednačavanja množinskih padežnih oblika, kojima su vukovci ozbiljno uzdrмали deklinacijski sustav standardnog hrvatskoga jezika, već tada nazvanog hrvatskim ili srpskim.²⁹

Fra Stjepan Zlatović, publicist i književnik, svećenik i kulturni djelatnik, živio je i stvarao na hrvatskom jugu u razdoblju protorealizma i realizma, a u osvit nove stilske formacije – moderne. Ne smijemo zaboraviti kako je ta regija književnom zajedništvu dala skromne, gotovo zanemarive

²⁹ *Pravopisom hrvatskog ili srpskog jezika* Ivana Broza iz godine 1892. uvedena je padežna homonimija kojom su unificirani dotad raznoliki padežni nastavci u D, L i I pl., a dočetak ~ah zamijenjen je s ~ā u G pl.

prinose, osobito u pripovjednoj, a da ne spominjemo romanesknu prozu. Razlog je time veći što Zlatovićevim literarnim pokušajima moramo dati značenje koje mu nedvojbeno pripada, skromno, ali zaslužno. Zlatovićev narator tek se otisnuo od mimetičke vizije svijeta i u obrisima, u naznakama prepoznajemo dijegetičkog, posredovanog naratora koji je sačuvao uzročno-posljedični naratološki obrazac i strukturu kakvu je, doduše u talijanskom jezičnom izrazu, razvio Ivan Lovrić, Sinjanin, u pripovijetci *Stanislav Sočivica*. Pripovjedni postupci istovjetni su usmenom pripovijedanju; građa pak vrlo bliska pučkim književnim tvorevinama. Kriterij istinitosti; upućenost u životnu faktografiju, skromna preobličienost i stilizacija, jednostavna kompozicija bez prelomljenih sižea, podudarnost fabule i sižea, pučka kačićevska prozna paradigma, ikavski i ijekavski oblici, folklorni elementi, prepoznatljiva, okamenjena metaforika, formulativni izričaji i ustaljeni klišeji svojstveni usmenom pripovijedanju, bitne su literarne sastavnice nekolicine pripovjednih proza fra Stjepana Zlatovića.

Iako su se naši istaknutiji modernisti, kao što i sami navode, nadahnjivali ruskim klasicima, njemačkim, talijanskim i francuskim piscima; i Zlatovićevi prozni uradci korak su prema njihovu sazrijevanju, tim više što su prema tvrdnji Tihomila Maštrovića »... ponajbolji pisci hrvatske moderne – Vojnović, Begović, Nazor, Šimunović, da spomenemo samo najistaknutije – svoje književne fizionomije, svoje pjesničke habituse, kreirali još za vrijeme boravka u primorskim književnim sredinama, a njihov dolazak u Zagreb u pravilu je bio put već afirmiranih pisaca koji su mala književna središta zamijenili većim...«³⁰ Vojnović i Šimunović, a nešto kasnije Begović i Nazor zasladili su sižee pročitanom lektinom i novijim narativnim iskustvima. Begović i Nazor, ispočetka samo pjesnici, u susretima i druženjima sa Šimunovićem ogledali su se nešto kasnije i kao pripovjedači, novelisti, zapravo, takvim su se ogledima približili svijetu Dalmatinske zagore, ali i naratološkoj konvenciji, modeliranju kakvo je Šimunović već usvojio. Begović je pak tu konvenciju obogaćivao i razvijao i kao književnik koji je niz narativnih postupaka oplemenio i popratio dramaturškim rješenjima. Iz navedenog je lako zaključiti, kako je u kontekstu onodobnih književnih prinosa iz Dalmacije u drugoj polovici XIX. stoljeća, obilježenih posnim štivom i skromnim estetskim dometima, unatoč zakašnjeljoj, poučnoj prozi koja odudara od onodobne književne prakse, prozi koja se opirala pozitivističkom naboju vremena, fra Stjepan Zlatović obilježio razdoblje koje je prethodilo zamahu modernističke proze. Zlatovićeve su pripovijetke nadomjestak tim skromnim prinosima, unatoč naglašenim zakašnjelim

³⁰ Tihomil Maštrović, *Drama i kazalište hrvatske moderne u Zadru*, Nakladni zavod Matice hrvatske, ur. Branimir Donat, Zagreb, 1990., str. 8.

romantičnim osobinama nefikcijske, prosvjetiteljski utilitarne i didaktične proze, namijenjene otimanju praznovjerju, duhovnom sazrijevanju. Intencija i funkcija Zlatovićevih tekstova je epistemološka. Na sugestivnan upit iz naslova ove simpozijske teme, odgovorit ćemo kako su Zlatovićeve zasluge u književnom poslanju nemjerljive, unatoč tek neznatnim estetskim, kao što je i sam književni čin doživio manje važnim, usputnim, a domoljubno i vjersko poslanje ključnim. Iako se Zlatović našao izvan književnih zbivanja, iako zakašnjelim prinosima odudara od onodobne književne prakse, vrijedan je naših zanimanja, poglavito stoga što je i svojim književnim poslanjem mogao postati ne samo ispitom savjesti, nego i snažnom protutežom dijelu radikalne, unitarne, jugoslavenski orijentirane hrvatske književne mladeži koja je nastupila početkom XX. stoljeća.

Zlatović je živio svoju katoličku vjeru, svoj pastoralni život, kao zamjenu za sve filozofije svijeta, ukratko, živio je svoju životnu filozofiju, i na tom području ispunio se njegov moralni habitus; bez pretega kojima bi ostvario književni status i mjesto u književnom razredu, još manje kako bi svojim književnim poslanjem osigurao trajni spomen, ali je hrvatsku književnost i kulturu zadužio trajnim vrijednostima – pripovjednom i publicističkom prozom. Iako su književni prinosi fra Stjepana Zlatovića skromni, iako su ostali 'posnim' štivom u obzoru onodobnih očekivanja, nipošto nisu zanemarivi.

Izvori i literatura:

- Ivan J. Bošković, 2007: »Književnici iz 'pozadine' ili iz matice«, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, gl. ur. Vesna Kusin, Ministarstvo kulture RH – Galerija Klovićevi dvori, katalog izložbe 4. rujna – 21. listopada 2007., Zagreb, str. 407–412.
- Miljenko Buljac, 2000: »Dvije polemičke knjižice Ante Kostantina Matasa i njihovi odjeci u Sinju i Dalmaciji«, u: *Dani hvarskoga kazališta*, zbornik HAZU – Književni krug, ur. Nikola Batušić, Zagreb – Split, str. 203–220.
- Miljenko Buljac, 2002: *Kaliopine lovorike. Tragom literarnosti. Kroatistički interventi*, Matica hrvatska Sinj, Sinj, str. 61–84.
- Dr. o. Karlo Kosor, 1967: »O. fra Stjepan Zlatović. Nacrt monografije«, u: *Kačić, zbornik Franj. provincije Presv. Otkupitelja*, ur. o. Josip Soldo i o. Karlo Jurišić, 1, god. I/1967., Split, str. 205–303.
- Marko Marulić, 2005: *Latinski stihovi*, priredili i prepjevali Bratislav Lučin i Darko Novaković, Sabrana djela Marka Marulića – Opera omnia, knj. 15, Književni krug Split, Split.
- Tihomil Maštrović, 1990: *Drama i kazalište hrvatske moderne u Zadru*, Nakladni zavod Matice hrvatske, ur. Branimir Donat, Zagreb.

- Krešimir Nemeć, 1995: *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, Posebna izdanja, ur. Zlatko Crnković, Znanje, Zagreb.
- Stjepan Zlatović, 2007: *Uspomene moga života*, priredio Pavao Knezović, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.
- Stjepan Zlatović, »Dvie robinjice«, *Iskra*, Zadar III/1886., br. 7–10.
- Stjepan Zlatović, 1889: »Vitez Žarko Dražojević, knez i vojvoda Poljički«, u: *Danica koledar i ljetopis Društva svetojeronimskog za prostu godinu 1889.*, Zagreb, str. 115–124.
- Stjepan Zlatović, 1892: »Vukodlak i župnik«, u: *Narodni koledar za pristupnu godinu 1892*, Zadar, str. 78–116.
- Antun Gustav Matoš, 1997: »Autobiografija«, u: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, priredio Vinko Brešić, Posebno izdanje, gl. ur. Bože Čović, AGM, Zagreb, str. 501–507.

OD PRIPOVIJESTI DO PRIPOVIJETKE

Je li fra Stjepan Zlatović mjerljiva veličina hrvatske književnosti?

Sažetak

Ovaj članak istražuje strukturalističke i formalne slojeve i sastavnice triju Zlatovićevih pripovijedaka, razmatra i tumači njegovo pripovijedanje blisko pučkim književnim tvorevinama, objašnjava književnoteorijske pojmove u odnosu na estetske vrijednosti, i to na razinama izričaja, stila, fabule, kompozicije te korištenja književnih postupaka i tehnika.

Bitne literarne sastavnice Zlatovićeve proze su: pučka prozna paradigma, jednostavna kompozicija u kojoj se fabula podudara sa sižedom, folklorni elementi, uporaba ikavskih i ijekavskih te autentičnih hrvatskih množinskih oblika, okamenjena metaforika, ustaljeni izričaji svojstveni usmenom pripovijedanju. Veličanjem domoljublja, optužbom turskih zala i venecijanskih lažnih prijetvora u heroičnoj i poučnoj priči namijenjenoj puku, obilježen je tematski sloj pripovjedne proze fra Stjepana Zlatovića, zakašnjelog romantika, čije se djelo dovršilo prije nastupa moderne, ali i zrelijih ostvarenja Novaka, Gjalskoga i Kumičića, pisaca realista i naturalista. Analizira se Zlatovićev prepjev s latinskog Marulićeva epitafa Dražojeviću (intertekstualni unos u pripovijetci) i uspoređuje s novijim Lučin-Novakovićevim.

Zlatović nije izravno sudjelovao u književnim tijekovima, ali je ostavio trag u književnoj i publicističkoj periodici, ustrajno djelujući na vjerskim i domoljubnim poslovima te tako zaslužio novu znanstvenu valorizaciju i mjesto u povijesnim pregledima i klasifikacijama. U skupini 'tihih pregalaca' pripada mu trajni spomen, osobito stoga što su načelno oprječna onima koja će na pozornici naših kulturnih događanja dati zamaha radikalnoj, jugoslavenski orijentiranoj mladeži s početka XX. stoljeća.

FROM THE NARRATIVE TO THE SHORT STORY
The Stature of Fr. Stjepan Zlatović in Croatian Literature?

Abstract

This essay examines structural and formal elements and strata in three of Zlatović's short stories; it analyses and interprets their narratives *vis à vis* folk literature; and it explicates notions of literary theory in relation to aesthetic values on the levels of expression, style, plot, composition, and Zlatović's use of methods and techniques.

The central literary components of Zlatović's prose are: the folk prose paradigms; compositional simplicity in which the plot coincides with the theme; elements of folklore; the use of ikavian and jekavian in a multiplicity of configurations that is authentically Croatian; invariable metaphors; and the *loci communes* typical of oral traditions. By glorifying patriotism, lobbing accusations of Turkish evil and Venetian hypocrisy in heroic and didactic tales intended for common people, Fr. Stjepan Zlatović's work is thematically characterised by an anachronistic Romanticism, which ended before the advent of modernism, before the more mature realist and naturalist works of V. Novak, K. Š. Gjalski and E. Kumičić. The essay also analyses Zlatović's renditions of Marulić's Latin epitaphs for Dražojević (intertextual insertions into the narratives) and establishes comparisons with the new Lučin-Novaković translation.

Zlatović did not have a direct impact on the country's literary evolution, but he left his mark in literary and popular periodicals, persevering in his spiritual and national works, and thus formulated a new scientific value and earned a place in the span and classification of history. A permanent commemoration is due Zlatović among those 'quiet enthusiasts', who distinguished themselves by their basic opposition to those who radicalised our cultural scene and shifted the orientation of Yugoslav youth in the early twentieth century.

ŽIVOTOPIS
OTCA ŠPIRA TOMIĆA

ZASLUŽNOGA

ZA VJERU, RED I DOMOVINU

FRANOVCA

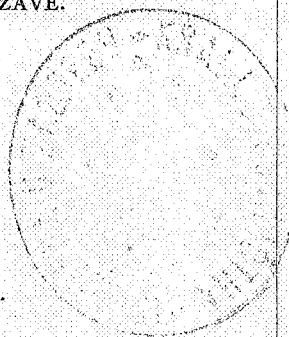
REDODRŽAVE PRESVETOGA ODKUPITELJA

U DALMACIJI

NAPISAO

O. STIPAN ZLATOVIĆ

ČLAN ISTOG REDA I DRŽAVE.

ZAGREB.
Tisak Dioničke tiskare.
1888.

Anastazija Vlastelić i Diana Stolac

BILJEŠKE UZ ČITANJE ZLATOVIĆEVA VUKODLAKA I ŽUPNIKA

Pregledni članak

UDK 821.163.42.09 Zlatović, S.

Nemali je broj franjevačkih svećenika s područja Dalmacije i Dalmatinske zagore 18. i 19. stoljeća koji su uz svoju pastoralnu službu bili i povjesničari, kroničari, arheolozi, pripovjedači... Među takve se svestrane ličnosti ubraja i fra Stjepan Zlatović (1831.–1891.), »franovac Redodržave presvetoga Otkupitelja«, požrtvovan svećenik, istinski rodoljub, uzoran znanstvenik, zaljubljenik u povijest svoga naroda, neumoran sakupljač hrvatske usmene baštine i vrijedan književnik.¹

Motivi su za šest Zlatovićevih pripovijedaka uzeti iz slavne hrvatske prošlosti ili narodne književnosti (*Smrt Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke* (1883.), *Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mlečani* (1883.), *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić* (1886.), *Prvi doseljenici bosanski u Dalmaciju i franovci na Visovcu* (1887.), *Vitez Žarko Dražojević knez i vojvoda poljički* (1889.) te *Dvie robinjice* (1886.), dok je sedma, posljednja poznata Zlatovićeva pripovijetka, tematski vezana za vrijeme njegova župnikovanja u Danilu, kraj Šibenika (1867.–1871.).²

Riječ je o pripovijetci *Vukodlak i župnik, istinit dogadjaj*, objavljenoj u *Narodnom koledaru Matice dalmatinske u Zadru 1892. godine* (str. 78–116), koja je prema mišljenju Karla Kosora »najduža i bez sumnje najbolja Zlatovićeva pripovijest« (Kosor 1967: 288), te ćemo jezično-stilsku analizu proznoga izričaja Stjepan Zlatovića u ovome radu pokušati prikazati upravo na spomenutom djelu.

Franjevački su svećenici u svojim službovanjima u manjim mjestima, u kojima je većina stanovnika u to vrijeme bila nepismena, često nailazili na 'probleme' za čije je rješavanje trebalo strpljenja i razuma. Jedan takav

¹ Biobibliografske podatke o fra Stjepanu Zlatoviću usp. u: Kosor 1967: 205–303.

² Kosor 1967 prema M. (Lujko Marun, op. a.) *Stjepan Zlatović*, Vienac, XXIII/1891, br. 34 i 35, str. 544.

dogadaj,³ čiju 'autentičnost' potvrđuje »vriedni starac Ivan« s početka pripovijetke, »u nadi da bi mogla biti korisna« zapisuje sam Zlatović.

I. Tematski slojevi

Pripovijetka *Vukodlak i župnik* nosi (najmanje) četiri tematska sloja kroz koje možemo iščitati Zlatovićev život i njegova razmišljanja o vremenu u kojemu je živio:

1. Zlatovićeви autobiografski elementi;
2. Zlatovićev stav o svećeničkom pozivu i njegovu značenju za zajednicu;
3. Zlatović kao sakupljač i poznavalac narodnoga blaga (posebice franjevačke baštine);
4. Zlatović kao književnik (jezično-stilske značajke njegova proznoga izričaja).

U nastavku ćemo pokušati dati objašnjenje i oprimjerenja za svaki od navedenih podtekstova.

1. Zlatovićeви autobiografski elementi

Spomenuli smo da Zlatovićeви proučavatelji navode da je inspiraciju za pripovijetku *Vukodlak i župnik* pronašao u »zgodama i nezgodama koje je doživio kao župnik Danila« (Kosor 1967:288). Ipak, koliko li se sam događaj dogodio upravo njemu ili je, kao što u djelu navodi, tek zapisao pripovijedanje 'pouzdanoga' kazivača, nije nam poznato.

Ono što se zna jest da je lik svećenika iz pripovijetke Zlatović oblikovao prema vlastitoj osobnosti (Kosor 1967), pa tako znamo da je Stjepan Zlatović bio »mudrac, nešto ozbiljan, od malo besjedâ, osamljen; mučno da se je kad nasmijao, ili se našalio, pa ni za dugo razgovarao /.../ Inače bogomoljac i svrhu sebe nije se uplićao u seoske posle; crkva i njegova kuća, tu je život provodio. Na staru pripoviedao i učio, eto bože! da se bolje nije moglo

³ Pripovijetka govori o bračnome paru koji je vrijednim i poštenim radom stekao lijep imetak na kojemu su im zavidjeli mještani u selu. Nakon muževe smrti, praznovjerni i ljubomorni susjedi proširili glas da se ovaj pretvorio u vukodlaka i da noću obilazi selo i straši ljude. Kada su seljani tražili od župnika da prokune vukodlaka, on je to odbio uvjeravajući ih da vukodlaci ne postoje i da su te gluposti samo plod njihove mašte i neznanja. Uvjereni da župnik nije na njihovoj strani, da im ne vjeruje jer je »puno civil« i da mu je mjesto u gradu, mještani potražili pomoć varalice prosjaka Runješe, pa i samoga biskupa. Pripovijetka završava osvjedočenjem seljana da su kosti navodnoga vukodlaka u njegovu grobu te da je njihov župnik bio u pravu, nakon čega je život u selu nastavljen »u pravom slozi kršćanske ljubavi«.

dragovoljno pastirske dužnosti vršio i kod bolesnika bio pravi angeo čuvar, liepo kriepio i rajska vrata duši otvarao /.../ Kad bi se razgovarali o nekim nevoljicam u župi, on bi ganut uzdahnuo: milo mi je ovoga dobrog puka, koga je dragi Bog obdario svakom sгодom i plodom« (Zlatović 1892: 82).

Na temelju tih riječi, a i poznavajući Zlatovićevu biografiju, pretpostavljamo da ni Zlatović, poput mladoga župnika iz pripovijetke, nije bio »starijega riza«, pa ga narod ne bi odmah prihvatio:

»Ali ona njegova ozbiljnost i osamljenost nije bila puku počudna, te su obično govorili: nek ti je opet naših starih misnika! I ovoga mladoga krstili da je puno *civil*, da bi možda gospodi u gradu dobro ugodio, ali da se nezna liepo s pukom na selu ponašati« (Zlatović 1892: 82).

Jedan je od razloga zašto se župnik (Zlatović) »nezna liepo s pukom na selu ponašati« i taj što su mlađi svećenici bili obrazovaniji, pa nisu vjerovali svemu što narod izmisli:

»Sviet opaža neku razliku izmedju starih i mladih svećenika; kaže, da se prvo s manjim prolazilo i mlilo na krupno; danas su duge škole i mudre knjige, na tanko se prede i na dulje suče...« (Zlatović 1892: 81).

»Eto vidite, prihvati starac zadovoljan, da je pogodilo; to je velika nesreća, da su nove škole štetile naše mlade svećenike. Po njima su postali gospodski, civili i sileni; odstranili se od uboga svieta i mala ih briga za naše tuge i nevolje« (Zlatović 1892: 89).

Ipak, poštenim i predanim radom, uvijek za dobrobit svoga puka, takav bi župnik »osobito stekao velik ugled u župi i po okolnih mjestah; sliedio dobro upravljati svojim duhovnim stadom i puk mu bio haran i zahvalan, častio ga i ljubezan mu se pokazivao pri svakoj prigodi« (Zlatović 1892: 116).

Zlatovićevi proučavatelji navode da mu u radu, posebice onome koji se ticao svećeničkoga poziva, baš kao ni mladome župniku, nije nedostajalo vjere, poniznosti i strpljenja u odnosu sa župljanima, pa se još za njegova života pisalo »o njegovu uzornom redovničkom i svećeničkom životu /.../, o njegovoj revnosti u pastoralnom /.../ radu« (Kosor 1967: 206).

U *Vukodlaku i župniku* često se ističe autentičnost priče. Tako već u podnaslovu pripovijetke Zlatović navodi da je to »istinit događaj«, a u uvodu (»pripomeni«) piše u 1. licu:

»... ter sam ovu o Vukodlaku po njegovu kazivanju napisao. Razpitao sam kašnje živuće suvremenike, i svi su mi kao pravu istinu posvjedočili; te u nadi da bi mogla biti koristna, evo ju obielodanjivam« (Zlatović 1892: 79).

Ako tko i posumnja u riječi skromnoga i poštenoga Ivana, ili u zapis seoskoga župnika, istinitost događaja ‘nepobitno potvrđuje’ činjenica da Zlatović ne navodi mjesto u kojemu se radnja dogodila, a imena, izuzev poštenoga Ivana (čime jamči autentičnost događanja), daje samo kao inicijale:

»Nepominjem selo i druge osobe, jer bi im danas žao bilo, da se o tom progovara« (Zlatović 1892: 79).

»U selu *** pri prvoj polovici ovoga vieka...« (Zlatović 1892: 79).

»... velika je potreba, umire žena A. B. ...« (Zlatović 1892: 108).

»... eto ti mu na pozdrav dobri starac J. V. ...« (Zlatović 1892: 110).

Namjerno ne otkrivajući mjesto i osobe vezane uz ovaj događaj Zlatović nam daje argument da ne sumnjamo u njegovu vjerodostojnost, ali, s druge pak strane, otkriva osobnu vrlinu, onu koju posjeduju dobri župnici – nepokolebljiva pažnja, trajan obzir prema svome narodu.

2. Zlatovićev stav o svećeničkom pozivu i njegovu značenju za zajednicu

Budući da su u drugoj polovici 19. stoljeća tek donesen(i) zakon(i) o obveznom školstvu za Dalmaciju i Hrvatsku⁴ i da je u praksi pohađanje škole bilo više-manje uspješno,⁵ u vrijeme su Zlatovićeva pastoralnoga djelovanja u manjim sredinama samo djeca koja su slana u redovničke škole mogla dobiti potpuno obrazovanje, o čemu svjedoči i ulomak iz pripovijetke:

»Vriedni starac Ivan poznat pridjevkom Djak, u djetinstvu učio slova kod seoskoga župnika, i pošto onaj opazio ga pomnjiva i dobroćudna; posvjetova njegove roditelje, da bi ga poslali u školu, jer bi stanovito postao dobar i vriedan svećenik« (Zlatović 1892: 78).

Ondašnji su župnici, kao jedni od rijetkih pismenih ljudi u župama manjih sredina, često s puno strpljenja i razuma morali neukom narodu prenositi znanstvene spoznaje, ali i iskorjenjivati njihove predrasude i zablude:

⁴»U Ugarskoj je 1868. g. donesen Eötvösov zakon o pučkom obaveznom školstvu, a u Austriji (pod koju su spadale Dalmacija i Istra) novi zakon o pučkom obaveznom školstvu donesen je 1869. g. U Hrvatskoj je tek 1874. g. donesen Mažuranićev zakon koji je uveo obavezno polaznje 4-godišnje interkonfesionalne škole« (Bagarić 2008).

⁵»Pohađanje pučke škole bilo je obavezatno za svu djecu od navršene šeste do dvanaeste godine života u mjestu u kojem djeluje takva škola. Nakon dvanaeste godine, pa do navršene petnaeste godine života, obavezno je bilo pohađanje svetačko-nedjeljne škole odnosno ponavljaonice, kako se još nazivala ova škola. Često djeca nisu redovito pohađala školu iz različitih razloga, bilo opravdanih ili neopravdanih. Učitelj je bio dužan po zakonu tužiti roditelje ako im djeca ne pohađaju školu« (Zaninović 2008).

»Kad su ti žalosni glasovi do župnika doprli, on se je vrlo smutio, žaleć zaslipljenje i tupo praznovjerje nevoljnoga puka, koji se lakoumno zavodi za tim ludorijama« (Zlatović 1892: 86).

Često bi tada pomogla mudra i jasna propovijed:

»... pri tumačenju svetoga Evangjelja on ti izreče mudru propovied o pred-sudam i praznovjerju /.../, raztumačio mudro život i smrt svakoga čovjeka rođena na sviet, i po rieči božjoj /.../ i to sve tako liepo i razumno /.../ Liepa propovied učinila je na slušatelje najbolji utisak; ja sam mislio da ne bi ob onomu već nitko rieč pomenuo« (Zlatović 1892: 86).

»Budi miran, moj starče, kad ti slušaš rieč božju, ti slušaš samoga Boga, koji te neće prevariti« (Zlatović 1892: 111).

»Opomenuo napokon, da se na dalje nedadu varati, niti da svakomu duhu vje-ruju, te ih zaklinjao vječnjim spasenjem, da se prodju sličnih ludorija, s kojih su razglasavani i prekoreni od pametnih kršćana drugih mjesta. Da poštuju svoje mrtve i puste ih na miru počivati u njihovih grobovih, a pomožu duše na drugom svijetu ako im potreba njihove pomoći: molitvami i dobrimi djeli; time će Bogu ugoditi i dužnu harnost pokazati naprama svojim predjam, pa će prestati svaki strah i luda praznovjerja, kojima griče duše i živu u svedjernom strahu i nemiru« (Zlatović 1892: 113–114).

Ipak, riječ župnika često nije mogla doprijeti do zavedenoga naroda, pa je i župnik iz pripovijetke znao zatražiti Božju pomoć:

»... dajmi Bože sveto uztrpljenje!« (Zlatović 1892: 105).

»Bog da prosvietli pamet tebi i tvojim seljanim, a meni bude uztrpljenje; *sit nomen Domini benedictum!*« (Zlatović 1892: 109).

»Mala su braća u svojoj srži pučki vjerovjesnici /.../ Malenost u zamisli osnivača pretpostavlja odricanje isticanja nadmoćnosti nad ostalim ljudima, u svakom pogledu« (Kapitanović 2008). Takav svjetonazor franjevačkoga svećenika izriče Zlatović kroz riječi mladoga župnika:

»Žao mi je u duši da se nedate razlogu i da se okorjelo puštate praznovjerju i izmišljenim lažima, te postajete smiešni pred pametnim svetom; ali ja moram, mene zakon drži, da štitim sirote i nepravedno progonjene« (Zlatović 1892: 105).

3. Zlatović kao sakupljač i poznavalac narodnoga blaga (posebice franjevačke baštine)

Poznato je koliko su franjevci uz evangelizacijski i karitativni rad pridonijeli razvoju prosvjete i školstva na hrvatskom području (usp. npr. Kapitanović 2008) za što je svakako zaslužna i činjenica da su među svojom

subračom imali brojne znane i neznane autore koji su svojim jezikoslovnim i književnim djelima zauvijek zadužili hrvatsku povijest.

Neke od zaslužnih franjevac, iako neizravno, spominje i Zlatović u svojoj pripovijetci. Kada govori o školovanju spomenutoga Ivana zvanoga Djak, Zlatović kaže:

»Mladi Ivan srdčeno i pomnjivo nastojao; izučio Lovrinu gramatiku...« (Zlatović 1892: 78).

Riječ je, dakako, o latinsko-hrvatskoj gramatici fra Lovre Šitovića *Grammatica Latino – Illyrica* (Venecija, 1713.)⁶ koja je zbog svoje vrsnosti u metodološkom i jezičnom smislu bila u upotrebi do sredine 19. stoljeća, iako su nakon nje izašle brojne prerade Alvaresove latinske gramatike, kako iz pera Šitovićeve subraće, tako i među isusovačkim jezikoslovcima (Knezović – Demo 2005).

»Ivan donese sobom Stipanjaču, iz koje često se Bogu molio i duhovne pjesme pjevao, u gaju kod ovaca i u večer pred domaćom čeljadi« (Zlatović 1892: 78–79), navodi dalje Zlatović naglašavajući koliko je pobožan bio Ivan Djak, ali i njegovi ukućani. Nesumnjivo je da se Ivan kao i svi »skromni i dobroćudni, poštenu i pobožni ljudi« svoga kraja često molio Bogu, no u ovom nas je citatu zaintrigirala knjiga iz koje je Ivan molio – Stipanjača.

Nalazimo da je riječ o u narodu vrlo popularnome djelu fra Stjepana Markovca Margitića *Ispovid karstjanska (karstianska)* (1701.),⁷ poznatom i

⁶ Šitovićeve je gramatika, uz minimalne izmjene, tiskana još dva puta, 1742. i 1781. godine.

Preisak prvoga izdanja: MLADE: Matica hrvatska: Synopsis, Zagreb: Ljubuški: Sarajevo, 2005. (pogovor: Pavao Knezović – Šime Demo). O gramatici Lovre Šitovića usp. npr. Raguž 1978, Raguž 1980/81.

⁷ Puni je naziv djela *Ispovid karstjanski, nauk znati se ispoviditi, urešena mnogim stvarima duhovnim i prilikam; izvađeno iz razliki knjiga latinskih, veoma korisno. Složeno u ezik bosanski aliti ilirični* (Mleci, 1701.). *Ispovid* je, u šest izdanja, tiskana do 1842. godine.

»Najutjecajnije i najviše tiskano fra Stjepanovo djelo (šest izdanja) jest svakako *Ispovid karstianska*. Narod ga je vrlo zavolio i nazvao tu knjigu Stipanšu ili Stipanšuše. Ona se sastoji od dva glavna dijela.

U prvom se govori o ispovijedi. Tu pisac izlaže izvanredno jasno i jednostavno katolički nauk o ispovijedi i pruža upute za svaki korak potreban da se napravi pri ispovijedanju. Prirodno je da je pri tome najviše prostora posvetio ispitivanju savjesti. Uz to su dodane razne molitve prije i poslije ispovijedi i neke druge. Osobitost je ovoga djela što donosi i »primjere«, koji treba da čovjeka potaknu da ispovijed obavi potpuno i iskreno, bez lažnog stida; doneseni su i primjeri za ispovjednika, koji pokazuju što će ga snaći ako savjesno i strogo ne obavlja svoju dužnost. Te je primjere Margitić preuzeo gotovo isključivo iz djela španjolskog isusovca Kristofora de Vega.

Drugi dio ove knjige su tzv. »verši«, tj. razne pjesme: o imenu Isusovu, o tijelu i krvi Isusovoj, uznesenju Bl. Dj. Marije, sv. Ivanu Krstitelju, sv. Franji, sv. Stjepanu i sv. Klari

pod nazivom Stipanuša ili Stipanuše.⁸ Očito je da je u narodu Margitićeva *Ispovid* bila znana i kao Stipanjača.

U stručnoj se literaturi uz Margitićevu Stipanušu često, kao omiljeno štivo kršćana dalmatinskoga kraja, navode i djela fra Tome Babića *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Mleci, 1726.), poznato pod nazivom Babuša,⁹ te nezaobilazni *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (Mleci, 1756.), u narodu poznato kao Pismarica, fra Andrije Kačića Miošića.¹⁰ Ne čudi stoga što ih nalazimo i u Zlatovićevu djelu:

a onda i dva duža spjeva: »Kako Isukrst izvede svete oce iz Limba« i »Razgovor osudene duše sa svojim tijelom«. Prvih šest pjesama preuzeto je od drugih pisaca (tako i »Zdravo tilo Isusovo«, tek donekle slično današnjem). I zadnja dva spjeva preuzeta su od drugih: prvi (o Kristu u Limbu) od M. Vetranića, a drugi iz spjeva zvanog »Videnje sv. Bernarda«, vrlo popularnog na Zapadu u srednjem vijeku. Margitić je Vetranića prepjevao: njegove odveć svečane dvanaesterce preveo je u pokretne, pristupačne osmerce i ujedno izvršio čitav niz znatnih izmjena.

Kako da objasnimo silnu popularnost ove knjige, koja, kao što smo vidjeli, ima malo izvornoga? Očito time što je čitateljima godila. Odgovarala im je svojim prvim dijelom jer je bila pisana jezikom razumljivim i pastiru. Ali i drugi dio, ispjevan u lako preglednim, poletnim stihovima od osam slogova, morao je oduševiti čitaoce. Tako je ta knjiga, pisana lijepim narodnim jezikom, postala pristupačna svima od Drave do Jadrana i posvuda našla čitalaca. Tim je stvoren oblik hrvatskog književnog jezika, koji je napokon postao svojina gotovo čitavog naroda. Za Margitićem (kao što je to on učinio za Divkovićem) krenuli su i drugi pisci: fra Lovro Šitović, fra Jeronim Filipović, fra Tomo Babić, pa fra Andrija Kačić-Miošić a u Slavoniji M. A. Reljković i čitav niz drugih te pisali na njegov način. Tako je stvoren opći hrvatski književni jezik« (Franjevačka provincija Bosna Srebrena, <http://www.bosnasrebrena.ba/php/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=32>).

⁸ Šimun Musa (2002), na temelju rada I. Pederina *Pojam jezičnoga standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina* (*Kritika*, 1971: 217–221), navodi da je »Margitić ovim djelom mnogo učinio na području hrvatskoga jezika stvorivši jezični i naobrazbeni standard prihvatljiv na jednom tako širokom području, kako dotadašnji hrvatski pisci nisu mogli ni sanjati. *Ispovid* je prvi veliki i značajni pokret standardizaciji hrvatskog jezika velikih i općih razmjera« (Musa 2002: 42).

⁹ Babićev je *Cvit* imao još sedam izdanja, a posljednje je tiskano u Zadru 1898. »Po čitanosti ona je u XVIII. stoljeću stajala uz bok Kačićevu *Razgovoru ugodnom...!*...! U prvom dijelu sadrži osnove kršćanskog nauka, a u drugom su »verši i pisme duhovne« koje je Babić sastavio na temelju izvora latinske i talijanske provenijencije, te hrvatskih autora kao što su Matija Divković, Ivan Bandulavić, Stjepan Margitić, Pavao Posilović, Lovre Šitović te bosanskih franjevaca koji su pisali za vjersku pouku svoga puka« (Sapunar 2002: 115). O Babićevu *Cvitu* usp. i Šetka 1967, te radove u *Zborniku o Tomi Babiću* 2002.

¹⁰ »Pučko-prosvjetiteljski ep Andrije Kačića Miošića (1704–1760) *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* djelo je koje je bitno obilježilo književnu kulturu postavši u drugoj polovici XVIII. stoljeća u svim područjima hrvatskih zemalja neobično popularno i doživješi recepciju kakvu nije imao ni jedan pisac prije njega. Kačićeva pjesmarica zbornik je epskih deseteračkih pjesama i proznih kroničkih izvješća u kojima se pripovijedaju i opjevavaju različiti povijesni događaji, ponajprije bitke protiv Turaka, na području južno-slavenskih zemalja. Djelo je poetološki određeno ugledanjem na narodnu, folklornu epiku, junačku epsku pjesmu. Pod utjecajem osamnaestostoljetnog historicizma i osamnaestostoljetne težnje za istinom, Kačić je u svojoj pjesmarici želio prikazati događaje onako kako

»Otac mu kasnije nabavio Babušu i Pismaricu, ter postao seoski samouk i književnik, jedini u svoj župi. Preko jesenskih i zimnih noći, dolazili susjedi slušati duhovne nauke, liepa štivenja i zanosne junačke pjesme starca Milovana« (Zlatović 1892: 79).

Vidimo da je Zlatović spomenuta djela poznao, pouzdano je da ih je i sam čitao, a što misli o njihovoj vrijednosti i značaju jasno govori činjenica da ih je 'stavio u ruke' »čednom i poniznom« đaku Ivanu, koji je iz njih svakodnevno crpio duhovnu i intelektualnu snagu.

4. Zlatović kao književnik (jezično-stilske značajke njegova proznoga izričaja)

Zlatović je bio predani sakupljač hrvatske povijesne baštine i veliki zaljubljenik u slavnu prošlost hrvatskoga naroda. Ne čudi stoga da gotovo sve njegove pripovijesti govore o velikanima naših davnih dana, njihovim nadljudskim naporima da obrane domovinu i težnji da se ujedini rascjepkana Hrvatska.

Župnik i vukodlak jedino je njegovo prozno djelo koje tematski nije vezano za hrvatsku povijest, a kritičari upravo ovo Zlatovićevo djelo ocjenjuju njegovim najboljim književnim tekstom.

Približivši Zlatovićeva razmišljanja o (vlastitu) životu mladoga svećenika u seoskoj sredini, svjetonazoru franjevačkoga reda i vrijednim djelima hrvatske pisane baštine koji krijepe duh, pokušat ćemo dati osnovne naznačke jezično-stilske značajke ovoga teksta.

II. Jezično-stilske značajke teksta

Najveći broj primjera pokazuje da je Zlatović pisao (i)jektivom:

- kratki jat: *posvjedočili, vidjeli, osvjedočenjem, djetetu, mjesto, prijetnje*;
- dugi jat: *dielili, strielja, pripovieda, vrieme, vriedni, triezmen, biedni, napried*.

su se uistinu dogodili, pozivajući se na mnoge povijesne izvore i želeći u svojoj pjesmarici ispraviti povijesne netočnosti i pjesničke slobode koje karakteriziraju narodnu epsku pjesmu. Uokvirujući pjesme u pjesmaricu u iskaz fiktivnog guslara starca Milovana, Kačić fingira komunikacijsku situaciju epske narodne pjesme, tvrdeći da piše za neobrazovane, seljake i pastire, koji ne znaju latinski. /.../ Kačićev je *Razgovor ugodni* u narodu postao neobično popularan, čitao se i učio napamet, a među piscima mletačke Dalmacije pa i u Slavoniji imao je neobično mnogo sljedbenika i nasljedovatelja. /.../ (Kačićevim je *Razgovorom ugodnim* i Reljkovićevim *Satirom*, op. a.) u hrvatskoj književnoj kulturi stvoren vrlo produktivan model pučko-prosvjetiteljskog epa koji se svojim poetološkim osobinama ne oslanja ni na kakve književnopoetičke norme zapadnoeuropske epike« (Dunja Fališevac, *Epika*, http://dzs.ffzg.hr/text/falisevac_2003.htm).

O Kačićevu su *Razgovoru ugodnom* napisani mnogi radovi koji njegov cjelokupni rad i najznačajnije djelo osvjetljavaju s različitih strana, iako je radova o Kačićevu jeziku puno manje.; usp. npr. Vončina 1988., Botica 2003, Lukežić 2004, Musa 2006.

U franjevačkoj su književnosti, posebice onoj 17. i 18. stoljeća, »ikavsko/ijekavska supstancija gotovo pravilo« (Gabrić-Bagarić 2002: 66). U Zlatovićevu smo jeziku, obzirom na područje očekivali veći broj ikavizama (*donili, sio, sidjela, ustriljen, pristrašen, cigloga, prihlada, trista*).¹¹

Za ekavizme nalazimo tek pokoju potvrdu, a primjeri (*potreba, grešnik, grešnih*) pokazuju da su to mahom leksikalizirani ekavizmi starije hrvatske pismenosti.¹²

Zanimljivo je izdvojiti primjer imenice *mejaš* i njezine izvedenice (*preko mejaša onoga sela; mejašnih župa*) u kojoj skupina *dj* u primarnoj jotaciji nije dala refleks *đ*, očekivan u većini štokavskih dijalekata...

Jedna je od značajki pojedinih štokavskih govora i redukcija glasa *h* u nekim ili svim pozicijama u riječi (Lisac 2002), uvjetovana labilnim položajem toga suglasnika u štokavskom suglasničkom sustavu, a »nesigurnost u uporabi i pisanju fonema /h/« (Gabrić-Bagarić 2002: 66) značajka je franjevačke književnosti 17. i 18. stoljeća.

U Zlatovića nalazimo brojne potvrde ostvaraja glasa *h* u svim pozicijama: *hodoše, hladu, harambaša; njihove, kuhalo, straha, suho; siromah, podešenih, namah, odmah*.¹³

Štakavsko/šćakavsko dvojstvo jedna je od fonoloških značajki franjevačkih pisaca 17. i 18. stoljeća (Gabrić-Bagarić 2002), a potvrde toga dvojstva nalazimo i u Zlatovićevu djelu:

- *ognjištu, posvetilištim, pošten, nedopuštati, štap, poštuju;*
- *mješćani, osvješćeno, ožalošćen.*

Jedna je od morfonoloških značajki jezika franjevačkih pisaca sibilarijacija ne samo u zadanim padežnim oblicima imenica nego i pridjeva (N mn. *ubози*). Ova jezična značajka obilježava štokavske govore Dalmatinske zagore, ali nije značajka današnjega standarda (standardnojezični lik je *ubog*).

Zlatović palatala piše u skladu sa slovopisnom normom druge polovice 19. stoljeća (*kuća, reći; čeljad, jače; duša, mišta; župnik, žao*), što uključuje bilježenje palatala *đ* digrafom *dj* (*nasladjivao, pohadjao, djak, mesojedja, uredjena, tudjega, medju*). U tome su iznimka riječi s korijenom *-ang(j)-* u kojima slovo *đ* bilježi digrafom *gj* (*angjeo, angjeoski, Evangjelja*), što je tradicijski način bilježenja.

¹¹ U nekoliko je primjera u istoj rečenici ijekavski i ikavski refleks (npr. ».../ što si se tako promienio, čega si se pristrašio?«) (str. 98).

¹² Zanimljivo je da u imenici *grešnik* (str. 92) i pridjevu *grešnih* (str. 82) Zlatović bilježi ekavski refleks *jata*, dok u imenici *grjehota* (str. 103) iza pokrivenoga glasa *r* bilježi kratki *jat*.

¹³ U tekstu je potvrđen tek jedan primjer u kojemu je glas *h* zamijenjen glasom *v*: ».../ harambaša onamo zakuvao« (str. 114).

Što se samoga pravopisa tiče, primjeri pokazuju da Zlatović sustavno slijedi morfonološko načelo (*sgrnuo, razpitaó, gostba, društva, predsuda, teško, koristna, srdčeno, Uzkrš*). Pojedinu bi se iznimku (*zbog/sbog*) prije moglo interpretirati kao tiskarsku pogrešku nego kao novo pravilo.

Od ostalih pravopisnih pravila valja spomenuti pisanje niječnica; naimе, osim što uz imenice i pridjeve niječnu česticu piše zajedno (*nezgoda, nedraga*), niječnice piše zajedno i s glagolom (*neželio, neuzajmljivao, nebi*,¹⁴ *neima, nemože, nezna, neda, neobćio*).

Jedna je od značajki revolucionarnih sustava štokavskoga narječja nastavak *-â* u G mn. svih rodova, potvrđen i u Zlatovića: *glupih neznalica, nekoliko opomena, prijetnje seljana, muke vukodlakâ, onih tipova, od svih vjetara*.

Obilježje je takvih dijalekata sinkretizam D, L i I mn. u sva tri roda. U Zlatovićevu jeziku nalazimo najveći broj potvrda formalno izjednačenih nastavaka u navedenim padežima:

<i>množina</i>	<i>dativ</i>	<i>lokativ</i>	<i>instrumental</i>
muški rod	– <i>tvojimi seljanim</i> – <i>okupljenim seljanom</i> – <i>pratocim</i>	– <i>u njihovih grobovih</i> – <i>o pučkim običajim</i> – <i>u terlucim</i>	– <i>razvučenimi razredim</i> – <i>darivajući slatkišim</i> – <i>s ostalim misnicim</i>
ženski rod	– <i>neznalicami</i> – <i>mačkim</i> – <i>vlastima</i> – <i>izmišljenim lažima</i>	– <i>u rukuh</i> – <i>o vilam, vješticam, morinam</i> – <i>po krčmam i birtijam</i> – <i>o predrasadam</i> – <i>o nekim nevoljicam</i>	– <i>liepim, utješljivim riečim</i> – <i>medenimi besjedami</i> – <i>suzami</i> – <i>za timi ludorijama</i> – <i>s(u) nekoliko ozbilnih rieči</i>
srednji rod	–	– <i>po okolnih mjestih</i> – <i>na krilim</i> – <i>po našim selim</i>	– <i>posvetilištim</i> – <i>dobrimi djeli</i> – <i>svojimi očima</i>

Ipak, radi se o nastavku (nastavcima) koji pripadaju konzervativnim sustavima štokavštine (npr. nastavak za L mn. ž. r. *-am* preuzet je iz staroga oblika za D mn. ž. r.), s tek rijetkim primjerom stare deklinacije (npr. *u rukuh, po okolnih mjestih*) i nešto češćim novoštokavizma (npr. *vlastima, s(u) nekoliko ozbilnih rieči*).

U vezi s glagolima u Zlatovićevu *Vukodlaku* i *župniku* nalazimo potvrde brojnih krnjih oblika perfekta, koji su česti u »živu pripovijedanju« (Barić i dr. 1995: 240):

»Djeca plakala i bježala kući, ostavljala konje i volove, zapuštala stado i trčala da u majčinu krilu traže zaklona i obrane.« (str. 84)

¹⁴ Niječnicu *ne* uz aorist glagola *biti* nalazimo zapisanu i odvojeno *ne bi* (str. 82).

»U oni čas meni sinulo pred očima...« (str. 104)

»... te do svoje smrti udobno živjela...« (str. 116)

Od glagolskih se vremena često koriste aorist i imperfekt (*poletih, odvratiše, nadjoše; govoraše, nebijahu, govorahu*), što je također stilska značajka pripovijednoga teksta.

Glagolski je prilog sadašnji redovito s apokopiranim dočetakom (*promécuć, boječ se, govoreć, jašuć*), dok se glagolski prilog prošli javlja s nastavkom *-vši (ostavivši)*, odnosno s nastavkom *-v* u glagola kojima osnova završava na suglasnik (*razrediv, vidiv, dignuv*). Visoka čestotnost uporabe glagolskih priloga jedna je od značajki proznih tekstova 19. stoljeća.

Bogate, često i višestruko složene Zlatovićeve rečenice današnjem čitatelju ne predstavljaju problem za praćenje i razumijevanje. Budući da govorimo o djelu nastalom na samome kraju 19. stoljeća, iako se radi o franjevcu, ne nalazimo čestih potvrda sintaktičkih značajki prepoznatljivih u franjevačkih autora 17. i 18. stoljeća (usp. npr. Gabrić-Bagarić 1989, 2001, 2002).

Izdvajamo primjer *za koje se treba kajati i pokoru činiti* (str. 113), odnosno potvrdu konstrukcije *infinitiv + akuzativ + činiti* prisutnoj u franjevačkoj književnoj koine (Gabrić-Bagarić 2002).

Korpus nudi i druge arhaične konstrukcije:

»... da s ostalom braćom bavi se o domaćim poslim.« (str. 78)

»... govori ob osakaćenju...« (str. 92)

»Do malo dana...« (str. 97)

»Čuo sam do cigle rieči...« (str. 98)

Zlatović stavlja zarez ispred zavisnosloženih rečenica,¹⁵ ali kako nalazimo i primjere bez zareza, može se utvrditi da ovo pravopisno sintaktičko pravilo nije čvrsto pa se može utvrditi kolebanje:

»... posavjetova njegove roditelje, da bi ga poslali u školu...« (str. 78)

»Nepominjem selo i druge osobe, jer bi mi danas žao bilo, da se o tome progovara« (str. 79)

»Neki su opažali, da ona prokletnica nije se ispovijedala...« (str. 85)

»Vi ne znate što su župnici, oni neće da jedan drugomu izgube hatora.« (str. 98)

Razliku prema suvremenom sintaktičkom opisu možemo primijetiti i u redu sintaktičkih kategorija; naime, Zlatović često predikat stavlja na po-

¹⁵ Od Zlatovićeve se vremena više puta opis ovoga pravila kretao između pisanja i nepisanju zareza, odnosno mijenjala su se pravila i određivala ograničenja u njihovoj uporabi.

sljednje mjesto u rečenici, što je činjenica iz tradicionalne književnojezične nadgradnje:

»... kaže, da se prvo s manjim prolazilo...« (str. 81)

»Ja znam da bi nekoji stanovito došli s kojim sam se ja o tomu razgovarao...« (str. 98)

Od ostalih sintaktostilističkih značajki izdvajamo i uporabu partitivnoga i slavenskoga genitiva, pa i na onim mjestima na kojima ih danas ne bismo očekivali:

»... žita, vina i ulja preko domaće potrebe prodavali...« (str. 80)

»... kod njih su nalazili zaklona i pristaništa; ubozi i svake vrste prosjaci podjele, pomoći i pomilovanja /.../ ova obitelj nije najboljega glasa uživala...« (str. 80)

»... svi su kod njega nalazili srdčena pričeška i sgodna odmora« (str. 81)

»... ne bi se ni trenu zaustavio...« (str. 82)

Jedna je od značajki (bosanske) franjevačke pisane baštine uporaba velikoga broja tuđica nauštrb hrvatskoga jezika (Gabrić-Bagarić 2002). Zlatovićev, pak, jezik možemo opisati kao »narodni jezik«,¹⁶ bez riječi koje bi narodu bile nerazumljive, ili bi ih smatrao tuđima.

Uz rijetke zastarjele i inodijalekatske lekseme i oblike (*ter, jur, česa*) u Zlatovićevoj pripovijetci valja izdvojiti imenicu *žitak*:

»... premašili moć njihova osrednjega žitka.« (str. 78)

»... bavio se svojim osrednjim žitkom.« (str. 79)

»... sastavili lijep žitak...« (str. 80)

»... kako se na žitku nije poznalo da je domaćin umro.« (str. 81)

»... dangube i žitak tamane...« (str. 82)

»... dobro upravljati svojim žitkom...« (str. 116)

Naime, riječ je *žitak* u starijim tekstovima i rječniku hrvatskoga jezika najčešće (ili kao prvotno) imala značenje »život, žiće, način življenja« (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1976: 395).

Drugo je moguće značenje (točnije, moguća značenja) ove riječi koje navodi Akademijin rječnik »sredstvo za život, hrana, žito: imutak, blago (kako u kojem primjeru)« (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1976: 396).

¹⁶ S obzirom na temu i namjenu Zlatovićeve pripovijetke takav je jezik i očekivan. Riječi tipa *bolan* (čestica), *zulum*, *komšija*, *kamiš* koje ne pripadaju hrvatskom jeziku, rezultat su višestoljetnoga prostornoga kontakta s bosanskim jezikom, koji je, pak, bio u višestoljetnom dodiru s turskim jezikom.

Primjeri u Zlatovićevoj pripovijetci pokazuju da je on *žitak* upotrebljavao isključivo u značenju 'imutak', jer sljedeći primjeri potvrđuju da je autor jasno razlikovao značenje riječi *žitak* i *život*:

»Tako je naš Ivan preko sveg života štivom se bavio...« (str. 79)

»U selu /.../ živio vriedan čovjek...« (str. 79)

»... preminu s ovoga svieta u najljepšoj snazi života.« (str. 80)

»... crkva i njegova kuća, tu je život provodio.« (str. 82)

Kao zanimljivost Zlatovićevega jezika valja istaknuti česte poslovice i frazeme, očito vrlo žive u narodnom jeziku:

»... danas su druge škole i mudre knjige, na tanko se prede i na dulje suče...« (str. 81)

»... ali me u duši boli na one njihove nevoljne prkose i zadjevice za svake Marine mrdjele...« (str. 82)

»... borme tko s vragom žive, s njim i umre...« (str. 85)

»... a jela i pića bilo i za nogavice.« (str. 89)

»Oni su svi jednaki: vrana vrani ne vadi očiju!« (str. 94)

»... da su lakoumno na početku povjerovali i od buhe vola satvorili« (str. 101)

»Udovica je kriva našoj nesreći; jače selo od medvjeda...« (str. 105)

»... neka na svom krevetu mirno čeka dokle ga Bog zovne...« (str. 113)

Navođenje samo dijela jezično-stilskih značajki pokazalo je pripadnost Zlatovićevega jezika franjevačkoj proznoj tradiciji (i u osnovici i u nadgradnji), ali je u analiziranoj pripovijetci potvrđen i niz novijih stilskih značajki, u skladu s vremenom nastanka djela.

Iako temom naizgled iskače iz okvira franjevačke pisane baštine, pripovijetka *Župnik i vukodlak* fra Stjepana Zlatovića vrijedan je dokument svjetonazora ovoga reda. Govoreći o nepoznatom selu u kojemu službuje nepoznati župnik koji je svojom čvrstom vjerom i velikim strpljenjem svojim župljanima vratio mir, ovo je Zlatovićevo djelo metafora vrijednosti i važnosti svećenika, i njegove moći, u malim, kulturno zaostalim hrvatskim sredinama 19. stoljeća.

Nenametljivo utkavši u radnju najznačajnija djela svoje subraće (pisane spomenike hrvatske povijesti kojima je odavno potvrđena važnost u razvoju hrvatskoga jezika i kulture), uzimajući iz te stoljetne jezične baštine elemente koji živom, narodnom jeziku daju dah starine Zlatović nastavlja tradiciju poznatih (i manje poznatih) franjevačkih autora koji su svojim djelima gradili »franjevačku koine«, nezaobilaznu sastavnicu hrvatske jezične povijesti.

Literatura

- BAGARIĆ 2008: Petar Bagarić, Austro-Ugarska: od tamnice naroda do 'zlatne' Srednje Europe, http://www.iis.unsa.ba/institut/du_petar.htm (datum posjeta: 2. veljače 2008.).
- BARIĆ 1995: Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- BOTICA 2003: Stipe Botica, *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga: Filozofski fakultet, Zagreb: Zbornik »Kačić«, Split.
- BROZOVIĆ 1972/73: Dalibor Brozović: Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića, *Jezik*, 2; str. 37–51.
- FALIŠEVAC 2008: Dunja Fališevac, Epika, http://dzs.ffzg.hr/text/falisevac_2003.htm (datum posjeta: 5. veljače 2008.).
- FRANJEVAČKA PROVINCIJA BOSNA SREBRENA – FRA STJEPAN MARGITIĆ, <http://www.bosnasrebrena.ba/php/modules.php?name=Sections&op=printpage&artid=32>. (datum posjeta: 2. veljače 2008.).
- GABRIĆ-BAGARIĆ 1989.: Darija Gabrić-Bagarić, *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkoga pisca iz 17. st.*, Svjetlost, Sarajevo.
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2001: Darija Gabrić-Bagarić, *Jezik Pavla Posilovića, Zbornik o Pavlu Posiloviću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb; str. 53–86.
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2002: Darija Gabrić-Bagarić, »Babuša« i franjevačka književnojezična baština, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb; str. 65–79.
- KAPITANOVIĆ 2008: Vicko Kapitanović, Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje, <http://www.pubwww.carnet.hr/ofm/prosvjetitelji.pdf> (datum posjeta: 2. veljače 2008.).
- KNEZOVIĆ – DEMO 2005: Pavao Knezović – Šime Demo, pogovor u: *Lovro Šitović Ljubušak, Grammatica Latino–Illyrica, Venecija, 1713.*, MLADÉ: Matica hrvatska: Synopsis, Zagreb: Ljubuški: Sarajevo.
- KOSOR 1967: Karlo Kosor, O. fra Stjepan Zlatović, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, god. 1, Split; str. 205–303.
- KUNA 1989: Herta Kuna, Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII v. i njena dijalekatska baza, *Filologija*, 17, Zagreb; str. 69–79.
- LISAC 2002: Josip Lisac, Štokavsko narječje: prostiranje i osnovne značajke, *Kolo: časopis Matice hrvatske*, br. 3, Zagreb; str. 58–60.
- LUKEŽIĆ 2005a: Iva Lukežić, Jezična norma u Razgovoru ugodnome naroda slovinškoga Andrije Kašića Miošića, *Fluminensia*, god. 17, br. 2, Rijeka; str. 17–44.
- MUSA 2002: Šimun Musa, Povijesni pregled hrvatskog jezika u BiH, njegova sadašnjost i budućnost, *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini – jučer i danas*, Mostar; str. 39–51.

- MUSA 2006: Šimun Musa, Andrija Kačić Miošić i njegovi prosvjetiteljski i jezični prinosi, *Croatica et Slavica Iadertina*, II, Zadar; str. 249–258.
- PRANJKOVIĆ 1993: Ivo Pranjković, Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 28–29, Zagreb; str. 57–70.
- PRANJKOVIĆ 2000: Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matice hrvatska, Zagreb.
- RAGUŽ 1978: Dragutin Raguž, *Jezik Lovre Ljubušaka (Šitovića)*, magistarska radnja, rkp., Zagreb.
- RAGUŽ 1980/81: Dragutin Raguž, Hrvatska gramatička terminologija u dvjema predbama Alvaresove latinske gramatike, *Filologija*, 10, Zagreb; str. 97–124.
- RJEČNIK HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA 1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 96, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; str. 395–396.
- SAPUNAR 2002: Andrea Sapunar, Stilska obilježja Babićeva »Cvita«, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik–Zagreb, 2002.; str. 115–121.
- STOLAC 2002: Diana Stolar, Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik–Zagreb, 2002.; str. 165–174.
- ŠETKA 1967: Jeronim Šetka, O. fra Toma Babić, *Kačić: zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, god. I, Split; str. 95–203.
- VONČINA 1988: Josip Vončina, predgovor u knjizi *Andrija Kačić-Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga: Matija Antun Reljković, Satir iliti divji čovik*, Zagreb; str. 7–105.
- ZANINOVIĆ 2008: Mate Zaninović, Školstvo Makarskoga primorja u Pavlinovićevo doba, <http://www.sss-makarska.hr/spisi/velikani/pavlinovic/skolstvo.htm> (datum posjeta: 6. veljače 2008.).
- ZLATOVIĆ 1892: Stjepan Zlatović, Vukodlak i župnik, istinit događaj, *Narodni koledar Matice dalmatinske*, Zadar; str. 78–116.

**BILJEŠKE UZ ČITANJE ZLATOVIĆEVA
VUKODLAKA I ŽUPNIKA***Sažetak*

U članku se analizira pripovijetka fra Stjepana Zlatovića (1831.–1891.) *Vukodlak i župnik, istinit događaj*, objavljena u *Narodnom koledaru Matice dalmatinske* u Zadru 1892. godine. Raščlanjuju se tematski slojevi koji čine tkanje pripovijetke. Rezultati opisa jezično-stilskih značajki pokazuju pripadnost Zlatovićeve jezika franjevačkoj proznoj tradiciji, kako u realizaciji osnovice, tako i u književnojezičnome naslojavanju. Ipak, u skladu s vremenom objavljivanja pripovijetke, potvrđene su i brojne novije stilске značajke.

**NOTES TO THE READING OF ZLATOVIĆ'S THE VAMPIRE
AND THE PARISH PRIEST***Abstract*

This essay analyses the short story *Vukodlak i župnik, istinit događaj* (*The Vampire and the Parish Priest, A True Tale*) by Fr. Stjepan Zlatović (1831–1891), published in the National Almanac of Matice Dalmatinska in Zadar in 1892.

The essay examines the story's distinct thematic layers that make up the basis of the story. The descriptions of linguistic and stylistic characteristics reveal Zlatović's linguistic affiliation with the Franciscan prose tradition, both in the essence of his work and in his layering of the literary language. Nonetheless, given the time at which the story was published, a number of new stylistic characteristics are confirmed.

Bojan Marotti

DATIV, LOKATIV I INSTRUMENTAL MNOŽINE U PRIPOVIJETKAMA STJEPANA ZLATOVIĆA

Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42 (091)

Pojam raznolikosti u jeziku

Hoteći utemeljiti jednu, po njegovu mišljenju, pravu i posve strogu znanost o jeziku, koja bi se, usuprot dotadanjim proučavanjima jezika, mogla nazvati lingvistikom, znameniti se je švicarski jezikoslov Ferdinand de Saussure u svojim možda još glasovitijim predavanjima, koja su nakon njegove smrti godine 1916. objavili njegovi učenici pod naslovom *Tečaj općega jezikoslovlja* (*Cours de linguistique générale*), morao suočiti s osnovnim pitanjem pred kojim stoji svaki onaj koji namjerava jasno i razgovijetno odrediti, pa onda i strogo omeđiti neku znanost, naime pred pitanjem koji je zapravo predmet kojim se ta znanost bavi. Drugim riječima, ako lingvistiku, dotično jezikoslovlje, odredimo kao znanost o jeziku, pitanje onda glasi što je upravo jezik.

Da bi se približio odgovoru na to ni u kojem slučaju jednostavno pitanje, ili da bi, bolje rečeno, barem upozorio o kojoj je razini riječ kada na to pitanje namjeravamo potražiti odgovor, taj je švicarski jezikoslov, kojega »cijela znanost o jeziku u modernom smislu, tj. lingvistika [...], priznaje kao svoga duhovnog oca«,¹ usporedivši tu novu znanost s nekima drugima otprije poznatim znanostima i njihovim predmetima, ustvrdio da se osnovna razlika između jezikoslovlja i tih drugih znanosti u pogledu njihova predmeta sastoji u tome što je u većini razmotrenih znanosti predmet na neki način odmah uočljiv, tj. što su pojedine jedinice (*les unités*), o kojima ta znanost raspravlja, na zamjedbenoj razini unaprijed dane. To je upravo razlogom što nije moguće, kada govorimo o jezikoslovlju, njegov predmet smatrati

¹ Vidi P. Tekavčić, *Uvod u lingvistiku*, str. 20. Puni se zapis pojedine jedinice može naći u *Knjigopisu* na kraju ovoga priloga.

samorazumljivim, nego ga, u stanovitome smislu, valja iznaći, valja tek uspostaviti, i to tijekom samoga istraživanja, jer »la langue présente donc ce caractère étrange et frappant de ne pas offrir d'entités perceptibles de prime abord«. ² Štoviše, to je »sans doute un trait qui la distingue de toutes les autres institutions sémiologiques«. ³ Stoga, da bi nekako doskočio toj »čudnoj osobini«, da bi njome nekako ovladao, jer – napokon – (svaka) znanost ipak na neki način mora odrediti svoj predmet, Saussure uvodi jedan u tađanjim jezikoslovnim istraživanjima ne posve uobičajen pojam – naime pojam vrijednosti (*la valeur*). Stekavši njegovom uvedbom čvrsto uporište na kojem može graditi cjelokupnu zgradu lingvistike kako ju je zamislio, Saussure odmah predlaže i određaj njezina predmeta: jezik se, veli on, može zamisliti kao »sustav čistih vrijednosti« (*système de valeurs pures*). ⁴ Pri tome se, dodaje, pojam vrijednosti mora tako razmatrati da se uzme u obzir cjelina jezičnoga znaka, tj. obje njegove strane, i ona pojmovna (*aspect conceptuel*) i ona tvarna (*aspect matériel*), i ona *recto* i ona *verso*, i označenik (*signifié*) i označnik (*signifiant*), ili posve jednostavno – i misao (*la pensée*) i zvuk (*le son*), jer je, zapravo, osnovna jezikoslovna činjenica, dotično jedinica kojom se jezikoslovlje bavi, upravo »misao-zvuk« (*pensée-son*). ⁵

Da bi pak pokazao kako pojam vrijednosti ne valja brkati s pojmom značenja, Saussure uzimlje jedan primjer u kojem se može vidjeti da se u dvama različitim jezicima značenje jednoga slovničnoga oblika, zapravo jedne slovnične kategorije, može podudarati, a da im pri tome vrijednost ipak ne bude ista. Riječ je naime o množini u francuskome i u sanskrtnu. Premda je značenje množine i u jednome i u drugome jeziku uglavnom isto, ipak se ne može govoriti o istoj vrijednosti množine u obama tima jezicima, i to stoga što sanskrt ima i dvojину, pa množinu ne može rabiti u svima slučajevima u kojima je ona obvezna u francuskome. To ujedno pokazuje da vrijednost množine u sanskrtnu zavisi od nečega što nije ona sama, što je izvan nje (naime od dvojine). ⁶ A to je upravo ono što je po Saussureovu mišljenju temeljno obilježje pojma vrijednosti.

Takvi i slični primjeri, zapravo takvo razumijevanje pojma vrijednosti, u kojem se uvijek pokazuje da vrijednost nije nešto »pozitivno«, nešto »supstancijalno«, nego uvijek nešto »negativno«, nešto što se odnosi prema

² Vidi F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, str. 149. Isp. i hrvatski prijevod V. Vinje (*Tečaj opće lingvistike*, str. 172.): »Jezik nam dakle iskazuje tu svoju čudnu i upadljivu osobitost da nam ne pruža na prvi pogled zamjetljive entitete [...]«.

³ *Isto*. Isp. hrvatski prijevod: »To je bez sumnje crta koja ga čini drukčijim od svih drugih semioloških institucija.«

⁴ *Isto*, str. 155. Isp. i hrvatski prijevod, str. 178.

⁵ *Isto*, str. 156. Isp. i hrvatski prijevod, str. 179. (Vinja prevodi »misao-glas«.)

⁶ *Isto*, str. 161. Isp. i hrvatski prijevod, str. 183.–184.

nečem drugome i od toga drugoga razlikuje, stojeći s tim drugim u oprjeci, dovelo je Saussurea do jednoga uvida koji je on sažeo u sljedećem stavku: u jeziku opstoje samo razlike (*dans la langue il n'y a que des différences*).⁷

Prema tome, ako se jezik može zamisliti, ako se može odrediti kao sustav čistih vrijednosti, a vrijednost se na objema znakovnim stranama, i na onoj pojmovnoj i na onoj tvarnoj, očituje prije svega kao razlika, onda se može reći da je jezik zapravo sustav razlika. Svaka se jezična jedinica pojavljuje kao nešto »pozitivno« tek na podlozi »negativnosti«, naime kao stanovit skup onoga što dotična jedinica upravo nije. No, s druge strane, ako je jezik sustav razlika, svako dokidanje razlika, tj. njihovo ujednačivanje, ne samo da mijenja sustav, jer »dans la langue tout se tient«, nego prijeti iščeznućem dotične jedinice iz stanovitoga sustava, tj. nemogućnošću njezina prepoznavanja kao skupa upravo tih i takvih razlika. Stoga je gubitak raznolikosti u sustavu prvi korak prema smrti jezika.

Gubitak raznolikosti u književnome jeziku

Dakako, to se neprestano događa u povijesti jednoga jezika, kao i općenito u povijesti jezika(h), te biva i jednim od glavnih uzroka jezične mijene. No upravo se zbog toga unutar jedne jezične zajednice u sklopu susustavlja (tzv. dijasistema) koje dotična zajednica rabi, bira jedan osobit sustav, koji, osim što služi za uzajamno sporazumijevanje onih članova zajednice koji inače govore različitim naravnim sustavima (tzv. organskim idiomima) unutar dotičnoga susustavlja, ima i tu osobinu da se opire (svakodnevnoj) mijeni, da se ne prepušta jezičnomu rasapu, nego da »osigurava« stavnost usuprot uobičajenom »životu« jezika, naime njegovoj neprestanoj promjeni. Taj se sustav, strogo uzevši, može i zvati *biranim sustavom*, a to zato što se uspostavlja na osnovi svjesnoga odabira, i to prema određenim mjerilima, u oslonu na pojedine naravne sustave, tako reći – birajući među pojedinim »potvrdama« unutar određenoga susustavlja. No on se može zvati i *uzornim sustavom*, u smislu da je to sustav koji nijedan član dotične jezične zajednice u cjelokupnosti ne rabi, nitko njime upravo ne govori, ali se na nj svatko treba uzirati, svatko mu tečajem svoga života mora težiti, premda nikada u potpunosti neće njime i ovladati. Štoviše, mogao bi ga tkogod nazvati, oslanjajući se na Dantea, i *otmjenim sustavom*,⁸ jer se on ne rabi na ulici – to

⁷ *Isto*, str. 166. Isp. i hrvatski prijevod, str. 188.

⁸ Vrijedno je ovdje podsjetiti na to kako u spisu *De vulgari eloquentia* Dante opisuje taj »birani sustav«, naime onaj pučki jezik koji predlaže da postane talijanskim književnim jezikom (vidi *Nauk o pučkom jeziku*, str. 99.–111.). Taj je pučki jezik *illustre, cardinale, aulicum i curiale*, tj. u prijevodu V. Vinje: *sjajan, stožeran, dvorski i saborski*. Evo kako Dante objašnjava što znači pridjev *sjajan* (Vinjin prijevod, str. 101.–103.): »S tom riječi

nije razgovorni sustav nikoje vrste – nego je njegova poraba primjerena u osobitim i svečanim prilikama. Ipak, taj se i takav sustav najčešće nazivlje *književnim jezikom*.

A upravo spomenuti gubitak raznolikosti u sustavu, zbog njegovih posve osobitih svojstava, posebice pogađa književni jezik. I premda se na prvi pogled doimlje proturječnim te se možda i ne bi očekivalo da se u (jednome) književnome jeziku nešto što se uzajamno razlikuje, zamjenjuje nečime što se uzajamno ne razlikuje, da se dakle raznolikost ukloni za volju ujednake, jer se književni jezik, kako već rekoh, i uspostavlja zato da bi se takvo ujednačivanje, takav gubitak raznolikosti izbjegao, upravo nam (novija) povijest hrvatskoga književnoga jezika pruža dovoljno »građe« za razmatranje takvih pojava, kao što su primjerice ujednačivanja padežnih likova. O toj je težnji i u sudobnome hrvatskome književnome jeziku svojedobno u jednome razgovoru za tjednik *Globus* prof. Bulcsú László ustvrdio sljedeće: »Uzmimo samo balkanizme koji se brzo šire, pa nema više padeža u nadnevcima (datumima): nije više *peti siječnja* i *petoga siječnja*, nego *peti siječanj*. U balkanskim se jezicima padeži uklanjaju. Bilo bi šteta da se ta pojava proširi i u hrvatskome pa da mu se zatre raznolikost.«⁹

Međutim, ta se je pojava jednom već dogodila, i to krajem devetnaestoga stoljeća, kada su se tri padeža u množini – dativ, lokativ i instrumental – koji su se prema dotadanjem propisu razlikovali, na razini književnoga jezika uzajamno ujednačili. Ta se pak ujednaka poklapa s onim što se u povijesti hrvatskoga jezika gdjekada nazivlje »pobjedom hrvatskih vukovaca«. Govoreći o toj »pobjedi«, valja međutim biti svjestan toga, držimo li se i dalje Saussureovih jezičnih zasada, da u slučaju takvih ujednaka, ne možemo govoriti tek o *izmjeni* nečega unutar (jednoga) sustava, tj. unutar (jednoga) književnoga jezika, posebice ako se prisjetimo i nekih drugih »izmjena« koje je ta »pobjeda« uvela, nego da se je tada zapravo dogodila *zamjena* jednoga književnoga jezika drugim. Dakako, do te se »pobjede« nije dospjelo lako, ta zamjena nije provedena glatko. Štoviše, njima je prethodila, da parafraziram Platona, jedna *Γυγαντομαχία περί τῆς τῶν*

sjajan mislim baš na nešto što obasjava, a kad je obasjano, tim svojim sjajem zrači. Jednako tako presvijetlim i sjajnim nazivamo i ljude bilo zbog toga što su sjajni s moći svoje, pa i druge obasjavaju pravednošću i vrlinom, bilo zato što su presvijetla uma, pa visokim naukom druge prosvjećuju kao Seneka i Numa Pompilije. A pučki jezik o kojem raspravljamo najviši je i učenošću i moći, pa svoje uzdiže čašću i slavom. I odista je uzvišen učenošću, jer iz tolikih grubih talijanskih riječi, iz toliko zamršenih sklopova, iz toliko manjkavih izgovora, iz toliko seljačkih naglasaka vidimo ga kako se uzdiže tako *otmjén* [lat. *egregium*, istakao B. M.], jasan, savršen, pun gradske uljudenosti, kakvim ga pokazuju u njihovim pjesmama Cino iz Pistoje i prijatelj njegov.«

⁹ Vidi razgovor pod naslovom *Hrvati se moraju vratiti pravopisu iz 16. stoljeća!* u *Globusu* od 18. prosinca 1992., str. 37.

Χρωβάτων γλώσσης. Ona je svoj vrhunac dosegla otprilike osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, ili – želimo li to vrijeme uokviriti godinama – između 1877. i 1892. A upravo je u tome razdoblju glavninu svojih radova, među kojima svih svojih sedam pripovijedaka, objavio Stjepan Zlatović (1831.–1891.).

Zlatović i hrvatski jezik

Od tih je sedam pripovijedaka, o kojima je riječ u ovome prilogu, Zlatović za života objelodanio šest, i to tijekom osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, a jedna mu je izašla posmrtno. Evo njihovih naslova:

- *Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke: Povjestna pripovied XVI. vieka* (1883.) [= *Petar Kružić*]
- *Crte iz života hrvatskih Uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99.* (1883.) [= *Uskoci*]
- *Dvije robinjice: (Poviestna pripoviedka)* (1886.) [= *Dvije robinjice*]
- *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić* (1886.) [= *Kosto Nelepić*]
- *Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu* (1887.) [= *Doseljenici*]
- *Vitez Žarko Dražoević, knez i vojvoda poljički* (1889.) [= *Žarko Dražoević*]
- *Vukodlak i župnik: Istinit dogadjaj* (1892.) [= *Vukodlak i župnik*]

Želimo li što god doznati o Zlatovićevu odnosu prema hrvatskome jeziku, naime o tome koliko je upravo poznavao hrvatski (književni) jezik, tj. želimo li odgovoriti na pitanje koliko je Zlatović u mladosti, tijekom svoga školovanja, učio hrvatski i koliko je njime uspio ovladati, možda je ponajbolje pogledati što o tome kaže sam Zlatović u svome životopisu pod naslovom *Uspomene moga života*. Tako primjerice, govoreći o svome boravku u Zaostrogu 1852. i 1853., veli i ovo: »Od prve normalnih do zadnje gimnazija *jedino* talijanski bijaše naukovni jezik u svih škola u Dalmaciji. Mi izvan što od majke naučismo i medjusobno govorismo, nikakovih pravila hrvatski ne učismo, ter smo mogli pravilnije pisati latinski i talijanski nego hrvatski. Taki su zakoni vladali. Od god. 1850. bijaše se počelo popuštati, koješta i uvlačiti u školu hrvatština, ali kao slobodan predmet, ter nam u Visovcu učitelj ot. Bono Mlinar prevede vjeronauk hrvatski i u Zaostrogu ot. Paić vježbao nas prevodim.«¹⁰

¹⁰ Vidi *Uspomene moga života*, str. 30. Taj je Zlatovićev rukopis objavljen tek 2007., a priredio ga je i nizom bilježaka znatno olakšao njegovo razumijevanje Pavao Knezović.

O tome razdoblju svoga života u Zaostrogu Zlatović nas slično izvješćuje i u svome djelu *Životopis otca Špira Tomića*, gdje kaže: »Svi bijasmo zanešeni žarom ljubavi domovine i naše narodne knjige, te umolismo profesora Paića, da nas podučava u hrvatskom jeziku, i ako je bio prostim predmetom. Naučismo komade iz Gundulićeva 'Osmana' i Gjorgjićevih 'Uzdaha Mandaljene'; napisasmo dosta zadaća i prevedosmo nekoliko Ciceronovih govorenja. Dobismo staru 'Zoru Dalmatinsku' a prijatelji nam poslaše 'Danicu', 'Neven' i druge listove iz Zagreba, te se od onoga vremena kripismo u narodnom duhu svakdanjim pjevanjem narodnih pjesama. Naše boravljenje u Zaostrogu bijaše nam milo i poćudno sa svakoga pogleda; a mi smo se dobro okoristili naukom i ukriepili u redovničkom življenju.«¹¹

Iz navedenih se ulomaka vidi da je Zlatović istom kada je prošao dvadesetu godinu života, započeo s ozbiljnijim učenjem hrvatskoga (književnoga) jezika. Jedino što je dotad znao bilo je ono što je naučio od majke (recimo šibenski govor tridesetih i četrdesetih godina devetnaestoga stoljeća) te onoliko hrvatskoga koliko je rabio u svakodnevnome životu, tj. koliko mu je bilo potrebno za sporazumijevanje sa subračom (recimo neku vrstu razgovornoga hrvatskoga). Bit će da je to bilo i razlogom što je u svojim zrelim godinama osjećao stanovitu nesigurnost u pogledu književnoga jezika. Posebice stoga što je u doba kada je već iza sebe imao više objavljenih članaka i pripovijedaka, tj. tijekom osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, bilo onih koji su imali primjedbe na njegov jezik i stil. Tako mu primjerice u jednome pismu godine 1885. subrat Ivan Despot piše sljedeće: »Onomadne pročitao sam ono o Bartulu Žarkoviću. Ugodilo mi. Neki ćudnovato sude o Vašem pisanju – a ja velju da ono ima izvornosti, samo se ćudim da fr. Stjepo hvaljen cjepidlaka u svemu, ne stane na kraj nekim malenkostima – da se ostavi ahu, aše, da periodi budu kraći. To Vam govorim jer Vas puno štujem i ljubim.«¹² A Eterović k tomu dodaje: »Ovake i slične primjedbe još su više utvrđivale o. Zlatovića o potrebi da bi netko vrijedan pregledao njegov rukopis i dotjerao ga sa stilistične strane.«¹³

U to se je pak vrijeme Zlatović bio sasvim posvetio pisanju svoga životnoga djela o povijesti franjevačke Provincije presvetoga Otkupitelja, na

Inače, o Zlatovićevu životu i djelu, uz Knezovićev pogovor *Uspomenama*, vidi i članak Karla Eterovića *O. Stjepan Zlatović, franjevac: Biografične crtice o stogodišnjici rođenja (1831–1931)*, objavljen u *Novoj reviji* 1932., te oveću raspravu Karla Kosora pod naslovom *O. fra Stjepan Zlatović: (Nacrt monografije)* objavljenu u *Kačiću* 1967.

¹¹ Vidi *Životopis otca Špira Tomića*, str. 25. Isp. i bilješku P. Knezovića u *Uspomenama moga života*, str. 69.

¹² Taj ulomak Despotova pisma navodi K. Eterović u spomenutom članku o Zlatoviću na str. 398.

¹³ *Isto*.

kojem je započeo raditi godine 1880., i to je taj rukopis o kojem govori Eterović.¹⁴ Budući da se je Zlatović za pomoć bio obratio mnogima od svoje subraće, nekima je od njih, primjerice Anti K. Matasu, bio poslao dio svoga rukopisa s kronološki poredanom građom.¹⁵ A Matas mu početkom 1882. među inim piše i ovo: »Stil ti je nešto neotesan ili bolje rekuć neizgladjen, više ascetičan nego li znanstven. U istoriji može izostati oni ascetički patos i ona naglasivanja nabožna jer istoriji daju vrijednost *facta* zlamenita i čvrsto dokazana. Kako je rad franjevacu vrtio se oko širenja vjere, tako često se nameće nužda opetovati iste riječi i pojmove, zato da ubiegneš kakofoniji mjenjaj, rabi sinonime, opisuju figuram rethor. itd.«¹⁶

No bilo je i onih koji su drugačije sudili o Zlatovićevu pisanju. Tako mu godine 1888. piše subrat Petar Bačić: »Moj dragi Otče, ja sam Vam rekao još onda, kadno Vas zaklinja, da ne primite uvita navedenih od pokoj. Pavlinovića o priredjenju Vaše Povisti, da je Vaš slog prost ali sladak, da su Vam riči svaka na svom mistu i da nije ni *sama jedna* suvišna, i da je pravopis dobar, da nedajete dirati i rušiti cviče Vašega uma. To Vam i sada opetujem. Zar se moramo zavesti slipački za zagrebačkim stilističnim [!] listom 'Vien-cem', koji je ove godine kao operušana kokoš. [...] Ja Vam ovo navedoh, da vam rečem, da Vi pišete lipo i krasno, da je u Vašem svakom spisu blago jezika živećega ne skalupljena ili skovana. Vi pišete kako puk govori, puk naš, puk čisto hrvatski, kakav je prave štokavštine slog. Zato sam malo što izvadio ili prominio.«¹⁷

To Zlatovićevo djelo o kojem Bačić kaže da je u njem »malo što izvadio ili prominio«, jest već spomenuti *Životopis oca Špira Tomića*. Za tu ga je pak »lekturu« zamolio sam Zlatović, želeći da Bačić taj spis malo »ugladi«, kako doznajemo iz istoga pisma. A iz navedenoga ulomka može se vidjeti i to da je Zlatović imao namjeru priređivanje svoje povijesti Provincije prepuštiti don Mihovilu Pavlinoviću, za što ga pak Bačić prekora.

Prema tome, pred Zlatovićem je očevitno bio izbor treba li pisati razgovornim jezikom koji je rabio, uvjetno rečeno »onako kako govori«, ili da u znanstvenim i književnim djelima prihvati književni jezik, propisan u to vrijeme u Hrvatskoj, ali književni jezik koji se je u nizu sastojnica razliko-

¹⁴ Djelo je objavljeno godine 1888. pod naslovom *Franovci države presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*. Kako je došlo do toga da Zlatoviću bude povjerno sastavljanje povijesti Provincije, kao i prikaz njegova višegodišnjega rada na tome djelu, vidi u navedenoj Kosorovoj raspravi na str. 239.–253.

¹⁵ Vidi Kosorovu raspravu, str. 242.–243.

¹⁶ Vidi Eterovićev odabir iz Zlatovićeva dopisivanja objavljen u *Novoj reviji* pod naslovom *Nešto iz korespondencije O. Zlatovića*, str. 429. Riječ je o pismima upućenima Zlatoviću.

¹⁷ *Isto*, str. 440.

vao od njegova vlastita govora. U toj se je dvojbi Zlatović, barem u načelu, odlučio za »uzorni sustav«, a ne za tvrdo ustrajavanje na svome mjesnome govoru. Koliko god da je taj odabir u načelu ispravan, on je samoga Zlatovića dodatno učinio nesigurnim u pogledu vlastitoga pisanja, pa je stoga znao potražiti prijateljsku pomoć, tj. volio je da netko, prije objavljivanja, pregleda njegove rukopise. Jasno je da se i sam Zlatović, u ovladavanju književnim jezikom, služio tadanjim jezikoslovnim priručnicima (slovnica i rječnicima). Ipak, postavlja se pitanje kojom je to »normom« morao Zlatović ovladati, tih osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća kada je objavio većinu svojih pripovijedaka, te na kojim se je jezikoslovnim djelima i općedruštvenim pretpostavkama ta »norma« osnivala.

Hrvatski književni jezik između 1877. i 1892.

Razdoblje u kojem je Zlatović objavio sve svoje pripovijetke (a i većinu svojih drugih djela), u jezikoslovnome je smislu omeđeno dvjema navedenim godinama. Naime 1877. vlada je postavila zemaljskomu školskomu odboru (kojemu je predsjednik bio Ivan Kukuljević) sljedeća tri pitanja:¹⁸

- 1. drži li odbor, da bi se pravopisnomu neredu, zavladašemu u pučkih i srednjih školah ove zemlje na put stati imalo?
- 2. na koji bi se način to postići imalo?
- 3. da li je propisanje jedinstvenoga školskoga pravopisa moguće, i koji bi imao biti taj pravopis?¹⁹

Da bi odgovorio na ta pitanja, taj je odbor osnovao poseban pododbor (predsjednik mu je bio A. Veber, a članovi F. Petračić, F. Marković, T. Smičiklas, Lj. Modec i A. Pavić), kojemu je zadaća bila razmotriti navedena pitanja. Taj je pododbor u ožujku te 1877. godine podnio zemaljskomu školskomu odboru izvješće,²⁰ u kojem je potanko opisao pravopisna pravila na kojima bi valjalo izraditi (novi) pravopis uz preporuku da se sve to i objavi u jednoj knjizi.²¹ Zemaljski je odbor to prosljedio vladi. Vlada međutim nije

¹⁸ Vidi o tome pitanje Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 584.–585., te M. Petrović, *Jedna značajna obljetnica*, članak objavljen u časopisu *Jezik* o sedamdeset-petoj obljetnici rada zemaljskoga školskoga odbora i osnivanja pravopisnoga pododbora.

¹⁹ Vidi L. Mrazović, *Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa*, str. 178. Možda bi tko god, pošto pročita navedena pitanja te ne uzme u obzir (književni) jezik kojim su pisana, mogao pomisliti da ih je današnja hrvatska vlada uputila »ovih dana« kojemu tijelu koje se skrbi o jeziku. Ipak, otad je prošlo više od stotinu i trideset godina. Što se je pak u tome razdoblju promijenilo, može najbolje svatko sam za se prosuditi.

²⁰ Vidi spomenutu Vinceovu knjigu, str. 585.–586.

²¹ O tome je u *Viencu* izvijestio L. Mrazović. Vidi *Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa*.

postavila zahtjev za izradom pravopisnoga priručnika. To je istom učinila 1889., iste godine kada je umro Adolfo Veber, povjerivši izradu pravopisa Ivanu Brozu na posve drugim načelima. Taj se je pak pravopis pojavio 1892.

Ipak, onaj »neobjavljeni pravopis« u rečenome razdoblju biva svojevrsnom »normom«: uči se u školi, njime pišu najznatniji hrvatski književnici, rabi ga velika većina hrvatske kulturne javnosti.

Tim je pravopisom pisana i Šulekova prilagodba Karadžićeva prijevoda *Novoga zavjeta* i Daničićeva prijevoda *Psalama*, objavljena također 1877. u izdanju Britanskoga i inostranoga biblijskoga društva.²² K tomu, Šulek se strogo drži sustava koji je opisan u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj*, kojoj je treće izdanje objavljeno godinu dana prije, tj. 1876. Štoviše, Šulek dosljedno rabi i dočetno *-h* u genitivu množine premda je Veber u tome trećem izdanju donekle dopustio i pisanje *-â*.²³ To je pak sustav koji je promicala Zagrebačka filološka škola.

Mogli bismo prema tome zaključiti da osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća opstoje sljedeća tri uporišta na kojima se temelji onaj književni jezik za koji se je zalagala Zagrebačka škola:

- Veberova *Slovnica hrvatska* od godine 1876. (njezino treće izdanje)
- odluke pravopisnoga pododbora od godine 1877.
- Šulekova prilagodba Karadžić–Daničićeva prijevoda *Novoga zavjeta* i *Psalama* od godine 1877.

Općenito uzevši, to su tri ključna uvjeta koja moraju biti ispunjena da bi jedan književni jezik mogao zaživjeti i nesmetano obavljati svoju ulogu: naime opstojnost slovnice, pravopisa i prijevoda *Svetoga pisma* (ili barem, kao u ovome slučaju, *Novoga zavjeta*). I upravo taj i takav književni jezik Zlatović prihvaća kao svojevrsni uzor koji valja nasljedovati kada piše svoje pripovijetke. K tomu, ne bi trebalo zaboraviti ni na ono poznato načelo – »piši kako dobri pisci pišu«: naime godine 1871. u *Viencu* je u nastavcima August Šenoa objavio roman *Zlatarovo zlato*, pisan također književnim jezikom koji je promicala Zagrebačka škola (osim što Šenoa ne rabi dočetno *-h* u genitivu množine, a tako postupa i Zlatović). Evo primjerice početka

²² Vidi o tome pitanje I. Vrtič, *Hrvatske redakcije Karadžić–Daničićeva prijevoda Svetoga pisma*, posebice str. 315.–319. Također i Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 587.–589.

²³ Poznata je ta njegova *Opazka* na str. 33. *Slovnice hrvatske*. Evo njezina završetka: »Njeki hrvatski pisci nepišu u najnovije vrijeme slova *h* u genitivu pl., već kad se po smislu nepozna, je li što u genitivu singulara ili plurala, meću na posljednju slovku kopicu ^ : *jeleni, jelenâ*.« Vidi o tome pitanje u knjizi Lj. Jonkea *Književni jezik u teoriji i praksi*, str. 59.–80., posebice pak str. 76.–77.

romana: »Na domaku vieka šestnajstoga za kraljevanja Makse drugoga, a banovanja biskupa Gjure Draškovića, nizahu se oko župne crkve sv. Marka onizke daščare, gdje su kramari i piljarice obzirnim gradjanom plemenitoga varoša na 'grčkih goricah' tržile lojanica, ulja, pogača i druge sitne robe za sitnu porabu i uz malen novac.«²⁴ Stoga je Zlatović, kojemu je Šenoa mogao biti i književnim uzorom, nastojao nasljedovati i njegov jezik.

Razlikovanje triju padeža u množini

Jedna od osobitosti književnoga jezika za koji se je zalagala Zagrebačka škola, bilo je i razlikovanje triju padeža u množini: dativa, lokativa i instrumentala (primjerice u ulomku se iz Šenoina *Zlatarova zlata* razlikuje dativ množine *obzirnim gradjanom* od lokativa množine *na grčkih goricah*). Navedenu razliku u sklonidbenim uzorcima strogo provodi i Veber u svojoj *Slovnici hrvatskoj*. Tu je osobitost prihvatio i Zlatović i nastojao ju je provoditi, koliko god da mu ta razlika nije bila nešto »prirodno«, tj. ona nije bila ujedno i osobina njegova mjesnoga govora. Dakako, u tome nije svagda bio jednako uspješan, i to s različitim razloga, o čem razglobu upravo kani podastrijeti ovaj prilog. Jedan je od tih razloga već spomenuti Zlatovićev »naravni sustav«, kojemu se nije uvijek mogao, a možda ni htio oteti. To se posebice dobro vidi u njegovu rukopisnome djelu *Uspomene moga života*, koji bi on, da ga je objavio, bio vjerojatno redigirao, ali ostavši ovako u rukopisu, ono pokazuje popriličnu nesustavnost u porabi triju spomenutih padeža u množini. Drugi je razlog taj što je tijekom osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća nastup hrvatskih vukovaca u hrvatskome kulturnome životu bivao sve to naglašeniji, a oni su upravo promovirali ujednačene likove za ta tri padeža.

Zlatovićevu težnju za razlikovanjem dativa, lokativa i instrumentala množine ponajbolje pokazuje prva pripovijetka koju je objavio, naime *Petar Kružić*. U njoj nailazimo redovito na »prave« lokative, npr. *po ljutih klisurah, po brdih, na golih koljenih*, tj. nema nijednoga primjera gdje bi lokativ bio »ujednačen« s dativom ili instrumentalom. U cijeloj se pripovijetci lokativ javlja na 17 mjesta, a ukupno ima 28 primjera, dotično pojavaka lokativa množine, pri čem je omjer između onoga što se očekuje prema Veberovoj slovnici, i onoga što od nje odstupa upravo 28 : 0, tj. odstupanja nema.²⁵

²⁴ Vidi *Vienac* od 5. kolovoza 1871., str. 489. Dakako, u dvadesetostoljetnim je, a napose u današnjim izdanjima Šenoin jezik lektoriran, »da se bolje razumije«.

²⁵ Potpuni se popis svih mjesta i primjera za sve pripovijetke, s tumačenjima i brojčanim pokazateljima u preglednicama, može naći u *Dodatku* ovoga priloga. Ovdje se zadržavam samo na zanimljivijim primjerima, tj. na onima koji izravno pokazuju Zlatovićevu porabu triju spomenutih padeža u množini.

U dativu i instrumentalu već nije tako dosljedan. Dativ se javlja na 12 mjesta u pripovijetki s ukupno 15 primjera, pri čem je omjer onoga što se očekuje, i onoga što odstupa 12 : 3. Naime uz prave dative množine, kao što su npr. *Uskokom, dušmanom*, ili *kliškim junakom*, nalazimo i ovakva tri dativa: *Turcim, Poljicim* i *k vami*. Likovi *Turcim* i *Poljicim* zapravo su krnji likovi dativa dotično instrumentala dvojine (puni su likovi *Turcima* i *Poljicima*), koji su iz dvojine »preneseni« u množinu. Taj je prijenos vjerojatno započeo u imenica ženskoga roda obiju sklonidaba (tj. i u tzv. *e*-sklonidbi i u tzv. *i*-sklonidbi), gdje se dativ množine, recimo *ženam, stvarim*, preklapa s pokraćenim likom dvojine (*dvjema*) *ženam(a), (dvjema) stvarim(a)*, odakle je pak taj lik lako mogao biti prenesen i u instrumental. Ti su pokraćeni, dotično krnji likovi inače obilježje Zlatovićeve govora,²⁶ gdje *m* na kraju može prijeći i u *n*, tj. *ženan, stvarin*, pa onda i nazalizirati prethodni samoglasnik, tj. *ženā, stvarī* (ako već nije *ženaman, stvariman*, dotično *ženamā, stvarimā*). Muški se i srednji rod (tzv. *a*-sklonidba) potom povode za ženskim, pri čem je dočetak *-ima* naslon na zamjenično-pridjevnu sklonidbu, koja ima jednak oblik u dativu i instrumentalu dvojine za sva tri roda (npr. *žutima, našima*), jer bi se inače očekivalo *-oma*, dotično *-ema*.

Prema tome, likovi *Turcim* i *Poljicim* zapravo pokazuju prodor dvojine u množinu, te također prvi korak prema ujednačivanju triju spomenutih padaže u množini. Ta je pojava u potonjim Zlatovićevim pripovijetkama sve češća. Inače, očekivalo bi se *Turkom* i *Poljicem*.

Što se pak tiče lika *k vami*, posrijedi je prijenos iz instrumentala množine osobne zamjenice u dativ množine. Očekivalo bi se naime *k vam*. Ta je pojava također razmjerno česta u Zlatovića, jer se likovi *nam* i *vam* preklapaju sa zanaglasnim oblicima dativa tih dviju zamjenica, pa se, kada su ti likovi naglašeni, posebice rođenomu štokavcu, mogu doimati nepotpunima. To je već godine 1884. pristašama Zagrebačke škole u *Viencu* prigovorio Franjo Iveković: »Iz govorenja i pisanja rođenih štokavaca razabrah, da im je najteže naučiti od Zagrebačke škole porabu nekih navlastito pak ličnih zamjenica. Svatko je mogao već čuti štokavca, koji bi htio sa svim po Zagrebačkoj školi da govori, kako mu je teško kazati: doći ću k Vam; već bojeći se siromah reći: k Vama, kaže radje: k Vami. Tvrdu naime štokavcu isto je reći: *k Vam* što: *k ti* (mjesto k tebi).«²⁷ Potom, prigovorivši i drugo u svezi sa sklonidbom zamjenica, ustvrđuje »da nije druge nego zamjenice: *ja, ti*,

²⁶ Vidi primjerice što o tome, govoreći o trima ujednačenim likovima spomenutih padaže u množini, kaže u svojoj slovnici P. Budmani (*Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, str. 23., bilj. 10.): »Nel linguaggio poetico si ommette spesso l'*a* di *ma*, come pure nel volgare della Dalmazia.«

²⁷ Vidi F. Iveković, *Poraba nekih zamjenica (pronominum) i još nešto*, str. 548. Članak je potpisan grčkim slovom φ, kojim se je, kako se čini, potpisivao Franjo Iveković. Vidi o tome Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 598.

on upotrebljavati onako, kako uči Daničić u Oblicih, makar kod imenica i pridjeva još i pridržali oblike starije«. ²⁸

Instrumental se množine u Zlatovićevu *Petru Kružiću* javlja na 36 mjesta, i to ukupno 58 primjera, a omjer je 56 : 2. Naime, osim niza »dobrih« instrumentalata, npr. *suzami, sa svojimi Uskoci, svakojakimi patnjami*, nalazimo i ova dva lika: *sa braniteljih* i *s' vama*. Potonji je dakako posljedak prijenosa lika dativa dotično instrumentalata dvojine u instrumental množine, dakle ponovno je posrijedi prodor dvojine u množinu (očekuje se *s' vami*, dotično *s vami*). Zanimljiv je međutim lik *sa braniteljih*, jer se na prvi pogled čini kao da je riječ o prijenosu lika lokativa množine u instrumental množine, što bi bila velika rijetkost. Bit će ipak da je posrijedi tiskarska pogrješka, ili možda i hiperkorektizam, tj. kao da je netko htio ispraviti »krivi« instrumental *sa branitelji* (bez dočelnoga *-h*) u »ispravan« *sa braniteljih* (dodavši *-h*).

Treba napokon pripomenuti da se u *Petru Kružiću* nahodi i jedan pravi instrumental dvojine – *pred očima svojim* (jer su oka dva), gdje je *svojim* dakako krnji lik umjesto punoga instrumentalata dvojine *svojima*.

Zbrojimo li sve pojavke promatranih padeža, dobit ćemo sljedeće: ti se padeži javljaju na 66 mjesta u pripovijetci, a ima ukupno 103 primjera, pri čem je omjer onoga što se očekuje, prema onome što odstupa 97 : 6. Valja reći da je to prilično dobar omjer, utoliko više što se neki od primjera koji odstupaju, možda i ne moraju smatrati posve pogrješnima (*sa braniteljih* je vjerojatno tiskarska pogrješka ili hiperkorektizam, za porabu lika *k vami* opstojе određeni razlozi, krnji se lik *svojim* u *pred očima svojim* ipak može držati »dobrim«). U tome bi slučaju bila svega tri nesustavna lika – *Turcim, Poljicim* i *s' vama* – gdje bismo mogli uočiti već spomenuti prodor dvojine u množinu i put k ujednačivanju navedenih padeža. A to bi značilo da je svega nešto manje od 3% pogrješnih likova u promatranome broju pojavaka (uzmemo li da ima 6 pogrješnih likova, tada bi njihov udio bio nešto manji od 6%). Taj dobar omjer Zlatović na žalost nije uspio očuvati u svojim sljedećim pripovijetkama.

Tako već u *Uskocima* uočavamo znatno nepovoljniji omjer između onih likova koji bi se očekivali prema propisu Zagrebačke škole, i onih koji od toga propisa odstupaju. Doduše, ta je pripovijetka i nešto duža, pa se spomenuti padeži u njoj javljaju na 227 mjesta, a ukupan je broj primjera 354, dakle tri i pol puta više nego u *Petru Kružiću* (a k tomu još je i nedovršena). No omjer je 306 : 48, dakle u njoj se nalazi oko 13% nesustavnih likova.

I ovdje je lokativ najbolje očuvan: javlja se na 86 mjesta, u 136 primjera, i to u omjeru 126 : 10. To znači da se uz »dobre« lokative, npr. u *Mletcih, u*

²⁸ Isto.

sličnih *sgodah*, *po ostalih mjestih*, javljaju i odstupanja. Prije svega, imamo prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine sada u lokativ množine, naime *u svima*, *na njima*, umjesto *u svih*, *na njih*, što se može smatrati daljnjim korakom u ujednačivanju tih triju padeža. K tomu, nalazimo i ovakve likove: *o bedri*, *po brdi*, ili pak ovakve: *na dugih tišinâ*, *na jesenskih južina*, *u ovakih prigoda*, *po obala*, *na galija*, *u Mletačkih saka* (tj. *šaka*). U prvome bi se slučaju u prvi mah moglo pomisliti da je posrijedi prijenos lika instrumentala množine u lokativ množine (dakle obrnuta pojava od onoga već razmotrenoga primjera *sa braniteljih*), a u drugome slučaju da je riječ o zamjeni lokativa množine genitivom množine, posebice promotri li se lik *tišinâ*. Ipak, bit će da je u oba slučaja posrijedi zapis lokativa bez dočelnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ukoliko Zlatović to *-h* nije izgovarao, a vjerojatno nije, ili je možda u pitanju tiskarska pogriješka.²⁹ Inače se očekuje: *o bedrih*, *po brdih*, *na dugih tišinah*, *na jesenskih južinah*, *u ovakih prigodah*, *po obalah*, *na galijah*, *u Mletačkih šakah*.

Dativ i instrumental očuvani su slabije. Dativ se javlja na 42 mjesta, u 58 primjera, a u omjeru 46 : 12. Uz »dobre« dative, npr. *mnogim srcem*, *svim zapovjednikom*, *onakim lavovom*, nalazimo i već navedenu pojavu prodora dvojine u množinu, npr. *proti njima*, *Turcim*, *naprama njima* (očekuje se *proti njim*, *Turkom*, *naprama njim*), kao i likove prenesene iz instrumentala množine u dativ množine pri sklonidbi osobnih zamjenica, npr. *nami*, *vami* (očekuje se *nam*, *vam*). Valja još uočiti lik *prama vratih*, koji prividno izgleda kao prijenos lokativa množine dotično dvojine u dativ dvojine (jer vrata imaju dva krila), a to stoga što prijedlog *prama* stoji uz dativ, kako se vidi i iz drugih primjera u Zlatovića. Bit će međutim da je taj *prama* zabunom povezan s lokativom (očekuje se *prama vratima*).

Instrumental se pak javlja na 93 mjesta, u 153 primjera, i to u omjeru 128 : 25. I ovdje je ponajviše riječ o prodoru dvojine u množinu, pri čem je katkada posrijedi puni, a katkada krnji lik, npr. *medju njima*, *pred njima*, *nad njima*, dotično *ratnim gjemijam*, *sa svojim šajkam*, *govedjim kožam* (očekuje se *medju njimi*, *pred njimi*, *nad njimi*, dotično *ratnimi gjemijami*, *sa svojimi šajkami*, *govedjimi kožami*). No ima i puno »dobrih« instrumentala, npr. *sa oružanimi brodovi*, *sduženimi silami*, *svimi državnimi sredstvi*. A nalazimo i četiri prava instrumentala dvojine, naime četiri puta *očima*.

Taj se je pomak prema gubitku raznolikosti, tj. od *Petra Kružića* do *Uskoka*, dogodio samo unutar jedne godine, premda su te dvije pripovijetke objavljene, tako reći, jedna iza druge: prva je objavljena u siječnju i veljači 1883., dočim je polovica druge objavljena tijekom travnja i svibnja, a njezina druga polovica tijekom listopada i studenoga iste godine.

²⁹ Ovdje treba spomenuti da je u *Uskocima* na str. 256. zabilježen i jedini lik genitiva množine s dočelnim *-h*, uzmu li se u obzir sve Zlatovićeve pripovijetke. To je lik *ljudih* u rečenici: »Danas sam saznao od ljudih na pazaru, da iz Spljeta i Trogira amo su se poredali vojnici, a isto tako iz Šibenika do Primoštena!«

Kakve su međutim posljedice toga gubitka raznolikosti na razini značenja, možda ponajbolje može ocrtati jedan primjer iz Maretićeva prijevoda *Ilijade*, koji je objavljen iste godine kada i dvije razmatrane Zlatovićeve pripovijetke. Tako redak, dotično vrsticu 859. s kraja drugoga pjevanja (»svitka«), koja u izvorniku glasi:³⁰

ἄλλ' οὐκ οἰωνοῖσιν ἐρύσατο κῆρα μέλαιναν,

Maretić prevodi ovako:³¹

Ali crnijeh Kera odvratio pticama nije,

pri čem u bilješci dodaje sljedeće: »'pticama' je ovdje instrumental«.³² Moglo bi se reći, lakše je dodati bilješku i u njoj objasniti značenje, nego οἰωνοῖσιν prevesti *pticami*. Ali svatko tko je pažljivo čitao Maretićeve prijevode *Ilijade* i *Odiseje*, morao je uočiti da oni obiluju »starim«, tj. pravim padežima u množini. Evo tri nasumično odabrana primjera iz prvoga pjevanja *Odiseje*:³³

Sjedeć na volujskih kožah, a volove ubiše sami (I, 108)

Tada za gotovimi posegnuše rukama jeli (I, 149)

Što ga Pallada zada Athena Argejcem iz Troje (I, 327)

Međutim, lokativ *na volujskih kožah*, tj. upravo lik *kožah*, a ne *kožama*, odabran je zbog toga što to zahtijeva stih, naime – u ovome slučaju – prva polovica (prijevodnoga) heksametra pred usjekom, dotično cezurom κατά τρίτον τροχῶν mora imati trohejski završetak. Slično je instrumental *za gotovimi jeli*, a ne *za gotovima jelima*, odabran zato što (prijevodni) heksametar mora završiti trohejski (pa se *za gotovimi* slaže s *jeli*). Također je dativ *Argejcem*, a ne *Argejcima*, biran stoga jer peta i šesta stopa moraju biti daktil i trohej (inače bi nastao nekovrtni στίχος σπονδειακός, tj. *versus spondiacus*, ali sa slogom viška, zapravo s jednom stopom više).³⁴ Maretić

³⁰ Vidi *Homeri opera*, sv. I., str. 51.

³¹ Vidi četvrto izdanje Maretićeva prijevoda *Ilijade*, str. 37. Naime u tome je izdanju navedeni stih upravo tako sročan. U prvome izdanju od godine 1883. taj stih glasi: »Ali se s pticama nije iz Kere izvuko crne« (str. 43.), a u trećem od godine 1912. ovako: »Ali crne Kere odvratio pticama nije« (str. 39.).

³² Vidi spomenuto četvrto izdanje Maretićeva prijevoda *Ilijade*, str. 37. Maretić je tek u četvrtome izdanju »osjetio potrebu« za tumačenjem. Dakako, u prvome izdanju to nije trebalo, jer je jasno da je *s pticama* instrumental, ali je u trećem već mogao dodati bilješku. Isp. također B. László, *Hrvati se moraju vratiti pravopisu iz 16. stoljeća!*, str. 38.

³³ Sve navodim prema prvome izdanju, objavljenome godine 1882. Vidi *Homerova Odysseia*, redom str. 6., 7., 12.

³⁴ Inače, zgodan je primjer »za gotovimi posegnuše rukama jeli«, gdje se lijepo vidi razlika između instrumentala dvojine (*rukama*) i instrumentala množine (*za gotovimi jeli*).

dakle ne rabi tri različita padeža u množini zato da bi ih razlikovao, nego kada to zahtijeva ustroj stiha, tj. njihova je poraba uvjetovana metrički.³⁵

Štoviše, u tome se prijevodu *Odiseje*, koji je objavio godinu dana prije prijevoda *Ilijade*, u prilogu pod naslovom *Nješto o ovom prijevodu* Maretić upravo ispričava hrvatskoj (kulturnoj) javnosti zbog uvedbe triju ujednačenih padeža u množini te zbog pisanja *ije* umjesto *ie* (zapravo zbog uvedbe Vukova, dotično vukovskoga sustava umjesto književnoga jezika izgrađena na zasadama Zagrebačke škole). To je naime tada, za istu tu hrvatsku javnost, bila poprilična novina.

Evo toga malo dužega ulomka: »Drugo o čemu mi treba nješto reći, jest jezik, kojim je pisan ovaj prijevod i čitava ova knjiga. Jezik je ove knjige dotjeravan prama onomu, kako pišu najodličniji naši filolozi i kako govori narod u onima krajevima, gdje je južni (štokavski) govor najčišći. Dvije su stvari u jeziku ove knjige, koje će se gdje komu Hrvatu činiti malo neobične, i to 1) gramatični oblici za dativ, lokal i instrumental plurala; 2) pisanje *ije* mjesto običnoga u hrvatskoj književnosti *ie*. [...] A komu je poznata gramatika grčkoga jezika uobće, a Homerova napose, tomu ne treba istom spominjati, da je starojonsko ili na prosto Homerovo narječje blaže i meklje od drugih grčkih narječja, a ta se blagost i mehkoća vidi u tom, što se neki oblici gramatični svršavaju na vokal, koji vokal u atičkom narječju otpada [...]. Zato mislim, da su Homerovu vokalizmu bliži naši puniji oblici nego li kraći, da sam dobro učinio pišući: bozima, vladarima, po vodama slanima itd. mjesto: bogovom, vladarom, po vodah slanih. Treba još nješto promisliti. Junačke naše narodne pjesme, što ih je boljih, pokazuju dosta paralela s pojedinim mjestima u Homera, što se tiče plastičnosti, diktije i motrenja prirode; – a opet se i to zna, da su narodne naše junačke pjesme pune onakih (punijih) oblika, a da oni stariji i kraći (ženami mjesto ženama, s Turci mj. s Turcima) dolaze mnogo rjedje. Nijesam uvidjao nužde, u tom se iznevjeriti narodnoj pjesmi.«³⁶

Tako Maretić ujednačene oblike za dativ, lokativ i instrumental množine opravdava usporednošću sa starojonskim narječjem, dotično s Homerovim jezikom, te s neželjom da se iznevjeri narodnoj pjesmi. Posrijedi je međutim postupno rastakanje književnoga jezika koji je vladao u Hrvatskoj, kao i pripremanje njegove zamjene jednim drugim sustavom, koji je još godine 1867., u razlici spram hrvatskoga (*lingua croata* – to je uzorni sustav

³⁵ Uočiti je, usput rečeno, kako u tome prvome izdanju prijevoda *Odiseje* Maretić prilagođava grčka vlastita imena hrvatskomu jeziku: *Pallada Athena, Aethiopljani, Aegistho, Odyssej*. To je nešto o čem bi valjalo razmisliti kada govorimo o sudobnome hrvatskome književnome jeziku.

³⁶ Vidi *Homerova Odysseia*, str. 345.

koji je promicala Zagrebačka škola), Petar Budmani nazvao srpsko-hrvatskim (*lingua serbo-croata*).³⁷

Tri padeža u ostalim Zlatovićevim pripovijetkama objavljenima osamdesetih godina

Tri godine nakon *Petra Kružića i Uskoka*, tj. 1886., objavio je Zlatović još dvije pripovijetke, i to *Dvije robinjice* i *Kosta Nelepića*. U objema se i dalje održava nepovoljniji omjer nego u *Petru Kružiću*, posebice u *Dvjema robinjicama*.

U potonjoj je dativ dosta dobro očuvan: javlja se na 21 mjestu, i to u 24 primjera, s omjerom 23 : 1. Ima puno sustavnih dativa, npr. *djevojkam, biednim djevočicam, gradjanom*, a jedino je u primjeru *Metkovićim* posrijedi prodor dvojine u množinu (očekuje se *Metkovićem*). K tomu, javljaju se i tri »dobra« dativa dvojine: *njima, vama, nama* (riječ je uvijek o dvije osobe).

Lokativ je množine očuvan odlično. Javlja se na 10 mjesta, u 15 primjera, i to u omjeru 15 : 0, npr. *u tih poslih, u džamijah, o robinjicah*. Sustavnost lokativa međutim narušava lokativ dvojine. Naime, javlja se na 5 mjesta, u 7 primjera, i to u omjeru 0 : 7, tj. u svih je sedam primjera posrijedi prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine (gdjekada je posrijedi krnji lik): dva puta *o dvjema robinjicama* (očekuje se *o dvijuh robinjicah*) i tri puta *o njima* (očekuje se *o njih*).

Također je prilično loše očuvan instrumental množine. Javlja se na 16 mjesta, u 22 primjera, i to u nepovoljnu omjeru 9 : 13. Primjerice, ima i »dobrih« instrumentala: *župnimi otoci, zvjezdami, suzami*, ali pretežu oni nesustavni: *pred kojim, suzama, zakletvam*, u kojima se vidi već spomenuti prodor dvojine u množinu (očekuje se *pred kojimi, suzami, zakletvami*). Bolje je očuvan instrumental dvojine: javlja se na 9 mjesta, u 10 primjera, u dobru omjeru 9 : 1. Tako nalazimo: *ustnama, pred očima, nogama*, ali i primjer *pod svojim očima*, gdje bi se ipak očekivalo *pod svojima očima* (tj. puni lik *svojima*).

Ukupno se u *Dvjema robinjicama* navedeni padeži javljaju na 64 mjesta, i to u 81 primjeru, a u omjeru 59 : 22, što čini nešto više od 27% nesustavnih likova, a to je već poprilično.

³⁷ Vidi P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, str. VII. – X. (tj. *Prefazione*). Evo što u istoj slovnici veli Budmani o tima trima padežima (str. 23.): »Presso i Serbi il dativo, l'istrumentale e il locativo del plurale sono uguali fra di loro in tutte le declinazioni e terminano in *ma*. [Questa desinenza è rigettata per questo numero da' Croati, i quali la vogliono propria soltanto del duale, e per questi tre casi conservano le antiche desinenze *m* pel dat., *i* e *mi* per l'istr., *h* pel loc.]«

Omjer je nešto povoljniji u pripovijetci *Kosto Nelepić*. Tu se dotični pađeži javljaju ukupno na 72 mjesta, i to u 113 primjera, u omjeru 85 : 28, što znači da ima nešto manje od 25% nesustavnih likova.

Dativ se javlja na 22 mjesta, u 29 primjera, a u omjeru 21 : 8. Dakako, ima i »dobrih« dativa, npr. *prama ostalim velmožam, drugim zemljam, Šubićem*, ali i već poznatoga prodora dvojine u množinu, npr. *protiva njima, protiva svima, nama* (očekuje se *protiva njim, protiva svim, nam*), te prijenosa lika instrumentala množine u dativ množine pri sklonidbi osobnih zamjenica, npr. *proti nami* (očekuje se *proti nam*).

Omjer je u lokativu znatno bolji, naime 32 : 5, pri čem se lokativ javlja na 24 mjesta, i to u 37 primjera. Evo nekoliko sustavnih lokativa: *na dlanih, u tih prigodah, o narodnih kraljih*, ali se javlja i prodor dvojine u množinu (često s krnjim likovima), npr. *o kojima, na ramenim, pri trogirskim mejašim* (očekuje se *o kojih, na ramenih, pri trogirskih mejaših*). Različito se može tumačiti lik *u rukama*. Uzmemo li da su ruke dvije, tada bi se moglo reći da je posrijedi prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine (u tome se slučaju očekuje *u rukuh*). Uzmemo li međutim da su ruke u množini, jer vlastelina o kojima je riječ, ima puno, tada bi se moglo reći da je posrijedi prijenos dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, dakle ona poznata pojava prodiranja dvojine u množinu (u tome se slučaju očekuje *u rukah*).

Instrumental se javlja na 24 mjesta, i to u 44 primjera, u omjeru 32 : 12. Uza sustavne likove, npr. *naslonjenimi lakti, zlatnimi gajtani, sa bielimi dvorima*, javljaju se i nesustavni (uglavnom prodor dvojine u množinu, i to obično krnji likovi), npr. *s nama, s tudjinim, s našim dušmanim* (očekuje se *s nami, s tudjini, s našimi dušmani*). Na jednome se mjestu javlja i instrumental dvojine: *svojim vratim*. Sama je dvojina na mjestu, jer vrata imaju dva krila, ali bi se ipak mogla očekivati oba puna lika, naime *svojima vratima*.³⁸

³⁸ Premda predmet ovoga priloga nije prosudba književne vrijednosti pojedinih Zlatovićevih pripovijedaka, ipak bih ovdje pripomenuo nekoliko riječi o umjetničkim dometima pripovijetke *Kosto Nelepić*. Naime, općenito se misli da je *Vukodlak i župnik* najbolja Zlatovićeva pripovijetka (vidi npr. K. Kosor, *O fra Stjepan Zlatović*, str. 288.). To zacijelo stoji, utoliko više što primjerice *Uskoci* nisu objavljeni u cjelini, a *Doseljenici* su više ocrt zbivanja negoli priča koja bi imala svoj zaplet (svoj »problem«) i svoj rasplet (svoju »poentu«). Međutim, Zlatovićeve pripovijetke u kojima je već u naslovu istaknut središnji lik, kao što su *Petar Kružić, Kosto Nelepić* i *Žarko Dražević*, a posebice *Kosto Nelepić*, nose svoj naboj, imaju određenu »potencijalnost«, koju, kako se čini, Zlatović nije umio iskoristiti. Bit će da i u tome ima pravo K. Kosor kada kaže (str. 289.): »Sve su mu pripovijesti protkane suvremenim mislima i aluzijama na suvremene događaje te imaju izrazito patriotsku i poučnu tendenciju.« Možda je upravo ta Zlatovićeva želja za »poukom na kraju« onemogućila pripovijetci *Kosto Nelepić* da bude nešto više od samo jedne povijesne priče s domoljubnom porukom. Naime, sam Kosto Nelepić ima u sebi nešto od staroga grčkoga pojma tragičnosti (onako kako ga opisuje Aristotel): on iz nekih viših, u ovome slučaju domoljubnih razloga dolazi u sukob s cijelom svojom okolinom, i nepokolebljivo

Godinu dana poslije, tj. 1887., objavio je Zlatović *Doseljenike*, pripovijetku u kojoj se omjer još više pogoršava. Naime, u njoj se navedeni padeži javljaju ukupno na 116 mjesta, u 153 primjera, i to u omjeru 100 : 53, što će reći da nesustavnih likova ima blizu 35%. Tomu nepovoljnomu omjeru pridonose ponajviše dativ i instrumental.

Tako se dativ javlja na 46 mjesta, u 49 primjera, i to u omjeru 29 : 20. Među »dobrim« likovima nalazimo podosta dativa osobnih zamjenica (od kojih su neki i zanaglasnice), ali ima i drugih primjera, npr. *gospodarom, molitvam, svojim kućam*. Što se tiče nesustavnih likova, uglavnom je posrijedi prodor dvojine u množinu, npr. *k gradovim, napram gospodarim, nama redovnicim* (očekuje se *k gradovom, dotično ka gradovom, napram gospodarom, nam redovnikom*), ali ima i prijenosa lika instrumentala množine osobne zamjenice u dativ množine, npr. dva puta *naprama nami* (očekuje se *naprama nam*). Javlja se na jednome mjestu i dativ dvojine *dvama velmožam*. Valja primijetiti da lik *dvama* za muški i za srednji rod nije bio propisan u Veberovoj slovnici, nego likovi *dvima* dotično *dvjema*.³⁹ Što se pak tiče lika *velmožam*, riječ je o krnjem liku. Prema tome, očekivalo bi se *dvima (dvjema) velmožama*.

I u ovoj je pripovijetci omjer u lokativu znatno bolji. Naime, taj se padež javlja na 29 mjesta, u 43 primjera, a u omjeru 40 : 3. Evo nekoliko sustavnih lokativa: *na krilih, na konjih, po naših zemljah*. A evo i tri nesustavna primjera: *u [...] Kotarim, na liepim besjedama*, u kojima je riječ o prodoru dvojine u množinu, među kojima su primjerima dva lika krnja (očekuje se *u [...] Kotarih, na liepim besjedah*). Nalazimo i ove lokative dvojine: *u rukama vašim, na prsima, na rukama*. Likove *u rukama vašim* i *na rukama* ponovno možemo tumačiti na dva načina. Naime, uzmemo li da su ruke dvije, tada bi se za oba slučaja moglo reći da je posrijedi prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine (u tome se slučaju očekuje *u rukuh vaših, dotično na rukuh*). Uzmemo li međutim da su ruke u množini, jer se u prvome slučaju otac Daniel obraća mnoštvu, a u drugome redovnika o kojima je riječ, ima puno, tada bi se moglo reći da je posrijedi prijenos dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, dakle ona pojava prodiranja dvojine u množinu (u tome se slučaju očekuje *u rukah vaših, dotično na rukah*). Što se pak tiče lika *na prsima*, posrijedi je prijenos lika

se vodeći samo tima razlozima, upada u ὕβρις, a time čini i veliku pogriješku (ἀμαρτία). Budući da ta pogriješka nije počinjena zbog nekih »privatnih interesa«, nego iz načelnih razloga (koliko god da su ti razlozi u posvemašnjem sukobu sa zbiljom), očekivalo bi se da Kosto na kraju pripovijetke podnese posljedice svojih čina, tj. da skonča za svoje »ideale«. Umjesto toga Zlatović svomu književnomu liku dopušta naglo »obraćenje«: Kosto se kaje, bude mu žao i miri se sa svojim stricem i s ujakom. Šteta je, velim, jer su, bez obzira na povijesne činjenice, sama priča i postav lika obećavali znatno više.

³⁹ Vidi A. Veber, *Slovnica hrvatska*, str. 53.

dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine, jer su prsa dvojna. Taj je međutim lokativ dvojine izjednačen s lokativom množine,⁴⁰ pa bi se očekivalo *na prsih*.

Instrumental se javlja na 32 mjesta, u 49 primjera, i to u prilično nepovoljnu omjeru 25 : 24. Osim sustavnih likova, npr. *dobrima djeli, pozlaćenima putceti, zlatnim ilići*, nalazimo i velik broj nesustavnih, npr. *pred kojim, sa poglavarim, s njima*, pri čem je uglavnom riječ o prodoru dvojine u množinu (očekuje se *pred kojimi, sa poglavari, s njimi*). Treba posebice upozoriti na sljedeće mjesto: *opravi paripa [...] od samoga srebra izkićeni pancieri, resam i peticam*, gdje se u pogledu lika *izkićeni* doimlje kao da je nastavak za instrumental množine imenica muškoga roda (tzv. *a*-sklonidba) prenesen u instrumental množine pridjeva, no bit će da je posrijedi ipak tiskarska pogriješka (očekuje se *izkićenima pancieri, resami i peticami*). Uočiti je k tomu i nesustavan lik *milostima* (dvojina umjesto množine), koji je možda biran zbog ponešto težega izgovora sustavnoga lika *milostmi*. Na 5 se mjesta javlja i instrumental dvojine, i to u 6 primjera, a u omjeru 5 : 1. »Dobri« su likovi, primjerice, dva puta *rukama, očima, pred očima*, a neobičan je spoj *s dvama redovnici*, što se može tumačiti kao prijenos instrumentala množine u instrumental dvojine (pri čem lik *dvama*, kako već rekoh, nije bio propisan u Veberovoj slovnici), a može se možda tumačiti i kao svojevrsan hiperkorektizam, kao da je pogriješan instrumental množine *redovnicima* ispravljen u »pravi« – *redovnici* (očekuje se *s dvima*, dotično *s dvjema redovnicima*).

Napokon, godine 1889. Zlatović je objavio pripovijetku *Žarko Dražević*, u kojoj se omjer opet popravlja. U njoj se pak navedeni padeži javljaju ukupno na 25 mjesta, u 40 primjera, a u vrlo dobru omjeru 35 : 5, što znači da u toj pripovijetki ima 12,5% nesustavnih likova. Treba ipak primijetiti da je ukupan broj pojavaka razmjerno malen (najmanji, uzmu li se u obzir sve Zlatovićeve pripovijetke).

Dativ se javlja na 5 mjesta, u 6 primjera, a u omjeru 6 : 0, što znači da je u potpunosti sustavan, npr. *Turkom, Mletčanom, Turskim četnikom*, a tako je i s lokativom, koji se javlja na 7 mjesta, u 10 primjera, a u omjeru 10 : 0, npr. *u Poljicah, u svojih gradovih, u Mletcih*.

Jedino instrumental pokazuje odstupanja od onoga što se očekuje. Taj se padež javlja na 12 mjesta, u 22 primjera, a u omjeru 17 : 5. Uza sustavne likove, npr. *pred krvavimi čopori, medju velikaši, groznimi suzami*, nalazimo i one nesustavne, npr. *Turskimi kostima, počasti, mnogim grdnim ra-*

⁴⁰ Vidi sljedeći stavak u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj* (str. 29): »Svi samostavnici svih trijuh deklinacijah imaju dativ i instrumental duala; nominativ, akuzativ i vokativ imaju samo samostavnici I. i neki III. deklinacije; genitiv i prepozicional [= lokativ, B. M.] imaju samo neki samostavnici; ostale rieči uzimaju ostale padeže od plurala.«

nam. Što se tiče lika *mnogim grdnim ranam*, posrijedi je prodor dvojine u množinu (očekuje se *mnogimi grdnimi ranami*). Što se pak tiče likova *kostima* i *počasti*, u obama će slučajevima biti, slično kao u primjeru *milostima* u pripovijetci *Doseljenici*, da su ti likovi birani radi lakšega izgovora (očekuje se *kostmi*, *počastmi*). Pri tome, dok je lik *kostima* prenesen iz dvojine u množinu, za lik se *počasti* čini kao da je posrijedi prijenos nastavka za instrumental množine imenica muškoga i srednjega roda (tzv. *a*-sklonidba) u instrumental množine imenica ženskoga roda na suglasnik (tzv. *i*-sklonidba). U *Žarku Dražoeviću* nalazimo i sustavan instrumental dvojine *svojima prsima*.

Usprkos dakle različitima, više ili manje povoljnim omjerima između onoga što se očekuje, i onoga što se ne očekuje, između dakle sustavnih i nesustavnih likova, prethodnih bismo šest pripovijedaka ipak mogli promatrati i u cjelini, naime sa stajališta ukupnoga broja primjera dotičnih padeža u svih tih šest pripovijedaka zajedno. Naime, ti se padeži ukupno javljaju u svima njima na 570 mjesta, u 844 primjera, a u omjeru 682 : 162, što znači da u njima, gledajući u cjelini, ima nešto manje od 20% nesustavnih likova, tj. jedna petina.⁴¹ Dakako, razmotrimo li pripovijetke pojedinačno, svaku za se, taj postotak, kao što je već navedeno uza svaku od njih, pokazuje različite vrijednosti:

<i>Petar Kružić</i>	6% (3%)
<i>Uskoci</i>	13%
<i>Dvije robinjice</i>	27%
<i>Kosto Nelepić</i>	25%
<i>Doseljenici</i>	35%
<i>Žarko Dražoević</i>	12,5%
Ukupno	20%

Jasno je pri tome da je taj »udio sustavnosti« mogao ovisiti i o uredniku lista u kojem je određena pripovijetka bila objavljena, dakle, o nekoj vrsti »lekture«, posebice prisjetimo li se da je upravo sam Zlatović često tražio, doduše uglavnom od svojih prijatelja i subrača, takvu vrstu »čitanja« svojih djela.

Ipak, bez obzira na sve, može se reći da razmotrenih šest pripovijedaka pokazuju jednu sličnu težnju, tj. da imaju jednu zajedničku crtu, a to je znatna prevaga sustavnih likova nad nesustavnima. To je međutim nešto što se za posljednju Zlatovićevu pripovijetku *Vukodlak i župnik*, objavljenu nakon njegove smrti godine 1892., ne može ustvrditi.

⁴¹ Omjere po padežima vidi u *Preglednici VIII.* u *Dodatku*.

Pisati u razdoblju promjene književnoga jezika

Naime, u toj se posljednjoj Zlatovićevoj pripovijetci navedeni padeži javljaju ukupno na 123 mjesta, u 177 primjera, i to u omjeru 73 : 104, što znači da nesustavnih likova ima blizu 60%. Prema tome, ta pripovijetka, za razliku od prethodnih šest, pokazuje jasnu prevagu nesustavnih likova nad sustavnima.

Dativ se u njoj javlja na 41 mjestu, u 46 primjera, a u omjeru 26 : 20, dakle još se nekako održava. No najveći broj »dobrih« likova čine dativi osobnih zamjenica *mi*, *vi*, a mnogi su od njih zapravo zanaglasnice. Ipak, evo nekoliko sustavnih primjera: *protiva nahudam*, *okupljenim seljanom*, *naprama svojim predjam*. Što se tiče nesustavnih likova, uglavnom je posrijedi prodor dvojine u množinu, npr. *roditeljim*, *vlastima*, *protiva njima* (očekuje se *roditeljem*, *vlastim*, *protiva njim*).

Međutim, pravi je lokativ množine u toj pripovijetci uglavnom zamijenjen likom za dativ dotično instrumental dvojine. Taj se padež javlja na 36 mjesta, u 58 primjera, a u omjeru 4 : 54. Osim ova četiri sustavna primjera: *u njihovih grobovih* i *po okolnih mjestih*, sve su ostalo nesustavni, npr. *o pučkim običajim*, *o nekim nevoljicam*, *na krilim* (očekuje se *o pučkim običajih*, *o nekih nevoljicah*, *na krilih*). Valja još zabilježiti i jedan sustavan lokativ dvojine: *na rukuh*, te upozoriti na lik *na kućnim vratim*, gdje je posrijedi prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine, a taj je pak padež izjednačen s lokativom množine (očekuje se *na kućnih vratih*).⁴²

Instrumental se javlja na 34 mjesta, u 55 primjera, a u omjeru 30 : 25. Evo nekoliko sustavnih primjera: *liepimi besjedami*, *s kojimi*, *s našimi župnici*. Ima međutim i puno nesustavnih, npr. *među svojim seljanom*, *za njima*, *s poslanicim* (očekuje se *među svojimi seljani*, *za njimi*, *s poslanici*), u kojima je posrijedi već poznati prodor dvojine u množinu. K tomu, ima dosta »mješovitih« primjera, u kojima bude recimo pridjev ili zamjenica sustavan lik, a imenica nesustavan, npr. *razvučenimi razredim*, *za timi ludorijama*, *liepimi utješljivimi riječim* (očekuje se *razvučenimi razredi*, *za timi ludorijami*, *liepimi utješljivimi riječmi*). Instrumental se pak dvojine javlja na 10 mjesta, u 15 primjera, a u omjeru 12 : 3. Taj je povoljan omjer razumljiv, jer u čitavoj pripovijetci očividnu prevagu imaju likovi iz dvojine. Evo nekoliko sustavnih primjera: *očima*, *svojima očima*, *pred nogama*, a nesustavna su svega tri, i to opet u »mješovitim« primjerima, ali u ovome slučaju tako da pridjev ili zamjenica bude nesustavan lik, a imenica sustavan: dva puta *svojimi očima*, te *napetimi ušima* (očekuje se *svojima očima*, *napetima ušima*).

Tako je u nepunih desetak godina, od pripovijetke *Petar Kružić* do posmrtno objavljene *Vukodlak i župnik*, udio nesustavnih likova porastao sa

⁴² Vidi već navedeni stavak iz *Veberove Slovnice hrvatske*, str. 29.

6% (dotično 3%) na 60%. Dakle barem 10 puta (ako već ne 20 puta). To je međutim razumljivo. Godine 1892., kada je objelodanjena posljednja Zlatovićeve pripovijetka, izašao je već spomenuti Brozov *Hrvatski pravopis*, prva od triju knjiga na kojima se osniva ono što se je u raspravama o povijesti našega jezikoznanstva uvriježilo nazivati već spomenutim izričajem – »pobjeda hrvatskih vukovaca«. Druga je dakako Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899.), a treća Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (1901.). No te su tri knjige neka vrsta »službenih« naslova od kojih se računa spomenuta »pobjeda«. Zapravo, premda je ona pripremljena tečajem osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, njezine početke valja smjestiti znatno prije, recimo nekako u vrijeme kada je objavljena Budmanijeva *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, naime u godinu 1867. Potom se treba prisjetiti Divkovićevih *Oblika* od godine 1879., slovnice u kojoj se doduše navode »stari« likovi za dativ, lokativ i instrumental množine, ali se u zagradama ipak donose i »novi«, naime oblici na *-ima* i *-ama*.⁴³ K tomu, valja imati na umu i veći broj hrvatskih jezikoslova koji je stasao krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina pretprošloga stoljeća. Njihovim je radom utrt put prihvaćanju onoga što se u našoj sociolingvistici katkada nazivlje »novostokavska folklorna kotvínj«. ⁴⁴ A u tima se zbivanjima jednomu Zlatoviću nije bilo lako snaći: on je jednostavno želio pouzdanu slovnice, priručnik na koji se može osloniti, ali budući da je živio i pisao u razdoblju u kojem se je pripremala »zamjena« uzornoga sustava, naime promjena književnoga jezika, takvu knjigu nije uspio pronaći. I otuda njegova stalna nesigurnost u pogledu hrvatskoga jezika.

A posebno je pitanje je li taj odabir, kojim su hrvatski vukovci iznijeli »pobjedu« u pogledu književnoga jezika, bio dobar. Od mnogih hrvatskih jezikoslova koji su u dvadesetome stoljeću tomu odabiru prigovorili, podsjetiti je ovdje na jednoga od njih, i to na jezikoslova kojega bismo u određenoj mjeri mogli smatrati začetnikom sociolingvistike i teorije standarda

⁴³ Vidi pojedine uzorke sklonidaba u M. Divković, *Hrvatske gramatike I. dio: Oblici*. Vidi također i raspravu Z. Vinca *Pregled hrvatskih gramatika u drugoj polovici 19. stoljeća*, posebice str. 87.–93., gdje je riječ o tzv. trećoj skupini hrvatskih slovnica iz toga razdoblja. Isp. i knjigu S. Ham *Povijest hrvatskih gramatika*. Zanimljivo je pratiti kako se u hrvatskim slovniceama oblici rečenih padeža smjenjuju u zagradama. Najprije nije bilo zagrada, nego su bili samo »stari« oblici (na »nove« je gdje kada bilo upozoreno u kakvoj bilješci). Potom su dodani »novi« oblici u zagradama. Zatim su »stari« oblici prešli u zagrade (ili je pak na njih upozoreno u kakvoj bilješci), da bi uskoro ti »stari« oblici posve iščezli. Žele li današnje hrvatske slovnice ujedno biti i slovnice koje opisuju jezik kojim je pisao npr. Šenoa, ni u kojem slučaju ne bi smjele »zaboravljati« na »stare« oblike dativa, lokativa i instrumentala množine.

⁴⁴ Vidi npr. knjigu D. Brozovića *Standardni jezik*.

u Hrvatskoj, naime na Kruna Krstića. Tako je primjerice u svibnju godine 1941. Kruno Krstić u okviru emisije *Za hrvatski jezik* održao jedno predavanje na Zagrebačkoj radio-postaji koje je objavljeno u *Novome listu* od 15. svibnja pod naslovom »Hrvatski jezik«.⁴⁵ I u tome je predavanju, doduše još uvijek s gdje kojom ogradom, sročivši to na vrlo jednostavan, ali istodobno i na vrlo strog način, ustvrdio Krstić što je zapravo književni jezik: »Potrebno je dobro razlikovati književni jezik od narodnog govora. Dok se narodni govor mijenja takoreći od sela do sela, a negdje i od prve do zadnje kuće u selu, književni je jezik *umjetno* [istakao B. M.] izlučeno jedinstveno sredstvo sporazumijevanja u pismu, a dosljedno i u govoru naobraženih krugova. Književni se jezik stvara zato, da bi se u bar jednom dijelu naroda, onome, koji se posvećuje knjizi, uklonile jezične razlike.«⁴⁶

I dok taj izvanredno važan stavak, u kojem se *de facto* kaže da je književni jezik zapravo *umjetan sustav* (a ne ovaj ili onaj naravni sustav, dotično određeni organski idiom, koji bi onda bio »uzdignut« na razinu književnoga jezika), dok dakle taj stavak vrijedi općenito, tj. za svaki jezik (naime za svako susustavlje), dotle se uvid izrečen tjedan dana poslije u *Hrvatskome narodu* od 22. svibnja tiče prije svega hrvatskoga (književnoga) jezika: »Bilo bi ipak pogrešno misliti, da je štokavština kao narodni govor jedino mjerilo za čistoću hrvatskoga književnog jezika. Govorno štokavsko područje s kojega je uzet najveći dio našeg književno-jezičnog blaga, prilično je široko i nije jezično posve jedinstveno. Na tom području postoji i 'sto' i 'sinija' i 'trpeza' i 'tavola', kaže se i 'došao' i 'došo' i 'doša', čuje se i 'govoriti' i 'besjediti' i 'divaniti'. Književnici i jezikoslovci, koji su narodnu štokavsku sirovinu probirali i gradili jedinstven književni jezik, uklonili su i na jedinstvo sveli mnoge razlike, koje postoje među štokavcima, a i neštokavsku gradju po potrebi uvodili u jezični zakonik.«⁴⁷

Drugim riječima, nije tako da bi izvorni porabnik štokavskoga bio *a priori* u prednosti pred drugima, tj. neštokavskim govornicima hrvatskoga jezika, u smislu da, budući da je štokavac, on već »vlada« književnim jezikom. Upravo obrnuto, on je u jednaku »položaju« u odnosu na književni jezik kao i svaki drugi rabitelj hrvatskoga: mora ga naime učiti (i što bolje naučiti). Razmotrene u tome svjetlu, i Zlatovićeve dvojbe i nedoumice u pogledu književnoga jezika, jer i on je bio štokavac, dobivaju posve novu protegu.

⁴⁵ Ta su se »predavanja« održavala srijedom u 7 i 15, a izmjenjivali su se Kruno Krstić i Petar Guberina.

⁴⁶ Vidi K. Krstić, »Hrvatski jezik«: *Povodom predavanja dra K. Krstića na Zagrebačkoj radiopostaji*, str. 13. Isp. također M. Samardžija, *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, str. 105.

⁴⁷ Vidi K. Krstić, *Čistoća i preporod jezika*, str. 5. Isp. i M. Samardžija, *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, str. 117.

Na svojevrsan je pak način Radoslav Katičić u članku pod naslovom *Deklaracija i jezikoslovlje*, objavljenome u časopisu *Jezik* u povodu četrdesete godišnjice *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, obje te spoznaje o književnome jeziku sažeo i, zaoštrivši u potpunosti njihov temeljni smisao, izveo ovakav jezgrovit zaključak: »Treba shvatiti i mentalno doista usvojiti to da hrvatski književni, a po tome i standardni jezik naprosto nema 'dijalekatske osnovice'!«⁴⁸

To su međutim spoznaje o kojima bi današnja standardologija morala voditi računa. Jer, da bi se neki lik »standardizirao«, nije se dovoljno pozvati na to kako netko (u nekome kraju) govori. Znatno je važnije razmotriti cjelokupnost odnosa u (stanovitome) sustavu, a tu cjelokupnost, kako veli Saussure, tvore zapravo razlike. Stoga, gledano sa Saussureova stajališta, pojam raznolikosti, ili – bolje reći – sama raznolikost leži u temelju svakoga sustava. A upravo bi, raznolikosti radi, pa makar se »u tom iznevjerili narodnoj pjesmi«, valjalo u hrvatskome književnome jeziku očuvati (barem) »stari« lik instrumentala množine, da se ne bismo – ne daj, Bože – jednoga dana zatekli kako rabimo (uzorni) sustav u kojem je posve »zatrta raznolikost«, tj. sustav koji bi se najprikladnije mogao opisati kao »posljednja postaja opstanka jezika«, naime ona »predsmrtna«.⁴⁹

⁴⁸ Vidi R. Katičić, *Deklaracija i jezikoslovlje*, str. 7. Posrijedi je zapravo izlaganje koje je održano 30. studenoga 2007. u Matici hrvatskoj u Zagrebu povodom četrdesete godišnjice *Deklaracije*.

⁴⁹ Vidi B. László, *Hrvati se moraju vratiti pravopisu iz 16. stoljeća!*, str. 38.

D O D A T A K

POPIS SVIH PRIMJERA PO PRIPOVIJETKAMA

Pripomenak

U ovome su *Dodatku* navedeni svi pojavci dativa, lokativa i instrumentala množine i dvojine u sedam Zlatovićevih pripovijedaka, bez obzira na lik u kojem se dotični padež javlja. Pojedini se primjeri navode za svaku pripovijetku odjelito, i to kosim pismenima i u onakvu zapisu kako se nalaze i u samome objavku. Katkada je bilo potrebno navesti veći dio rečenice, tj. okolinu u kojem se stanoviti primjer javlja, kako bi bilo posve jasno o kojem je padežu riječ. Ta se okolina navodi u običnu zapisu. Sva su odstupanja u likovima pojedinih padeža od onoga »što se očekuje«, tj. od »propisa« koji je vladao osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, kada je većina pripovijedaka objavljena, obilježena masnim kosopisom. Pod propisom se ovdje podrazumijeva onaj opis hrvatskoga književnoga jezika, posebice u pogledu triju rečenih padeža, koji se nalazi u trećem izdanju Veberove *Slovnice hrvatske* od godine 1876. To znači da se pod propisom podrazumijeva razlikovanje spomenutih triju padeža, dotično dativa, lokativa i instrumentala, u množini. Nakon pojedinoga primjera u okruglim se zagradama navodi stranica na kojoj se sam primjer nalazi, i to za sve pripovijetke osim za *Kosta Nelepića*, gdje se u zagradama ponajprije navodi broj *Narodnoga lista*, u kojem je pripovijetka objavljena, a potom tek stranica.

U uglatim se zagradama donose prirediteljevi zahvati te različita tumačenja i razjašnjenja. Prije svega, objašnjeni su svi likovi pojedinih padeža koji odstupaju od »propisa«, dakle svi primjeri koji su pisani masnim kosopisom, te je, nakon što su spomenuti likovi protumačeni, kao neka vrsta lekture, navedeno i ono »što se očekuje«. To je pak pisano smanjenim velikim pismenima. Osim toga, katkada su i neki sustavni likovi, posebice kada je riječ o dvojini, također dodatno razjašnjeni. Napokon, katkada se u uglatim zagradama nahodi i kakvo posebno tumačenje manje razumljiva značenja, kako bi dotični primjer bio što jasniji.

Na kraju se popisa svih primjera za pojedinu pripovijetku nalazi preglednica, u kojoj se navodi ponajprije broj mjesta na kojima se određeni padež javlja, potom upravo broj primjera dotično pojavaka toga padeža (budući da se na nekome mjestu može nalaziti i više primjera, recimo dvije imenice, imenica i pridjev, zamjenica i imenica, itd.), te na kraju omjer između sustavnih i nesustavnih likova, tj. omjer između likova koji se slažu s Veberovom *Slovnicom hrvatskom* i onih likova koji odstupaju od Veberova opisa, dotično propisa. Takvih preglednica ima sedam i one su označene rimskim brojkama.

Na prvi je pogled vidljivo da se prvih šest pripovijedaka, bez obzira na razlike u omjeru, uzajamno dosta slažu, barem u tome da u svima njima veliku prevagu imaju sustavni likovi, dočim pripovijetka *Vukodlak i župnik*, objelodanjena 1892., znatno odstupa od prethodnih, sadržavajući većinom nesustavne likove, tj. tri »nova« padeža, upravo jedan lik za sva tri padeža, za dativ, lokativ i instrumental, i to lik koji je u množinu prenesen iz dativa dotično instrumentala dvojine. Zato su na kraju pridodane još dvije preglednice koje su također označene rimskim brojkama. U jednoj se navodi zbroj svih primjera u prvih šest pripovijedaka po pojedinim padežima (to ima smisla učiniti samo za tih šest pripovijedaka, koje pokazuju sličnu težnju, dok bi pribrajanje pojavaka iz sedme pripovijetke posve narušilo sliku, jer ona sama za se upozorava upravo na posve drugu težnju). U drugoj se pak preglednici navodi zbroj svih padeža po pojedinim pripovijetkama, tako da se jasno mogu usporediti odnosi među pojedinim omjerima.

Valja na kraju pripomenuti i to da među primjere koji se razmatraju, nisu uvršteni oni slučajevi u kojima bi se moglo očekivati da se javi neki od spomenutih padeža, ali se on ipak ne javlja. To se prije svega tiče sklonidbe brojeva kada uz njih dolazi koji prijedlog. Tako, među pojavnice pojedinih padeža nisu, recimo kao nesustavni, uvršteni ovi primjeri: *među dvie vatre* (*Kosto Nelepić*, 80, 1), u smislu da bi se očekivalo MEDJU DVJEMA VATRAMA, ili pak *sa dvi ovisoke četverouglaste kule* (*Doseljenici*, 42), u smislu da bi se očekivalo SA DVJEMA OVISOKIMA ČETVEROUGLASTIMA KULAMA dotično S DVJEMA OVISOKIMA ČETVEROUGLASTIMA KULAMA. Uočivši naime tu pojavu u hrvatskome jeziku, već je sam Veber u svojoj slovnici napomenuo da brojevi (»brojnicima«) »kad stoje s predlogom, vole biti nesklo-nivi, ter stoje sa svojimi samostavnici u nom. duala« (str. 53).

SMRT KNEZA PETRA KRUŽIĆA TRSATSKOGA I PROPAST KLISA U TURKE POVJESTNA PRIPOVIED XVI. VIEKA

Padeži

1. Dativ

- dojavljuje [...] *svim Vladam kršćanskim* (19)
- Uskoci će odoljeti *Turcima* (30) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: TURKOM]
- željni se *Uskokom* osvetiti (30)
- nije dopuštala *Poljicim* i Dugopolju (31) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: POLJICEM]
- zaprijeti *ostalim* (38)
- *dušmanom* pokazati (38)
- za strah *gradjanom* (52)
- poručuje *kliškim junakom* (52)
- reče *Vojvodam* (53)
- *k vami* (52) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: K VAM]
- pridati se *Turkom* (53)
- *Turkom* se srdce ganulo (54)

2. Lokativ

- *po ljutih klisurah* (19)
- *u ljutih klancih* (30)
- *na svojih prsih* (30) [posrijedi je lokativ dvojine, koji je izjednačen s lokativom množine]
- *po brdih* (31)
- *na golih koljenih* (32)
- *po klisurah* (32)
- *po zgodnih mjestih* (32)
- *po zidinah i klisurah* (37)
- *po bedemih* (37)
- *na brodovih* (37)

- *na velikih korabljah* (37)
- *po Mosorskih pećinah* (39)
- *po njivah* (38)
- *na kopljih* (52)
- *u pustošnih zidinah* (52)
- *u mrtvačkih slikah* (52)
- *u svojih položajih* (54)

3. Instrumental

- *izkićeni puškaricama, kopljenicama i topovnimi prozori* (18)
- *nad kojimi* (18)
- *onakimi tvrdjama* (19)
- *sa braniteljih* (19) [prividno prijenos lika lokativa množine u instrumental množine, ali će ipak biti tiskarska pogreška, ili možda hiperkorektizam – u smislu da je dodano dočetno *-h*; očekuje se: SA BRANITELJI]
- *navalami i obsadama* (19)
- *napućenom Uskoci i njihovimi obitolami* (19)
- *biesnimi Osmanlijama* (29)
- *oskudicama* (29)
- *svojimi lešinama* (30)
- *s Turci* (30)
- *s Turci* (30)
- *liepimi knjigami i obećanji* (30)
- *suzami* (30)
- *sa svojimi Uskoci* (30)
- *svojimi konji i volovi* (31)
- *sa Turci* (31)
- *nazivati ženami i strašivicama* (31)
- *nogami pogaziti* (32) [može se uzeti da su noge u množini]
- *kraljevimi i Papinimi barjaci* (37)
- *što dugimi daskami, što omanjimi brodići* (38)
- *s vami* (38)
- *razvijenimi barjaci* (38)
- *leti pred bježećimi* (38)
- *pred očima svojim* (51) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka; ipak, lik *svojim* nije potpun, nego je krnj; očekuje se: SVOJIMA]

- okruženi *koplji* svojih drugova (51)
- *položenimi koplji* (51)
- *svakojakimi patnjami* (52)
- *medju ženskim* (52)
- *divaniti starešinami* (52) [tj. s njima *divaniti*]
- *s vami* (52)
- *rukami* (52) [može se uzeti da su ruke u množini]
- *s' nami* (53)
- *s' vama* (53) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S' VAMI, dotično S VAMI]
- *s nami* (53)
- *s nami* (53)
- *sa ostalimi* (54)

Preglednica I.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	12	15	12 : 3
lokativ množine	17	28	28 : 0
instrumental množine	36	58	56 : 2
instrumental dvojine	1	2	1 : 1
Ukupno	66	103	97 : 6

CRTE IZ ŽIVOTA HRVATSKIH USKOKA U BORBI S TURCI I MLETČANI 1598–99.

Padeži

1. Dativ

- počiniše *trgovcem* i *primorskim gradovom* (74)
- *onim* Moro popali sela (76)
- *mnogim* je *srdcem* odlahnulo (85)
- *razaslale* *svim* *zapovjednikom* (86)

- protiv *onakim lavovom* (86)
- razpisali i proglasili [...] *svim onim* (86)
- proti *Uskokom* (86)
- kako *Mletčanom* tako bilo i *Turkom* (87)
- proglasiše [...] *svim* (87)
- *kojim* je trbuh Bog bio (87)
- najmanje su škodovali *Uskokom* (87)
- *proti njim* (87)
- *proti njima* (87) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTI NJIM]
- *proti Uskokom* (87)
- darivali *gospodarom* (87)
- vraćali bi *Mrtolozom* (87)
- da se pomože u svemu *Mletčanom* (88)
- *k njim* (98)
- oprezno se vraćahu *svojim kućam* (98)
- da se još nije prikućila *dalmatinskim obalam* (98)
- odoljeti *Turkom* (99)
- da se udvore *Turkom* (99)
- *naprama svojim suprugom* (99)
- *naprama orlovom i sokolom* (99)
- *Uskokom* nahuditi (100)
- *k njim* (110)
- nije bilo moguće *brodovom* izaći iz luke (230)
- dokazivale *odaljenim stražam* (231)
- samo molim da javite *Turcim* (231) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: TURKOM]
- *naprama njima* (231) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAPRAMA NJIM]
- ja sam jutros poslao *Vam* (231)
- *Uskocim* je sve moguće (232) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: USKOKOM]
- da preprieće [!] put *Uskokom* (242)
- *naprama njima* (242) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAPRAMA NJIM]

- nakloniše se jedni *drugim* (242)
- ali je sreća poslužila *Uskocim* (243) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: USKOKOM]
- *prama vratih* luke (243) [prividno prijenos lika lokativa množine dotično dvojine u dativ dvojine (vrata imaju dva krila), budući da prijedlog *prama* stoji s dativom, kako se vidi i iz drugih primjera u Zlatovića; ipak, bit će da je taj *prama* zabunom povezan s lokativom (i danas se uglavnom smatra da *prema/prama* stoji s lokativom); očekuje se: PRAMA VRATIMA]
- ako je *Uskocim* bilo [...] oniem putem ići; *Mušketarim* to nije bilo prosto (256) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: USKOKOM, MUŠKETAROM]
- što bude *nami*, biće i *vami* (256) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: NAM, VAM]
- *svojim kućam* povratili (257)
- radujem se *svim vami* (266) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: VAM]
- pokloni se *svima* (267) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SVIM]
- i *gledajućim* strah zadavala (267)

2. Lokativ

- *u borbah* (74)
- *na čijih mu drago brodovih* (74)
- *po jadrskih, katarkah i stublih* (74)
- *na povjestnih podatkih pisaoca, pomenutih* (74)
- *u siedih šušnjah i dugih branah* (74)
- *po putih, po kućah, po dvoranah, po viećnicah* (75)
- *u turskih rukah* (75) [tj. mnogo je turskih ruku, pa se može smatrati da su ruke u množini, te je zato lokativ množine]
- *po krših, po sbjegovih* (75)
- *po Mletcih* (76)
- *u Mletcih* (85)
- *u viših društvenih slojevih* (85)
- *po prostranih Mletcih* (85)
- *po velikih dvoranah* (85)

- *u Mlecih* (85)
- *po Mlecih* (85)
- *u Mlecih* (86)
- *po plićavah i zakutcih* (86)
- *u sličnih sgodah* (86)
- *u Mlecih* (86)
- *po ostalih mjestih* (86)
- *po selih* (87)
- *po svih mjestih* (98)
- *po vatrah i ugovorenih biljezih* (98)
- *po prijateljskih obitelji* (98)
- *po njih* (98)
- *po plećih* (98)
- *o bedri* (98) [prividno prijenos lika instrumentala množine u lokativ množine, ali će ipak biti tiskarska pogriješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: O BEDRIH]
- *na koljenih* (99)
- *o njih* (99)
- *na putih* (99)
- *u kojih* (99)
- *na granicah* (100)
- *na prsih* (100) [posrijedi je lokativ dvojine, koji je izjednačen s lokativom množine]
- *o važnih tajnah* (100)
- *po Frankopanovih mjestih* (100)
- *po opredjeljenih mjestih* (100)
- *na prsih* (109) [posrijedi je lokativ dvojine, koji je izjednačen s lokativom množine]
- *po visokih vrhovih, po kojih* (109)
- *po granicah* (109)
- *po osobitih knjigonošah [...], u kojih* (109)
- jer će *na vas* ostati sva odgovornost (110) [tj. na vama, posrijedi je »pravik«, naime propisani lokativ zamjenice *vi*]
- *po brdih* (110)
- *po medjaših* (110)
- *o Uskocih* (110)
- *po skropah* (110)

- *u dvorskih dogovorih* (110)
- *na dugih tišinâ i na jesenskih južina* (229) [čini se kao zamjena lokativa množine genitivom množine, posebice stoga što bi u prvome primjeru genitiv bio još i obilježen »genitivnim znakom«, ali će ipak biti tiskarska pogrješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: TIŠINAH, JUŽINAH]
- *po okolica* (230)
- *u ovakih prigoda* (230) [čini se kao zamjena lokativa množine genitivom množine, ali će ipak biti tiskarska pogrješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: PRIGODAH]
- *u naših rukuh* (230) [posrijedi je »pravi«, naime propisani lokativ dvojine, jer su ruke dvije]
- *o poslih Uskočkih* (231)
- *o Uskocih* (231)
- *u svojih odlukah* (231)
- *u plećih* (231)
- *po obala, i plitćavah* (231) [čini se kao zamjena lokativa množine genitivom množine, ali će ipak biti tiskarska pogrješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: OBALAH]
- *na galijah* (241)
- *u spravah i pripravah* (241)
- *u svima* (241) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U SVIH]
- *na prsuh* (241) [posrijedi je lokativ dvojine, koji je izjednačen s lokativom množine]
- *po selih* (242)
- *u crljenih čakširah* (242)
- *na ostalih brodovih* (242)
- *po brdih* (242)
- *po obalih* (242) [tj. po obalah; bit će da je posrijedi tiskarska pogrješka]
- *na veslih* (242)
- *po plitćinah* (242)
- *po brdi* (243) [prividno prijenos lika instrumentala množine u lokativ množine, ali će ipak biti tiskarska pogrješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: PO BRDIH]

- *na njima* (243) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NA NJIH]
- *na Turcih* (243)
- *po drnecih* (243)
- *po brdih* (244)
- *na galijska* (244) [čini se kao zamjena lokativa množine genitivom množine, ali će ipak biti tiskarska pogriješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: NA GALIJAH]
- *po šajkah* (244)
- *na brodovih* (244)
- *u tminah* (256)
- *po drnecih* (256)
- *po brdih* (256)
- *na brodovih* (256)
- *u takih razmišljanjih* (256)
- *u sličnih prigodah* (256)
- *na šajkah* (257)
- *po brdih* (266)
- *po vojničkih propisih* (266)
- *po paklenih njihovih djelih* (266)
- *na svojih šajkah* (267)
- *na laganih šajkah* (267)
- *u Mletačkih saka* (267) [tj. šaka; čini se kao zamjena lokativa množine genitivom množine, ali će ipak biti tiskarska pogriješka, ili pak zapis lokativa bez dočetnoga *-h*, recimo prema izgovoru, ako Zlatović *-h* nije izgovarao; očekuje se: ŠAKAH]

3. Instrumental

- *s Turci i Mletčani* (74)
- *sa oružanimi brodovi* (74)
- *s Turci* (74)
- *koji su se cijenili sami gospodari jadranskoga mora* (74)
- *medju Uskoci i Mletčići* (74)
- *pod prozori* (75)
- *molitvami i postovi* (75)
- *medju njima* (75) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU NJIMI]

- obložio obalu *ratnim gjemijam* (75) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: RATNIMI GJEMIJAMI]
- nego se *preostavšimi Uskoci* u Senj zakloniše (76)
- *s njima* (76) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *su Mletčici* (76)
- *s Turci i Mletčani* (85)
- *rukami* mašu (85) [tj. mnogi mašu rukama, pa se može smatrati da ima puno ruku, tj. da su ruke u množini, te je zato instrumental množine]
- društvo se oduži *zakletvi* (85)
- čudna sličnost *zaporoškimi kozaci* [!] (85) [tj. sa zaporoškim Kozacima]
- *sduženimi silami* (86)
- *svimi državnimi sredstvi* (86)
- *i plodovi* krute dušmane hrani (86)
- *pred Uskoci* (86)
- *suzami* (86)
- *takimi strašivicami* (86)
- *sa svojimi krajinami* (86)
- *s njimi* (86)
- *medju Hrvati* (87)
- *sa Uskoci* (87)
- *golimi mači i napetimi puškami* (87)
- *sa Uskoci* (87)
- nekoliko Uskoka *zubi škinu i pleći* zakrenu (87–88)
- *nogami* kopajuć (88) [tj. mnogi nogama kopaju, pa se može smatrati da ima puno nogu, tj. da su noge u množini, te je zato instrumental množine]
- *s njimi* (88)
- *s njimi* (88)
- *s Turci i Mletčani* (98)
- *s njimi* (98)
- *ponudami i častmi* (98)
- *medju njimi* (98)
- *biela košulja navezenimi rukavi* (98)
- *nanizan srebrenimi ilići* (98)
- *navezenimi promajami i nagizdanimi džepovi* (98)

- *podkoljenjačami* sapete (98)
- *ponizanimi kovčami* običajno *srebrenimi* (98)
- *opanci navezačami* (98) [tj. opanci s navezačama]
- nazvaše ih *hrvatskimi Makabeji, branitelji vjere i naroda* (99)
- nazvaše ih *hajduci, razbojnici, lupetinami* (99)
- *med divskim Crnogorci, Spartanci, Kozaci, Maltesi i ostalimi heroji* (99)
- *s njimi* (99)
- svatili se *prvimi kućami* (99) [tj. svatili su se s prvim kućama]
- *za takovimi ponositimi sokolovi* (99)
- *s njimi* (99)
- *među njimi* (99)
- *svojimi ženami, vriednima i poštenima* (99)
- *sa svojimi šajkami* (99)
- *s nami* (100)
- sdružiti će se *ostalima* (100) [tj. združiti će se s ostalima]
- *s Turci i Mletčani* (109)
- *sa topovi* (109)
- *s njimi* (110)
- *s Turci i Mletčani* (229)
- *s Uskoci* (230)
- *s njimi* (230)
- *sa svima* (230)
- *sa ugovorenima biljezi* (230)
- sve spise *kojim* Skupnovlada obsadila je (231) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumental dvojnine u instrumental množine, tj. prodor dvojnine u množinu; očekuje se: KOJIMI]
- *sdruženima silama* (231)
- *s njima* (231) [prijenos lika dativa dotično instrumental dvojnine u instrumental množine, tj. prodor dvojnine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- uprivši u tleh *očima* (231) [posrijedi je instrumental dvojnine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- što vjetrom što *vesli* (231)
- *s Turci i Mletčani* (241)
- bulje *očima* (241) [posrijedi je instrumental dvojnine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *prekrštenima rukama* (241) [može se uzeti da su ruke u množini]

- *pred njima* (241) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRED NJIMI]
- a puškari *nategnutimi mušketi* (242)
- i *konopim* i *verigam* sambiraše (242) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: KONOPI, VERIGAMI]
- *sa svojim šajkam* (242) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SA SVOJIMI ŠAJKAMI]
- *š njima* (242) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: Š NJIMI, dotično S NJIMI]
- okružena *brdim* (243) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: BRDI]
- *nad njima* (243) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAD NJIMI]
- nasadjena [...] smokvom i *bajami* (243)
- *š njima* (243) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: Š NJIMI, dotično S NJIMI]
- obložiše ih *govedjim kožam* (243) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: GOVEDJIMI KOŽAMI]
- *pred očima* (244) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *s Turci* i *Mletčani* (256)
- *š njima* (256) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: Š NJIMI, dotično S NJIMI]
- *š njima* (256) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: Š NJIMI, dotično S NJIMI]
- *s' Uskocim* (256) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S' USKOCI, dotično S USKOCI]
- *sjekirami* (256)

- mašuci *rukami* (257) [tj. mnogi mašu rukama, pa se može smatrati da ima puno ruku, tj. da su ruke u množini, te je zato instrumental množine]
- *medju njima* (257) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU NJIMI]
- *pred nami* (257)
- *s nama* (257) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NAMI]
- *s Turci i Mletčani* (266)
- *pred očima* (266) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *medju njima* (266) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU NJIMI]
- *medju njima* (266) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU NJIMI]
- zavadiše *Turcim s kojimi mogosmo* (266) [tj. zavadiše se s Turcima, s kojima mogosmo; prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: TURCI, dotično S TURCI]
- *zviezdami* (267)
- *nasršenimi puškami, mačevi i sjekirami* (267)

Preglednica II.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	42	58	46 : 12
dativ dvojine	1	1	0 : 1
lokativ množine	86	136	126 : 10
lokativ dvojine	1	2	2 : 0
instrumental množine	93	153	128 : 25
instrumental dvojine	4	4	4 : 0
Ukupno	227	354	306 : 48

DVIJE ROBINJICE (POVIESTNA PRIPOVIEDKA)

Padeži

1. Dativ

- *vam* (60)
- *vam* (60)
- *naprama svojim robinjicam* (60)
- *izkaza djevojkam* (67)
- *da pomože biednim djevojčicam* (67)
- *vam* (67)
- *nam* (67)
- *vam* (67)
- *nam* (67)
- *vam* (67)
- *njima* (67), [tj. njima dvojici; posrijedi je dativ dvojine]
- *vama* željela (68) [tj. vama dvjema; posrijedi je dativ dvojine]
- *i nama* i sebi (68) [tj. nama dvjema; posrijedi je dativ dvojine]
- *reče djevojkam* (75)
- *vam* (75)
- *vam* (75)
- *vam* (75)
- *vam* (76)
- *njoj i njezinim drugaricam* (82)
- *pute što vode Mostaru, Stocu i Metkovićim* (82) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: METKOVIĆEM]
- *vam* (83)
- *vam* (83)
- *vam* (83)
- *gradjanom se je bilo razžalilo* (83)

2. Lokativ

- *duboke špile u kojih* (59)
- *u onih mjestih* (59)
- *o dvima robinjicam* (60) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine; pri tome je u drugome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: O DVIJUH ROBINJICAH]

- *o dvima robinjicam* (60) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine; pri tome je u drugome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: O DVIJUH ROBINJICAH]
- *o njima* (66) [tj. o njima dvjema; prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine, premda je taj padež izjednačen s lokativom množine; očekuje se: O NJIH]
- *o momcih i djevojkah, o ženitabah i o pirovanjih* (67)
- *o njima* (67) [tj. o njima dvjema; prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine, premda je taj padež izjednačen s lokativom množine; očekuje se: O NJIH]
- *u tih poslih* (67)
- *u džamijah* (75)
- *o njima* (76) [tj. o njima dvjema; prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine, premda je taj padež izjednačen s lokativom množine; očekuje se: O NJIH]
- *na konjih* (76)
- *o robinjicah* (82)
- *na ustih* (83)
- *na nebesih* (83)
- *u Metkovićih* (83)

3. Instrumental

- *okruženo župnima otoci* (59)
- *pred kojim* (59) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRED KOJIMI]
- *zvezdami obasuta* (60)
- *pod svojim očima* (60) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka; ipak, lik *svojim* nije potpun, nego je krnj; očekuje se: SVOJIMA]
- *ona se je ljubezno svojim drugaricama razgovarala* (60) [tj. razgovarala se je sa svojim drugaricama]
- *ustnama micala* (60) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvije usne]
- *kako se Fatima Aliji u velike hvalila robinjicama* (60) [budući da je riječ o dvjema robinjicama, može se uzeti da je posrijedi instrumental dvojine]
- *s njima* (66) [budući da je riječ o dvjema robinjicama, može se uzeti da je posrijedi instrumental dvojine]

- obli *suzama* (67) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SUZAMI]
- *stotinama* svieća (67) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: STOTINAMI]
- *zakletvam* potvrdiše (67) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ZAKLETVAMI]
- grđenjem i *psostima*, pak *pljeskama*, *šakama* (67) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PSOSTMI, PLJESKAMI, ŠAKAMI]
- *iglama* probadaše i *nožicama* živo meso stržkaše (67) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: IGLAMI, NOŽICAMI]
- *svama* (75) [tj. s vama; budući da je riječ o dvjema robinjicama, može se uzeti da je posrijedi instrumental dvojine]
- *za djevojkam* (76) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ZA DJEVOJKAMI]
- *pred očima* (82) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *suzami* oblievala (82)
- *s nama* (83) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NAMI]
- *škrinu zubi* (83)
- *nogama* (83) [lik se *nogama* može smatrati instrumentalom dvojine, tj. svatko je sa svojima dvjema nogama udarao Fatimu]
- svi kidisaše [...] *noževi* (83)
- *tim biljezim* (83) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: TIMI BILJEZI]
- *za njima* (83) [budući da je riječ o dvjema robinjicama, može se uzeti da je posrijedi instrumental dvojine]
- *pred očima* (83) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- držaše kao *kliješti* Anu (84)

Preglednica III.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	21	24	23 : 1
dativ dvojine	3	3	3 : 0
lokativ množine	10	15	15 : 0
lokativ dvojine	5	7	0 : 7
instrumental množine	16	22	9 : 13
instrumental dvojine	9	10	9 : 1
Ukupno	64	81	59 : 22

KNEZ KOSTO NELEPIĆ I GRAD KLJUČIĆ

*Padeži***1. Dativ**

- *kojim* majka maloprvo bijaše umrla (77, 1)
- *mladjim* ostavimo (77, 1)
- *protiva njima* (78, 1) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTIVA NJIM]
- *protiva svima* (78, 1) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTIVA SVIM]
- *prama ostalim velmožam* (78, 2)
- *prikрпи drugim zemljam* (78, 2)
- *opraviti nama* kao i *Šubićim* (78, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; pri tome je u drugome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: NAM, ŠUBIĆEM]
- *nama* [...] *prieti* (78, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]

- *proti nami* sdružili se (78, 2) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: PROTI NAM]
- *proti nama* ratovali (78, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTI NAM]
- *Šubićem* oduzeti (78, 2)
- da [...] ravna pute *svojim osnovam* (78, 2)
- Mletčani su *gradovom* [...] obećavali (79, 1)
- *proti Mletčanom* i *gradovom* (79, 1)
- dojadi *gradjanom* (79, 1)
- smijao se je *njihovim naporom* (79, 1)
- koji se uvlače *Mletčanom* (79, 2)
- gradovi bi *nama* neizmjereno mogli koristiti (79, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- *Mletčanom* pridružili (79, 2)
- *nam* (79, 2)
- *nam* (80, 1)
- od Koste počinjene *trgovcem* i *seljanom* (80, 2)

2. Lokativ

- *na dlanih* (77, 1)
- *po promajah* (77, 1)
- *po gospodskih baščah* (77, 1)
- *na gospodskih sastancih* (77, 1)
- *na drugih mjestih* (77, 1)
- *po tuđjih dvorih* (78, 1)
- *na mjestih* (78, 1)
- *o kojima* (78, 1) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O KOJIM]
- *na gospodskih dvorih* (78, 1)
- *o narodnih kraljih* (78, 1)
- *u svedjernih zavadah* i *prkosih* (78, 1)
- *u tvojih* je *rukah* (78, 2) [može se uzeti da su ruke u množini]
- *u tih prigodah* (78, 2)
- *u rukama* (79, 1) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine; očekuje se: U RUKUH; ako se uzme da su ruke u množini, jer ima puno vlastelina, tada je posrijedi prijenos dativa

dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; u tome se slučaju očekuje: U RUKAH]

- *po gradovih* (79, 1)
- *po svojih ustanovah i povlasticah* (79, 1)
- *u njedrih* (79, 1)
- *po gradovih* (79, 1)
- *o kojih* (79, 1)
- *na konjih* (79, 1)
- *na konjih* (79, 1)
- *na ramenim* (79, 1) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NA RAMENIH]
- *na brodovih* (80, 1)
- *po njima* (80, 1) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO NJIH]
- *pri trogirskim mejašim* (80, 2) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRI TROGIRSKIH MEJAŠIH]

3. Instrumental

- *naslonjenimi lakti* (77, 1)
- *sitnimi od zlata ilici i šupljikastimi puceti* (77, 1)
- *zlatnimi gajtani* (77, 1)
- *odsievaše plamenimi trakovi* (77, 1)
- *sa bielimi dvori* (77, 1)
- *on se [...] nije brinuo obiteljskimi posli* (77, 1)
- *sa svimi manami* (77, 1)
- *s velikimi prihodi* (78, 1)
- *s nama* (78, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NAMI]
- *eto nas gospodarim sve Dalmacije* (78, 2) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: GOSPODARI]
- *svojimi bilježnici, liečnici, pisari i trgovačkimi poslovači* (79, 1)
- *s tudjinim* (79, 1) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S TUDJINI]
- *s kojimi* (79, 1)

- okovan bio *srebrenimi pancieri, petivcami i dranjčići* (79, 1)
- poli *suzam* (79, 1) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SUZAMI]
- *s gradovi* (79, 2)
- *svojim vratim* zatvarati (79, 2) [posrijedi je krnji lik instrumentala dvojine gdje i treba biti, jer vrata imaju dva krila; očekuje se: SVOJIMA VRATIMA]
- *s njima* (79, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *s njima* (79, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *s njima* (79, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *s njima* (79, 2) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *s našim dušmanim* (79, 2) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NAŠIMI DUŠMANI]
- *s gradovi* (79, 2)
- učestvovalaše *velikim zadušnicam* (80, 1) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: VELIKIMI ZADUŠNICAMI]
- *suzami* (80, 1)

Preglednica IV.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	22	29	21 : 8
lokativ množine	24	37	32 : 5
lokativ dvojine	1	1	0 : 1
instrumental množine	24	44	32 : 12
instrumental dvojine	1	2	0 : 2
Ukupno	72	113	85 : 28

PRVI BOSANSKI DOSELJENICI U DALMACIJU I FRANOVCI NA VISOVCU

Padeži

1. Dativ

- *k gradovim* (35) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: K GRADOVOM, dotično KA GRADOVOM]
- nakloni se *redovnicim* (37) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: REDOVNIKOM]
- *proti redovnicim i kršćanim* (39–40) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTI REDOVNIKOM, KRŠĆANOM]
- zahvališe *gospodarim* (40) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: GOSPODAROM]
- rekoše *gospodarom* (43)
- *k vama* (43) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: K VAM]
- *naprama nami* (44) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: NAPRAMA NAM]
- *nama drago* (44) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- *nam* (44)
- *vam* (44)
- *nam* (44)
- *nam* (44)
- *naprama nami* (44) [prijenos lika instrumentala množine u dativ množine; očekuje se: NAPRAMA NAM]
- što je *njima* mjesto ugodno (45) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- dok je Utišen *redovnicim* pokazivao (45) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: REDOVNIKOM]

- *njima* je sve začudno bilo (45) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- *redovnicim* služila (47) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: REDOVNIKOM]
- dva se [...] pokloniše [...] *dvama velmožam* (47) [posrijedi je dativ dvojine; pri tome lik *dvama* nije bio propisan u Veberovoj slovnici, nego likovi *dvima* dotično *dvjema*; u drugome je pak primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: VELMOŽAMA, dotično DVIMA (DVJEMA) VELMOŽAMA]
- *vam* (47)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *vam* (48)
- *napram gospodarim* (48) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAPRAM GOSPODAROM]
- stade *svojim drugovim* pripoviedati (48) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: DRUGOVOM]
- *nama redovnicim* učiniše (49) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; pri tome je u drugome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: NAM REDOVNIKOM]
- *nam* (49)
- podijeljujuć *njima* (49) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- preporučiva se *molitvam* svihu (49)
- ter će samostan ostati za u vieke *redovnikom* svetoga Frane (49)
- kad *vama* nebi koristna bila (50) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: VAM]
- *vam* (50)
- zadovoljni se *svojim kućam* povratili (52)
- da svetčano *franovcem* samostan daruju (53)

- *vam* (53)
- *vam* (53)
- opet se obrati *velmožam* (53)
- *vam* (53)
- *nama* za pribivalište (54) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- *vam* (54)
- *vam* (54)
- *knjima* (54) [tj. k njima; prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: K NJIM]
- naknadio *velmožam* (55)
- *franovcem* učinjeno (55)

2. Lokativ

- *na njegovih zidinah* (35)
- *na krilih* (36)
- *na konjih* (36)
- *na licih* (36)
- *po naših zemljah* (37)
- *na vjetrih i kišah* (37)
- *u rukama vašim* (38) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine; pri tome je u drugome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: U RUKUH VAŠIH; ako se uzme da su ruke u množini, jer se otac Daniel obraća mnoštvu, tada je posrijedi prijenos dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; u tome se slučaju očekuje: U RUKAH VAŠIH]
- *u Kotarih* (39)
- *po drugih mjestih* (41)
- *po ustanovah* (41)
- *na brodovih* (42)
- *na veslih* (42)
- *po vrtlih* (43)
- *na kamenih stubovih* (43)
- *u svih vaših potrebah* (44)
- *u dugih dolamah* (46)
- *po promajah* (46)
- *na visokih sojah* (47)
- *po okolnih bregovih* (47)

- *na prsima* (47) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine (prsna su dvojja); taj je pak padež izjednačen s lokativom množine; očekuje se: NA PRSIH]
- *po briegovih* (47)
- *po ustanovah* (48)
- *u bosanskih planinah* (48)
- *u onih selih* (49)
- pod Prominom u Bukovici i *Kotarim* (49) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: KOTARIH]
- *po naših ustanovah* (49)
- *po skrovištih* (50)
- *na rukama* (51) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine; očekuje se: NA RUKUH; ako se uzme da su ruke u množini, jer ima puno redovnika, tada je posrijedi prijenos dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; u tome se slučaju očekuje: NA RUKAH]
- *na jablanih* (53)
- *na kojih* (53)
- *na liepim besjedama* (54) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; pri tome je u prvome primjeru riječ o krnjem liku; očekuje se: NA LIEPIH BESJEDAH]
- *na svojih* (54)

3. Instrumental

- nasadjena *voćkam* (36) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: VOĆKAMI]
- *sa srebrenimi pusati* (36)
- ali velikom bradom i *brkovi* (36), [tj. s velikom bradom i brkovima]
- *suzami* (40)
- da podje *s dvama redovnici* (42) [prijenos instrumentala množine u instrumental dvojine; pri tome lik *dvama* nije bio propisan u Veberovoj slovnici, nego likovi *dvima* dotično *dvjema*; očekuje se: REDOVNICIMA, dotično S DVIMA (DVJEMA) REDOVNICIMA]
- i *njihovimi drugovi* (42)
- čvrsto se *rukama* za stranu držeci (42) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvije ruke]
- obkoljeno *briegovi*, gorom *okitćenimi* (42)

- dva reda grobova *pred kojim* (43) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRED KOJIMI]
- *dobrimi djeli* (43)
- *nad našim dobroćincim* (44) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAD NAŠIMI DOBROČINCI]
- *s njima* (44) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- Ursa ih je *očima* pratila (45) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *s njima* (46) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- opravi paripa [...] od samoga srebra *izkićeni pancieri, resam i peticam* (46) [što se tiče lika *izkićeni*, na prvi se pogled čini kao da je nastavak za instrumental množine imenica muškoga roda (tzv. a-sklonidba) prenesen u instrumental množine pridjeva; bit će ipak da je riječ o tiskarskoj pogriješci; što se tiče ostalih dvaju primjera posrijedi je prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: IZKIĆENIMI, RESAMI, PETICAMI]
- velmože imadjahu kalpake [...] *srebrenim prutovim* narozane (46) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SREBRENIMI PRUTOVI]
- *pozlaćenimi putceti* (46)
- *zlatnimi ilići* (46)
- *granami* pokrivena (47)
- *pred očima* (47) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *granami* obloženih (47)
- *sa poglavarim* (47) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SA POGLAVARI, dotično S POGLAVARI]
- kako ste do sad upravljali *dušam njihovim* (48) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: DUŠAMI NJIHOVIMI]
- *sa svojimi momci* (48)
- *snama* (48) [tj. s nama; prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NAMI]

- *s vama* (50) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S VAMI]
- *s vama* (50) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S VAMI]
- *suzami* (51)
- *rukama mahahu* (51) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvije ruke]
- *s njima* (51) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *nakićene ćilimi i barjaci* (53)
- *za njima* (53) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ZA NJIMI]
- *posuše rukoveti cvieća grobove* (53)
- *pred okupljenim redovnicim* (53) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRED OKUPLJENIMI REDOVNICI]
- *sa redovnicim* (53) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SA REDOVNICI, dotično S REDOVNICI]
- *ćilimim pokriše* (53) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ĆILIMI]
- *obdari ih milostima i nebeskimi blagoslovi* (54) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MILOSTMI]

Preglednica V.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	46	49	29 : 20
dativ dvojine	1	2	1 : 1
lokativ množine	29	43	40 : 3
lokativ dvojine	3	4	0 : 4
instrumental množine	32	49	25 : 24
instrumental dvojine	5	6	5 : 1
Ukupno	116	153	100 : 53

VITEZ ŽARKO DRAŽOEVIĆ, KNEZ I VOJVODA POLJIČKI

Padeži

1. Dativ

- *Turkom* prosto bi (115)
- *Mletčanom* izručeno (116)
- da *Turkom* obradjuje (118)
- te se *Turkom* nije mislilo (122)
- to je sve lakotilo i ravnao pute *Turskim četnikom* (123)

2. Lokativ

- *po selih* (115)
- *u Poljicah* (116)
- *u pomenutih poveljah i darovštinah* (117)
- *u svojih gradovih* (118)
- *u Mletciah* (120)
- *u granicah* (120)
- *po selih* (120)

3. Instrumental

- *pred krvavimi čopori* (116)
- *medju velikaši* (117)
- *s Turci* (118)
- *sa malenimi četami* (119)
- *Turskimi kostima* zasuo (120) [prijenos lika dativa dotično instrumental dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: KOSTMI]
- *dičnimi svjedočbami* ovjekovječili (120)
- *te je ondje bio odlikovan počasti* (120) [prijenos nastavka za instrumental množine imenica muškoga i srednjega roda (tzv. *a*-sklonidba) u instrumental množine imenica ženskoga roda na suglasnik (tzv. *i*-sklonidba), vjerojatno zbog lakšega izgovora; očekuje se: POČASTMI]
- *provalami* silne štete činiti (122)
- *koplji i mači* zaokružiše (123)

- *mnogim* je *grdnim ranam* izranjen (123) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MNOGIMI, GRDNIMI RANAMI]
- koji su *svojima prsima* štitili (123) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvojica prsa]
- *groznimi suzami* oplakaše (123)
- *sa tiesnimi gaćami* i *čizmami* (123)

Preglednica VI.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	5	6	6 : 0
lokativ množine	7	10	10 : 0
instrumental množine	12	22	17 : 5
instrumental dvojine	1	2	2 : 0
Ukupno	25	40	35 : 5

VUKODLAK I ŽUPNIK ISTINIT DOGAĐAJ

Padeži

1. Dativ

- *roditeljim* to bilo drago (78) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: RODITELJEM]
- bio je *vlastima* poćudan (81) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: VLASTIM]
- *nam* (83)
- bilo prostije *mačkim* [...] hodati (86) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MAČKOM]

- kazivali *njima* (87) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- *njima* odvracali (87) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- kaže *ludjacim kojim* može (87) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: LUDJAKOM]
- *njima* je od straha (87) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- *vam* (90)
- *nam* (90)
- *nam* (90)
- *vam* (90)
- *vam* (90)
- *vam* (90)
- *protiva nahudam* (90)
- *vam* (90)
- *vam* (90)
- *vam* (91)
- *vam* (91)
- *vam* (92)
- odgovore, slične *onim* (93)
- *k njima* (95) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: K NJIM]
- jao *nama* (97) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- jao i kuku *nama* (97) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- da se događaju *seljanim* (97) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SELJANOM]
- *vam* (98)
- *vam* (98)
- *vam* (98)
- ali se *pratiocim* dojadilo (101) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRATIOCEM]

- *nama* je do mira (102) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NAM]
- ona je *okupljenim seljanom* izpripoviedala (103)
- *vam* (105)
- da se [...] pušate praznovjerju i *izmišljenim lažima* (105) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: LAŽIM]
- *protiva njima* (106) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PROTIVA NJIM]
- *vam* (107)
- *prama njima* (107) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PRAMA NJIM]
- *vam* (107)
- pamet tebi i *tvojim seljanim* (109) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: TVOJIM SELJANOM]
- *naprama svojim predjam* (113)
- *njima* odvracao (116) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]
- on *njima* bio (116) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u dativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NJIM]

2. Lokativ

- *o domaćim poslim* (78) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O DOMAĆIH POSLIH]
- *u rukuh* (80) [posrijedi je »pravi«, naime propisani lokativ dvojine, jer su ruke dvije]
- *o matericam* (81) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O MATERICAH]
- *o pučkim običajim* (82) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O PUČKIH OBIČAJIH]
- *o raznim potrebam* (82) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O RAZNIH POTREBAH]

- *o nekim nevoljicam* (82) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O NEKIH NEVOLJICAH]
- *po ogradam* i *vinogradim* (83) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO OGRADAH, VINOGRADIH]
- *po kojim* (85) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO KOJIH]
- *na krilim* (85) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NA KRILIH]
- *po ostalim* (85) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO OSTALIH]
- *po krčmam* i *birtijam* (85) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO KRČMAH, BIRTIJAH]
- *u tim stvorovim* (86) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U TIH STVOROVIH]
- *o predsudam* (86) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O PREDSUDAH]
- *u grobovim* (86) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U GROBOVIH]
- *po daljim mjestim* (86) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO DALJIH MJESTIH]
- *u mješćanim* (87) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U MJEŠĆANIH]
- *o vilam, vješticam* i *morinam* (89) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O VILAH, VJEŠTICAH, MORINAH]
- *o dnevnim* i *noćnim prikazam* i *sablastim* (89) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O DNEVNIH, NOĆNIH PRIKAZAH, SABLASTIH]

- *po njima* (89) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO NJIH]
- *u nekim mjestim* (91) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U NEKIH MJESTIH]
- *po našim selim* (92) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO NAŠIH MJESTIH]
- *u tim bajkam* (92) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U TIH BAJKAH]
- oni isti *o kojim* (98) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O KOJIH]
- *o vukodlacim* (98) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O VUKODLACIH]
- *po ogradam* (99) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO OGRADAH]
- *u terlucim* (100) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U TERLUCIH]
- *na njima* (100) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: NA NJIH]
- *ob onim strašilim* (101) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: OB ONIH STRAŠILIH]
- *po ostalim mjestim* (102) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO OSTALIH MJESTIH]
- *na kućnim vratim* (103) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ dvojine (vrata imaju dva krila); taj je pak padež izjednačen s lokativom množine; očekuje se: NA KUĆNIH VRATIH]
- *o njima* (106) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: O NJIH]
- *u takim nezgodam* (107) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: U TAKIH NEZGODAH]

- *po okolnim* (111) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO OKOLNIH]
- *po putim* i *stranputicam* (113) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO PUTIH, STRANPUTICAH]
- *po zidovim* (113) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO ZIDOVIH]
- *u njihovih grobovih* (113)
- *po kostima* (115) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u lokativ množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: PO KOSTIH]
- *po okolnih mjestih* (116)

3. Instrumental

- da onako *razvučenimi razredim*, troškovi bi premašili (78) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: RAZREDI]
- *medju svojim seljanim* (79) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU SVOJIMI SELJANI]
- neuzajmljivao se *seljanim* u gostbe (79), [tj. sa seljanima; prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SELJANI]
- on se ni najmanje nije brigao *potvorami* i *klevetami* (80)
- pokriepljen *svetootajstvim* (81) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SVETOOTAJSTVI]
- velika bezakonja, *kojimi* bi (85)
- *za timi ludorijama* (86) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: LUDORIJAMI]
- *svojimi očima* (86) [prijenos lika instrumentala množine u instrumental dvojine, jer su dva oka; očekuje se: SVOJIMA]
- *za njima* (87) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ZANJIMI]
- *očima* u njega buljili (89) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]

- *svojima očima* vidjeli (90) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- koliko god nebijahu zadovoljni *dugim razgovorim* i *razloženjim* (93) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: DUGIMI RAZGOVORI, RAZLOŽENJI]
- *liepimi utješljivimi riečim* (93) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: RIEČMI]
- nekoji stanovito došli *s kojim* (93) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S KOJIMI]
- *s poslanicim* (93) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S POSLANICI]
- *liepimi besjedami* i *dobrimi razlozi* (94)
- *očima* buljio (95) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- *napetimi ušima* slušao (95) [prijenos lika instrumentala množine u instrumental dvojine, jer su dva uha; očekuje se: NAPETIMA]
- darivajuć *sladkišim* i *medenimi besjedami* (96) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SLADKIŠI]
- *među seljanim* (96) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU SELJANI]
- *svojimi očima* (97) [prijenos lika instrumentala množine u instrumental dvojine, jer su dva oka; očekuje se: SVOJIMA]
- *sa zubim* (98) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: SA ZUBI]
- *liepimi besjedami* (98)
- *smješnim odgovori* (101)
- *za njima* (101) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: ZA NJIMI]
- pune glavu *izmišljotinama* (101) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: IZMIŠLJOTINAMI]

- *s kojimi* (102)
- zvati nas *neznalicami* (102)
- *s njima* (102) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *s našimi župnici* (102)
- *pred nogama* (104) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvije noge]
- *pred očima* (104) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka]
- rad vaših laži, *kojimi* (104)
- *s vama* (106) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S VAMI]
- *s njima* (107) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- *među njima* (107) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: MEDJU NJIMI]
- da ih pomažu *molitvami, milostinjami i posvetilišti* (107)
- *s njima* (107) [prijenos lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S NJIMI]
- motajuć *rukama* (109) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dvije ruke]
- *suzami* obličena (109)
- obli se *suzami* (109)
- *s ostalim misnicim* (111) [prijenos krnjega lika dativa dotično instrumentala dvojine u instrumental množine, tj. prodor dvojine u množinu; očekuje se: S OSTALIMI MISNICI]
- pomožu duše [...] *molitvami i dobrimi djeli* (113)
- *očima* vidjeti i *rukama* dodivati (114) [posrijedi je instrumental dvojine gdje i treba biti, jer su dva oka i dvije ruke]

Preglednica VII.

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	41	46	26 : 20
lokativ množine	36	58	4 : 54
lokativ dvojine	2	3	1 : 2
instrumental množine	34	55	30 : 25
instrumental dvojine	10	15	12 : 3
Ukupno	123	177	73 : 104

*Preglednica VIII.**Prvih šest pripovijedaka ukupno po padežima*

Padež	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
dativ množine	148	181	137 : 44
dativ dvojine	5	6	4 : 2
lokativ množine	173	269	251 : 18
lokativ dvojine	10	14	2 : 12
instrumental množine	213	348	267 : 81
instrumental dvojine	21	26	21 : 5
Ukupno	570	844	682 : 162

*Preglednica IX.**Svi padeži ukupno po pripovijetkama*

Pripovijetka	Broj mjesta	Broj primjera	Omjer
<i>Petar Kružić</i>	66	103	97 : 6
<i>Uskoci</i>	227	354	306 : 48
<i>Dvije robinjice</i>	64	81	59 : 22
<i>Kosto Nelepić</i>	72	113	85 : 28
<i>Doseljenici</i>	116	153	100 : 53
<i>Žarko Dražoević</i>	25	40	35 : 5
<i>Vukodlak i župnik</i>	123	177	73 : 104

Knjigopis

1. Akmajian, Adrian ; Demers, Richard A. ; Farmer, Ann K. ; Harnish, Robert M. *Linguistics : an introduction to language and communication*. 4. ed. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The MIT Press, 1995. [Drugi otisak. 1997.]
2. Alighieri, Dante. *Nauk o pučkom jeziku = De vulgari eloquentia* / tekst latinskog izvornika priredio, na hrvatski preveo i komentarom popratio Vojmir Vinja. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1998. [Biblioteka Temeljci jezikoslovlja ; knj. 1.]
3. Babić, Stjepan ; Brozović, Dalibor ; Moguš, Milan ; Pavešić, Slavko ; Škarić, Ivo ; Težak, Stjepko. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika : nacrti za gramatiku*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Nakladni zavod Globus, 1991. [Djela Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti = Opera Academiae scientiarum et artium Croaticae. Razred za filološke znanosti ; knj. 63.]
4. Babukić, Vjekoslav. *Ilirska slovnica* / sastavi Vjekoslav Babukić. U Zagrebu : Bèr-zotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja, 1854.
5. Brozović, Dalibor. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska, 1970.
6. Brozović, Dalibor. *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*. // Hrvatska književnost u evropskom kontekstu / uredili Aleksandar Flaker , Krunoslav Pranjić. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ; Sveučilišna naklada Liber – Zagreb, 1978. Str. 9–83.
7. Budmani, Petar. *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* / di Pietro Budmani. Vienna : A spese dell' autore, 1867.
8. Crystal, David. *A dictionary of linguistics and phonetics* / David Crystal. 4. ed. Oxford : Blackwell Publishers, 1997.
9. Daničić, Đuro. *Oblici srpskoga jezika* / napisao Đ. Daničić. 2. izd. U Biogradu : U Državnoj štampariji, 1863. [Srpska gramatika. Dio 3: Oblici.] [Ćir.]
10. Daničić, Đuro. *Oblici hrvatskoga ili srpskoga jezika* / napisao Gj. Daničić. 8. izd. Zagreb : Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1892.
11. Divković, Mirko. *Hrvatske gramatike I. dio : oblici* / napisao za srednje i nalik im škole Mirko Divković, profesor na kr. gimnaziju zagrebačkom. Zagreb : Tiskom dioničke tiskare, 1879.
12. Eterović, Karlo. *Nekoliko pisama don Mije Pavlinovića Ocu Stjepanu Zlatoviću*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 10 (1931), br. 1 ; str. 30–40.
13. Eterović, Karlo. *O. Stjepan Zlatović, franjevac : biografične crtice o stogodišnjici rođenja (1831–1931)*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 11 (1932), br. 5 ; str. 381–405.
14. Eterović, Karlo. *Nešto iz korespondencije O. Zlatovića*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 11 (1932), br. 5 ; str. 427–455.
15. Eterović, Karlo. *Popis raznih radnja, rasprava i djela O. St. Zlatovića*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 11 (1932), br. 5 ; str. 456–459.

16. Finch, Geoffrey. *Linguistic terms and concepts*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; London : Macmillan Press Ltd, 2000.
17. Ham, Sanda. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Osijek : Ogranak Matice hrvatske Osijek, 1998. [Knjižnica Neotradicija ; kolo 2, knj. 1.]
18. Ham, Sanda. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 2006. [Biblioteka Jezični priručnici.]
19. Harris, Roy. *Reading Saussure : a critical commentary on the Cours de linguistique générale*. London : Duckworth, 1987.
20. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a theory of language* / translated by Francis J. Whitfield. Madison ; Milwaukee ; London : The University of Wisconsin Press, 1969.
21. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena teoriji jezika* / prijevod Ante Stamać ; predgovor Mirko Peti. Zagreb : GZH, 1980. BibliotekaTeka.
22. Homer. *Homerova Odysseia* / preveo, uvod napisao i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb : Naklada »Maticе hrvatske«, 1882. [Prievodi grčkih i rimskih klasika ; sv. 1.]
23. Homer. *Homerova Iliada* / preveo i tumač dodao Tomo Maretić. Zagreb : Naklada »Maticе hrvatske«, 1883. [Prievodi grčkih i rimskih klasika ; sv. 3.]
24. Homer. *Homerova Ilijada* / preveo T. Maretić. 3. (Matićino 2.) izd. U Zagrebu : Matica hrvatska, 1912. Izvanredno izdanje.
25. Homer. *Homerova Ilijada* / preveo i protumačio T. Maretić. 4. (Matićino 3.) izd. Zagreb : Matica hrvatska, 1921. Izvanredno izdanje.
26. Homer. *Homeri opera* / recognoverunt brevique adnotatione critica instruxerunt David B. Monro Collegii Oriensis apud Oxonienses socius et Thomas W. Allen Collegii Reginae apud Oxonienses socius. 3. izd. Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1931. 4 sv. [Jedanaesti pretisak. 1976.] [Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.]
27. [Iveković, Franjo.] *Poraba nekih zamjenica (pronominum) i još nešto*. // Vienac : zabavi i pouci. God. 16 (1884), br. 34 (23. kolovoza) ; str. 548, br. 35 (30. kolovoza) ; str. 564.
28. Ivić, Milka. *Pravci u lingvistici*. 4. izd. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1978.
29. Ivšić, Stjepan. *Slavenska poredbena gramatika* / priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić ; [kazala izradio Dubravko Škiljan]. Zagreb : Školska knjiga, 1970.
30. Jakobson, Roman. *Linguistics and poetics*. // Language in literature / Roman Jakobson ; edited by Krystyna Pomorska and Stephen Rudy. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 1987. Str. 62–94.
31. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Fundamentals of language* / by Roman Jakobson and Morris Halle. 's-Gravenhage : Mouton & Co, 1956. [Janua linguarum. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata ; nr. 1.]
32. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Temelji jezika* / [preveli Ivan Martinčić , Ante Stamać ; izrada kazala Ivan Martinčić]. Zagreb : Globus, 1988. [Biblioteka Theoria universalis ; knj. 1.]

33. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci* / [priređio i predgovor napisao Marko Karamatić ; imenik vlastitih imena i zemljopisnih naziva sastavio Anđelko Barun]. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 1. Fototip izdanja iz 1912. [Biblioteka Izdanci.]
34. Jelenić, Julijan. *Kultura i bosanski franjevci* / [priređio i predgovor napisao Marko Karamatić]. Sarajevo : Svjetlost, 1990. Sv. 2. Fototip izdanja iz 1915. [Biblioteka Izdanci.]
35. Jonke, Ljudevit. *Književni jezik u teoriji i praksi*. 2., prošireno izd. Zagreb : Znanje, 1965.
36. Jurišić, Blaž. *Nacrt hrvatske slovnice : glasovi i oblici u povijesnom razvoju*. Zagreb : Matica hrvatska, 1992. [Pretpisak izdanja iz 1944.] [Znanstvena knjižnica.]
37. Katičić, Radoslav. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1967. [Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu.]
38. Katičić, Radoslav. *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb : Školska knjiga, 1971.
39. Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. 2., dopunjeno izd. Zagreb : Školska knjiga, 1992.
40. Katičić, Radoslav. *Deklaracija i jezikoslovlje*. // *Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. God. 55 (2008), br. 1 (veljača) ; str. 1–11.
41. Kosor, Karlo. *O. fra Stjepan Zlatović : (nacrt monografije)*. // Kačić : zbornik franjevačke Provincije presvetoga Otkupitelja. God. 1 (1967) ; str. 205–303.
42. Krstić, Kruno. *Hrvatsko jezično zakonodavstvo*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 77 (30. travnja) ; str. 11.
43. [Krstić, Kruno.] »*Hrvatski jezik*« : povodom predavanja dra K. Krstića na Zagrebačkoj radiopostaji. // *Novi list*. God. 1 (1941), br. 17 (15. svibnja) ; str. 13.
44. Krstić, Kruno. *Čistoća i preporod jezika*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 99 (22. svibnja) ; str. 5.
45. Krstić, Kruno. *Narodni govor i književni jezik*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 175 (8. kolovoza) ; str. 9.
46. [Krstić, Kruno.] *Razvitak hrvatskog književnog jezika : predavanje dra Krunoslava Krstića*. // *Nova Hrvatska*. God. 2 (1942), br. 160 (11. srpnja) ; str. 8.
47. Krstić, Kruno. *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika*. // *Hrvatska revija*. God. 15 (1942), br. 8 (kolovoz) ; str. 412–420.
48. [László, Bulcsú.] *Hrvati se moraju vratiti pravopisu iz 16. stoljeća!* / [razgovarali Marko Grčić i René Bakalović]. // *Globus : nacionalni tjednik*. (1992), 107 (18. prosinca) ; str. 37–38.
49. László, Bulcsú. *Pabirci redničkoga i obavještničkoga pojmovlja oko razumnih sustava*. // *Obrada jezika i prikaz znanja / uredili Slayko Tkalac , Miroslav Tuđman*. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 11–73.
50. László, Bulcsú. *Općitbena bilježnost pri odredbi srbštine i hrvatštine*. // *Jezik i komunikacija : zbornik / urednici Marin Andrijašević , Lovorka Zergollern-Miletić*. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1996. Str. 430–451.
51. Lisac, Josip. *Hrvatska dijalektologija*. Zagreb : Golden marketing ; Tehnička knjiga, 2003.
52. Malmberg, Bertil. *Moderna lingvistika* / [prevod Drinka Gojković , Jasmina Lučić]. Beograd : Slovo ljubve, 1979. [Biblioteka Eidos.]

53. Maretić, Tomo. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb : Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.
54. Moguš, Milan. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. 2. prošireno izd. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1995. [Biblioteka Posebna izdanja.]
55. Mrazović, Ladislav. *Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa*. // Vienac : zabavi i pouci. God. 9 (1877), br. 11 (17. ožujka) ; str. 176–179, br. 13 (31. ožujka) ; str. 210–211, br. 14 (7. travnja) ; str. 217–221.
56. *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* / priredio Marko Samardžija. Zagreb : Matica hrvatska, 1999.
57. Petravić, Mirko. *Jedna značajna obljetnica*. // Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. God. 1 (1952–1953), br. 5 (svibanj) ; str. 156–160.
58. Samardžija, Marko. *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada, 1993. [Biblioteka Jezikoslovlje ; knj. 4.]
59. Saussure, Ferdinand de. *Cours de linguistique générale* / publié par Charles Bally , Albert Sechchaye ; avec la collaboration de Albert Riedlinger ; édition critique préparée par Tullio De Mauro. Paris : Payot, 1980. [Payothèque.]
60. Saussure, Ferdinand de. *Tečaj opće lingvistike* / uvod i komentar Tullio De Mauro ; prijevod s francuskoga i talijanskoga Vojmir Vinja ; predgovor hrvatskomu izdanju August Kovačec. Zagreb : Artesor naklada ; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000. [Posebna izdanja.][Biblioteka Jezikoslovni temeljci ; knj. 3.]
61. Smajić, Dubravka. *Ljudevit Jonke o djelu Mirka Divkovića*. // Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. God. 54 (2007), br. 5 (prosinac) ; str. 183–193.
62. Šenoa, August. *Zlatarovo zlato : roman iz prošlosti zagrebačke* / napisao ga Aug. Šenoa. // Vienac : zabavi i pouci. God. 3 (1871), br. 31 (5. kolovoza) ; str. 489–496, br. 32 (12. kolovoza) ; str. 505–508, br. 33 (19. kolovoza) ; str. 522–525, br. 34 (26. kolovoza) ; str. 537–542, br. 35 (2. rujna) ; str. 553–557, br. 36 (9. rujna) ; str. 569–574, br. 37 (16. rujna) ; str. 585–590, br. 38 (23. rujna) ; str. 602–606, br. 39 (30. rujna) ; str. 621–625, br. 40 (7. listopada) ; str. 636–641, br. 41 (14. listopada) ; str. 655–657, br. 42 (21. listopada) ; str. 668–674, br. 43 (28. listopada) ; str. 684–687, br. 44 (4. studenoga) ; str. 698–700, br. 45 (11. studenoga) ; str. 714–718, br. 46 (18. studenoga) ; str. 730–734, br. 47 (25. studenoga) ; str. 745–748, br. 48 (2. prosinca) ; str. 761–764, br. 49 (9. prosinca) ; str. 777–780, br. 50 (16. prosinca) ; str. 793–800, br. 51 (23. prosinca) ; str. 809–812, br. 52 (30. prosinca) ; str. 825–828.
63. Tafra, Branka. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb : Matica hrvatska, 1993.
64. Tafra, Branka. *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb : Matica hrvatska, 1995. [Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 3, knj. 16.]
65. Tekavčić, Pavao. *Uvod u lingvistiku : za studente talijanskoga jezika i književnosti*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 1979. [Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu = Manualia Universitatis studiorum Zagrabienensis.]
66. *The handbook of sociolinguistics* / edited by Florian Coulmas. Oxford : Blackwell Publishers, 1997. [Blackwell handbooks in linguistics ; knj. 4.]
67. Trask, Robert Lawrence. *Key concepts in language and linguistics* / R. L. Trask. London ; New York : Routledge, 1999.
68. Veber, Adolfo. *Slovnica hrvatska : za srednja učilišta*. [3. izd.] Zagreb : Troškom pisateljevima, 1876.

69. Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb : SNL, 1978. [Biblioteka znanstvenih radova.]
70. Vince, Zlatko. *Pregled hrvatskih gramatika u drugoj polovici 19. stoljeća*. // Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. God. 31 (1988), br. 2 ; str. 77–95.
71. Vrtič, Ivana. *Hrvatske redakcije Karadžić–Daničićeva prijevoda Svetoga pisma*. // Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (2006), knj. 32 ; str. 311–326.
72. Zlatović, Stjepan. *Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke : povijesna pripovied XVI. vieka*. // Nada : list za zabavu i pouku. God. 1 (1883), br. 2 (15. siečnja) ; str. 18–19, br. 3 (1. veljače) ; str. 29–32, br. 4 (15. veljače) ; str. 37–38, br. 5 (1. ožujka) ; str. 51–54.
73. Zlatović, Stjepan. *Crte iz života hrvatskih Uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99*. // Nada : list za zabavu i pouku. God. 1 (1883), br. 7 (1. travnja) ; str. 74–76, br. 8 (15. travnja) ; str. 85–88, br. 9 (1. svibnja) ; str. 98–100, br. 10 (15. svibnja) ; str. 109–110, br. 20 (15. listopada) ; str. 229–232, br. 21 (1. studena) ; str. 241–244, br. 22 (15. studena) ; str. 256–257, br. 23 (1. prosinca) ; str. 266–267.
74. Zlatović, Stjepan. *Dvije robinjice : (povijesna pripoviedka) / (napisao Z.)*. // Iskra : književno-poučni list. God. 3 (1886), br. 7 (8. travnja) ; str. 59–60, br. 8 (24. travnja) ; str. 66–68, br. 9 (8. svibnja) ; str. 75–76, br. 10 (24. svibnja) ; str. 82–84.
75. Zlatović, Stjepan. *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić / (piše O. Z.)*. // Narodni list. God. 25 (1886), br. 77 (2. listopada) ; str. 1, br. 78 (6. listopada) ; str. 1–2, br. 79 (9. listopada) ; str. 1–2, br. 80 (13. listopada) ; str. 1–2. [Podlistak.]
76. Zlatović, Stjepan. *Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu / (napisao Z.)*. // Narodni koledar za prostu godinu 1887 / uredio Nikola Šimić, tajnik Matice dalmatinske ; izdala o svom trošku Matica dalmatinska. God. 25 (1887) ; str. 35–55.
77. Zlatović, Stjepan. *Franovci države presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji / napisao ot. Stipan Zlatović, redovnik iste države*. Zagreb : Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, 1888.
78. Zlatović, Stjepan. *Životopis otca Špira Tomića : zaslužnoga za vjeru, red i domovinu : franovca redodržave presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji / napisao o. Stipan Zlatović, član istog reda i države*. Zagreb : Tisak Dioničke tiskare, 1888.
79. Zlatović, Stjepan. *Vitez Žarko Dražević, knez i vojvoda poljički*. // Danica : koledar i ljetopis Društa svetojeronimskoga za prostu godinu 1889. / na sviet izdalo Društvo sv. Jeronima (sa 7 slika). God. 72 (1889) ; str. 115–124. [Pučka knjižnica izdavana Društvom svetojeronimskim ; knj. 72.]
80. Zlatović, Stjepan. *Vukodlak i župnik : istinit događaj*. // Narodni koledar za pristupnu godinu 1892 / uredio Nikola Šimić, tajnik Matice dalmatinske ; izdala o svomu trošku Matica dalmatinska. God. 30 (1892) ; str. 78–116.
81. Zlatović, Stjepan. *»Izvadak iz Poviesti djelovanja franovaca presv. Odkupitelja«*. // Nova revija vjeri i nauci = Nouvelle revue de vie religieuse et intellectuelle. God. 11 (1932), br. 5 ; str. 421–426.
82. Zlatović, Stjepan. *Uspomene moga života / priredio Pavao Knezović*. Šibenik : Gradska knjižnica »Juraj Šišgorić«, 2007. [Knjižnica Baščina.]

**DATIV, LOKATIV I INSTRUMENTAL MNOŽINE
U PRIPROVIJETKAMA STJEPANA ZLATOVIĆA**

Prinos razumijevanju pojma književnoga jezika

Sažetak

U prilogu se ponajprije razmatra pojam raznolikosti u jeziku, razvijen na osnovi *Tečaja općega jezikoslovlja* Ferdinanda de Saussurea. Potom se raščlanjuje pojam književnoga jezika te se, budući da je raznolikost jedno od temeljnih njegovih obilježja, raspravlja o posljedicama gubitka raznolikosti za književni jezik. Zatim se jedna takva pojava gubitka raznolikosti, tj. ujednačivanja triju padeža u množini – dativa, lokativa i instrumentala – koja se je dogodila u Hrvatskoj krajem devetnaestoga stoljeća, istražuje na primjeru ovih sedam pripovijedaka Stjepana Zlatovića (1831.–1891.): *Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke* (1883.), *Crte iz života hrvatskih Uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99.* (1883.), *Dvije robinjice* (1886.), *Knez Kosto Nelepić i grad Ključić* (1886.), *Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu* (1887.), *Vitez Žarko Dražoević, knez i vojvoda poljički* (1889.) i *Vukodlak i župnik* (1892.). Pri tome se razmatraju svi likovi rečenih padeža koji se javljaju u navedenim pripovijetkama, i to tako da se za svaku pojedinu izračuna omjer između sustavnih likova, tj. onih koji se očekuju u književnome jeziku koji je u to doba bio propisan u Hrvatskoj, i nesustavnih, tj. onih koji se ne očekuju, naime nastalih ujednakom, kao posljedica prijenosa lika dativa dotično instrumentala dvojine u množinu. Sustavnim se likovima smatraju oni koji se nalaze u trećem izdanju *Slovnice hrvatske* Adolfa Vebera (1876.). Razgloba pokazuje da udio nesustavnih likova postupno raste tečajem osamdesetih godina, te da su u posljednjoj pripovijetci ti likovi u potpunosti prevagnuli. Posljedak je to promjene književnoga jezika. Na kraju se upozorava da je gubitak raznolikosti pogubna pojava za (književni) jezik, te se predlaže »povratak« (barem) instrumentala množine u sudobni hrvatski književni jezik.

**THE PLURAL FORMS OF DATIVE, LOCATIVE AND INSTRUMENTAL
IN STJEPAN ZLATOVIĆ'S STORIES**

A Contribution to the Understanding of the Concept of Literary Language

Abstract

This essay first considers the concept of difference in language as established in Ferdinand de Saussure's *Cours de linguistique générale*. The concept of the literary language is analysed, and the essay then examines the consequences of the loss of difference in literary language, difference being one of the fundamental features of a literary language. One such loss of difference, which took place in Croatia at the end of the nineteenth century, concerning the equalization of three cases in the plural – the dative, locative, and instrumental – and is considered here in seven stories by Stjepan Zlatović (1831–1891): *Smrt kneza Petra Kružića Trsatskoga i propast Klisa u Turke* (*The Death of Prince Petar Kružić of Trsat and the Destruction of Klis by the Turks*, 1883), *Crte iz života hrvatskih Uskoka u*

borbi s Turci i Mletčani 1598–99 (Sketches from the Life of Croatian Outlaws In the Combat Against the Turks and the Venetians, 1598–99, 1883), Dvije robinjice (Two Slave Girls, 1886), Knez Kosto Nelepić i grad Ključić (Prince Kosto Nelepić and the Town of Ključić, 1886), Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu (The First Bosnian Immigrants in Dalmatia and the Franciscans on Visovac, 1887), Vitez Žarko Dražoević, knez i vojvoda poljički (The Knight Žarko Dražoević, Prince and Duke of Poljica, 1889), and Vukodlak i župnik (The Vampire and the Parish Priest, 1892).

All the forms of the aforementioned cases found in these stories are analysed, with an emphasis on the ratio between so-called systematic forms – those expected in the literary language that was the norm at that time in Croatia – and the unsystematic forms, that is, those that are not expected, but rather introduced by an equalization of the three cases as the consequence of pluralizing the dual form of the dative / instrumental. Systematic forms refer to those found in Adolfo Veber's *Slovnica hrvatska (Croatian Grammar, 1876)*. The analysis underscores the gradual increase in unsystematic forms during the 1880s, and their overwhelming presence in the last story, a consequence of the change of the literary language in Croatia. The article concludes by recognising the occurrence of the loss of difference in the literary language, and suggests that the plural form of at least the instrumental case in the contemporary Croatian literary language be reconsidered.

Spomen ploča na rodnoj kući S. Zlatovića u Šibeniku

Pavao Knezović

ZLATOVIĆEVA UPORABA LATINSKOG

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42.09 Zlatović, S.

Zlatovićev poprilično obiman opus, koji je većim dijelom znanstveni nego književni, okićen je frazemima i citatima ponajčešće na talijanskom, latinskom i francuskom. Njihovu uporabu u izlaganju i pripovijedanju tražilo je načelo objektivnosti i moć argumenta, ali u konkretnom slučaju nije zanemariva ni njihova stilska funkcija. Posezanje za latinskim frazama i citatima u znanstvenim radovima i književnim djelima hod je tadašnjom utrtom stazom, koja je kod Zlatovića dobila nešto znatniju osobitost. Nakon napomene o poimanju i odnosu naše inteligencije prema hrvatskom jeziku i prakse uporabe citata i frazema na latinskom kod Stjepanovih suvremenika i uzora u znanstvenom i književnom radu, prelazim na Zlatovićeve načine njihove uporabe kroz koje se očituju njegova inovativnost i stilska funkcionalnost rabljenja kako fraza iz djela rimskih pisaca tako i citata iz arhivske građe. Dok je svrhovitost neupitna i nova, čini mi se da genezu te uporabe i kod Zlatovića treba tražiti u stoljetnoj praksi franjevac Bosne srebrene odakle je s mnogim drugim uzusima prenesena i u Franjevačku provinciju sv. Kaja, odnosno Presvetoga Otkupitelja.

1. Modus vivendi latinskog poslije 23. listopada 1847.

Posljednjem hrvatskom saboru staleža i redova 23. listopada 1847. »odbor kojemu je predsjedao Ljudevit Bedeković postavio je prijedlog: *neka se narodni jezik uzvisi na onu čast, vrijednost i valjanost, koju je kod nas uživao latinski jezik*«. Podržali su ga Ljudevit Vukotić, Josip Smederevac, Janko Drašković, dok je Ivan Kukuljević tada održao zapažen govor koji »uz opće odobravanje čitavog Sabora« završi »izjavom da glasuje u ime varaždinske županije da se *živi narodni jezik posve i u svemu uzvisi na ono isto mjesto, na kojem bijaše sve dosada mrtvi jezik rimski ili latinski*« (Vince, 1990: 267). Prema donesenom zaključku »u gimnazije se ima uvesti hrvatski kao nastavni jezik mjesto latinskoga, a taj je zaključak proveden na jesen godine 1849., kad su profesori zagrebačke gimnazije započeli predavanja svojih predmeta hrvatskim, a ne latinskim jezikom« (Zmajlović, 1957:

108). U sjevernim se krajevima stubokom promijenio status latinskog – od nastavnog jezika postao je školski predmet. I dalje je u Dalmaciji talijanski bio nastavni jezik.¹ »Prvo pravo narodno jest uživanje svoga jezika« često je isticao Mihovil Pavlinović, a bio je u mnogom veliki uzor i prijatelj Zlatoviće. U članku *Naši župnici i narodni jezik* apelirao je na njih: »Tko je rođen Hrvat nek prije svega na svietu zagrlji hrvatsku rječ; koja će mu najbolje um prosvietliti, srce razgrijati i dušu oplemeniti« (Pavlinović, 1875: 27).

Kad se sredinom 19. st. odlučivalo o statusu latinskog u hrvatskom školstvu, postojale su dvije suprotstavljene struje čak i među narodnjacima. Znatniji dio narodnjaka tvrdio je »da je samo latinski jezik spasonosna poluga naše prosvjete, zato želi, da se njegovo dosadašnje pravo netaknuto čuva«.² Njihove argumente sumirao je 1847. A. Veber: »Oni koji za latinski jezik kao za polugu prosvjete boj biju, iztiču sliedeće dokaze: Latinski jezik tako je savršen, da se s punim pravom može zvati kraljem svih živih jezika; što je dakle prikladnije, nego da se njim prosvietljeni ljudi služe?« (Veber, 1887: 192). A drugi je njihov adut: »Latinski jezik ima bogatu književnost. Sve što se je pisalo do 16. vieka, sve ćeš naći u latinskoj, a malo što u drugih književnostih. Zavrgnuvši dakle latinski jezik, morali bismo ili prevesti sve latinske knjige, ili jih posve zanemariti« (Veber, 1887: 195). Kao predstavnik protivne strane Veber odgovara: »Latinski je jezik doduše izvrstan, ali nije tako, kako trube sliepi mu obožavaoci« (Veber, 1887: 192). Svi su priznavali da su Hrvati imali vrsnih latinista (pjesnika, govornika i znanstvenika), ali njihov golemi i neoprostivi »grijeh« bio je to, što od te njihove učenosti i slave hrvatski narod nije imao nikakve koristi.³ Zagovornici »ilirskoga jezika« tvrdili su da bi Hrvati, ako bi se i dalje služili latin-

¹ Sjećajući se svojih gimnazijskih dana Zlatović piše: »Od prve normalnih do zadnje gimnazija *jedino* talijanski bijaše naukovni jezik u svih škola u Dalmaciji. Mi izvan što od majke naučismo i međusobno govorismo, nikakvih pravila hrvatski ne učismo, ter smo mogli pravilnije pisati latinski i talijanski nego hrvatski. Taki su zakoni vladali. Od god. 1850. bijaše se počelo popuštati, koješta i uvlačiti u školu hrvaština, ali kao slobodan predmet, ter nam u Visovcu učitelj ot. Bono Mlinar prevede vjeronauk hrvatski i u Zaostrogu ot. Paić vježbao nas prevodim.« (Zlatović, 2007: 30).

² »Narodna se stranka dieli opet na dvie... Jedna kaže, da je samo latinski jezik spasonosna poluga naše prosvjete, zato želi, da se njegovo dosadašnje pravo netaknuto čuva; druga pako prisvaja to samo narodnomu jeziku, ter ga kani na diplomatičku čast uzvisiti.« (Veber, 1887: 185).

³ »Dok je latinski jezik vladao, nije nam doduše manjkalo pojedinih obraženih muževa. Imadosmo ovjenčanih glavah nadtjecajućih se s prvimi latinskim pjesnicima. ... Dok su naši pjesnici po zraku brodili, vodio je prosti seljak, kako i prije, svoj lemiš, niti nesluteći, da se je u skutu njegova naroda otvorilo novo nebo. Dok se naši govornici po dvoranah u svakojake kalupe prelievali svoj duh i nastojali osvjedočiti slušatelje, greznuo je prosti puk u gluposti, neznajući niti zašto živi... Zašto to? Stranom zato, što su se učenjaci obrazovali latinskim jezikom, koji, nebudući pravim izljevom slavjanske duše, nije mogao u nje proknuti.« (Veber, 1887: 189).

skim, bili podlaci i prevaranti.⁴ Bio je to njihov krunski argument. Zato i ne iznenaduju tadašnje tvrdnje: »Mi hoćemo da čistim jezikom čiste misli čisto izrićemo. Dok se to dogodi, prosimo prijatelje latinskoga, a mrzitelje narodnoga jezika, neka se uzirpe« (Veber, 1887: 194). Tako su zagovornici učenja latinskog, ne učenja drugih predmeta na latinskom, proglašeni mrziteljima hrvatskog jezika. Bila je to strašno zločesta optužba, a posljedice te sulude prosudbe i nepravedne presude još uvijek životare. Novi modus vivendi latinskog jezika i njegov status poslije 1849. najjasnije se očituje iz Veberovih riječi: »Naš je jezik dosta dugo robovao latinskomu, sad neka on robuje našem. To zahtieva čast narodna, to napredak u znanostih, to duh vremena« (Veber, 1887: 196). Mnoštvo je tada strijela i jetkih upereno protiv latinskoga. I premda su »bojovnici« bili uvjereni da su mu nogom stali na vrat, i tim se hvalisali, istina je da su učinili upravo ono što je za njega bilo najbolje jer su ga spasili. Latinski, kakvim su se u to vrijeme služili državni službenici i nastavnici po školama bio je tako iskvaren »te bi se bio Ciceron da je čuo tu smjesu, prepao s rugla, kojim su mu nevjeshi potomci nagrđili krasni jezik«.⁵ Kad je latinski postao školski predmet, predan je u ruke klasičnih filologa, i zato s pravom Veber kaže: »Sada je latinski jezik, postavljen na uzvišeno mjesto, kamo ga ne može stići ruka nezalica, te će se očistiti kano zlato i sad istom donijeti korist, za koju je određen« (Veber, 1852: 430).

Za daljnu egzistenciju latinski može zahvaliti samo općem uvjerenju da donosi korist narodnom, tj. hrvatskom jeziku. Tada su isticane i nabrajane razne koristi koje imaju Hrvati od latinskog, a »poglavita je korist formalna, stilistička«. Iz programa zagrebačke škole Marković navodi: »U svakom su narodu najglasovitiji oni pisci, koji su učenosti pridružili krasotu. Da si i mi [Hrvati] pribavimo krasotu *sloga, potrebno je učenje latinskih klasika*. ... Ne treba da svoju narav ikomu za volju žrtvujemo, ali nam valja i rimske nješto primiti, ako hoćemo da se pomladimo i okriepimo; onda će nam jezik biti poput latinskih klasika i muževan, i mekan, i osbiljan, i šaljiv:

⁴ »Ako dublje promotrimo narav jezika, uvidjet ćemo, da on nije ništa drugo, nego izraz mislih i čuvstvih, izraz duše, ništa drugo, nego vidljivi znak onoga, što u nas biva. Dakle jezik čitavoga naroda nije ništa drugo, nego izraz njegova duha. Budući pako da nas slavjanski, a ne latinski duh oživljuje, budući da mi slavjanski mislimo i čutimo, bit će najshodnije, da to očitujemo slavjanskimi glasi. Ili zar hoćemo da kroz cieli život varamo svijet, dočim se pred njim izdajemo za Latine, a u nas se slavjanski duh oziva?« (Veber, 1887: 185–186).

⁵ »U školah su nekoi učitelji, da učenikom olakote posao u pisanju, stvarali slovničke forme, kojih u našem jeziku nije ni živa duša čula, a ne čitajući latinskih klasika, izmišljivali su, da svoje misli izraze, i rieči i načine govora, kakovih u latinskom jeziku nije nikad bilo, te bi se bio Ciceron, da je čuo tu smjesu, prepao s rugla, kojim su mu nevjeshi potomci nagrđili krasni jezik. Što da rečem o kvarenju jezika u javnih poslovih? – tu se je upravo u zadnje vrieme postupalo nemilice.« (Veber, 1852: 429).

savršen« (Smičiklas, 1892: 307–308). U tom istom duhu je i tadašnja krilatice: »Jasnost sloga najveći je ures jezika, a latinski je u tom nadkrilio sve ostale« (Smičiklas, 1892: 308). Veber preporučuje našim znanstvenicima da učenosti pridruže *krasotu sloga* po uzoru na Cicerona.⁶ Tu *krasotu* prije svega tvore *jedre misli i izreke zarubljene prekrasnim ritmom* koje se nalaze u djelima rimskih pisaca ili kako Veber kaže: »Njihove su misli ozbiljne i muževne, a naše su iznemogle stoljetnom porabom« (Veber, 1852: 430). Hrvatski pisci i znanstvenici najlakše će usvojiti i izgraditi *krasotu svoga sloga* čitanjem rimskih pisaca.⁷

2. Latinski i Veberov *krasni slog*

Način stvaranja *krasnog sloga* Veber je u vlastitim radovima pokazivao na brojnim primjerima, kao npr. u polemici: *O našem pravopisu odgovor g. Jagiću*, gdje piše: »Pisao ja dakle *rassap* ili *razsap*, jednako moram izgovoriti, čemu dakle ono asimiliranje, čemu li izbacivanje slova z? *Sunt denique certi fines, ultra quos nequit consistere rectum*, pa ma pisac imao za se i Schleierov ugled.« (Veber, 1864: 354).⁸ Takav način korištenja latinskog kod Vebera je prava rijetkost, dok su uobičajeni slučajevi kao na primjer: »Šuti dakle svako mudrovanje. Život neka govori, jer ovaj ima ponajviše *vocem in Capitolio*« (Veber, 1887: 190).⁹ Veberov najčešći tip uporabe latinskih frazema su ad hoc stvoreni, a rabi ih kao poantu svoje misaone cjeline. Prigovor hrvatskim plemstvu što nije poput mađarskog aktivno u narodnom preporodu zaključuje: »Zašto da to kod nas ne biva? Mi imamo uzrokah? – kazat će oni, ali mi prišapćujemo: *Stat pro ratione voluntatis*.« (Veber, 1847: 203). Također prigovor mladeži što se u svakodnevnom govoru ne služi hrvatskim nego njemačkim jezikom završava: »Kad jih tko zapita za uzrok tolike izopačenosti, kažu, da je u Zagrebu takav običaj, a tomu da

⁶ »Od Cicerona je umniji Tacit, pa je ipak i narod rimski i cijelo njegovo potomstvo više slavilo Cicerona, nego Tacita, jamačno samo zato, što je Ciceron pisao i umno i krasno, a Tacit samo umno.« (Veber, 1852: 431).

⁷ »U tome su bili Latini pravi vještaci, te se u njih nalaze ciele povorke izrekah, nanižanih kano struk bisera i zarubljenih prekrasnim ritmom. ... No da se tako krasnom jezikom dovinemo najpreči je put marljivo učenje latinskih klasikah.« (Veber, 1852: 436).

⁸ Prema Kvintu Horaciju Flaku: »*Est modus in rebus, sunt certi denique fines / Quos ultra citraque nequit consistere rectum – Ima neka mjera u stvarima, i postoje napokon određene granice preko kojih ni s one ni s ove strane ne može postojati pravo.*« (Sermones, I, 1, 106–107). Veber izostavivši »*citraque – s ove strane*« mijenja bit Horacijeva izraza jer prema ovom novom izrazu »*pravo*« može postojati samo »*na ovoj strani*«, tj. Veberovoj.

⁹ Fraza ad hoc stvorena u kojem nije sasvim jasno što on podrazumijeva pod *Capitolio* jer vjerojatno ne misli na rimski Kapitolij, nego vjerojatnije na duhovno središte nekog naroda.

se treba klanjati po načelu: *Si Romae eris, romano(!) vivito more.*« (Veber, 1847: 208). Patus u kojem nagovara mladiće da se prihvate pera i pišući stvaraju »narodnu« književnost upućuje na Seneku,¹⁰ a onima koji se izvlače na obiteljske obaveze dobacuje: »Što preostaje dakle drugo, nego izpunjavati ono latinsko: *Unum facere, aliud non omittere*« (Veber, 1847: 214).¹¹ Onima koji se izgovaraju da će život uživati, dok su mladi, a da će za domovinu raditi, kad ne budu mogli uživati u zabavama, Veber veli: »Ja mislim da obražen čovjek posjeduje neizcrpivu blagajnu duševnih zabavah. Njemu je zanimivo sve, o čemu može razmišljati. Knjige kano sredstvo veselja više su vriedne, nego sva ostala dangubila. Ovako je mislio i Ciceron, napisavši: '*Studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur*'.« (Veber, 1847: 216)¹² Svaki odlomak svog rada *Domorodne misli* Veber završava nekom sentencioznom frazom na latinskog. Iz primjera koji se susreću u Veberovim tekstovima lako je zaključiti da tim »ukrasima« na latinskom on prije svega stvara poantu kao vrhunski dokaz kojim uvjerava čitatelja u ispravnosti svog nauka, a bio je uvjeren da je istodobno s takvim ukrasima *pribavljao krasotu sloga* svojim znanstvenim tekstovima.

3. Kod Zlatovićevih suvremenika

Budući da je Zlatović rabio latinski najčešće u znanstvenim djelima, čini mi se da je potrebno sagledati kako su u tim slučajevima postupali njegovi suvremenici: Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889), Šime Ljubić

¹⁰ »Takove upućujem na ono Senekino u listu 13.: *Generosos animos labor nutrit, laborem si recuses, parum esse potes, non est viri timere sudorem.*« (Veber, 1847: 213). Veber preslobodno citira Senekino 31. (ne 13.) pismo: »*Generosos animos labor nutrit. Non est ergo quod ex illo voto veterum parentum tuorum eligas quid contingere tibi velis, quid optes; et in totum iam per maxima acto viro turpe est etiamnunc deos fatigare. Quid votis opus est? fac te ipse felicem; facies autem, si intellexeris bona esse quibus admixta virtus est, turpia quibus malitia coniuncta est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splendidum est, nihil atrum nisi quod tenebras habet aut aliquid in se traxit obscuri, quemadmodum sine adiutorio ignis nihil calidum Quid malum est? rerum imperitia. Ille prudens atque artifex pro tempore quaeque repellat aut eliget; sed nec quae repellit timet nec miratur quae eligit, si modo magnus illi et invictus animus est. Summitti te ac deprimi veto. *Laborem si non recuses, parum est: posce. 'Quid ergo?' inquis: labor frivolus et supervacuus et quem humiles causae evocaverunt non est malus?*' Non magis quam ille qui pulchris rebus inpenditur, quoniam animi est ipsa tolerantia quae se ad dura et aspera hortatur ac dicit, 'quid cessas? *non est viri timere sudorem*'.« (L. Annaei Senecae, *Epistulae morales ad Lucilium*, 31, 5–8).*

¹¹ Tj. *Jedno raditi, a drugo ne propuštati.*

¹² M. Tulije Ciceron u govoru *Pro Archia poeta*, 16 kaže da »*studies adulescentiam acuumt* – bavljena naukom izoštravaju mladost«, a ne *hrane (alunt)* kao što citira Veber.

(1822–1896), Vjekoslav Klaić (1849–1920), Tade Smičiklas (1843–1914), te fra Stjepanova subraća Petar Kačić Peko (1830–1918), Vinko Šalinović (1827–1884), Šimun Milinović (1835–1910), Ante Konstantin Matas (1833–1884), Jakov Grupković (1833–1911) i drugi. Nakon uvida u njihovu praksu biti će sasvim razvidno razlikuje li se Zlatovićeve uporaba latinskog od njih i koji su mogući razlozi te osobitosti.

Od Kukuljevićevih brojnih radova čini se da je za ovaj slučaj najprikladnije djelo *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova: niz životopisa* (Kukuljević, 1886) i zbog toga što je za neke biografije mogao crpiti podatke jedino iz građe na latinskom. U tim životopisima Kukuljević latinski rabi na više načina, a svima je cilj da potkrijepe i kao dokaz učvrste njegovo izlaganje o životnom putu i djelovanju dotične osobe. Latinski tekst najčešće donosi u bilješki (koje se nalaze na kraju knjige), dok u životopisu navodi njegov prijevod (33 puta) ili ga prepričava (22 puta), ali čak 47 puta kao citat donosi samo prijevod bez dokumentacije na latinskom. Nasuprot tome samo 10 puta usporedno navodi prijevod i izvorni latinski tekst s tom razlikom da u pet slučajeva prednost daje prijevodu, a u pet izvornom tekstu, npr. »Papa odgovori dne 18. ožujka 1459.: 'da svom ljubeznomu sinu Ivanu od Česmice, kao mužu izkusnomu, sposobnomu i učenomu (virum utique expertum et idoneum ac litterarum scientia praeditum) rado podjeljuje umoljenu čast'.« (Kukuljević, 1886, 9) ili kad citira dio iz pisma Antuna Vrančića: »Napokon dodaje: 'Jacta est alea et vela ventis dedimus, clavum Deo credidimus. (Pala je kocka, i zabrodismo; krmilo smo Bogu povjerili.)'« (Kukuljević, 1886: 50), a sličan je i primjer iz drugog Antunova pisma: »Ego – veli, – quanto in majore dignitate sum et honore constitutus, tanto sane minus sum meus. (Ja, što sam u većoj časti i slavi, to sam doista manje svoj).« (Kukuljević, 1886: 63). Interesantno je da u životopisu Jana Panonija (koji je prvi u nizu) 16 puta citira prijevod, a izvorni latinski tekst donosi u bilješki, u životopisu Stjepana Brodarića devet puta, a životopisu Antuna Vrančića osam puta. Obrnuta je situacija s citiranjem prijevoda bez donošenja izvornika: osam puta u Panonijevu, trinaest puta u Brodarićevu, a dvadeset i šest puta u Vrančićevu životopisu. Kukuljević latinski rabi samo kao dokazni materijal, a prijevod je pridružio da olakša čitatelju pripovijedanje. Isti su ga razlozi vodili kad je latinske citate stavio u bilješke na kraju knjige. Ipak se ne može poreći da i ovdje latinski citati pružaju pripovijedanju osobitu notu arhaičnosti i tako uspostavljaju vremensko jedinstvo između događanja radnje i njezine prezentacije čitatelju.

Klaić u radovima tiskanim u nizu *Pučke knjižnice Društva sv. Jeronima*¹³ latinski uopće ne upotrebljava (izuzev kad mora objasniti neki to-

¹³ Klaić, Vjekoslav, *Pripoviesti iz hrvatske poviesti*, dio I-III, (Pučka knjižnica izdana Društvom svetogjeronimskim), Zagreb, 1886–1891.

ponim¹⁴), sve navode iz građe pisane na latinskom donosi u prijevodu kao na primjer dio stiha iz epitafa opatice Vekenega: »Kad je malo zatim umrla opatica Vekenega, posljednja od ženskog roda kralja Petra Krešimira, uklesase joj na grobnici, da je umrla 1111., to jest 'pete godine kraljevanja Kolomanova' u Hrvatskoj i Dalmaciji.« (Klaić, 1886: 148).¹⁵ Službene titule banova, kraljeva i drugih također navodi samo u prijevodu kao na primjer za bana Mladena II. Šubića: »Velikog oca zamieni najstariji sin Mladen II Banić kao nasljedni ban hrvatski, pa se je ponosno nazivao 'ban hrvatski, vjekoviti knez zadarski, knez dalmatinski i ban bosanski'« (Klaić, 1887: 30). Opisujući *Razboj na Krbavskom polju (9. rujna 1493.)* Klaić citira opise te strašne bitke što ih donose češki putopisac J. Hasisteinsky z Lobkovic, fra Ivan Tomašević, zadarski biskup Šimun Kožičić Benjo, ali svi citati su na hrvatskom, iako su svi oni pisali na latinskom.¹⁶ Nasuprot tome kad navodi riječi popa glagoljaša Martinca od plemena Lapčana citira ih doslovno: »Juže dvigoše Turci ... I tada načese cviliti rodivšoje i vdovi mnoge i proči ini, i bist skrb velija na vseh živućih v stranah sih, jakaže ne bist od vremena Tatarov i Gotov i Atelja nečastivih.« (Klaić, 1891: 59). Nasuprot tim postupcima u *Povijesti Hrvata* ponekad citira dio dokumenta i na latinskom pošto ga neposredno prije toga navede na hrvatskom, na primjer: »S toga i razumijemo hrvatske staleže, kad govore kralju svomu Ferdinandu I.: 'Vazda smo uzdržali tu slavu, da nema jezika (naroda) u kršćanstvu, koji bi se tako dugo vremena držao i krv svoju prolijevao, (kao mi). Ta već je minulo više od osamdeset godina, što se branimo i borimo za vjeru kršćansku. S tom su slavom umrli naši predji, a mi to isto žudimo'. (Semper tenuimus penes se hanc laudem, ut nulla lingua in Christianitate tanto longo tempore non stetit, nec sanguinem suum fudit; quia ultra quam octuaginta anni, quod se defendimus et pugnanimus penes fidem Christianam. In hac laude nostri pristini mortui sunt, nos hoc idem desideramus.)« (Klaić, 1899: VII-VIII). Vrlo su rijetki slučajevi kad Klaić prednost daje latinskom kao na primjer kad donosi epitaf s groba Ivana Lučića: »Sahranjen bi tada u zbornoj crkvi sv. Jeronima, gdje mu bi u polovici XVIII. stoljeća podignut mramorni spomenik s natpisom: 'Joanni Lucio, nobili Traguriensi, qui Dalmatiae Croatiae patriamque historiam illustravit et conscripsit. Obiit III. Id. Jan. MDCLXXIX. (Ivanu Lučiću, plemiću Trogirskom, koji je domorodnu povjesnicu Dalmacije i Hrvatske objasnio i napisao. Preminuo 11. siječnja 1679.)« (Klaić, 1899: 3). Pored toga čini se da Klaić rado rabi razne fraze na

¹⁴ Usp.: »Novi se grad zvao i kasnije palača ili po latinski 'palatium', odakle mu je nastalo i ime Spalatum, ili po hrvatski Split (Spljet).« Klaić, 1886: 20.

¹⁵ Na grobu piše: »Nos habet est annus quintus quo rex Colomannus.«

¹⁶ Usp. Klaić, 1891: 56–61.

latinskom u različitim okolnostima, a najčešće u citatu nekog dokumenta u prijevodu ili njegova prepričavanja kao na primjer: »Vođe dvorske stranke, naime prelati i baruni, kojima bijaše pokojni kralj na polasku svome u Austriju i Češku povjerio državnu upravu, razaslaše već 27. studenoga [1457.] pisma iz Budima na sve strane, javljajući 's neizmjernom boli i ne bez suza' (*ingenti cum dolore, nec sine lacrymis*) smrt kralja i gospodara svoga.« (Klaić, 1973: 7) ili u istom odlomku: »Tri dana poslije, dne 1. prosinca, rasposlaše već pozive kojima sazvaše izborni sabor. Sabor će se sastati u Pešti na samu Novu godinu 1458, te će se na njemu birati novi kralj (*pro electione novi regis*).« (Klaić, 1973: 7). Govoreći o zaključcima toga sabora pored ostalog piše: »Kralj neka vodi rat i brani državu od svojih dohodaka (*de proventibus suis regalibus*), te ne smije ni u krajnjoj nuždi nametati plemstvu i njegovim podanicima bilo kakav porez (*aliquam taxam seu solutionem pecuniarum*).« (Klaić, 1973: 12). Klaić rabi latinski gotovo isključivo kao tehničke termine ili kao kuriozum u nekom dokumentu, ali nikad bez prijevoda.

Zlatovićev subrat Antun Konstantin Matas u svojim radovima vrlo rijetko rabi sentencije i frazeme na latinskom, te ih zamijenjuje onim talijanskim. Jedini slučaj, kojeg sam pronašao, je ovaj: »Iz nepoznavanja nebi imale izvirati. Ti kažeš: – *l' intelligenza è italiana, l' ignoranca è slava*, – doslidno. Ti, kao prvi u *inteligenciji* talijanskoj moraš dobro i temeljno poznati ono, što govoriš, moraš poznavati bistro prošastnost i sadašnjost naroda, u kom živiš i kom si glava, da neskriviš protiv onom Cassidorovu nauku: *Turpe est enim in patria sua peregrinum esse*. Iz zloćudnosti nebi te neistinitosti imale izvirati; jer Ti si na glasu sbog Tvoje lojalnosti (*lealtà*), sbog Tvoga slobodoumlja (*liberalismo*). Pak kako se laž s ovim Tvojim izverstnim gradjanskim kripostima složiti bi mogla!? *Mirum sane!*« (Matas, 1861: 17). U anonimno objavljenoj knjižici *Zaorija na talijanstvo svoje* (Beč, 1861) Jakov Grupković upotrijebio je samo dvije fraze na latinskom, jednu u oštrom osvrtu na škole u kojima je i dalje talijanski nastavni jezik koji je prikladan samo da um »*po sonetticim pluta, cidit se*« pa zbog toga bistri Dalmatinci ne ostavljaju značajnih plodova »– tako da jim prosto reći s Plautom – *horum ego vitam mortemque juxta aestimo* (smrt i život u prst: iliti kako naš puk veli: brez imena živiti, brez glasa umrići.« (Grupković, 1861: 24)¹⁷ Sasvim

¹⁷ Fraza je smještena u kontekst: »Dali će i nadalje jedina skrb učiona naših Talijanjenje biti? Odtudjavanje poroda naručju svojih roditelja, gradjana krilu svoje domovine? – jedno nečuvveno bogovapijuće grdjenje prid cilim svitom; jedne umiljate, svom vladanju ka otcu priupene državice, izvan koga ona nezna ufati, boljoj srići ce(!) nadati, nit boljeg žarkog sunca očekivati? Što ti hasni Dalmacijo moja mila lavima radjati, kad proždorne aždaje – učione naše sasvih strana zjaju, prija jih gucaju neg ti na zemlju padaju – uputnice ti jih žvakću; u gymnazijima ti se saždiru; a sveučilišta te njima striljaju – učionice ti jih

je razumljivo da Jakov, koji se iz petnih žila bori protiv uporabe riječi iz drugih jezika, ne rabi fraze na latinskom. Najveća je njegova briga hrvatski: »Kako će nam jezik oživiti, iz mrtvila se prenuti, okomorat se i osvistiti, ako se njime niko ne brine, u nikom on prijatelja nema, većina – stvorenim, iznešenim, uboštvom njegovim, svoju neharnost, malovridnost, svoju podlost ogovara, a oni koji ga manje zna neg čoban šumam kojkajući, tare se po čeluštini: – das ist eine ärmliche Sprache (ala kukava jezika!)« (Grupković, 1861: 40–41).¹⁸ Za razliku od Kukuljevića, Klaića i Grupkovića, Matas ne donosi prijevod latinskog, a daleko se češće služi talijanskim frazama, što je karakterističan odraz tadašnje prakse u Dalmaciji.

Ivo Krčanin pišući o hrvatskoj prosvjeti 1885. u zadarskoj *Iskri* navodi na latinskom naslove djela,¹⁹ dok u istom listu anonimni autor pišući o svrsi književnog stvaranja navodi: »Mučno je pače bajagi nemoguće pomisliti u obće umjetnost a napose književnost bez ikakva cilja. I oni koji pronose *l'art pour l'art*, udaraju neki cilj svojim djelima. Poganski klasik Horacije je govorio: *Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci, / Lectorem delectando pariterque monendo.*« (X, 1885: 114). U nastavku istog članka: »Nije kud kamo da svaki roman jal novela pri koncu nosi neizbježnu *fabula docet* ko i Lafontainove basne.« (X, 1885: 178).

Promotre li se navedeni primjeri može se zaključiti da se za frazama na latinskom ili pak tekstom poseže najčešće kad je nužna potvrda istinitosti pripovijedanja ili dodatni jači dokaz. Čini se da ga spomenuti autori rabe da kod čitatelja privuku pojačanu pažnju i skrenu je upravo na to što mu žele

krilu i srići otimlju, tvoj žitak radosti, tvoju starost pomoći, tvoje uzdisanje utišenja lišavaju? Uzgoriti duh dalmatinski čemu je podnožjem Velebita, Biokove, Dubrovnikom milim tja k' junačkim Crnim Goram, kada mu je subbina na neprirodnim jilima stranskim od povoja do pokrova vodniti, u novinice piliti, po *satiram* i *sonetićim* plutati, cidit se, očaliti *genijalni* um svoj sitnarijam izmoren, svježim znanstvima neuspitan, u grob sobom brez uspomena zakopavati – tako da jim...« (Grupković, 1861: 23–24).

¹⁸Napadajući one koji su završili škole, veli: »Oni narodne knjige anathemim striljaju – ehvala jim! epitaphijum: nepošteno živija sramotno umra – imana jim vikovičnja! ako ova oluja ne pukne i jednom diletanti nimačkoga, talijanskoga, francežkoga, ingležkoga najpotla i mađarskoga jezika, inostrane te jezike privrćuć, ne nauče ono što inostranci za svoj jezik učiniše čine i činiti nepristaju – nebudu se zanj više skrbili neho se njime podrugivali – kako nam jezik zavcasti?« (Grupković, 1861: 42).

¹⁹»Godine 1830. izda plemić Josip Kušević – po pripovijedanju bio je protonotar kraljevstva – raspravu: *De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, gdje se dokazuje, da je Hrvatska uvijek bila *savezna* a ne *podložna* Ugarskoj kruni. To je bilo namijenjeno hrvatskim poslanicima na zajedničkom saboru. Godine 1832 napisao Ivan Derkos djelce: *Genius patriae super dormientibus filiis*, gdje u narodnom duhu ali još tuđim jezikom sokoli svoje zemljake. Iste godine progovori Hrvatima krvatski(!) ugledan, iskusan i rodoljubljan velikaš grof Janko Drašković, jedan od najzaslužnijih ljudi u prvim decenijama našeg preporoda.« (Krčanin, 1885: 59).

naglasiti u svojem tekstu. Treba reći da su slučajevi uporabe latinskih citata i uopće latinskog iznimno rijetki.

4. Kod Zlatovića

Opus fra Stjepana Zlatovića ne obiluje frazama, sentencijama i citatima dijelova dokumenta i natpisa na latinskom. I kod njega ima nekoliko radova u kojima nije upotrijebio nijednu riječ na latinskom.²⁰ Može se reći da je sama narav njegovih djela natjerala ga na iznošenje arhivske građe, a ona je najvećim dijelom na talijanskom i latinskom.

a) citiranje dokumenata

Pri navođenju dokumenata Zlatović se ne povodi za ranijom franjevačkom praksom koja je preferirala donošenje cijelog dokumenta. Stjepan nekad iz dokumenta izabire najinteresantniji ili najvažniji dio i donosi ga u izvornom obliku, a ostale dijelove u prijevodu, npr. kad citira *Fojničku kroniku* koja govori da je general reda Gérard d'Odon 1339. bio u Bosni: »Dodjoše prvi fratri u Bosnu, kojim ban Stjepan učini prvi manastir u Mileševu u komu se čini ukopat kad umri'. Što jednako tvrdeći ot. Nagnanović, dodaje: '... licet ante ipsum (Gerardum) alii iverant in Bosniam, gratia verbum Dei seminandi, ibi tamen non manebant, sed ad suam Provinciam revertabantur(!)'.« (Zlatović, 1888: 11). O zavođenju samostanskih nekrologija piše: »Ova knjiga sastavljena po nastojanju i pomnji državnika ot. Mije Bilušića god. 1788., a god. 1791. na saboru u Visovcu bijaše po jedna razdijeljena svakomu samostanu, naredbom, da ju starješine prosliede i svakoga brata i redovnika na svom dnevnu točno i vjerno ubilježe: '*Ne prorsum sepulta maneret antenatorum fratrum memoria ... quoque die coram tota communitate perlegerentur ad excitandam maxime pietatem viventium erga defunctos*; da nas život dobrih na naslidovanje potiče, a drugi koji naglo i nenadno dospise, da nas sjećaju na nestalnost svieta i vieka, ter nas spravne poziv zateče.' Ova knjiga danas čudo vriede kao povjestni *documentum* za poglavite životopisne crte vriednih redovnika i zaslužnih bratima.« (Zlatović, 1888: 343).

Drugi način citiranja dokazne građe najčešće je parcijalno iznošenje s ukazivanjem mjesta na kojem se mjestu nalazi kompletan dokument, npr. »Na ovaj nemili pritisak [tj. grčkih vladika] i na druge zasjede oštro se izra-

²⁰ Takvi su: Jedna narodna žrtva prošastoga vieka, *Nada*, I, Split, 1883., 1., 7–9, zatim: Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovcu, *Narodni koledar za prostu godinu 1887.* (ur. Nikola Šimić), god. 25., Brzotiskom Narodnoga lista, Zadar, 1887., 35–55.

ziva u Farlatu učeni ot. Laštrić: ... *et quidem hos infestiores toleramus, quam Turcos ipsos. Nunquam enim nobis non insidiantur, quo nos suae jurisdictioni subjiciant...*» (Zlatović, 1888: 65). Oko samostana sv. Lovre u Šibeniku navodi: »Izvorne listine darovština i prodaja nahode se u arhivu ovoga samostana, ter po njih može se izpraviti mnenje, kao da im je na početku gjenearal Foscolo ovu kuću darovao, možda sa slabo shvaćena nadpisa na staroj slici toga gjenearala u ovom samostanu, koji kaže: da isti gjenearal *fratres ... in aedibus apud sanctum Laurentium benigne collocavit*, dočim onda još nije bilo, kako ćemo dalje vidjeti, crkve sv. Lovrenca, a obstoje izprave kupovštine i potvrde biskupa, skupnovlade i svetoga sjedališta u dokaz gori pomenute kupovštine, za koju ista vlada primi na se podmirivanje godišnjega najma crkvinarstvu sv. Jakova« (Zlatović, 1888: 120–121). Najmučnije i najškakljivije odnose između Provincije i makarskog biskupa zorno i znalački je iznio pomoću djelomičnog citiranja izvornih dokumenata, npr.: »U izvješću biskupije [makarske] 20. studenoga 1703. i ako očituje svetomu skupu u Rim, da su kršćani kojimi franovci upravljaju tako dobri, krepki u vjeri i uztrajni, da niti u gradu niti u biskupiji *nullus publicus aut notorius(!) peccator reperitur*, pored svega toga osvadja franovce, da su prebogati i da *ingentes elemosinas colligant* i da su neznalice, te ako odlaze u Italiju na nauke, slabo se okorišćuje i vraćaju se tupani na najveću štetu duša. – Godine 1706. na 1. travnja u drugom izvješću istomu svetom skupu, opet kaže, da je puk *docilis naturae*, vjeran Bogu i svetom sjedištu, i tako svećenika poštuje, da u njemu angjela smatra, ali da ga župnici (franovci) zapuštaju, neće među pukom da stanuju, *nulla illic gimnasia, nullus doctrinae christianae usus, nulla verbi divini praedicatio*, kao što biva gdje popi služe« (Zlatović, 1888: 187). Uzroke i tijek sukoba s biskupom u samoj Makarskoj: »God. 1724 zabrani franovcem obašasće po gradu s presvetim sakramentom, koje su obavljali preko sto godina pod turskom vlasti i preko 20 pod njegovim biskupstvom. Drugi put zabrani ponoćnu misu na Božić. God. 1727. izdade naredbu da župnici ne slušaju drugoga redovničkog starješinu, nego da stoje na župah dokle on htjedne. *Sub poena suspensionis ... incidimus et praecipimus ut non nisi dumtaxat Episcopo aliis superioribus pareant, si eos parochiali officio dimovere, et exercere studuerint, volentes omnes usque ad bene placitum nostrorum omnino duraturos*. Ove i slične naredbe odlučise redovnike, da i oni potraže obranu i zaštitu kod svetoga sjedišta, komu prikazaše svoje tegobe.« (Zlatović, 1888: 224). Biskupovi nalozi glede milostinje bili su u suprotnosti s onim redovničkim: »To svjedoče i matice samostanskih računa onoga vremena, jer bi sva redovina kao milostinja samostanu prihodila, a starješina pribavljao potrebita župniku. – *Ut fideliter suis superioribus cujusvis anni parocchiae proventus contribuant ... solo victu et vestitu sibi necessario relicto. Liber archiv. prov. Šib. 139.*«

(Zlatović, 1888: 287) Istom nizu problema pripada i citat: »Valja dakle suditi, da ili su se svi biskupi i vas puk uročili na obranu franovaca, ili da potvore biskupa bijahu netemeljite. Iztakosmo ove izprave, ne da koga osvadjamo, niti branimo, nego jedino, da kao povjestničar istinu kažemo; niti bi se ovako nadugo tim bili bavili, da neki pisaoci od nekog vremena ne boc-kaju franovce i krive događaje, kao da su fratri biskupa osvadjali u Rimu; dakle vidjesmo, da do ovoga vremena, oni toga ne učiniše. Oni stajahu samo na obrani svojih prava, za koja narediše na saboru u Sinju god. 1711. da svi samostani pomognu parbene troške uzdržati. *Cum episcopo Nicolao Biancovich, qui multa contra praedictos tres conventus legi et justitiae disentanem moliri coeperat, quae vix alliquis(!) calamus exponere valeret quanta malignitas fuerat in servos filios si. Francisci.*« (Zlatović, 1888: 189). A konac tog spora: »Parnica se dugo razvlačila za punih šest godina, franovci dobiše na prvim dvama sudištima na trećem diomice. Protivnici najzad prizvaše na *Quarantenu*, gdje kako bilježi državni arkiv posredovanjem čedne pobožne zadruga svestrano predobiše, a franovci osudjeni sve troškove naknaditi *etiam in expensis*. Osuda se bez milosrdja ovrši; za doplatu velikih troškova, oduzeše franovcem sve gradivo što bijahu za sgradu pripravili i na dražbi prodaše; ali tim ne zalegmo sve; tad poslaše u Sinj sudbene stražare i dorenuše konje župnika i što se još onamo fratarskoga nahodilo i u Spljetu na javnoj dražbi sve razprodaše i po evangjelskom slugi naplatiše se, veli arkivar *usque ad altimum(!) quadrantem*.²¹« (Zlatović, 1888: 207–208). Zoran primjer takvog načina citiranja izvornika jest i ovaj: »Kao strukovnjaka napominje spomenuti necrolog ot. Ivana Splićanina: *Apothecarius et medicus similis non visus*; tako i ot. Antuna Bustrica, koji za veće godina stanujući u Palestini, kao apostolski poslanik, onamo izučii kriposti trava i različitih ljekova, te kad se u otačbinu povrati neizrečena je dobra činio bezbrojnim nemoćnicim, koji su sa svih stranka k njemu dolazili: *Tamquam ad Esculapium*, bilježi necrolog, *ad eum veniebant, qui eorum morbos curabat et a variis languoribus medebatur*. ... Ot. Brno Gornizaj bijaše takodjer strukovnjak, o njem isti necrolog bilježi *insignis Mathematicus et Geometra*. Umro u samostanu sv. Lovre u Šibeniku god. 1739.« (Zlatović, 1888: 348). S obzirom na frekvenciju, čini se da je upravo taj model najomiljeniji fra Stjepanu, a oni su i najzgodniji i istovremeno bitni za njegov način pripovijedanja povijesne tematike.

Uobičajeni način navođenja natpisa nad vratima crkava, samostana ili nekih predmeta uvrstio je i Zlatović u svoja djela i to uvijek kao potvrdu istinitosti pripovijedanja. Ima ih desetak, a meni se čini da je najinteresant-

²¹ Usp.: »usque ad ultimum quadrantem exigitur« (Zenonis Veronensis, *Tractatus 2*, 11). Fraza je vjerojatno živjela u samostanskoj praksi.

niji ovaj jer je donesen na jedinstven način, tj. rimskom kapitalom, ali nikad nije urezan na svoje mjesto i s tog je gledišta on zapravo fiktivni natpis: »Ot. Antun Bandić i ot. Andrija Staničić mnogo doprinesoše za gradnju crkve i samostana [u Imotskom], a po svoj prilici jedan od ovih sastavi natpis, koji se je na uspomenu imao urezati, ali na žalost još to učinjeno nije. Mi ga nadjosmo medju listinama u arhivu ovoga samostana, te da se ne izgubi ovdje ga prepisivamo: DIVI . FRANCISCI . MIN . OBSER . BO-SNAE . ARGENTINAE . / DIRVTO . COENOBIO . FRAT . MIN . IN . IMOTA . / A . SEVISSIMO . FIDEI . HOSTE . FVGATIS . FRATRIBVS . / AD . HOC . DEIPARAE . CARMELIS . SACRVM . CONFGERE . / AC / MIRA . ALTISSIMI . PROVIDENTIA . / EX . SEREPHICAE . SENILIS . FAMILIAE . CINERIBVS . / PHENIX . AD . INSTAR . / HOC . PRAESENS . REVIVISCIT . A . D . MDCCXVI.« (Zlatović, 1888: 212). Veliku važnost dao je kratkotrajnom (postavljen je samo za blagdan proslave obljetnice) natpisu na Visovcu: »Na pročelju novoposvećene crkvice Gospe od Anđela, medju uresih zelenih stupaca, kitnih svodova i lukova, i raznobojnih zastava, stajao je zlatni natpis: MARIA – GLORIA SERAPHICAE RELIGIONIS – CHROATIAE GENTIS – H O S P I T A T U T R I X – AUSPICATISSIMA POTENTISSIMA – IMMACULATA – SALVE« (Zlatović 1876: 12). Na ulazu u sinjski samostan čita se veoma interesantan rimovani i poučni natpis: »... kako pokaziva nadpis nad glavnimi vrati urezan: 1740. *cum porta claustrum custodi conditor orbis. Longe ut sint hostes sit procul omne malum*« (Zlatović, 1888: 219). Taj je natpis na tragu stare srednjovjekovne poetike nabijen aliteracijom. Nakon dovršetka samostana 1614. u Živogošću sagrađena je i crkva: »Službu Božju obavljahu u unutarnjoj kapeli, dokle god. 1620. načiniše prvu crkvu, kako svjedoči nadpis nad vrati: *Ecclesia haec sanctae Crucis dicata primum constructa fuit A. D. 1620.*« (Zlatović, 1888: 55). Natpis je veoma jednostavan i vrlo hladan u skladu s klasicizmom, tj. vremenom nastanka. Glede tih natpisa interesantan je slučaj iznošenja slučaja prilikom dolaska franjevacu iz Mostara u Drašnice: »Mostarski se nedadoše skloniti, nego skupiv svoje siromaštvo, dieliše se uz Primorje i stadoše u Drašnicah, selu izmedju Podgore i Igrana kod crkve sv. Jure, odlukom ondje se nastaniti. Crkva sv. Jure bijaše jedna od najstarijih u Primorju. Na jednoj ploči bijaše urezano bosanicom: *Ovda prodje Stipan Erceg*. U arhivu samostana Zaostroga nadjosmo vlastoručno pismo župnika Drašnica o. Jakova Antičića god. 1679., koje kaže: '... nadjoh u obloku kamen i na njemu djačka slova, koja kažu, da je pomenuta crkva bila posvećena od biskupa fra Petra Soljanina na 1. ožujka 1606., blagoslovljeno šematorije i otar posvećen ... kašnje otar prominut, kad bijaše biskup fra Marijan Lišnjić, koji nadje u njem pismo na kožici, koje kaže ovako: *MDCVI. Pro gloria Dei et honore sancti Georgii Martiris(!), hoc*

altare consecravi ego frater Petrus Solinensis Episcopus Sardicensis seu Sophiensis.« (Zlatović, 1888: 54). Veoma je zgodno ukomponirao dva natpisa koji nisu povezani ni vremenski ni sadržajno, jedino se oba nalaze na području Drašnica. Najtipičniji nadgrobni natpis je onaj na grobu biskupa Nikole Ugrinovića, a Zlatoviću je poslužio da pobije pogrešne tvrdnje Filipa Laštrića i Ante Lulića.²² Pored toga Zlatović donosi još samo natpis s groba biskupa Pavla Dragičevića: »Njegova braća redovnici u Bosni ... na grobnici urezaše sljedeće pismo: *'Hic jacet Illmus et Revmus D. fr. Paulus Dragichievich a Fojnica Ord. min. Prov. Bosnae Episcopus Diemensis et vicarius apost. ejusdem Bosnae factus anno Dni 1741. et Jadre consecratus qui tandem plenus meritis in hoc coenobio obdormivit in Dno anno 1773. die 13. Februarii aetatis suae 76 – Reg(!) in pace'*« (Zlatović, 1888: 274–245). Veoma tipičan i jednostavan natpis ima ulogu uvjeriti čitatelja u franjevačku razboritost i poniznost kad su u pitanju i velikani njihove redovničke zajednice.

Ostali dokazi, koje spominje kao zapise na latinskom, nalaze se na raznim predmetima, npr. onaj na kaležu franjevca biskupa »Zantei Cefalonie i upravitelja Krfa i Moreje« a potom »odlikovan nazivom prabiskupa staropolitanskoga« oca Luiza Skakoč iz Trogira: »Darova crkvi ovog samostana [sv. Lovre u Šibeniku] svoj liepi srebreni pozlaćeni kalež, na kom se čita urezan natpis: *'Fr. Aloysius Scacicz Minorum Observ. 1831. Archieppus Staropolitan.'*« (Zlatović, 1888: 418); zatim natpis na staroj Gospinoj slici koja se štovala na Visovcu²³ ili onaj na službenom pečatu komesarijata Sv.

²² »O biskupu Ugrinoviću neki misle, da je poginuo kod Ključa u Bosni [u bilježi: Laštrić *Epit. Vet.* 38] a drugi da je u Makru nad Makarskom [Lulčić *ibid* 37], dok je stvarno pod Klisom, odakle izmrcvarena prenesoše ga rođaci u rodno mu mjesto Dubravu u Poljicijih, gdje kad treći dan izdahnu pokopaše ga u župnu crkvu, gdje se i danas vidi njegov grob s mitrom i orlom dvoglavi i nadpisom: *Nicolai Ugrinovich Eppi Samodriensis Obitus MDLXXII.* Godina je smrti pogrešno urezana, jer se zna, da je god. 1584. bio u Zlatnom Pragu kod cesara Rudolfa i od njega dobio na 15. veljače oprostnu povelju za Poljičane, da ih uskoci senjski ne robe i da im je prosto putovati i trgovati po zemlji cara i nadvojvode Ferdinanda. Takodjer god. 1587. bio je zastupan na pokrajinskom saboru u Spljetu, god. 1588. bi zaslužnjen u Livnu, a god. 1603. pominje ga kao još živa Priulus papin poslanik u Trogiru. Državni arhiv bilježi da je preminuo god. 1606. Kakav je puk bio život župnikovanja prostih redovnika? Liepu nam sliku o tomo(!) stavi o. Vinjalić u već spomenutom *Compendio Storico*« (Zlatović, 1888: 46–47).

²³ Usp: »Neka predava tvrdi, koju spominje o. Vinjalić, da iz sutjeskog samostana dodjoše nekoji redovnici na Visovac i cieni se, da uprav tada ondje sliku donesoše Majke Božje, kojoj je s desna naslikan sveti Ivan Krstitelj, a s lieva sv. o. Frane. Ova stara sv. slika štovala se na Visovcu do god. 1648 velikom pobožnošću i bogoljubstvom okolnog puka, a pokle ju onda donieše u Šibenik, ondje ostade, a za Visovac na povratku god. 1676. sličnu naslikaše. Na toj staroj slici u Šibeniku štije se: *Frater Marchus de Chrescevo fieri fecit.*« (Zlatović, 1888: 39).

Zemlje²⁴ ili na pečatu provincije,²⁵ te nazivi papinskih bula, dekreta i naslovi pojedinih djela. Da se ne bi stekao pogrešan dojam da, zbog navođenja tih brojnih latinskih citata, oni vrve u Zlatovićevim djelima, treba odmah reći da se samo u djelu *Franovci države Presvet. Odkupitelja...* nalazi 336 navoda iz dokumenata ne ubrajajući one u kojima ima nešto na latinskom. Dakle, ni deseti dio citata nije na latinskom. Upravo ta raritetnost im daje posebnu težinu i neobičnost diskursu u pripovijedanju povijesti. Svi su oni, pored prvotne svrhe argumenta i u funkciji stvaranja začudnog.

b) osobita uporaba

Kod Zlatovića se nalaze i citati na latinskom koji prvenstveno imaju stilsku funkciju i kao ornat stvaraju začudno u pripovijedanju. U pismu M. Pavlinoviću moli ga da uzme i doradi njegov rad na povijesti Provincije, pa mu piše: »Ne uredite li ju vi, drugo mi ne preostaje, nego da rečem *perdidi oleum et operam*« (Palavršić, 1962: 523). Pored toga što je provedena pravilna sintaktička konkordancija između dvaju jezika, pismo je zadahnuto i antičkom sentencijom koja je uzeta iz Plautove komedije *Poenulus* (*Punče*) i prilagođena rasporedu koji je u duhu hrvatskog jezika.²⁶ U drugom slučaju, kad se zbog istine morao usprotiviti neospornim autoritetima svoga reda L. Waddingu i sv. Bonaventuri,²⁷ zaključuje fra Stjepan: »Po tom spisatelju i imeniku svi njegovi sljedbenici *jurant in verba tanti magistri*.« (Zlatović, 1888: 10) posluživši se dijelom stiha poganskog pjesnika Kvinta Horacija Flaka, ali je tu njegovu frazu prilagodio situaciji i pravilima sintakse hrvatskog jezika.²⁸ Privodeći

²⁴ »U rečenom samostanu čuva se na uspomenu pečat povjerenstva, na kom okolo običajnog znaka svetih mjesta čita se nadpis: *Sig. V. Commis. Terrae Sanctae*, i veliki u Šibeniku« (Zlatović, 1888: 416).

²⁵ »Prikazavši vrhovnom starješini reda uzroke i razloge, koje on primi i uvaži, ter na 30. ožujka 1743. dragovoljno dopušta, da se odsele zove presvetoga(!) odkupitelja(!), da njegovu sliku na pečatu urezuju s nadpisom: *Sig. Prov. SS. Redemptoris olim Bosnae Argentinae*. ... Tim bijaše stvar poravnata i umirena, ter Dalmatinci poslaše prošnju sv. ocu papi Benediktu XIV., da im potvrdi naziv i pečat, pak naredi da se pod tim imenom uvrsti u broj ostalih država franjevačkoga reda, što i dostigoše odlukom (Breve) *Romae apud Sm. Mariam majorem, sub anulo piscatoris die 24 augusti 1745. Pontif. An. VI*« (Zlatović, 1888: 266).

²⁶ Usp.: »*Tum pol ego et oleum et operam perdidi* – Tada, tako mi Jupitera, ja sam izgubio i ulje i trud.« (T. M. Plauti, *Poenulus*, 332).

²⁷ Neposredno ispred citata stoji: »Oni za sebe imaju prvoga poviesničara franjevačkoga reda Wadinga, koji se oslanja na imenik, cienjen da je sastavljen u vrieme sv. Bonaventure, na obćem saboru u Narboni god. 1260. U tom se imeniku pominje kao već tad obstojeće vikarija Bosne« (Zlatović, 1888: 10).

²⁸ Usp.: »... *nullius addictus iurare in verba magistri* – nisam obavezan zakleti se na riječi (nauk) nijednoga učitelja« (Q. Horatii Flacci, *Epistulae* I,1, 14).

taj spor kraju piše fra Stjepan: »Ne preostaje dakle protivnomu mnenju, nego jaka poluga Narbonskoga imenika, na koju se oslanja ot. Wading i njegovi nasljednici. Ali zalud poluga i jaka ruka, ako nejma *quo pede sistat*. Onaj imenik nema stalna temelja« (Zlatović, 1888: 11). Tu je Zlatović pribjegao Ovidiju i vjerojatno prema njegovu stihu: »*Quo pede processit! quo me pede limine movit!*« (*Heroides* 21, 69) iskovao tu frazu u kojoj odzvanja ona: »*Da ubi consistam, et terram movebo*«. Tako se i oslobodio golemih autoriteta koji nisu imali čvrsta uporišta u dokumentima. Da u Bosni nije bilo redovnika kad je osnivana franjevačka vikarija navodi frazu iz papine bule: »Papa Ivan XX. god. 1319. jadikuje, da je *clericalis ordo extirpatus radicitus*. Gdje dakle bijahu samostani gdje li svećenici?« (Zlatović, 1888: 11) u kojoj se zrcale Senekine misli.²⁹

U zaključnom djelu pripovijedanja o Napoleonovoj upravi kaže: »Francuzi su gvozdеноm nogom čepali liepe pokrajine pitomih država, kakve čambre Bonapartova orla svakoga su zastravile, i od toga straha moglo se reći: *siluit terra in conspectu ejus*, te se nije čuditi, da i medju ustravljenim pukom u Dalmaciji duboki je mir već zavladao.« (Zlatović, 1888: 391). U svoj iskaz fra Stjepan je unio veoma poznatu krilaticu iz knjige o Makabejcima koja se odnosi na ratničke pohode Aleksandra Velikoga.³⁰ Zlatović je tu doista znalački povukao skrivenu paralelu između Napoleona i Aleksandra Velikog, te znak jednakosti između duševnog mira koji je zavladao u narodu i onoga u koji se ovila pokrajina Dalmacija. Jedan od najmučnijih problema s kojima se suočila provincija jest sukob s makarskim biskupom Blaškovićem. Izlažući taj problem Zlatović na više mjesta rabi fraze na latinskom koje je vješto izvukao iz biskupovih izvješća i dekreta, npr.: »Godine 1706. na 1. travnja u drugom izvješću istomu svetom skupu, opet kaže, da je puk *docilis naturae*,³¹ vjeran Bogu i svetom sjedištu, i tako svećenika poštuje, da u njemu angjela smatra, ali da ga župnici (franovci) zapuštaju, neće medju pukom da stanuju, *nulla illic gimnasia, nullus doctrinae christianae usus, nulla verbi divini praedicatio*, kao što biva gdje popi služe« (Zlatović, 1888: 187). Opisane probleme, koje je franjevcima pravio biskup Blašković oko gradnje samostana u Imotskom, rezimira rečenicom: »*Tantae mollis erat*, tolikog li zamašaja bijaše ovo skromno pitanje« (Zlatović, 1888: 263). Tako i Vergilije zaključuje pošto je lapidarno naveo koje je sve jade i poteškoće morao pretrpjeti Eneja da bi utemeljio grad Rim: »*Tantae*

²⁹ Seneka filozof: »*Careamus hoc malo purgemusque mentem et extirpemus radicitus quae quamvis tenuia undecumque haeserint ...*« (*De ira*, I, 42).

³⁰ Usp.: »*Et pertransiit usque ad fines terrae et accepit spolia multitudinis gentium et siluit terra in conspectu eius*. – Dopro je do nakraj svijeta i poplijenio mnoge narode i sva zemlja pred njim umuknu.« (1 Mak 1, 3).

³¹ Sintagma posuđena od Kvintilijana, usp.: »*Proximum imitatio: nam id quoque est docilis naturae*« (*Institutio oratoria* I, 3).

molis erat Romanam condere gentem.« (Vergilij, *Aeneis* 1, 34).³² Očito se Vergilijevom frazom³³ poslužio opisujući gradnju »prebivališta na briegu Turiji« koje su franjevci morali sagraditi: »Na tako drakoničku naredbu, po kojoj bijaše samo na papiru obećana pomoć iz zaplijenjenih baština, kojoj se oni, kao ni vlada nisu mogli nadati. *Opus fervebat!* ... Nacrt im bijaše poslan s naredbom da se na mah vrši naredba« (Zlatović, 1888: 393). Preko te fraze u kojoj Vergilije pjeva o radu pčela, Zlatović aludira na marljivost i radinost franjevaca. Za takvim »sitnim« frazama iz sfera pravnog ili češće kolokvijalnog franjevačkog miljea često poseže fra Stjepan, na pr.: »Ali to još bijahu samo *initia dolorum*« (Zlatović, 1888: 405).³⁴ Zatim: »A sad za turskim satarlukom? ... Od Cetine do Zrmanje nigdje svećenika, niti svetoga mjesta, nego se usjednula prava *abominatio desolationis!*« (Zlatović, 1888: 42).³⁵ Slično: »U ovoj prigodi ot. Filipović izreče zanosno slovo i od radosti suznim očima završi; '*Nunc dimittas* ... kad su vidile oči moje ovo preveliko milosrdje tvoje!'« (Zlatović, 1888: 276). Glede gradnje crkve u Splitu: »Prabiskup osvjedočen o zakonitosti i duhovnoj koristi redovnika novog pribivališta, ne obazi[r]ući se na prosvjed *in forma decreti* proglasi ga pravim i zakonitim pribivalištem. Prosvjedi i kašnje sliediše, ali zaludu bijahu *post factum*« (Zlatović, 1888: 223). Duhovito komentira postupke arhimadrita J. Kovačevića na Dalmatinskom saboru: »Za njim govoraše arhimadrit Kovačević, koji reče: da u Beču nije usta otvorio, jer da ne poznaje njemačkog jezika. Zar samo s toga? – *Beata simplicitas!*« (Zlatović, 1888: 443).³⁶ Najvjerojatnije su iz franjevačke svakodnevne prakse ušle fraze kao: »Rimska kurija, obzirom na sve pomenute okolnosti, odgovori prabisku-

³² Kod Zlatovića je vjerojatno tiskarska pogreška *mollis* umjesto *molis*.

³³ Prema Vergilijevu stihu: »Fervet opus redolentque thymo fraglantia mella« (Georg. 4, 169 i Aen. 1, 436).

³⁴ Prema novozavjetnom: »... haec autem omnia initia sunt dolorum.« Mt 24, 9. Usp.: »Izvan pomenutih potrošaka i zamršaja upraviteljstva i računa svih samostana, na kakve se mučnosti i teškoće izvrgavahu toliki redovnici uz tadašnje mučnosti putovanja po suhu i po moru od Karina, Knina i Visovca do Zaostroga! Ali i ta bijahu: '*initia dolorum*'« (Zlatović, 1888: 407).

³⁵ Prema: »Et in templo erit abominatio desolationis Domini« (Dn. 9, 27).

³⁶ Glede izbora za 2. Dalmatinski sabor: »Birokracija onako uređjena, kao što vidjesmo, koja je sve u rukama imala i sa svakim sredstvom razpolagala, ma bilo i onim ljudskih života, kao što se dogodi u Kninu i u Stonu, za koje ne bi dozvoljeno, da se iztraga zametne, dostiže u saboru veliku većinu svojih zastupnika, ali jer se uza nje promakoše nekoji narodnoga čuvstva, i ovi u saboru iztresošu nekoliko žestokih govora, god. 1864. želeć se zastupnike jednoga kalupa, samo svojih nazora, razpusti sabor i naredi nove izbore, na kojih samo njezini mogahu biti opet odabrani, ali nijedan od prevašnjih narodnih, koji *horribile dictu* usudili se bijahu koje što vladi prigovoriti i pokuditi njezino postupanje« (Zlatović, 1888: 427). Prema poznatoj Vergilijevoj: »id vero horrendum ac visu mirabile ferri« (*Aeneis*, 7, 79).

pu, *nihil innovandum*, ter sve ostade na staru.« (Zlatović, 1888: 52) ili »... oni im dovikuju: '*non pervalebunt*' neće nadvladat.« (Zlatović, 1888: 285). Česte su i novozavjetne fraze kao: »I ako je bio *spiritus promptus*, ali je *caro infirma*« (Zlatović 1883b: 62)³⁷ ili pak: »Ja sam se onda sjetio rieči premudroga: *fortis est mors dilectio!*«³⁸ (Zlatović 1883b: 80–81), te bolesni fra Špiro Tomić: »To mu je teško bilo, te bi kadkad uzdahnuo i tješio se sa običnom mu izrekom: *sit nomen Domini benedictum*.« (Zlatović 1883b: 68) ili kad bijaše još u snazi: »Nebi čovjek vjerovao, koliko je truda poduzimao i srećno ovršavao, onako bolestan *fractis viribus*, ali se je sam tješio i govorio: *omnia possum in eo qui me confortat*« (Zlatović 1883b: 49).³⁹ U zasebnu cjelinu mogu se uvrstiti opće poznate sentencije kao: »Ali vlada je to hotjela, jer bijaše *conditio sine qua non*, ako misli sliediti učiteljstvo.« (Zlatović 1883b: 54) ili pak: »Pustili smo da *documenta loquantur*,⁴⁰ ter ako bi sbilja takav bio, on je zaslužan, a nismo se mogli iznevjeriti povjesnoj istini, da ih zatajimo« (Zlatović, 1888: 461).⁴¹ Kako je puk poimao svoje franjevec veoma je slikovito i kratko izrekao frazom: »os de ossibus suis«,⁴² a njihov odnos sveo je na lapidarni izraz: »do ut des«. ⁴³ Osim spomenutih,

³⁷ Prema riječima evanđelista: »*Spiritus quidem promptus caro vero infirma*« (Mtth 26, 41 i Mc 14, 38).

³⁸ Citat iz *Pjesme nad pjesmama*, usp.: »*quia fortis est ut mors dilectio*« (Cant 8, 6).

³⁹ Iz poslanice sv. Pavla Filipljanima: »*omnia possum in eo qui me confortat*« (Phil 4, 13).

⁴⁰ Fraza: *Documenta loquantur* oblikovana je prema čuvenoj sentenciji: *Saxa loquuntur*.

⁴¹ »Kako se je molenje devetnice hrvatski govorilo, tako je privuklo mnoštvo svieta na blagoslove, ... zaprosiše pismeno potrebno dopuštenje od prabiskupa Lelio Cipico, koji im vlastoručnim podpisom 11. svibnja 1796. dopusti *prout petitur*.« (Zlatović, 1888: 313) ili »Ovu zabranu bijaše izazvao kaptolski sbor, jer kako po crkovnom zakonu ne mogu se javna obašaća u župi uvoditi *inconsulto Paroccho*, a budući u Spljetu gradskih i varoških župa ...« (Zlatović, 1888: 314); »Istina, bila je jedna iztraga učinjena, izabrali su najpotla jednoga fratra, zatvorili ga medju lupeže, pak potla četiri mjeseca zatvora bio je *ab instantia* odušten i pravednim proglašen.« (Zlatović, 1888: 436); »Istovremeno spljetski prabiskup Cosmi na 4. veljače 1707. svjedoči '*In verbo veritatis*' da mu je dužnost očitovati: ... 'Kako prisutnost i nastojanje otaca franovaca uzdrži puk u posluhu naprama vlasti, u isto vrijeme u pobožnosti' ...« (Zlatović, 1888: 180).

⁴² »Ovako silnim prostorom i velikim brojem izučenih i prosvjetljenih redovnika, na položaju dičnoga zvanja prosvjetljenja kršćana razdieljenih na tri velevlasti, kakve bijahu Mletačka, Austrija i Turska, na upravi naroda, koji izvan štovanja svećeničkoga stališa, on je franovce smatrao *os de ossibus suis* svojom braćom i rodbinom, svojim vodjama i upravitelji, sudci i branitelji, koji, kako su redovnici bili kadri sve žrtvovati i podniti za korist i spas svoga puka, tako je i ovaj puk u veće prigoda pokazao, da bi i on za njih jednakom ljubavlju i požrtvovanjem svaka poduzeo i do potrebe i pregorio.« (Zlatović, 1888: 239).

⁴³ »Ove obveznice bijahu zapisane kao uspomene u *Liber archivalis Conventus* običajno bosanicom i vlastoručno potpisane od desetinarar i svjedoka. Naprama ovim desetinarom samostan primaše dužne tegoće ka ter prosto bilo u svako doba desetinaru obustaviti davanje i tad redovnikom primljene dužnosti« (Zlatović, 1888: 182).

tu je pravo mnoštvo papinskih bula, pravnih izraza, naziva mjesta, naslova djela na latinskom itd. Ipak ne smije se ni pomisliti da je Zlatović neumjeren u uporabi fraza i citata na latinskom.

Dok su Kukuljević, Vjekoslav Klaić, Grupković uz citate na latinskom donosili prijevod ili su ga detaljno prepričaju, Veber, Matas i Zlatović krenuli su, kako vidjesmo, drugim putem. Nasuprot Matasu i Veberu koji se izrazito rijetko služe sentencijama i frazama na latinskom, Zlatović ne bježi od njih pod svaku cijenu. Dapače, Zlatović ih rado rabi. Glede frekvencije najbliži mu je Veber, ali on poseže za latinskim sentencijama i frazama isključivo da bi njima poentirao. Veber sentencije i fraze rijetko stvara prema rimskim piscima ili biblijskim tekstovima, dok Zlatović najčešće donosi fraze i sentencije koje su izrasle iz tih izvora. Zatim, Zlatović ih rabi daleko suptilnije, iako i on zna poentirati tim oružjem, npr. pišući o propasti Bosne: »Nevjerni bogomil Radak izdade najtvrdji grad Bobovac i kroz malo dana sva Bosna pade pod kopita turskih paripa. Pogibe kralj, deset hiljada gradjana bi nemilo sasječeno, trideset hiljada uvršćeno u janjčare, a dvista hiljada preseljeno u Aziju. *Finis Bosnae! Consumatum est!*« (Zlatović, 1888: 20) Ali i u takvim slučajevima Zlatović poseže za izrazima koji u sebi nose patinu ili rimskih pisaca ili Biblije kao što se i ovdje jasno naziru riječi s kojima apostol Matej završava opis Kristove muke i smrt na križu. Tako je fra Stjepan povukao veoma tananu paralelu između kraja bosanskog kraljevstva i Kristove smrti.

Nema nikakve dvojbe da Zlatović u navedenim i mnogim nespomenutim slučajevima rabi biblijske izreke i ulomke stihova rimskih pjesnika (Plauta, Vergilija, Ovidija, Horacija) sa svrhom gradnje *krasote svoga sloga*, tj. zbog stilskog izraza. Zlatović je pri tom znalački uskladio morfološke i sintaktičke zahtjeve hrvatskog i latinskog jezika. Sasvim je jasno da su upravo te fraze stilski markirane jedinice, koje čitatelju pružaju dodatne obavijesti. Metatekst, jasno obilježen i time što pripada drugom jeziku, u Zlatovićevu »modelu« doživljava preregistraciju. Dok su temeljne stilske osobine znanstvenog teksta: objektivnost, preciznost, racionalnost i neemociionalnost (jer s tim karakteristikama znanstveni diskurs postaje najefektniji i najuvjerljivije prenositelj autorove poruke i znanje čitatelju-učeniku),⁴⁴ kod Zlatovića ni u jednom trenutku nije isključena emocionalnost. Pa i s tog gledišta za Zlatovića se može reći da krči vlastiti stilistički put u znanstvenom diskursu.

Obojenost Zlatovićeva diskursa frazama iz rimskih pisaca, realna je posljedica čitanja njihovih djela. Potvrdu toga pruža fra Stjepan pišući o svojim gimnazijskim danima: »Napomenut ću samo to: da u prevodih iz

⁴⁴ Usp. Naučno funkcionalni stil. Katnić-Bakaršić, 2001: 75–87.

latinskoga, izvan komada onda sadržanih u Chrestomatiah Livia, Cicerona, Salustia, Ovidia i Oratia iz Virgilove Eneide devet knjig prevedosmo kroz školsku godinu. ... Napisasmo dosta zadaća i prevedosmo nekoliko Ciceronovih govorenja» (Zlatović, 1888b: 24–25). To je još jedan dokaz više da je Veber bio u pravu kad je rekao: »Često sam mislio, a i sada velim da ne ima znanosti, kojom bi se mogao ne samo um mladeži formalno obrazovati, nego i naš narodni jezik usavršiti, što upravo učenjem latinskoga jezika.« (Veber, 1852: 431–432).

Zaključak

Razvidno je da Zlatović u gradnji »*krasote svoga sloga*« ili pripovjednog diskursa najčešće poseže za rimskim klasicima i Biblijom, a pri tom se ne ugleda na postupke svojih suvremenika. Iako nije nigdje izrijekom otkrio svoje uzore, ipak ih je možda i sasvim slučajno otkrio. Naime, pišući o Visovcu, Zlatović navodi pismo koje je 1770. u Fojnici napisao bosančicom apostolski vikar u Bosni fra Pavao Dragičević.⁴⁵ To pismo završava: »Jedno sam ostario, drugo teško obolio, ništa manje po svaki način jesam mislio da na prolitje, ako ću na kolinie lazat, da još za života jedan put dojdem *in persona* tute B. Gospi poklonit se, ali kako vidim, *juxta presentes(!) miseris dispositiones hujus seculi(!)*, videć da ne more ništa biti, *ideo disposui ut dictum est.*« (Zlatović, 1888: 274–245). Spomenuto privatno biskupovo pismo pokazuje da su se franjevci u svakodnevnom međusobnom ophođenju često služili raznim frazama na latinskom, a taj uzus posljedica je njihovog školskog sustava i literature. Zlatović se s tom praksom susreo

⁴⁵ Pismo je upućeno visovačkom gvardijanu: »Molto Rev. do Padre Oss.mo! – Svega vrimena života moga, najveća mogu reći moja misao i želja jest bila, da najposlie radim kako godi ostaviti moje mrtve kosti u kući te B. D. Marije, di sam u mladosti mojoj ditetom i djakom svako dobro primio; ali videći jur što kako, da više moje želje aman neću dosegnuti, za istu moju duhovnu želju i *devocion* te rečene B. D. Marije, eto u jednoj *škatulici* zapečaćenoj šaljem moj poglaviti jedan prsten *pontifikalni ex auro solido*, koga molim, da se dostojite na moju odluku prikazati na sveti oltar te iste B. D. Marije, i metnuti u broj ostalie zavita njezinje. Takodjer učinite ljubav činiti reći na moju odluku misa sedam prid istom Gospom i otaru njezinu, a jednu kantanu *de requie* na otaru *privilegiatome*, ili ako će i od živih biti; q lemozinu za iste mise, eto mećem u istu gori rečenu skatulu 8 cekina, što sve zajedno radiću poslati pod Sinj na ot. pošt. fra Franu Narketinu; ali kad primite, želim čuti odgovor: jeste li primili? I neznaduć više za sada, koliko vaše otačanstvo, toliko sve ostale otce i braću našu od te svete kuće pozdravljajući punim srcem i preporučujući se njihovim svetim molitvam jesam za vazda vašega otačanstva m. poštovanoga. Fojnica 28 Gennajo 1770. Devot.mo ed aff.mo servo fra Pavao Dragichievich Vescovo Deuent. P. S. Jednom sam ostario, drugo teško obolio, ništa manje po svaki način jesam mislio da na prolitje ako ću na kolinie lazat, da još za života jedan put dojdem *in persona* tute B. Gospi poklonit se, ali kako vidim, *juxta presentes(!) miseris dispositiones hujus seculi(!)*, videć da ne more ništa biti, *ideo disposui ut dictum est.*« (Zlatović, 1888: 274–245).

čim je stupio u red, a oplemenio ga je mnoštvom sentencija i fraza na koje je nailazio u obimnoj arhivskoj građi, koju je proučavao zbog svojih radova. Tako se mogao uvjeriti da je uporaba latinskih sentencija i fraza u tekstovima na hrvatskom već drevna franjevačka praksa.⁴⁶ Taj uzus fra Stjepan obogatio je svojim odličnim poznavanjem djela rimskih pisaca iz kojih je crpio pravo obilje svojevrstnih tekstualnih cimelija kojima je ukrasio svoje pripovijedanje povijesti kako franjevačke, tako i nacionalne. Zlatović je tako vješto ujedinio staru samostansku praksu i udahnuo joj novi život davši joj važnu ulogu u izgradnji pripovjednog diskurza u znanstvenim djelima i zabavno-poučnoj lektiri. Tako je fra Stjepan izgradio novi modus injektiranja latinskih sintagmi, fraza i sentencija u tekst na hrvatskom za koji je karakteristična usuglašenost zahtjeva sintaksi jednog i drugog jezika, a jedino je pravilna⁴⁷ takva uporaba.

Literatura

- Barac, Antun (1964) *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, Knjiga 1.: *Književnost ilirizma*, JAZU, Zagreb.
- Grupković, Jakov (1861) *Zaorija na talijanstvo svoje* (jedan Dalmatin), [Beč].
- Katičić, Radoslav (2007) »Vatroslav Jagić i hrvatski književni jezik«, *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, knj. 1., Zagreb, 11–23.
- Katnić-Bakarsić, Marina (2001) *Stilistika*, NUK, Sarajevo.
- Klaić, Vjekoslav (1886) *Pripoviesti iz hrvatske poviesti*, dio 1., Dionička tiskara, Zagreb.
- Klaić, Vjekoslav (1887) *Pripoviesti iz hrvatske poviesti*, dio 2., Dionička tiskara, Zagreb.
- Klaić, Vjekoslav (1899) *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, Lav. Hartman (Kugli i Deutsch), Zagreb.
- Klaić, Vjekoslav (1973) *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, Knjiga 4., Izvanredno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb.
- Krčanin, Ive (1885) »Pedesetgodišnjica hrvatske prosvjete«, *Iskra – književno poučni list*, God. II., Zadar, 8., 59.

⁴⁶ U samostanskim kronikama pisanim bosančicom redovito latinizme, riječi, fraze i sentencije napisane su latinicom, usp. *Ljetopis* Nikole Lašvanina objavljen u *Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo, 1889. i 1890.), *Ljetopis franjevačkog samostana u Kr. Sutjesci Bone Benića*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo, 1924.) itd.

⁴⁷ Usp.: »Nema dvojbe: samo kad se ostavi nepromijenjen izvorni latinski oblik, sam ili uz neku apoziciju možemo smatrati ispravnim jezičnim postupkom« (Vratović, 2007: 13).

- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1886) *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova: niz životopisa*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Matas, Antun Konstantin (1861) *Šilo za ognjilo*, Tiskom Lj. Gaja u Zagrebu, Split.
- Palavršić, Ante – Zelić, Benedikta (1962) *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, (Izdanja Historijskog arhiva, Split, svezak 4.), Split.
- Smičiklas, Tade i Marković, Franjo (1892) *Matica hrvatska od godine 1842. do godine 1892. spomen-knjiga*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Veber Tkalčević, Adolfo (1847) *Domorodne misli*, u: Veber Tkalčević, Adolfo, *Djela*, sv. 4., Zagreb, 1887., 165–217.
- Veber Tkalčević, Adolfo (1852) *Korist i način predavanja latinskih klasika*, u: Kurelac, F. i dr., *Jezikoslovne rasprave i članci*, (priredio Ivo Pranjković), Matica hrvatska, Zagreb, 1999., 429–442.
- Vratović, Vladimir (2007) *Latinski u hrvatskom kontekstu*, Biakova, Zagreb
- Zlatović, Stjepan (1876) *Tristogodišnjica Samostana Blaž. Gospe na Visovcu u Dalmaciji*, Brzotiskom Narodnog lista, U Zadru, 1876.
- Zlatović, Stipan (1888) *Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, C. Albrechta, Zagreb.
- Zlatović, Stjepan (1888b) *Životopis otca Špira Tomića*, Dionička tiskara. Zagreb, 1888.
- Zlatović, Stjepan (1876) *Tristogodišnjica Samostana Blaž. Gospe na Visovcu u Dalmaciji*, Brzotiskom Narodnog lista, u Zadru.
- Zlatović Stjepan (1883a) »Jedna narodna žrtva prošastoga vieka« *Nada*, I, Split , I., 7–9.
- Zlatović, Stjepan (1887) »Prvi bosanski doseljenici u Dalmaciju i franovci na Visovac«, *Narodni koledar za prostu godinu 1887.* (ur. Nikola Šimić), god. 25., Brzotiskom Narodnoga lista, Zadar, 35–55.
- Zlatović, Stjepan (1883) »Crte iz života hrvatskih uskoka u borbi s Turci i Mletčani 1598–99.«, *Nada*, god. I, Split 7: 74–76, 8: 85–88, 9: 98–100, 10: 109–110, 20: 229–232, 21: 241–244, 22: 256–257, 23: 266–267, nedovršena.
- Zlatović, Stjepan (2007) *Uspomene moga života*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.
- Zmajlović, Zvonimir (1957) »Nastavni plan Klasične gimnazije i njegov razvoj u 350 godina«, *Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora Zagrebačke klasične gimnazije o 350-godišnjem jubileju 1607.- 1957.*, Zagreb, 99–128.
- X, (1885) »O pripovjedanju«, *Iskra – književno poučni list*, god. II., Zadar, 15: 114 i 178.

ZLATOVIĆEVA UPORABA LATINSKOG

Sažetak

Status latinskog jezika stubokom se promijenio 1849. kad je od višestoljetnog nastavnog jezika postao nastavni predmet. Tada je predan u ruke stručnjaka, a pod jakim uplivom A. Vebera Tkalčevića steklo se opće uvjerenje da naši znanstvenici i književnici od latinskog mogu naučiti »krasni slog«. Prema Veberovim primjerima ta se »krasota« sastojala od poentiranja i uporabe sentencija na latinskom. Takva se praksa uvriježila u znanstvenoj literaturi. Zlatović se u svojim znanstvenim djelima susretao s mnoštvom različitih izvora na latinskom koje najvećim dijelom donosi u prijevodu na hrvatskom (ne dvojezično poput V. Klaića, I. Kukuljevića i drugih), ali najvažniji njegov dio ostavlja u izvorniku na latinskom. Zlatović je tako stvarao osobiti znanstveni narativni diskurz koji je znao vrlo vješto uresiti kraćim ili dužim frazama na latinskom.

Međutim nisu to bile ad hoc smišljene fraze kao kod Vebera i drugih, nego redovito kraći citati iz djela rimskih pisaca i Biblije, a to su odrazi njegove lektire. Uvijek je Zlatović poštivao sintaktička načela i latinskog i hrvatskog jezika, a takvu uporabu latinskog u pripovijedanju na hrvatskom naučio je iz drevne franjevačke prakse, proučavajući stare dokumente po samostanskim arhivima. Zlatović je tako vješto ujedinio staru samostansku praksu i udahnuo joj novi život davši joj važnu ulogu u izgradnji pripovjednog diskurza u znanstvenim djelima. Tako je fra Stjepan izgradio novi modus injektiranja latinskih sintagmi, fraza i sentencija u tekst na hrvatskom za koji je karakteristična usaglašenost zahtjeva sintaksi jednog i drugog jezika.

ZLATOVIĆ'S USE OF LATIN

Abstract

The status of Latin changed fundamentally in 1849, when it went from the main language of instruction to merely a subject in school. It began to be taught by experts, and the strong influence of A. Weber Tkalčević gave rise to the restrictive, common perception that scholars and writers could learn 'beautiful style' from Latin. According to Weber's model, that 'beauty' consisted of aphorisms and the use of Latin proverbs. Such use thus became common in scientific literature. In his scholarly activities, Zlatović found many different Latin sources, the greater part of which he translated into Croatian (unlike the even bilingualism of V. Klaić, I. Kukuljević and others), but the most important sections he left in the original Latin. Zlatović thus created a remarkable scholarly narrative discourse that he adroitly adorned with shorter or longer Latin phrases.

However, these phrases were not merely inserted ad hoc, as in the work of Weber and others, but were usually shorter citations from Latin works and from the Bible, a reflection of his readings. Zlatović always maintained the highest respect for syntactical principles in both Latin and in Croatian, and he learned the Latin he used in his Croatian-language narratives from his analysis of ancient Franciscan documents from monastic archives. Zlatović thus skilfully united monastic usages and breathed in new life, having given Latin an important role in the development of the narrative discourse in scholarly works. Fr. Stjepan developed a new mode of including Latin syntagmas, idioms and sentences into Croatian texts, which is characteristic of the syntactical harmony of both languages.

FRANOVCI

DRŽAVE PRESVET. ODKUPITELJA

HRVATSKI PUK

DALMACIJI.

NAPISAO

OT. STIPAN ZLATOVIĆ,

HEBOVNIK ISTÉ DRŽAVE.

ZAGREB.

KNJIGOTISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA

1888.

Naslovnica Zlatovićeva djela *Franovci Države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*

Josip Lisac i s. Terezija Zemljić

FRA STJEPAN ZLATOVIĆ I BOSANČICA

Pregledni članak
UDK 811.163.42 (091)
003.349.12 (049.3)

Stjepan Zlatović (1831.–1891.), član Provincije Presvetog Otkupitelja, rodom iz šibenskoga Varoša, ugledan franjevac, kako po službama koje je obavljao u svojoj provinciji, tako i po svom radu na područjima arheologije, povijesti i književnosti, zasigurno je najpoznatiji po svom životnom povijesnom djelu *Franovci Države presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, tiskanom u Zagrebu 1888. Sastavljanje povijesti Države (Provincije) Presvetog Otkupitelja povjereno je Zlatoviću odlukom donesenom na kapitularnoj kongregaciji u Sinju, održanoj od 13. do 15. rujna 1880. Zlatović se odmah dao na prikupljanje arhivske i ostale povijesne građe. U arhivima je pronalazio mnoge turske listine, kao i listine pisane bosančicom koju je dobro poznavao. »Kroniku« fra Pavla Šilobadovića iz arhiva franjevačkoga samostana u Makarskoj transkribirao je s bosančice na latinicu i na latinici je objavio. (*Starine JAZU*, Zagreb, 1889, knj. XXI., str. 86–115).

Kada se uz Zlatovićevo ime navodi u znanstvenoj literaturi njegov naziv »bosanica« za posebnu vrstu ćirilskoga pisma, redovito se, uz rijetke iznimke, povezuje uz godinu 1888. kada je objavljeno njegovo djelo *Franovci* u kojem piše o upotrebi bosanice u književnosti.¹ Mi ćemo u načelu rabiti uobičajeniji termin bosančica, iako postoji cijeli niz naziva za to pismo, ovisno o autorima: *bosančica* (Ć. Truhelka), *bosanska azbukva* (I. Berčić), *bosanska ćirilica* (F. Rački), *hrvatsko-bosanska ćirilica* (I. Kukuljević Sakcinski), *bosansko-dalmatinska ćirilica* (V. Jagić), *bosanska brzopisna grafija* (E. F. Karskij), *bosanska bukunica* (V. Karadžić), *zapadna varijanta ćirilskog brzopisa* (P. Đorđić), *zapadna (bosanska) ćirilica* (S. Ivšić), *harvacko pismo* (D. Papalić), *rvasko pismo*, *poljička azbukunica* (u narodu Poljica – F. Ivanišević), *sarpski* (glagoljaš fra A. Depope, za Divkovićevu bosančicu, a ponekad i bosanski franjevci), *hrvatska ćirilica* (Benedikta Zelić-Bučan).

Manje je poznat Zlatovićev rukopis »O bosanici kao izključivo hrvatskom pismu« koji se čuva u Arhivu Jugoslavenske (danas Hrvatske) aka-

¹ *Franovci*, 48.

demije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, napisan kao predgovor u latiničke prijepise starih »listina« pisanih bosančicom koje je Zlatović pronašao u samostanskim arhivima franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji, od najstarijega, na koji je naišao, iz 1464., do najmlađeg iz 1780. te »Kroniku Ot. Dubočanina«,² tj. »Tabulu od ministara i kapitula« fra Andrije Šipračića iz Dubočca (Kraljeva Sutjeska).³

Naš prilog obrađuje upravo taj Zlatovićev rukopis: »O bosanici kao isključivo hrvatskom pismu« koji u našoj znanstvenoj javnosti nije do sada cjelovito objavljen i predstavljen.⁴

Zlatović je svoj rukopis i prijepise dokumenata predao Akademiji s nakanom i željom da ih Akademija tiska, bosančicom ili latinicom, a ne da se »naše hrvatske starine« tiskaju ćirilicom, na što se Zlatović odrješito obara. To je prema Zlatoviću »narodnje izdajstvo« jer bosančica je za njega oznaka hrvatstva, »pa je pravednije bosaničke listine i slične spise objavljivati latinicom« opće primljenom od Hrvata, nego srpskom ćirilicom. Latinica je potpuno potisnula bosančicu iz upotrebe do sredine 18. stoljeća i od tada je, kako piše Zlatović, »bosanica živarila do svrhe prošlog vieka«, dakle, do kraja 18. stoljeća. Najdulje je ostala u upotrebi kod »poljičkih svećenika i seoskih pisara; ali danas riedko da ju tko upotrebljava«. Svijest da je bosančica oznaka hrvatstva i da ju svakako treba sačuvati u upotrebi u kojoj je sve više prevladavala latinica bila je naročito prisutna među franjevcima dalmatinske Provincije Presvetog Otkupitelja. Stoga su redovnički poglavari donijeli na svom skupu u Sinju 17. lipnja 1749. naredbu da njihovi pitomci i đaci trebaju pisati bosančicom i dopisivati se hrvatski, a ne talijanski: »Buduć mi Hrvati, začudno je, da se nalaze medju nama mnogi, koji ne znaju pisati našim materinskim jezikom i pismeni, što je velika nepristojnost. Za to naredjivamo svim otcim učiteljim, da svoje učenike podučavaju u pisanju u istom jeziku, kao i djake, koji se kod njih nalaze; jer davamo svakomu na znanje, da niti će se mladići u redovnike oblačiti, niti djaci na ređenje slati, ako ne dokažu svjedočbom otaca samostana, da su rečena pismena naučili.« Istu naredbu ponovio je 1775. provincijal Josip Radman i time se produljilo poznavanje bosančice do 19. st.⁵ a iznimno i do prvih desetljeća 20. stoljeća. Vrlo je značajan primjer upotrebe bosančice iz franjevačkoga kruga od potkraj 17. st. do pred kraj 18. st. sve do nedavno javnosti nepoznata *Knjiga*

² Sign. Id 166.

³ Original rukopisa bosančicom nalazi se u arhivu samostana Kraljeva Sutjeska, Sign. Pok 13.

⁴ Karlo Kosor, O. fra Stjepan Zlatović (nacrt monografije), u: *Kačić*, 1967., I, 283., ukratko je predstavljen taj Zlatovićev rukopis.

⁵ *Franovci*, 291–292.

od uspomene, neka vrsta kronike Družbe sestara franjevki od Bezgrješne iz Šibenika, pisana lijepom bosančicom.⁶

Svoje zaključke da je bosančica u narodu bila u općoj upotrebi i da su njome bile pisane sve poruke narodu sve do 18. st. Zlatović je temeljio na poznavanju građe arhiva franjevačkih samostana svoje provincije. U njima je pronalazio velik broj rukopisa raznih vrsta i sadržaja pisanih bosančicom: »zapisnika rođenih, vjenčanih i umrlih; naredba biskupa i državnika (provincijala); oporuka, pogodba i dopisa svake vrsti; matica računa, kronika, uspomena i zabilježenja; napokon debelih knjiga propovijedi i pohvalnih govorenja za blagdan« napisanih od fratara, seoskih samouka, pučkih poglavica i Turaka iz Hercegovine, Bosne i Dalmacije. Pa i kada je latinica sve više bila u upotrebi (kroz 18. stoljeće) naredbe sa sastanaka provincijalne uprave, iako pisane latinicom, potpisane su bosančicom. Pogodbu iz 1647. između kneza i kapetana Šibenika Francesca Zorzija, fratara i seoskih poglavica o prelasku stanovništva s područja pod turskom vlasti na područje pod vlašću Mletačke Republike, napisanu latinicom i talijanskim jezikom, neki redovnici i svi seoski poglavice potpisali su bosančicom. Isto tako svjedodžbe serdara Nakića, Nankovića i drugih, iako napisane latinicom, potpisane su bosančicom.

Po Zlatovićevu mišljenju, glagoljaško je područje od Zrmanje do Rijeke i još ponegdje, no glagoljaši su rijetko bosančicom pisali »od Nina do Norina«. Razumije se, danas bismo tim tvrdnjama dodali brojne ispravke i dopune, jer glagoljaško područje Zlatović ne definira precizno, s time da su svećenici glagoljaši bosančicom često pisali, osobito na području makarske i splitske biskupije, a i drugdje također.

Ovdje bismo spomenuli rukopis jedne knjige na koji Zlatović upućuje i donosi među svojim prijepisima latinicom mali fragment iz te knjige. Piše kako se u franjevačkom samostanu Blažene Gospe od Skalica u Omišu nalazi, između različitih starinskih rukopisa napisanih starom bosančicom, jedna knjiga od preko 300 listova, 600 obraza, tj. stranica, koja bi po obliku slova, kako misli Zlatović, mogla biti od davnih vremena i pokazuje prijelaz glagoljice k bosančici, budući da se često glagoljska slova nalaze među bosaničkim i redni brojevi na vrhu listova naznačeni su glagoljicom. Tko je pisac ili sastavljač te knjige nigdje nije napisano, jer su početni i zadnji listovi propali i zalijepljeni su za drvene korice. Prema onom što piše na prvom listu, može se zaključiti da se radi o knjizi pobožnoga sadržaja namijenjenoj za pouku naroda. Zlatović napominje da je rukopis čisto i lijepo napisan. Misli da je donesen iz staroga imotskoga samostana kada su se franjevci od tamo preselili u novi omiški samostan.

⁶ S. Terezija Zemljić, *Knjiga od uspomene – spomen-knjiga o šibenskim franjevkama*, u: *Knjiga od uspomene*, Šibenik, 2006., 59–62.

Zlatović je, naravno, uvjeren da je bosančica razvijena od ćirilice »ili klementice«, kako on kaže, a poseban je oblik dobila poglavito od 17. stoljeća. Do 15. st. bosančica je bila kao ćirilica »jednakih slova«, a nakon brojnih promjena grafijskih i morfoloških, rekli bismo terminologijom novijega vremena, bila je sve teže čitljiva. Divkovićeve, Posilovićeve i druga djela tiskana su bosančicom, pa je iz tih knjiga lako razvidna razlika među slovima u odnosu na tiskane crkvene knjige u Srba. Takve razlike bile su i u rukopisima.

Zatim, u Srba i u srpskoj ćirilici ima dosta skraćunica, a u Hrvata nema. Bosančicu Zlatović drži isključivo hrvatskim pismom između Neretve, Drine i Drave. Na tim prostorima Srbi su pisali isključivo starom ćirilicom, dok Hrvati, u Zlatovića katolici ili Turci, nikad nisu pisali starom ćirilicom. Ovdje vidimo da Zlatović Hrvatima drži pripadnike katoličke i islamske vjere, a tako je često bilo još i u 20. stoljeću. Npr. u *Dnevniku Blaža Jurišića* (Zagreb, 1994, str. 311) neposredno prije Drugoga svjetskog rata kaže se da je područje Vitez-planine »čisto hrvatsko«, a radilo se o području s katoličkim i muslimanskim stanovništvom.

Zlatović drži da je pisanje bosančicom bilo izrazito neujednačeno. Npr. zabilježio je desetke oblika slova *a*, kao i nekih drugih slova, pa se »čita veće mišlju nego očima«, ali se dugom praksom »oko navikne, da se bez muke čitaju svake vrsti pismena«. Izdvaja pisanje fonema *nj* i *lj*; jedni su pisali *n* pa *j*, drugi *j* pa *n*, itd. K tomu je interpunkcija još nepravilnija: sve riječi rastavljene točkama, potpuni izostanak interpunkcije i slično. U prvo vrijeme nije bilo velikih slova, naknadno su na početku rečenica nešto krupnija slova. Misli da vjerno prenošenje interpunkcije i načina pisanja pojedinih glasova jezikoslovcima ne bi koristilo, jer u pisanju nije bilo nekih pravila. Sam Zlatović prepisao je bosaničke listine latinicom, a ne srpskom ćirilicom te u tom nije slijedio dotadanju praksu prepisivača i poticaje stručnjaka, i to iz više razloga.

Razlozi su sljedeći: 1. bosančica je slična ćirilici, ali se od nje ipak znatno razlikuje, pa, dakle, nije ćirilica; 2. ćirilica je srpsko obilježje i oznaka srpske narodnosti; bosančicom su se služili jedino Hrvati, pa je ona »oznaka naše hrvatske narodnosti u mjestih gdje je rabljena«; 3. kako bosančica iščezava i ostaje poznata samo učenjacima, a latinica je poznata svima, pa se može iz bosančice transliterirati u latinicu, nema potrebe pri objavljivanju bosaničkih spisa rabiti ćirilicu; 4. Srbi sve više napuštaju narodnu slogu i ujedinjenje, pa nije ispravno da ih u zagovaranju ćirilice pomažu Hrvati, a to bi radili objavljivanjem starih hrvatskih dokumenata ćirilicom, kao da je riječ o srpskim spomenicima. Kada bi naša Akademija napravila bosanička slova Zlatović bi rado pristao na tiskanje bosančicom. Međutim, kao što već vidjesmo, objavljivanje hrvatskih spisa ćirilicom Zlatović drži narodnom izdajom. Dopušta Zlatović da je njegov sud o tim pitanjima možda pretjeran,

ali dok se ne dokaže drugačije, drži da je bosančica oznaka hrvatstva i da ju treba tiskati latinicom, a ne srpskom ćirilicom.

Na kraju Zlatović daje i neke opaske o slovima bosančice. Slične opaske stavljao je i uz pojedine prijepise na dnu stranica. Već ranije je spomenuto kako nije mogao zapaziti nikakva pravila o interpunkciji; svaki se pisac vladao po vlastitom prosuđivanju.

Zlatović zapaža u pronađenim rukopisima nekoliko znakova koji označavaju dva slova, odnosno dva glasa (*ot, od; je; št; ju*). Neka slova često su se pisala jedno umjesto drugog, kao *v* umjesto *f*; *p* umjesto *g*, *s* umjesto *z*, kao *snate* umjesto *znate*. Slovo *ѣ* (*đerv*) služilo je za *é* i *je*.

Bosančicom se bilježila »u starija vremena« čakavština, potom štokavština, ali ona nije bila jekavska; bila je, ikavska, misli Zlatović.

Slovnih pogrješaka bilo je mnogo, bilo da su se izostavljala ili mijenjala jedno za drugo. Zlatović zaključuje da su se te pogrješke događale kod nekih pisaca osobito u 17. st. do polovice 18.

Prethodna Zlatovićeva zapažanja o pisanju pojedinih slova u mnogočemu se poklapaju s novijim znanstvenim spoznajama i istraživanjima, što se ne bi moglo reći i za ovaj Zlatovićev zaključak. Uzimajući u obzir mnogo širi i složeniji povijesno-kulturološki kontekst upotrebe i razvoja bosančice, osobito njezina brzopisa, na što upozoravaju poznati autori, teško je zaključiti da se radi o slovnim pogrješcima neukih pisaca.

Eduard Hercigonja ističe da je za bosančicu karakteristična raznolikost u ortografskim rješenjima te spominje poznatu razdiobu I. Berčića bosančicom pisanih tekstova u 3 grupe: u Bosni, u Dubrovniku te u Dalmaciji i Poljicama. »Određena morfološka i (orto)grafijska nejedinstvenost bosančice normalan je posljedak različitih društvenih, kulturnotradicijskih, vjerskih i geopolitičkih uvjeta na širokom prostoru njezine uporabe od srednjovjekovne 'krstjanske' Bosne i Huma te od Dubrovnika preko otoka i kopna srednje i sjeverne Dalmacije u unutrašnjost Hrvatske pa – sporadički – i dalje, u Istru.«⁷

Benedikta Zelić-Bučan pokazuje u svojim istraživanjima da je u Dalmaciji bilo mnogo šire područje korištenja bosančice, negoli samo područje makarske biskupije, Poljica i neke župe izvan Poljica u kojima su služili poljički svećenici, kako to navodi I. Berčić. Bosančica je bila u upotrebi u cijeloj srednjoj Dalmaciji s otocima i u cijeloj turskoj Dalmaciji u 16. i 17. stoljeću. Autorica zaključuje kako na tom području nije bilo grafijske ni morfološke jedinstvenosti. Osobito velika raznolikost vladala je na području turske Dalmacije i makarske biskupije, nešto manje na području splitske

⁷ Eduard Hercigonja, *Enciklopedija Jugoslavije*, 2, *Bje-Crn*, JLZ, Zagreb, 1982.

nadbiskupije i u ostalim krajevima srednje Dalmacije. U Poljicama je ovo pismo bilo najujednačenije, a grafijski pokazuje znakove organskoga razvoja. Počevši od 15. st. svi rukopisi pisani su odreda brzopisom, tj. minuskulnim kurzivnim pismom. Ovo pismo koristilo se za potrebe dnevnoga života, kada je trebalo pisati brže. I tu dolaze do izražaja karakteristike pojedinih pisara. Najviše neobičnih oblika pojedinih slova susreće se u muslimanskim dokumentima, tzv. begovskoj bosančici.⁸

Zanimljiva su Zlatovićeve zapažanja raznih pojava u pisanju upotrebom latinice. Najprije su se latinske i talijanske riječi pisale latinicom, a hrvatske bosančicom. Od polovice 18. st. počinje se djelomično pisati bosančicom, a djelomično latinicom. Bosančica postaje tajanstvenim pismom kojim se, u okviru latinice, pišu samo one riječi koje nije mogao svatko znati osim onih koji su je skrovito (tajno) upotrebljavali.

Potkraj 18. st. do pada Mletačke Republike gubi se u franjevačkim arhivima svaki trag bosančici. Za vrijeme francuske vlasti prestaje se pisati bosančicom i u 6 godina francuske vlasti, piše Zlatović – »uništeno je više knjiga, nego za vrijeme mletačke kroz četiri stoljeća«.

Sve u svemu, zaključujemo da je Zlatovićev tekst napisan ponešto arhaičnim oblikom hrvatskoga jezika, onakvim kakav je postojao prije konačne standardizacije provedene oko godine 1900. Zlatovićev pravopis uvelike je morfonološki, množinski padeži često nisu novoštokavski itd. Općenito, njegov tekst nije sasvim lako razumjeti niti znalcu hrvatskoga jezika 19. stoljeća.

Sigurno su Zlatovićeve spoznaje o bosančici bile znatne, ali on ih je donio krajnje ukratko, pa o tom ne može biti potanje rasprave. Da je očito i u njegovo doba bilo boljih poznavalaca problematike (npr. Franjo Rački, Vatroslav Jagić, itd.), to je jasno samo po sebi. Jasno je da je Zlatovićevo poznavanje bosančice bilo najbolje u pogledu područja Provincije Presvetog Otkupitelja.

Nesumnjivo je da je u hrvatskih proučavatelja prevladavalo drugačije stanovište o bosančici u odnosu na druge proučavatelje, osobito srpske. Za hrvatske učenjake bosančica je posebno ćirilsko pismo koje se uklapa u ukupan tijek razvitka južnoslavenske ćirilice; takvu stavu mogli bismo priključiti i Zlatovićevo gledanje. Srpski filolozi obično misle da bosančica nije kakvo posebno pismo, prikazujući ju u cjelini srpskom baštinom. Suprotno tomu, fra Stjepan Zlatović držao je bosančicu hrvatskim pismom, budući da je i tadanje pripadnike islamske vjere držao Hrvatima te budući da je bio spreman na oštru polemiku s onima što su bosaničko pisanje sasvim nepravedno pripisivali Srbima.

⁸ Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 2000., 14., 27., 29.

DODATAK

O bosanici kao izključivo hrvatskom pismu

Pregledajući listine po arhivih franovačkih samostana redovničke Države Presv. Odkupitelja u Dalmaciji, namerismo se na preveliki broj starih pismena rukopisanih bosanicom, kao zapisnika rođenih, vjenčanih i umrlih; naredba biskupâ i državnikâ; oporukâ, pogodbâ i dopisa svake vrsti; matica računâ, kronikâ, uspomenâ i zabilježenjâ; napokom debelih knjiga propoviedí i pohvalnih govorenjâ za blagdane. Ove su starine pisane od redovnikâ, seoskih samoukâ, pučkih poglavica i Turaka iz Ercegovine, Bosne i Dalmacije. Po njima može se suditi da je bosanica u narodu obće rabljena i izključivo pisana za sve poruke naroda tako, da latinicom nadjosmo napisanih u prošlom vieku definitornjâ nare(d)ba na redovničkih sborovih, pa te naredbe podpisane veće kant bosanicom, valjda latinicom nebijahu vriedni? U izvornoj pogodbi 1647. između Gjenerala Zarzi, redovnikâ i pučkih poglavica i ako latinicom i talijanskim jezikom sastavljeno, nekoji redovnici i svi Poglavice potpisashe bosanicom; a tumač zapisa latinicom svjedočbam da posve odgovara hrvatskim potpisim. Tako svjedočbe Serdara Nakića, Nankovića i drugih, i ako latinicom napisane njihov je potpis svedjerno bosanicom.

Najstarija listina koja nam bila u ruci bilježi se god: 1464; ostale sliede do polovice XVIII vieka; od tada je latinica u hrvatskom pismu prevladala a bosanica živarila do svrhe prošloga vieka; kašnje ostade kod poljičkih svećenika i seoskih pisara; ali danas riedko da ju tko upotrebljava.

Bosanica nejma nikakve srodnosti sa gljagoljicom, ona je rabljena na zapadnoj Dalmaciji od Zermanje do grada Rieke i po Hrvatskoj; riedko je koji pop glagoljaš s njom pisao od Nina do Norina.

Nije sumnje, da je bosanica razvijena iz ćirilice ili klementice, pa je tijekom vremena dobila sasvim različiti oblik, osobito od XVII vieka. Stara bosanica od XV vieka k daljoj davnini bila kô ćirilica jednakih slova; malo koje prelazilo jedno mimo drugo; kašnje se vezlo i kitilo tako, da je XVII i XVIII vieka postajala izmrežana i svezana slova medju sobom kako ih je težko raztaviti i čitati. Stoga što starija, to čitljivija. Po starih slovih Ot. Divković na početku XVII vieka dao saliti u Mletcih slova i pečatati svoja djela; za njim Biskup P. Posilović i drugi. . . Po ovih slovih može se razabrati razlikost od ćirilskih s kojima su pečatane crkovne knjige Srbâ; pa je tak(a) razlika i u rukopisih.

O pravom obliku bosanice danas ne bismo mogli dati pravi tip slova; jer možemo dokazati, da koliko je bilo pisaoca, toliko je zar bilo različitih oblika raznih slova. Mi smo pobilježili do 20–30–50 oblika slova **a**, a tako i drugih, te se čita veće mišlju nego očima; ali dugim iskustvom i tako se oko navikne, da se bez muke čitaju svake vrsti tih pismena.

Nemože se takodjer kazati koje je pravilo u sastavljanju slovak(a); i to je pisao kako je tko htio: jedni **nje** a drugi **jne**; tako **lje** a drugi **jle**; jedni **njemu**, drugi **nemu**; **ljudi** – **ludi**. Neki nikad **j**, nego **i** tako različite slovke po svom načinu.

Interpukcije još su nepravilnije: najstariji rastavljali svaku besjedu piknjam, kô stari Rimljani lapidarno; drugi nikad nikakvu interpunkciju stavljali; opet jedni sa dvie piknje rastavljali periode, a riedki zadnjih vremena nešto pravilno stavljali. U starih pismih nikad veliko slovo nepisali, nego malo jednako ostalim, kašnje i ako istoga oblika, na početku perioda pisali nešto krupnije slovo...

Stoga cienimo da bi se slabo jezikoslovci okoristili, kada bi se sve doslovce te listine prepisale sa svimi znakovi interpunkcija i reda slova; pošto se nije pisalo po kakvih pravilih, nego na volju posebnih pisaoca.

Ako po našem dugom iskustvu i rasudjenju ovako stoje stvari o pismenih bosanice, neće nam se zamjeriti, što neobziruć se na dosadanju praksu prepisatelja i potjecanje strukovnjaka, prepisasmô latinicom nekoje listine bosanicom napisane, a ne srbskom ćirilicom, i to još za sljedećih razloga:

1. Jer bosanica nije ćirilica; i ako joj nalična, ipak ima svoje posebno obilježje, kojim se od one znatno razlikuje; kojoj nepotreba jera i skraćenića.
2. Jer Srbi drže da je ćirilica njihovo obilježje i oznaka njihove narodnosti, što im priznajemo; a jer bosanica nije ćirilica; i bosanicom služili se jedino Hrvati, te ju možemo i mi označiti kao dokaz naše hrvatske narodnosti u mjestih gdje je rabljena.
3. Jer dakle bosanica posve izčezava i ostaje poznata samim učenjakom; latinica kao obće poznata pristupna je svakomu, i jer sadanja vriednost latinskih slova može izraziti svako znamenovanje stare bosanice, bez potrebe rabiti ćirlicu, cienismo suvišno drugimi slovi prepisivati.
4. Jer pošto Srbi sve toveće bježe od sloge i ujedinjenja naroda i grčevito zagovaraju svoju ćirlicu, nije pravo da ih mi Hrvati u tome pomažemo te i naše hrvatske starine njihovimi slovi pišemo i pečatamo; kô da bi njihove bile. Kad bi naša akademija načinila slova bosanice, mi bismo drago-voljno bosanicom pisali i pečatali; ali ćirilicom srbskom hrvatske starine pečatati cienimo da je narodnje izdajstvo. Ako je pretjeran naš sud, i kad bi mudriji učenjaci sudili, da bi se ove listine bosanicom napisane morale

pečat(at)i srbskom ćirilicom, to oni mogu učiniti, sama slova mienjajući; ali do boljih dokaza ostajemo u umenju da je bosanica oznaka hrvatstva i da ju je pravednije pisati i pečatati latinicom obće primljenom od Hrvata, nego srbskom ćirilicom.

Opazke o pismenih bosanice.

1. Pomenusmo dalje, da nemogismo opaziti nikakvih pravila i uredba o interpukciji; svaki je pisac vladao se po svojoj pameti na volju.
2. Dvostrukih slova nisu imali izvan ω (ot. od.) a gdjekoji (đerv) ~~ѣ~~ -je, ~~ѣ~~ -št, ~~ѣ~~ -ju.
3. Nikad skraćena nije bilo, nego se sva slova i ciele besjede pisale.
4. Često se mjenjala slova jedno mjesto drugih ko v mjesto f, p mjesto g, s mjesto z, kao snate mjesto znate.
5. U starija vremena bila čakavština, kašnje zamienili štokavštinu ali nika-ko jekavštinu...
6. Slovo ~~ѣ~~ (đerv) služilo za ć i je.
7. Pismenih pogrješaka mnogo se opaža koliko u izostavljenju slova toliko u mienjanju jednih mjesto drugih. To valja da se događalo kod neukih pisaoca, jer učeniji bolje su na to pazili: kao u pisanju maticâ, crkov-nih govorenja i bogoslovnih razprava, toga se ne opaža, nego u turskih poslanicah, u oporukah i dopisih seljanskih pisaoca i sličnih sastavcih neukih pisaoca, osobito XVII. i do polovice XVIII. vieka.
8. Kad se je počela uvlačiti latinica u bosanicu, opaža se najprvo da su se latinske ili talijanske rieči pisale samo latinicom a hrvatske bosanicom. Od polovice prošlog vieka mienjala se pismena, te ciele periodi pisani neki bosanicom a drugi latinicom i to jedino u prijateljskih dopisih. Svrhom prošloga vieka do pada mletačke Republike, gubi se svaki trag bo-sanice po franovačkih arkivih. Francuzki prevrat i njihova vlada kod nas veće je uništila naša slova i knjiga u 6 godina, nego mletačka u četiri vieka. Od onda bosanica postala kao tajstvena slova i s njom bilježeno po sred latinice jedino rieči koje nije mogao svak znati, nego oni koji su ju skrovito rabili.

Fra. StipZlatov

Literatura

- Bezina, Petar, *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Zagreb, 1994.
- Bratulić, Josip, »Hrvatska pisana kultura u Dalmatinskoj zagori«, *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, Zagreb, 2007., 367–375.
- Damjanović, Stjepan, *Slovo iskona: Staroslavenska/starohrvatska čitanka*, Zagreb, 2004.
- Dnevnik Blaža Jurišića*, priredila Biserka Rako, Zagreb, 1994.
- Đorđić, Petar, *Istorija srpske ćirilice*, Beograd, 1971.
- Hercigonja, Eduard, *Enciklopedija Jugoslavije, 2, Bje-Crn*, Zagreb, 1982.
- Hercigonja, Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006.
- Hrvatska enciklopedija, 2, Be-Da*, Zagreb, 1999.
- Knjiga od uspomene*, uredili Josip Lisac, s. Terezija Zemljić, Šibenik, 2006.
- Kosor, Karlo, »O. fra Stjepan Zlatović (Nacrt monografije)«, *Kačić*, 1, 1967, 205–303.
- Raukar, Tomislav, »O problemu bosančice u našoj historiografiji«, *Radovi Muzeja grada Zenice*, 3, 1973, 103–144.
- Zbornik o Petru Krstitelju Bačiću*, Zagreb 2007.
- Zelić-Bučan, Benedikta, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 2000.
- Zlatović, Stipan, *Franovci Države Presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.
- Zlatović, Stjepan, *Uspomene moga života*, priredio Pavao Knezović, Šibenik, 2007.

FRA STJEPAN ZLATOVIĆ I BOSANČICA

Sažetak

Prilog obrađuje rukopis fra Stipana Zlatovića *O bosanici kao izključivo hrvatskom pismu* koji u našoj znanstvenoj javnosti nije do sada cjelovito objavljen i predstavljen. Radi se o predgovoru u prijepis latinicom starih dokumenata pisanih bosančicom koje je fra Stipan Zlatović pronašao u samostanskim arhivima franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja u Dalmaciji, od najstarijeg, na koji je naišao, iz 1464., do 1780. godine te *Kroniku Ot. Dubočanina*. Predgovor i prijepise dokumenata predao je JAZU, danas HAZU (Sign. Id 166) s nakanom da ih Akademija tiska latinicom, ili još primjerenije, bosančicom, za što bi trebala dati načiniti slova. Zlatović drži da je bosanica bitna oznaka hrvatstva te da je pravednije da se naše starine pisane bosančicom pišu i tiskaju latinicom koja je opće prihvaćena od

Hrvata, a ne srpskom ćirilicom. Zlatović upozorava na mnoge nepravilnosti u pisanju bosančice i o tome daje svoje opaske, bilo da se radi o različitom pisanju istih slova, zamjeni slova, spajanju riječi ili interpunkcijskim znakovima. Zaključuje kako je bosančica što starija to čitljivija. Uz prijepise latinicom pridaje i jedan list pisan bosančicom. Prikazu Zlatovićeve predgovora pridodajemo prijepis njegova rukopisa i preslik spomenutog lista pisanog bosančicom (brzopisom).

FR. STJEPAN ZLATOVIĆ AND THE BOSNIAN CYRILLIC ALPHABET

Abstract

This contribution discusses the manuscript *On the Bosnian Cyrillic Alphabet as Being an Exclusively Croatian Alphabet*, by Fr. Stjepan Zlatović, which in our scholarly opinion has not yet been published in its entirety, nor is it sufficiently known. The essay concerns the foreword to the Latin transcription of old Bosnian Cyrillic documents that Fr. Stjepan found in the monastic archives of the Franciscan Province of the Most Holy Redeemer in Dalmatia, from the oldest, dating back to 1464, to 1780, the year that the *Kronika Ot. Dubočanina* (*Chronicle of Dubočanin*) was written. The foreword and transcripts were published by JAZU (*Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* [*The Yugoslav Academy of Arts and Sciences*]), which is now HAZU (*Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* [*The Croatian Academy of Arts and Sciences*]) (Sign. Id. 166) with the understanding that the Academy would print them in Latin, or, more accurately, Bosnian Cyrillic, because the letters would need to be made.

Zlatović maintained that Bosnian Cyrillic was essentially Croatian, and that it was more justifiable to print old Cyrillic documents in the Latin script, which was generally accepted by Croats, rather than in Serbian Cyrillic. As well, Zlatović warned of many irregularities in written Bosnian Cyrillic: different writings of the same letters, substituted letters, connected words, or punctuation marks.

The essay concludes that older Bosnian Cyrillic scripts are more readable. Zlatović added one sheet written in Bosnian Cyrillic to the Latin transcripts. To his preface, we add the transcripts of his manuscript and copies of the aforementioned sheet, written in cursive Bosnian Cyrillic.

Milko Brković

ZLATOVIĆEVI PRIJEPISI STARIH ISPRAVA PISANIH BOSANICOM (1464.–1780.)

Pregledni članak
UDK 811.163.42 (091)
003.349.12 (049.3)

Fra Stipan Zlatović je naziv *bosanica* za vrstu ćirilicnog pisma prvi počeo upotrebljavati u svome djelu *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*.¹ Naziv *bosančica* pak nešto je mlađi od naziva *bosanica*, a popularizirao ga je Ćiro Truhelka u svojim paleografskim studijama na prijelazu 19. u 20. stoljeće,² kolebajući se i sam između tih dvaju naziva. Nakon Truhelke pa sve do devedesetih godina 20. stoljeća u literaturi se udomaćio naziv *bosančica*, kada se opet počinje upotrebljavati i naziv *bosanica*. I nakon Truhelke bilo je autora koji su držali prikladnijim naziv *bosanica*.³ K tomu u paleografiji ili pomoćnoj povijesnoj znanosti nije *bosančica* jedino pismo koje nije nazvano sasvim prikladnim imenom. Tako ni ćirilica nije Ćirilovo pismo, niti je gotica pismo Gota, niti beneventana isključivo pismo pokrajine Beneventa i tome slično, pa ipak nitko na temelju tvorbe nepravilnog naziva ne pokušava osporiti značaj i specifičnosti tih pisama.⁴

U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pod signaturom *I d. 166* nalaze se još neobjavljeni Zlatovićevi *Prijepisi starih listina bosanicom 1464.–1780.* Točan naslov toga rukopisa sa Zlatovićevim

¹ Zagreb, 1888: 26–27, 30, 39, 48, 55, 57, 72–73, 107, 138, 143, 148, 166–167, 181–183, 193–194, 235, 275, 288, 291–292, 351, 477.

² Bosančica, prilog bosanskoj paleografiji, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo, 1889.

³ Na primjer fra Karlo Jurišić koji, doduše, nije to i napisao, ali je na znanstvenim skupovima tvrdio da *bosančicu* treba zvati *bosanicom* jer je *bosančica* djevojčica iz Bosne, pa bi pismu bio prikladniji naziv *bosanica*. Ipak Benedikta Zelić-Bučan je pisala da je naziv *bosanica* prikladniji od naziva *bosančica* jer se od imenice *bosančica* ne može izvesti posvojni pridjev, analogno latinica-latinički, ćirilica-ćirilski i slično, nego se treba služiti opisom ili pak pridjevom od varijante *bosanica*, dakle bosanički.

⁴ Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 1961., str. 9.

potpisom glasi: »Po listinah bosanicom napisanih u Arkivih Franovaca Presv. Otkupitelja u Dalmaciji. Smatra se bosanica kao izključivo hrvatska pismena. Predgovor. Prepisi starih listina bosanicom 1464–1780. Kronaka Ot.: Dubočanina. Fr Stip. Zlatovich«. »Kako se čini, i njih je Zlatović priredio za tisak, a zašto ih Akademija nije tiskala, teško je odgovoriti. Možda je po srijedi Zlatovićev predgovor *O bosanici kao isključivo hrvatskom pismu*«. ⁵ U skladu s pravilima egdotike autor u ovom prilogu objelodanjuje naslovljeni rukopis i komentira ga sa stajališta ostalih pomoćnih povijesnih znanosti.

Uvodno se za Zlatovićev naslovljeni rukopis može postaviti pitanje: zašto nakon Akademijinog odbijanja sve do danas nije objavljen? Autor ovog priloga pretpostavlja da je tomu razlog što su kasniji istraživači taj rukopis bez poteškoća mogli koristiti u originalu. Stoga rukopis donosim u onom obliku u kakvom ga je priredio Zlatović i njegovi suradnici, naravno s popratnim bilješkama. Držim da i danas prosječno naobrazovani čitatelj može razumjeti tadašnji hrvatski jezik kojim je pisan rukopis.

Sam naziv pisma kojim su pisane naslovljene isprave Zlatovićevog rukopisa, koje on transliterira i transkribira, nije sasvim ustaljen. Primjerice, u opisu rukopisa Samostana Blažene Gospe od Skalica u Omišu, a i na drugim mjestima, upotrijebljen je izraz *bosančica* umjesto *bosanica*, koji naziv Zlatović rabi u pravilu. Uz duktus i druge osobine cijelokupnog rukopisa, nama je i to potvrda da je Zlatović imao i suradnike u prepisivanju naslovljenih isprava. U protivnom ispada da se i sam Zlatović dvoumio između ta dva naziva za pismo.

Pojedine prepisane isprave, odnosno dokumente, tumači sam Zlatović, te na temelju njihova sadržaja donosi političke i ine prilike u Krajini, Makarskom primorju i šire, stoga u ovom radu nepotrebno je donositi njihov povijesni sadržaj. U odnosu na tursku, venecijansku, austrijsku i francusku vlast, Zlatović je u svojim komentarima sadržaja predmetnih isprava uvijek na strani Venecije. Tako, na primjer, kaže da su Francuzi u šest godina uništili više hrvatskih spomenika negoli Mlečani tijekom svih stoljeća svoje vlasti u Dalmaciji. Između ostalog, to je ujedno i jedan od pokazatelja da je Venecija bila sklona franjevcima Provincije Presvetog Otkupitelja, što nije ni čudno jer je upravo zaslugom Venecije ta provincija osnovana, odnosno odvojena od franjevačke provincije Bosne Srebrene.

Što se tiče samih isprava koje donosi Zlatović u svome rukopisu, na kraju se ovog kratkog uvoda može reći da su to isprave u užem i širem smislu riječi, tj. pisma ili epistule, oporuke ili testamenti, donacije, kupoprodaj-

⁵ Karlo Kosor, O. fra Stjepan Zlatović (Nacrt monografije), Kačić, Zbornik franj. provincije Presv. Otkupitelja, I, Split, 1967., str. 283.

ni ugovori, otpisi, otpusnice, priznanice, poruke, izvješća, kraći teološki i povijesni traktati i slično. Sav taj diplomatski materijal sadrži najosnovnije diplomatske formule ili sastavne dijelove isprava, pa ga nije potrebno posebno analizirati. Od diplomatskih formula najčešće se rabi: intitulacija, inskripcija ili adresa, ponekad arenga, zatim naracija ili ekspozicija, dispozicija i salutacija isprave.⁶

Prijepisi starih listina bosanicom 1464.–1780. Kronaka ot. Dubočanina

[I.]⁷

U Ime Boga.

Mi svi glavari i Arambaše koi ćemo se popisati ozdol na karti mećemo u plemenite uši prisvitlomu Providuru Zeneralu Konjićkomu i mećemo naprid potribitu našu koju imamo Gosp. Prisvitli. Imali smo prid sobom jednog zapovidnika, koga smo svi slušali zapovidi koji jesmo vazda dobrovoljno slušali pokojnoga Smiljana Smiljanića, i budući ga Gosp. Bog sudio a mi ostasmo prez serdara, za to odlučismo svikolici i jednim glasom da nam bude serdar Bože Miljković, da nam gospodine on daje zapovid koju bude zapovidati privedreni Princip. I tako Prisvitli nahodimo i jedno da je dobro za Principa, drugo da je pravedno za Krainu, treće mu je i starina. Prisvitli u to mećemo G.na Guvernandur Franu Posedarskoga u Vaše uši: vi znate dobro, da je starina Posedarskoga hoditi prid Krainom. Tako prisvitli molimo vašu svitlost da idje i sada prid Krainom, kako je i dosad hodio, i ako nebi htio molimo prisvitli vašu svitlost, da vi činite da idje ka' je i prvo odio s pokojnim serdarom Smiljanićem; i veseli Bog priuzvišeni vašu svitlost. I koji nehumili budu pisati svojom rukom, metnuti će križ svojom rukom na kartu za virovanje.

+ Potvrđujem: ja kapitan Bele od Bokanjca.

Luka Presica od Crnoga.

Od Malpage kapitan Nikola Uskok

Iz Bibinj' kapitan Bare Margetić.

⁶ Zlatovićev *Predgovor: O bosanici kao izključivo hrvatskom pismu* donesen je već u ovom zborniku zbog toga se ovdje izostavlja, iako ga je autor priloga M. Brković uključio kao dio svoga rada. Uredništvo.

⁷ Premda Zlatović nije označio dokumente brojevima, zbog lakšeg citiranja uredništvo ih uvodi u dogovoru s priređivačem koji je odabrao rimske brojke.

Iz Sutkošana kapitan Tome Peričić.
 I arambaša Lovrin Dević iz istog mista
 I Grna Nikola Grubić.
 Iz Poličnika Juro Masniković.
 S NadinaVuica Sladaković.
 S Rastevića Petar Tepša.
 Iz Vrane Jure Ićekić.
 Iz Perušića Nikola Rajčić.
 Iz Šopota Grubić Bože.
 Od Velima Marko Klarić.
 Stipan Goreta iz istoga mista.
 Grgo Radnić iz istoga mista
 Ivica Blažević iz istoga mista.
 Sa Komiže Frane Karabeg.⁸

[II.]

Omiš

U Franovačkomu Samostanu B. Gospe od Skalica u Omišu izmedju različitih rukopisa starinskih napisanih starom bosančicom, nahodi se jedna knjiga od priko 300 listova 600 obraza rukopisom pomenute bosančice, koja po obliku slova imala bi biti od davnih vremena, ter izvana zanimiva predmeta pobožnoga za pouku našega naroda, mogla bi biti zlamenita sa pogleda jezikoslovnoga u prelazu glagoljice k bosančici, budući često ona slova pokazuju se medju ovimi; i redni broj na vrhu listova prvo bijaše naznačen glagoljskimi, kašnje druga ruka uza nje stavi redna slova bosančice.

Nije naznačeno ime pisaoca niti sasatavitelja, možda je to bilo na svrhi, ali zadnji listovi sa svjem su od gagrice urušeni (zrušeni?) i zalipljeni uz drvene korice, a na prvo listu započima ovako: »Juzus: (1) Počinu knige od života i o dil slatkoga Isusa i Majke negove: (2) ovoe pravi put hodite po nemu (3) nemojte se svratiti ni na desnu ni na livu ove riči esu upisne u Izajji proroku na trideseti kapituli: – U dragosti slatkoga Isusa da vele želim i mi-slim kako bijam (4) milosti Isusovi duhovni život sa svim ukripil (ukripih?) i kako bijam još veće slatkoga Isusa ednim nepometenim usaenjem u dušu i u srca usadil: koje usaenje nebi mogla niedna sila ni suprotiva ovoga svita izguliti i tako misleći svrhu toga dojde mi na pamet d niedna kripost niedan

⁸ Prema duktusu i rukopisu prethodnog govora o bosanici kao isključivo pismu Hrvata, ovaj je dokument fra Stipanu Zlatoviću prepisao netko drugi.

nauk ne može tako potegnuti dušu i srce naše za Isusom koliko često i devoto razmišljanje slavnoga života i dil isusovih(!) i majke negove zač čakolir (sic) isus(!) reče ali učini na onom svitu sve učini i reče nam na naš nauk i da nas pritegne k sebi a za to bogolubna bratjo na slavu Isusovu i majke negove a za vašu i moju kori(s)t i napridak duhovnih odlučih pisato i izoetato(?) edne knjižice od života i dil slatkoga Isusa i majke negove pričiste dive dil od života Isusova hoću vazeto od onoga ča su vanjeliste pisali da neću po način oni kako su oni pisali da one iste riči i ona ista dila od pripovidanja inoga iznutrnega srčenoga i duhovnoga govorenja: Tolikoer hoću mnoge ine razlike stvari pisati koje nisu vanjelište pisali negoli ili razlici naučitelji koi su pisali razlike stvari od života Isusova i semoguće kriposti negove: kako to od ljubavi negove, od milosrdja od slatkosti od krotčine i tišine: od razuma, od pravde od umiljenstva i zališnoga uboštva isusova: Od potrebe je da i vi učinite kako s⁹ (sveta) cecilia činaše od koe č(u)timo (štimo?) da evanielie sveto i život Isusov vazda u srcu nosaše: To hoće reći da ona biše izabrala¹⁰ nika osobna dila slatkoga Isusa koja se noj činila devotija i ta bila dan i noć čistim i bogolubnim srcem i užganom dušom i pametju (l) vele uzdvignutom razmišljaše zač svrhu svih inih dil duhovni ljubav isusova i devoto razmišljanje života negova nas postavlja u veliku slavu i čini nas prijatelje svetomu trojstvu i svemu dvoru nebeskomu: Tolikoer nigdir nećete naiti da će te se bole naučiti arvati se i protiviti ovomu svitu i taštoj raskoši koja kakono brza vika mimohodi: Tolikoer protivnosti se suprotivam i nevolom ovoga svita rekofani(?) najprvo da devoto razmištanje života isusova kripi dušu i srce i pamet našu kako imamo priliku od zgora rečene ste (svete) Cecilie : koe život biše srce i duša tolike slatkosti napunil da niedna taština ovoga svita ne može u nie srce ulisti i za to kada u ne palacu zvonahu organi i ostale melodie ovoga svita tada se ona po sebi zatvoraše u ednu komoru ter u srcu svomu samomu isusu kantaše: Čuvaj slatki Isuse čuvaj dušu i srce i tilo moe da se ne oskrvrne i da tebi ne sagriši: reko fam (vam) kolikoer da nas život isusov kripi protivu nevolom i zasidom ovoga svita razmislite nih ustrpljenje onda kad ih poganska gospoda mučahu nevolahu oli stahu u mukah vele ustrpljeni pače se veselahu kada koi nevolu imahu i muku za ljubav imena isusova: ali (oli?) kantahu i začinahu a sva tilesa nih bihu smrtnimi ranami izranena kosti je im pribijahu (pribijena?) zlob od zloba i žuntu od žunte odkidahu a oni se radovahu i veselahu: Tolikoer van (vam?) reko da

⁹ Iznad ovog slova je polukružni znak.

¹⁰ Nakon te riječi slijedi crtica i opaske: (1) Pomenuti mi je da nejma nigdje drugoga interpunkta oliš dvi piknje: gdje zvršiva govor. (2) Veliko je slovo najčešće glagoljsko samo na početku poglavlja. (3) slovo E služi za e i je jednako a ima i j ovako f (ustvari slično današnjem slovu f, odnosno obliku bosaničkog slova j ili ja). (4) često piše f (bosaničko j) f (drugčije od oblika f) mjesto ¹ v.

život isusov i zamčice nepriateljske zač je svrha od ovih kriposti u životu isusovu toteke (tuteke?) će te naiti privisoku ljubav i miloštu razum duhovni krotčinu posluh što ustrplenje i svaku inu kripost i telesnu i duhovnu što isusa naslidne ta i život negov naslidne on nemože vanka puta izajti(?) život isusov dušu i pamet prosvitlue da umi razabrati zlo od dobra i lažu od istine: Oh kolikoe svih na svit bilo koi nisu knigu umili vele su priprostiti bili da visoke su i slavne stvari od Isusa i negova kralestva i umili: s. Francisko i sveta katarina oni bihu malo u kniga naučili da od razuma i od života isusova vele znahu koliko kruto ljubav život i rane isusove razmišlahu a za to im isus da svoje rane: budi u istinu da i ja imam potribu da bi i mene tkogod naučil dilom učiti ča ja vas ovim pismom učiti za to hoćete moliti slatkoga isusa da ono ča ja vas učim takoer s vami ispunim dilom:

Razmišlanie ča se zgodi na nebesih meu bogom i meu anjeli. (*ova je rečenica ostala na bosanici*). Na dnu prvoga lista napisano je drugom rukom bosančicom: libar zlatara Miloša bošnjaka, i latinicom Libro di mistro Milos arifice (orifice?) bosgnese. = sva je prilika da će biti donesen iz staroga samostana imotskoga u Omiš kad su franovci od onud proselili(!) i novi samostan načinili u Omišu. Rukopis je čisto i liepo napisan sa početnimi slovi crljenimi. (1) Ima slovo *ju* ovako *io*. Pripisano fr Stipan Zlatović 1884.

[III.]

Bosanica

Kapituli od zbora ercegovačkoga koji se zove liga, i ovi se imaju obsluživati svakoga ko pribiva u onoj kraini, ali provinciji i državi još vika obsluživani i jesu kako slidi

1. Da se imadu stati svi plemići i siromasi i to jest glavari, i težaci, i što odrede da se ima izpuniti pod izgubljenje života.
2. Da kalikogadir (kolikogodir?) ima knezova, imadu biti dva serdara, a u svakom serdarluku imadu biti dva kapetana, kako je bilo od vika.
3. Da nejma imati svaki kapetan manje od stò ljudi i ako bi ima manje i bio bi kapetanom, nemore biti akomu to zbor ne dopusti.
4. Ima se učiniti jedan najstariji knez koji će biti svrhu sviju, izvan što je svak u svojoj državi.
5. Da na svako pedeset ljudi ima se učiniti sudac a to jest u svakomu kapetanluku dva sudca.
6. Da se ima učiniti na svako 25 (75?) ljudi jedan čauš, to jest pod svakom sucem dva čauša.

7. Kada se sve ovo učini kako ozgor, tada gospoda knezovi imadu dobro promisliti sve što su učinili; i našavši dae dobro, imadu potvrditi; ako bi što bilo zlo, neka naprave isti gos. knezovi i što odrede ima se poslušati.
8. Ako bi ko opsova viru, Boga, Gospu ili učinio kakvu pogrdu u mistu svetu, ili opsova redovnika oli ga udario, ima se učiniti skup medju bratjom i tako ga istirati izmedju bratje kako prokletca i ufatiti i pridati knezom, jer kapitani ne mogu odsuditi na smrt, nego samo pokarati.
9. Ako bi koi opsovao otca, ili mater ima mu se sve porobiti što je njegovu i da mu se udre 100 štapa pak iztira izmedju bratje kako prokletac.
10. Ko bi opsova starijega to jest kneza, serdara, kapetana ili koga mu drago poštena starca ima mu se dati 100 štapa a u ligū groša 25.
11. Ako bi koji ugrabio divojku i nebi aviza koga ima pena groša 100 u ligu a njega dati pravdi.
12. Ko bi opsova ženu poštenu pena groša 10.
13. Ko bi ukra vola uzmu se četri za jednoga i dadu se onomu čijje voh bio; i tako svake ostale živine četvero za jedno, a baška groša 25 u ligu.
14. Ko bi ukra koju mu drugu stvar, ima se vratiti četvero struko za jednu a globe kako je robe.
15. Kada se nadje krivac u jednomu mistu neimadu mu se slati ljudi na kuću od njegova mista nego od drugoga.
16. Oni Čauši koji idju robiti, tokaga 10. dio i sve kože od životine koju se poide, a što se porobi u ligu.
17. Ko bi potaro žito ili vinograd, stima se i plati se četverostruko.
18. Ko bi pomirio lupeža a ne bi aviza starešine, ima mu se uzeti koliko istom lupežu.
19. Ko bi se pomirio s onim koji bi ga udario ili opsova, neavizav koga ima, platit će oba jednako.
20. Da neima niko ubiti živo u šteti, nego činit stimati, pak prizvati prid ligu, ter nek mu plati kako je rečeno u kapitulu sedamnaestomu.
21. Ako bi žena opsovala čovika, da ima doći na ligu gospodar one žene, i dovesti istu ženu i nosiće kam na vratu i biće uruštrana(?), i u ligu groša 10.
22. Ako bi ko vidio lupeža ali drugoga zla čovika, a nebi ga kazn(i)o, nego ga taja, upada u istu penu u kojoj bi se našao rečeni krivac i globe u ligu groša 10.
23. Ako bi se koji uzdiga medju zborom, ter bi reka da neće poslušati skupštinu i zapovid stariji i damu se imadu poslati ljudi i čauš, i

- sve njegovo živo i mrtvo dovest na ligu i njega pridati knezovom, nevirnika i neskladnika.
24. Ako bi ko našao da ide po sebi u društvo ovdan, ili ovnoć čineći skandale i dajući zlu priliku, da se imadu dati tu ruke pravdi i u ligu groša 20.
 25. Ko bi što oteo komu to jest: sir, maslo, vunu; ali kojumu drugu stvar ima se avizati pravda, a platiti groša 10 svaki.
 26. Ako bi se koji kmet našao koji nepridava pravo svomu gospodaru, ima ga gospodar od zemlje dignuti i dati je drugomu, a da mu plati sve što mu je ukra.
 27. Ako bi se našao koji čovik dae učinio krivo svom ortaku u trgovini da i tu plati dvostruko, a u ligu groša 20.
 28. Ako ko nebi platio misniku svoga truda ima se usilovat da plati, a u ligu groša 10. jer je bio nearan svom paroku.

[IV.]

Finis.¹¹

Vele drago pozdravljenje od mene vezira Bosanskoga Me(h)med Bega Adži Aruzovića knezu knezu(!) Tomi Tomaševiću knezu Jurju Vladimiroviću knezu Ivanu Nikoličiću, Matiašu Šalinoviću, Stipanu Franićeviću, Milošu Vlainiću, Juri Vojkoviću, Ivanišu Matiaševiću, i svim knezovom i siromahom, a zatizim neka znate da je nami čestiti (*precrtano*: Car) Atmanović te namastire priporučio daji pazimo od zulumu. Zato neka znate i vi; za to vam zapovidamo odma da neimate činiti onde nijedne zборе, nekavam kažem, nemojte posli reći da vam nismo kazali, vidite da veće nemogu siromasi dočekivati. M. P. (*potpis na arapskom*).

[V.]

(Copia s dvora) Il statuto che noi abitanti di Primorje femo per la nostra regula, e che siano osservati da tutti del nostro territorio inviolabiliter l'anno 1551. 13 Settembre nel Convento di Zaostro.

Pazka!

Prilično je da u zabileženo gori vrime kad Primorje bijaše pod turskom vlasti; ali se Turci nikad za stalne ne nastaniše u onoj krajini cića straha mletačkih galija a još više cića Senjskih Uskoka, a Primorje pez (prez) vlasti i sudija morade se vladati po svojih tradicionalnih zakonih, ter da na pomenuti dan sastavši se knezovi u Samostanu B. Gospe u Zaostrogu činiše da se

¹¹ Fermanis?

napiše zakonik i običaji po kojih se imadoše jednostavno vladati. Možda je paša začuo za taj sastanak nazvan liga i nepoćudan mu bio. Stoga napisao list knezovom da se u Manastiru veće ne sastaju, kao iz nikoga sažaljelja(!) da siromasi redovnici nemogu veće dočekivati? Čudne ljubavi. Posli ovoga zakonika kojim su se vladali kao neodvisno od turske vlasti, ponudiše Mletačkoj skupno vladi da ih primi u podanike, ali njihovom sumanpravom a oni će u znak podaništva plaćati godišnji danak 300 talira, što Dužd privolji i naredi Prov. Gjen. Dalmacije i Provid.: Omiša da ih primi Vidi Aloisijus Mocenigo.

[VI.]

Bosančićom. Slava Bogu.

Neka se znade kako se s(as)tasmo mi knezovi i siromasi od sva tri glasa, to jest kuškovie¹², Fra agustinovine¹³ i gorske župe¹⁴ i dogovorismo se

¹² Nama nepoznato o kojem se kraju radi, možda područje Vrgorca ili okolica Mostarskog blata.

¹³ Taj pojam dolazi preko fra Augustina Vlatkovića. Naime, na području humskih knezova Vlatkovića bila je razvijena mreža franjevačkih samostana. Osim toga, na njihovu su području postojali samostani augustinaca. Već u 13. stoljeću pustinjaci svetog Augustina došli su u hrvatske krajeve, te su osnovali dalmatinsko-hrvatsku provinciju, koja je tijekom vremena podigla samostane u Splitu, na Hvaru, u Neretvi, Makarskoj i Zaostrogu, no nije poznato kada. Međutim, sigurno je da su augustinci u 15. st., prije nego što su Turci zauzeli Krajinu, imali samostane Svete Marije u Zaostrogu i sv. Petra u Makarskoj. No, nisu se uspjeli dugo održati u Makarskom primorju, jer su pred Turcima morali bježati na otoke. Jurjevići su bili vezani uz zaostroški samostan. Nije sigurno utvrđeno kada su se franjevci trajno naselili u Makarskom primorju, ali su u prvoj polovici 15. st. svakako djelovali ondje. Morali su imati i svoja prebivališta jer su pastorizirali ta područja. Vjerojatno su ih Jurjevići smjestili u napušteni samostan Svete Marije u Zaostrogu. Augustinci su morali ostaviti Zaostrog između 1463. i 1468., poslije pada Bosne, kada je zavladao veliki strah. Prije dolaska Turaka na tom su području bila tri samostana, sva tri franjevačka, koja su pripadala bosanskoj vikariji: Imotski, Makarska i Zaostrog, od kojih je zadnji bio najmoćniji, zahvaljujući obitelji Jurjevića. Ti su samostani veoma zaslužni što je katoličanstvo na ovom prostoru imalo čvrste korijene.

¹⁴ U izvorima se župa ili županija Gorska prvi put spominje 1211., između 1. siječnja i 29. svibnja, u posjedu redovnika cistercita (Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb, 1905., str. 103–106). Drugi se put spominje 24. prosinca 1244., kada mladi ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. daruje goričkim knezovima posjed Klokoč (*Codex diplomaticus*, III, str. 238–240). Ta se županija očito nalazila u sjevernoj Hrvatskoj, a u domaćim se latinskim ispravama često spominje i nakon 12. stoljeća. Istoimena županija Gorska nalazila se i u južnoj Hrvatskoj, u Primorju. U njoj se u srednjem vijeku spominje više sela od kojih su najpoznatija Hraštane, Kozica i Dragljani, današnje Dragljane. Hraštane i Kozica su u 11. st. posjed samostana sv. Ivana u Biogradu (Franjo Rački, *Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb, 1877., str. 53, 161, 164). Štoviše, Kozica se spominje i kao dvorac od 10. do 11. st. (F. Rački,

da smo svi u sklad jednaki i jedan drugom napomoć do potrebe, i kad se piše knjiga da se s(as)tanemo; da svak idje na rok i ako se nadje zao čovik u komu selu da se ima opovidit u sva tri glasa, zla čovika da smaknemo i da smo u svakom skladu i dogovoru i ko bi godi izda da se ubie kamenom.

[VII.]

Na Čurnogašti na 7 oktobra 1683. (Crnogašte je posred Baćine pri moru staro pristanište). Ja Djuško(?), Kjuško(?) knez od Djuškovine(?), Kuškovine(?) potvrd.: istom mojom rukom. Ja knez Zuve (Ivoe) Nenadić za vas prvi glas (potpisujem) mojom istom rukom.

[VIII.]

Od Fra aguštinovine knezovi. (Baćina) Augustin Jelavić Mirković; Stipanica Vladmirović; od Gorske župe; Juričić, Vuković(,), Ivan Juinović.

Da ima stat (*precrtano*: ostat?) ovo pismo u gardiana zaostroškoga.

Pazka! Naziv Makarske i Krajinē ili Primorja i Krajine istječe se većekrat u poviesti. Rimska Kurija dava taj nazov Biskupom Makarskim, Gjeneral Fosculo 1646 i nasljedni Gjenerali često sastavljaju ta dva imena naziva u svojih povelja i svjedočka i po uredovnih spisi često se sretaju tako, da (*precrtano*: počam od Karlovačkog mira) Kandijaska rata 1645. postadoše istovietna kojim se nazivlje Makarsko Primorje jednim ili drugim kao i oboma zajedno. – (*precrtano*: Kašnje) Naziv Krajine prisvajaše sva mjesta pogranična, od hrv: Kranjska, (*precrtano*: od tur.) vojnička krajina, i sve ostale krajine uzduž mejaša susjednih vladanja. Kada Gjeneral Foscolo na početku handijanskog(!) rata uredi zemaljsku obranu i narodnu vojsku pod upravom junačkih Serdara, tad svaki Serdar u obseg svoje vlasti nazva Krajinom, tako da (*precrtano*: od tada) koliko bijaše serdara onoliko bijaše i Krajina, pak i njegovi junaci prozvaše se Krajina (Krajišnici) u službeni spisi i po njima pridje u zgodopisje što je gdje koja krajina djelovala bilo u Dalmaciji, bilo u Bosni, bilo u Baru, Ulcinju(?) i gdje ma drugo. Krajine

Documenta, str. 28, 61). U ispravi bosanskog kralja Stjepana Ostoje, izdanoj u gradu Bosni 28. prosinca 1408., kojom zapadnohumskim knezovima braći Jurju i Vukiću Radivojevićima daruje različite krajeve u Dalmaciji i Humskoj Zemlji, između ostalog, spominje se i županija Gorska »*Provincia Cisalpinam et Transalpinam, dictam Gorscam. Župam, cum omnibus iuribus et territoriis*« (Pavo Anđelić, *Studije o teritorijalno političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1982., str. 117–141). Župa se Gorska spominje i u ispravi Jurja Vojsalića, kojom se 12. kolovoza 1434. ponovno potvrđuje posjede knezova Radivojevića-Jurjevića, u kojoj se nabrajaju sela Dragljani, Kozica, Hraštane, Vrh Dol, Zahojani, Zahodi i duga (Franc Miklošič, *Monumenta Serbica*, Beč, 1858., str. 377–379), a i kasnije.

ne bijahu samo pogranica, doli i po varoši i gradovi gdje serdari bijahu namješćeni. Kad su ratovi dovršili, tada i krajine propadoše. Serdari bijahu pretvoreni u Činovnike, a njihova vojska u Pandurevske Stražare, dakle i to sve prestade god. 1849. (*precrtano*: Moželi se smatrati Krajina) Jeli pravo makarsko Primorje stara Krajina? Ne bismo mogli tvrditi s više uzroka. X.

[IX.]

Gosp. Fr. Bartul Kačić po milosti Božjoj Biskup od Makarske posveti crkvu S. Jurja na Poczi (Podaci?) na Zaodu, koja je crkva od Pocza i Baćine na poštenje Božje i proslavljenje S. Jurja Illieštaka na 1628. i ovi se dan ima svakoga godišta u ovom selu svetkovati: na komu posvećenju bi P. O. Fr. Marko Šalinović P. O. Fr. Ivan Podačanin, O. O. Fr. Ivan Tomašević iz Vinjana. Prsvt. Gosp. Fr. Bartul Kačić po milosti Božjoj Biškup od Makarske posveti zvono od Sv. Luke od Baćine i od Pocza (Podaca?), na poštenje Božje, i proslavljenje S. Luke na 9 Travnja 1638. u Zaostroškomu Manastiru u Fratara S. O. Frane, na kojemu posvećenju biše svi jednokupno fratri: P. O. Fr. Marko Šalinović; P. O. Fr. Matij Klobučarić; P. O. Fr. Šimun Kačić iz Baćine; P. O. Fr. Nikola Otrićanin (Atrićanin?). Dijaci: Fr. Petar Bogetić, Fr. Tomas Kasović, Fr. Jura Kačić.

[X.]

Na 18 aprila 1638 Cimiterio od S. Jurja na Poci (Podaci), posveti Gospodin Biskup od Makarske Fr. Bartul Kačić na poštenje Božje i poslanje S. Jurja, na komu posvećenju bi P. O. Fr. Jura Kačić otac od Provincije, P. O. Fr. Šimun Kačić iz Baćine – P. O. Fr. Nikola Otrićanin (Atrićanin) – Dijaci: Fr. Jura Kačić i Fr. Ivan.

[XI.]

U snopiću šest listova krasna pisma bosančicom počima propovid o stvorenju čovika i o poglavitih sgoda ljudskoga naroda po svetom pismu, pak onda nastavlja svoje sgode ovako: ja veće puta legajući Istoriju, došlo mi na pamet iskati koju starinu od Makarske, budući mi to na glasu i zašto od mnogo vrimenta veoma sam želio znati i razumiti jeli koji ikada bio Vladaoc zemaljski koji je ovde stao, i gđi sam god vidio čovika da se nasladjuje štiti i znati koje starine od naše Zemlje, bio sam pomljiv pitati, i iziskivati da bi mogao i ja koju starinu znati i drugomu kazati. Zato ja se nahodeći u Omišu, kada igjah u Italiju na študije, a to biše na 1600 miseca Oktobra, s jednim popom počeo sam od veće stvari razgovarati se, a

osobito od Biskupata Makarske i Dalmatinskih, u komu govorenju rečeni ozgor rečeni pop, i od vaše Makarske bio je u niko vrime Biskup Makarski i Omiški zajedno imenom Valentin, i kad mi poče take stvari kazivati, a ja mu se pozačuditi i malo virovati, povede me u Kapelaniju i ukaza mi jedno pismo, koje počimlje, Mi Valentin po milosti božjoj Biskup od Makarske i od Omiša, dajemo na znanje svim i svakom na pose; I ovi Biskup bio je na 1326 od Isusova porodjenja, Kraljevstvom Ungarskim vladaše tada Prisivtli Kralj Karlo.¹⁵ Na 1617 od Isusova porojenja na 5 Aprila, nahodeći se u Beču u manastiru S. Jerolima, u Fratara S. Frane; otidjoh s dva (fratra) Biskupu od Duvna imenom Alfonso, koji me upita: odakle sam, i na nikolika govorenja upita me za Duvno i Makarsku, a ja mu rekoh; moreli se naći u komu pismu, oli u kojoj kancelariji da je kada Makarska bio Biskupat? i rečeni Biskup u dilj me povede i iznese mi knjige koje se zovu Tripartita Ugarska, gdi se piše Biskupat Makarski, i jošte mi ukaza u bečkoj Kancelariji koje bio od Makarske Biskup, imenom don Lovro Kninski, kanonik, i ovi bi Biskupom na 1345. = Na 1610. budući ja u Zagrebu u crkvi Biskupovoj na večernji na dan S. Kate (25. XI.) ujedno s Biskupom Don Petrom¹⁶ i s mnogom drugom gospodom, koja me počeše pitati od naših stvarih i mistâ a osobito od Makarske, jeli kada Biskup bio; ja samo za viditi što će reći reko jim: a jeli kada bio Biskup od Makarske? i udilj me uze rečeni Biskup za ruku i ukaza mi knjigu koja se zove Tripartita Ungarska, u kojoj se piše da je bio u Makarskoj Biskupat, i još ter mi ukaza koje bio Biskup od Makarske, niki don Karlo Petrović Makaranin. I ovi je bio Biskup 1384. Ovo je što sam mogao istinito naći od ovoga mista, a veće sam nahodio i ljudi kažu stari različiti ali se medjusobom neslažu, i jošter ištorigu legao sam; mnogo od ovoga mista, ali budući stvari sumljive zato neću jih ovde pisati, komu bude drago znati veće neka lega ištorige tako će viditi i znati stvari razlike. Ovo su bili dakle Gospoda Biskupi istinito prija mene. A ja nahodeći se u Kraljevstvu od Boemie u gradu Budiveisu(?) na 14 Februara 1614, bi imenovan i učinjen Biskup, od Cesara Matijaša pripomoću S. Of.(?) Pavla V.¹⁷ I stao sam neconsecran godište i pet miseci, cića nemoći koja me biše obujala, u kojoj ležah u Zadru i u Mleclih veliko vrime i kada se podigoh u Mleci u crkvi S. Frane od Allavigne Male bratje na dan s. Ane miseca ilištaka (Julla) na 26 godišta gospodnjega 1615 bi consecran.¹⁸ Biskupi koji me konsecaše, jedan biše iz Kandije Gosp. Alescandro, drugi biskup Ko-

¹⁵ Karlo I. (1301.–1342.).

¹⁶ Vjerojatno zagrebački biskup Petar II. Domitrović (1611.–1628.).

¹⁷ Na papinskoj stolici 1605.–1621.

¹⁸ Radi se o makarskom biskupu Bartolomeju Kačiću (1615.–1645.), franjevcu opservantu.

torski,¹⁹ treći Biskup Verancio rodom iz Šibenika, i tada se namiri u Mlecih gospodin Governatur Perić Kačić brat naš, koji mi spizu čini, i š njim se dilih put Capo d'Istria, pak put Zadra, u Zadru me moli Gospodin Arcibuskup da činim ordinazione i nemogući mu iz volje izaći, čini jih u crkvi S. Frane koje učini miseca agusta na 18. Odavlen otidjoh u Visovac u komu čini ordinazione, odanlen u Ramu, iz Rame na Olovo, a s'Olova u Sutisku, i ovde nadjoh P. O. Fr. Grgura Marinovića Dumljanina (Duvnjaka), koji biše tada ministar od Provincije, čovik dobar, vridan, i naučan u Provinciji Bosanskoj. Do malo vrimena otidjoh u Banju Luku, potamtoga na Unu, i bivši u Novomu danah nikoliko, opet dodjoh u Banju Luku. Dokle stasmo, Poljičani došavši rarinu(? na niovu?) parnicu, onda Vicku Doriću Paši, ali Paša čini glave odsići. Odavle idjosmo na S. Katu u Kreševo na Congrezi-on, u kojoj primiše P. O. Fr. Luku Kačića brata našega za Comesara. Ovo je sve bilo na 1615. Nakon toga otigjoh po Biskupatu vižitajući i moje oficije čineći do pet godišta i po vižitu svršivši, u koje vrime biše Ministar P. O. Fr. Tomas Ivković, pak za njim P. O. Fr. Luka Kačić brat naš, njegova drugoga godišta na 16 marča 1620 godišta gospodnjeg otigjoh u Rim u koji dodjoh na S. Marka i u njemu sta 8 miseci, stajeći u Rimu izprosi od S. O. Grgura XV.²⁰ proštenje od S. Karla Boromea Kardinala Milaneskoga na šezdeset hiljada medaljica i križića koje onda neizni neimaduć zašto kupiti. Opravivši moje posle i učinivši moje devozione i bivši na Canonizaciji od pet svetih na dan S. Grgura s dili se isti dan iz Rima na 12 marča 1621 otigjoh put Bnetaka i bi u Bnetci na Uskrs, odavde otigjoh i dodjoh doma u Zostrog na S. Jurja. + Drugi put otigjoh put S. Mista, na 10 aprila i dodjoh u Rim na 25 maja 1629 i sta u Rimu dva godišta manje jedan dan, za poći i doći strati 28 misecih, i tada iznesoh proštenje od S. Karla na medalji, koji izneso 42 iljade i Pečat i dvadeset i četiri, za koje dadoh 135 groša i dvadeset acpri,²¹ i to sve razdili za ljubav Božju u Primorju, za Jezerju i u Čitluku, u Blatlu, u Rakitnom, Duvnu, Livnu, u Rami Imoti u Korskoj Župi²² i nešto malo u Saraevu onizim kršćanom, koje se proštenje i riči od proštenja sve upisatće se u ove knjige, neka mogu koji umiju štiti moći gledati i vidjeti i razumiti i molitve učiniti za se i ostale za koje bude hotiti – i ovo sam otio onde upisati da more znati komu bude drago od toga govoriti, zašto je polak mene dosta kada me ko upita odašta, da umim što odgovoriti sputom i razlogom.

¹⁹ Dominikanac Jeronim Rusca (1611.–1620.).

²⁰ Papa je Grgur XV. na papinskoj stolici od godine 1621. do 1623.

²¹ Vjerojatno *jaspre*.

²² To jest u Gorskoj županiji, iz čega vidimo da su u tu županiju u 17. st., između ostalih, spadali Makarsko primorje, Jezera, Čitluk, Mostarsko Blato, Rakitno, Imotski, Duvno, Livno i Rama (grad i pokrajina).

[XII.]

Knjiga Luke Despotovića.

I. Neka se zna kako se sasta sva župa pod Zaostrogom sa svim krajom i dogovorom ostaviše Bogu i crkvi Luku Despotovića što je godi toga župskoga sve župa prija na se: da mu nejma u župi ki posa ni u seoski zapoviditi župljanin ni seljanin ni knez ni porotu nere ni u jedan posao župski ni seoski i ako bi od župe oliti od sela onoga neposlušna da se ima potužiti gardijan župi i župa gospodi a gospoda neka čine što po sudu bude. Ovo čini pisati knez Jurić i knez Pava i knez Ivan i knez Grgur i svi siromasi sa svim dogovorom.

[XIII.]

II. Našemu priatelju fra erolimu i našem gardi(anu) i našem fra Juri i svim ostalim fratrom ki su u crkvi pozdravljenje zatim primismo knjigu od v. m. i razumismo sve što nam pišete pitajte ljudi vaši i kneza stipana koe se rugo činilo od istoga bećira bolje bi da mu glava poleti a sude takose obećaše da se padne na noge i na ruke da se pomirite i da dade štoje godi djak na se stratija i štoje godi uzelo fratrom da se povrati i tako se dogovorismo sve age da se u crkvu neiče i ako bi se od koga ima koi šušpet(!) hoćemo da se crkva zatvori u kuću nedajte veće ako vam se vidi koga pustiti ako bi vam bia koji zulum Potam toga ili se nebi doša bejćir priložiti i negov otac i povratiti ono blago koe se uzelo u Vojnićih i koji l(j)udi uliža u kuću tere idjaše činiti koe stvari grih vam na dušu ako nećete doći da vam damo orze tere hodite paši i mi kako vam pomozemo sve age što godi moći budemo da vidite ako bog da i bog vas veseli.²³

[XIV.]

III. aaaa²⁴ Zaostrog.

Od Musta(j)bega gospodara zemlje Hercegovne Musi voevodi mostarskomu. da znaš kako mi se potužiše patri humsci boeći se od nekoga sklava i od kuštoda bosanskoga. zato i inako da neučiniš akobi došli da im neku zavrtriu (zaortriu?) učine: oli da neku oblast nad njimi iman. čuvaj se. ništa nedaj u njih tegnuti da im nešto nedosade. ako koju rieč imaju oli koi karat da dodju²⁵

²³ Na kraju ovog dokumenta stavljeni su potpisi na arapskom pismu.

²⁴ Na sredini vrha stranice napisane su četiri vrste bosaničkog slova *a*. Isto tako na završetku, odnosno na početku sljedećeg dokumenta.

²⁵ Ta je riječ rastavljena, a na lijevoj margini ispred njena drugog dijela stavljen je zaokruženi križić.

predame. da tai u(?) adjeviću(?) a da pratre ništa nedaj tegnuti. daim nešto nedosade. a pake štoim se zastrag bio dao voevoda agustin tere sada deca ivana kačića pritome dosadjuju, jasam zato i odsudio na mostaru i knjigu dao da pratri drže da moćno zapreti temi kačićem da im nešto pri tome ne dosade, akoli neposlušaju svezane ka mne pošli inako da neučiniš nego kako ti zapovedam.

[XV.]

Milostju božjom Mi Suleiman paša gospodar zemle Hercegovce davam na znanje svim kako učinih milost fratrom crkve Marije, što je selo zaostrog tako i zapovidadm seljanom da ih slušaju i da im pomagaju caru dukat(?)²⁶ i zakonitu globu što i da plaćaju a nek da nejma posla nitko za njih i zapovidadm knezu Ivanu da ih netikae niedaem²⁷ poslom nikoemi pobircami ni splatam da nesi voljan u njih taknut – i što su Kačići i da uzimlju da nevolje nitko dočk(?) oli im dosada fratrom oliti njem kmetom ili opuku kostaniku zbogom zapovedam da naštetu njiovim zemle crkve štoe dato ivanu radoeviču štomue agustin bio dao ako veće čuju da ste pohvatili tako i znate = Pisan *miseca genuvar* 29 1464.²⁸

[XVI.]

VI.²⁹ Od gospodara Mehmedaga zemlje hercegovce vojvodi Petru dati je na znanje što e selo Zastrug(!) što su ostavili Vlatkovići crkvi i fratrom da nikomu inomu nesluže³⁰ nego fratrom i da im nitko nedosadi neka stoje smirom u namanastir dami se nepotuže ni nate ni na druge čuvaj se štoe njih zadužbina njih da se nitko neuloži u to tko nije veći od nas i tu im knjigu pročitiv, vrati i kibi selanik neposlušao da plati 100 ja(s)pri globe a tkobi ininim zapovidio nego fratri da plati t=300 aspri globe i pedupsi m. 300³¹ palez(?).

²⁶ Ovdje je transliterator iznad riječi *duka* umetnuo slovo *g* s upitnikom ili je to brojka 9.

²⁷ Na lijevoj margini prije te riječi stavljen je zaokruženi križić.

²⁸ Ovdje su bosanička slova za dan i godinu ostala netranskribirana.

²⁹ Prije te rimske brojke, koja je očito pogrešno napisana kao *VI* umjesto *IV*, na sredini je stavljena arapska brojka 4, pa precrtana. Slijedeći je dokument označen s rimskim V, pa je i to pokazatelj da je u prethodnom zamijenjeno IV s VI ili su pak naknadno na prijepis stavljeni brojevi prema kronološkom redosljedu dokumenata.

³⁰ Na lijevoj margini prije te riječi stavljen je zaokruženi križić.

³¹ Očito pogrešno 300 jer slovo *m* ovdje jedino može označavati brojku 30.

[XVII.]

V. Sandžak beg Hercegovine zemlje – i od a.....asie tak....aetke od imarije maić kum donio rečni fra kustod dojde meni Heregovine zemlje crkva štoe sveta gospodje od 30 godina dae u njih ruci bila istae u Zaostrogu kae baština toe sve rečene crkve zadužbina i kadae bio prkostinik(?) Hercegovine i tade potvrdi crkvu i štoe nje zadužbina na rečenoga fratra kuštada (kuštoda) od toga vremena oniju do danaske držali sada su došli ljudi od sela kačika i učinili crkvi bezananie (hezananie?) i silin fratre izagnali i njih imanje uzeli a doveli od razmirne zemlje ine fratre tere iste postavil u njih crkvu zatoi učiniše ovim fratrom golemo bezakonje da ako je tako zapovidam da učinite teftiš akoje onako kako mi fratar kazova ter su manastir držali od 30 godišta i kako ije zastao prpstinik(!) njih baštine tere i su kačići izagnali iz njih crkve i uzeli njih baštinu bezudno (besudno) i bezakono zato i da im ste užet činili i crkvi dali u ruku i naplatili štoe učinjeno štete inako da nebude ikako manje u tefteru pripisnina prvoga da ste tako učinili i što bi ovi fratri ispravili ili vina oli žita ili inu rabota štoe potrebno za crkvu od okolni sela da od onoga nitko nemore dootka uzeti nego akoli što siali pod timarnika i od štetna kazaše kakoje nekoliko crkvi naših (vaših?) Hercegovine zemlje u koisu poponestali i pnok(?) dohodili na velike svece ter su se nekolike raskinule a mi hoćemo opet sagrađiti ali nam nedadu ito vidite ako do sade nie ostala pusta i razmetnuta ako se je što s ke strane raskinulo ili krov zakon je da se može napraviti kakoe prvo bilo da već neučine nego da ste činili kakoe Božji zakon – Pisano miseca promana na svrhu za našega torka č.ĝ = 903 = (1498.?) lieta.

[XVIII.]

Cirilicom.³²

1 Sandžak beg Hercegovine zemlje (*iznad je nešto nečitljivo*) Hp....asije tako mojje Hercegovine zemlje crkva sto je sada Gospodje od 30 godina da je njih pribivalište u Zaostrogu koje bastina to je sve rečene crkve zadužbina i kadnebio prapnik(?) Hercegovine imade potvrđivanu crkvi i što je ne dadu na rečenoga fratra kuštoda od toga vremena oniu do danaska držali sada su došli ljudi od sela Kačia (Kašia?) i učinili crkvu bez znanja istih fratara istiu fratre. Da su im oduzeli zemlie crkovne i da im se sve povrati.

2 Od gospodara Mehmed aga zemlje hercegovine vojvode. Petru da tieje u znanje što selo zaostrog što su ostavili vlatkovići crkvi i fratrom da nikom inomu ne služe nego fratrom i da im nitko ne dosadi neka stoje s mirom u

³² Slijede dva prekrížena dokumenta.

namastir da mi se ne potuže ni na te ni na druge čuvaj se štoje njih zadužbi-
na njih³³ da se nitko neuloži itkoi nije veći od nas i tu im knjigu pročitao vra-
titi i ko bi selanik neposlušao da plati r.(= p.) 80 aspri globe a tkobi i ni tim
zapovidim nego fratri plati t. (300) apri globe i pedepsim t. (300) pale...³⁴

3 I od Mustabega gospodara zemlje hercegov³⁵ musi vovodi mostar-
skom. Da znaše kako mi se potužiše pratri hlmsci bojeći se od nekoga skla-
va i od kuštoda bosanskoga zato ih inako da neučiniš ako bi došli da im
neku završicu učine oli da nisu oblasti nad njima imahu. Čuvaj se ništo od
nedaj u njih stegnuti da im ništo ne dosade ako koi rieči imau ali koi berat
ništo nedaj tegnuti da im nešto ne dade³⁶ a pake što im je zastrag dobio dao
vovoda Agustin tere sada deca neača kačića pritome dosadjuju daćam. za
to i oslobo(d)io na mostaru i knjigu dao da pratri drže da moćno zaprite temi
Kačićem. da im je nešto pritome nedosade. akoli neposlušau. svezane ka
mene pošali i nako da ne učiniš nego kako ti zapovidam.³⁷

[XIX.]

VII. Knjiga ezić(?) Vojvode mostarskoga Jakovu Suanoviću(?) z bra-
tiom Kačići neka tie u znanje kakom dodjoše fratri prit kadiu i pridame i
govorišemi i donesoše carev gućum i³⁸ dva emina knjige u koieh knjigah
stoi (zem)mila pavla Dragićevića koju ti držiš zemlu im vrati akoli nećeš
tere imaš š njimi parbu brže da si š njimi pridame akoli te nebi š nimi na
svečištu tkoe subaša imoci da ga uhiti terga dovede svezana ere take knige
donieše careve i careviah emina dae ljoj(?) zemla njih ako te ne bi š njimi
na sudčište do tri dni teremi se veće potužiše naknadnji te udarit jere takoi
careva zapovid donaaša.³⁹

[XX.]

VIII. Milostju Božjom mi Suleiman paša gospodar zemlje Hercegov^e
da vam naznanim svem kako učinih milost fratrom crkve marie manast.

³³ Na lijevoj margini prije te riječi stavljen je zaokruženi križić.

³⁴ Slijedi notarski znak u obliku dvostrukog kruga s nečitkim potpisom.

³⁵ U praznom retku iznad te riječi nalazi se neka oznaka u obliku precrtane nule, pa
onda neki nečitki potpis.

³⁶ Na lijevoj margini prije te riječi stavljen je zaokruženi križić.

³⁷ Nakon ovog dokumenta slijedi oznaka s prekrštenom nulom i neki znak u dvostru-
kom krugu.

³⁸ Na lijevoj margini prije te riječi stavljen je zaokruženi križić.

³⁹ I nakon ovog dokumenta slijedi oznaka s prekrštenom nulom i neki znak u obliku
nečitljivog potpisa.

selo Zaostrog, tako i zapovidam seljanom da njih slušaju i da im pomagaju crkvu da plaćaju i zakonitu globu što i da plaćaju a ne da imaju pola ni to tom za njih i zapovidam knezu Ivanu da i ne otimlje njihovo polje. c.u.p.d. = 1464.⁴⁰

[XXI.]

IV. Od . kadije . velikoga . mostarskoga . vlastelom primorskiem . dae na znanje . kako dodje . gvardian . od zaostroga . i š njime dva covieka . tugujućie . na svoje . nevole i na strah da . vas ne porobe . viera moja kadina . zatoise . ne bojte . ali da nie medju vami . zla čovika . oli lupeža . jere ga . triebue . pedipsati a za inose . ne boite . a što mi govoraše . za isplate koi su pobiegli . i koi su . umrli . od bieglaca . i mrtvaca . veće (neće?) se . nudie(?) od nih neće . uzeti a od . čovieka . koie . oženen . stoi . po dvadeseti . aspri . a koi . mie . oženen . po pet . aspri . a na komu su . čovieka dva . telosa . da ne plati . nego . jednu . splatu . i da . podju . kaidin . čeri . dva . turčina . da svidoče . da sviedoče . tkoe . umro . i tkoe . pobiegao tere . da nam . da . knigu . dase . nedoite . i ako . imate . koiu . od spahie . dodjise . dva . kmeta . sa spahiam . kmeni . kadii . da vidimo . koja vam je . bieda . akoli . neće spahia . doći . a vi . dodjite . dva . kmeta . akovam . bude . koia . bieda . hoćete . vidjeti . hoćuli vas . osvetiti . sudom . što bude. (*Nakon ovog dokumenta slijedi bosanicom*): Ako se koi fratar razboli da bez testira likara ne zove. (*Nakon toga slijedi transkribirano*): = fra Dominik i fra Bartuo prili se na sudu i suđ im prisudi po onom emru manastir.

[XXII.]

Pripis. Država Bosna.⁴¹

Budući se u Provinciji našoj velike štete dogodile zaradi mnogih Biskupa koji su do sada od toliko godina Biskuju⁴² bili u rečenoj Provinciji, od potrebe je da mi od ovizih šteta uspomenu činimo i da ih kažemo i opovidamo svetom Skupu od množenja Vire Svete i Prave.

Sada dakle biše Biskup Otac Fr. Blaž Čovičić iz Kreševa, koji bižeći zaradi progonstva turskoga utopi se u Drini, koj Turci rekoše da je bio iznio Barjake Papine da izdaje zemlju našu, zato naša Provincija mnoge pineze

⁴⁰ Nakon ovoga, a prije sljedećeg dokumenta (IV.), slijede na dva mjesta neki nečitljivi znakovi.

⁴¹ I ovaj je dokument precrtan, a na njegovoj lijevoj margini naznačene su godine 1565., 1590., 1600. i 1624.

⁴² Biskupuju.

Turkom dade i malo glavâ neizgubiše govoreći Turci da su zajedno s njime bili složili da Bosnu izdadu.

Drugi⁴³ Biskup bi Otac Fr. Tomas Moroević, zaradi koga mnoga progonojenja imaše fratri, Pineze izbroiše Turkom, koj cinjau i sumnjan od ovoga kako i od prvoga.

Treći bi Biskup u Bosni Otac Fr. Antun Sasković koj budući došao iz Rima rekoše Turci da je donio mnogo blago za mititi njime krštjane da izdadu Bosnu Papi i kada rečeni Biskup umri u Požegi dojdohu Turci u Manastir iskati rečeno blago po Manastiru i ne nemogući ga naći, otvoriše mu grob jedabi našli s njime, ma nenahodeći ga ni u grobu navališe na fratre da su oni blago sakrili i zato fratri izgubiše veće od deset hiljada stotina.

Četvrti⁴⁴ Biskup od Bosne bi iz Duvna Ot. Fr. Daniel koj bižeći od Turaka i njihove napasti, pobiže put Korčule i bi uićen od istih Turaka i staviše ga u Tamnicu u Vrgorac i fratri ga odkupiše šušnja blagom bez broja.

Peti biskup u Bosni bi O. Fr. Frano Balićević, koj budući pošao put Rima dodje u Zaostrog u Manastir i ovo budući čuli Turci da idje put Rima ubojaše se da nosi harač Papi, zato ga po Manastiru iskaše i nemogući ga naći jere ga bijahu fratri privezli na Školj, koj se zove Sućurje, počehše tući i mučiti fr. Pavla Jakića da kaže gdi je Biskup i harače koje nosi Papi, i nesamo ovoga mučiše, nego jošter Biskupova sluga, potomtoga Manastir porobiše i sve odniše što mogoše i konje Biskupove odvedohše, i svrhu svega ovoga fratri mnoge zaire dadoše Turkom da bi veće nečinili fratrim veća zla radi rečenoga Biskupa.

Šesti⁴⁵ Biskup bi od Smidereva O. Fr. Nikola Ugrinović koj budući došao u ove strane uitiše ga i povedohše ga u Livno, i držaše u Tamnici i odkupiše ga fratri za 4000 i 200 talira pak nakon nekoliko godina odsikoše mu Turci glavu kod Klisa i još dvama fratrom, i jednom sekulam i to sve učiniše zaradi suspetta od Paiza i najvećma za nenavidost Svete Vire Katoličanske.

Sedmi⁴⁶ bi Biskup Sofie Otac Fr. Petar Soljanin, najposli kada odi u Rim i vrativši se dojde u našu Provinciju i priminu u svojoj Patriji, zato Turci cineći⁴⁷ da je u Manastiru našem umro dojdohše udilj katane počehše veoma mučiti fratre da kažu i dadu Blago onoga Biskupa koji je govorio da je bio iznio od Pape i zato fratri dadoše 2000 talira i Manastir prat(?) ostaviše.

⁴³ Prije te riječi napisan je znak u obliku grčkog slova alfa ili arapske brojke dva.

⁴⁴ Prije te riječi na lijevoj margini naznačena je 1565. godina.

⁴⁵ Prije te riječi na lijevoj margini naznačena je 1590. godina.

⁴⁶ Prije te riječi na lijevoj margini naznačena je 1600. godina.

⁴⁷ Cineći.

Osmi⁴⁸ Biskup bi O. Fra Daniel koga Biskupat bi Duvno ovi dodje u Mostar u Manastir naš, koju stvar znadoše Turci i dodjoše da ga uite, dali on uteče i Turci za osvetu Manastir oboriše i još drugi koji se zove Ljubuški i kako se tada oboriše više ih fratri nemogoše podignuti; ovi Biskup videće da nemože ostati u svojem Biskupatu pobiže, ali ga Turci u vrime razmirja uitiše kod Korčule i odvedoše u Vrgorac i staviše ga u tamnicu, a fratri ga odkupiše i 3000 talira daše – (.)

[XXIII.]

1663

Budući gvardian ja fr. Šimun Tvrdković(?) od Zaostroga, ogradi s bratjom fratri crkvu S. Ante na punti od Gubavice lemozinom manastira Zaostrožkoga brez nijedne pomoći onih (ovih?) Primoraca koji stoje na Gubavici, ni od onizih koji stoje u Staromu selu ni jednoga argata muktice izvan Ivana Delalije koji mi čini elemozinu za ljubav brez nijednoga oblīga i ostalih uskoka po Primorju kojim sam se priporučivao, koji onda četovahu kada gradjahu rečenu crkvu. Ovo pismo činim ja fra Šimun ozgor rečeni do moje duše. –

[XXIV.]

C M. P. Otc. (?)

Fala gnu. Bogu zdravo sam arivao u patriu i zastao(?) sam O. P. gvardiana vašega (našega?) a biaše u Fojnici i poslao sam Čoeka po istoga koji dogje u Caraevo(!) i fala gnu. Bogu donio sam oprave i berate i emira i tevter suret sve onako kako ste iskali i kako sam mogao i umio bolje koje činio sam prolegati u Saraevu u Tevtedara na divanu i vidio je i Ulih Efen-dia. Izvadio sam kopie u jeziku srpski: Izvadio sam poslie kopie iz matice da matice svuda ne hode i sve sam učinio onako kako je najbolje i manastir liberan i sve ostalo kako je i dosada prie rata vaše bilo. Sve nami je opeta povratio čestiti Car. Ali ako pitate vele sam muke i stra i zla vidio. Drugo veću dalje negoli Gos. Bog i Blažena Gospa vidi. A još tomu već dinara poharčio, a to je imalistemi od prvoga dati 206 groša i čudim se da ste tako malo marili poslati moj dinar u toliko vremena. Ali(?) M. P. i ja sam čoek trgovac nejmam dinara da mi leži nego drugomu interes plaćam na dinare i trgujem, tako nam nije bio ugovor. Poslie za ove oprave ja sam poharčio 535 groša i to je vele malo poarčeno, jere njesu ove oprave izašle a farza(?) od dinara negoli a farza(?) od goleme službe koju sam činio priateljnom kojisu

⁴⁸ Prije te riječi na lijevoj margini naznačena je 1624. godina.

Vezira i Tevterdara velikog molili. Za to da bude dinarom bilo nebi moglo ni nikada biti da bude 50 iljada groša dato, jer turci sad nedadu nikakva emra u sadinje doba da se klinac zabie u crkvu a kamoli dati crkvu, baštine, masline i svekoliko opeta fratrom. Ovo je bila milost osobita i volja Gs. Boga svemogućega zašto O. M. P. kada sam vidio a otac gvardian nije donio ni starog ni novoga kako bi bio razlog da bude donio, vele mi je mučno bilo i nebi bio dao oprava, niti bio razlog da ih dadem, jer sada moje biva kara groša sedam stotina četrdeset i jedan prvi dinari i poslednji. Ovdje je golema suma dinara a i ja sam čoek, kako sam rekao trgovac, nemogu čekat, dosta je vam koju sam muku i trud vidio, kako će te vidjeti po opremi, da sam učinio za ljubav Gospinu i vašu, a dinar glavni da mi liepo platite, a koristi vam na dinare što su u vas stajali ono 206 groša ne ištem, ni takogjer što je stajalo ono 535 groša i što bi marno odonda na njih dobiti, već ištem glavno što sam poarčio, za to šaljem tamo G. Martina Spaića po komu šaljem i po njemu i po G. P. gvardianu sve oprave, to je kada mu dinar asenjate i pošaljete u Spljet k' Antunu Muštatu, da uzmeta vaše oprave i sičilatite kako se pristoji i kako smo svaka amo s'otcem gvardianom govorili a meni za trud i muka da se obligate kako smo govorili i ugovorili da svake nedielje ima se govorit jedna misa na odluku moju toje kako uljezu u Visovac. Istih misa da se ima govorit u crkvi u Visovcu in perpetuo tako smo dakardo učinili. Zato to pismo od obligaciona, valja da mi i to pošaljete, a eto i župe vam je povratila Provincija, za to vas molim te stari dinar pošaljete koliko prvo i ti oblig paka uzmite te sve vaše oprave dilje neću, čučete i od Ot. P. Gvardiana i od istoga Marina svaka, a ja vas poz. (dravljam) sve kolike v. d. ljubeći vam ruke. U Visokomu na 7 decembra 1674. Vašie M. P. Otacanstvi Affu. Lem. Filippo Bernjaković.⁴⁹

[XXV.]

Zapovid po Beratu slavnomu a to je od Mene Sultana Memeda Cara Sultan Ibrahimova sina dobičanog na svakomu miestu a poslušanog po svemu svietu dajem zapaovied od Krčkoga sančaka begu i po nauku knjiga dostojnom kadiji Skradinskomu i sinoje strane koji moje blago kupi, bosanskomu Tevtedaru govorim kadajim ova moja zapovied dodje da imate znati i držati u rečenomu Sančaku Visovačkoga manastira. Fratri dodjošemi u moju vojsku i dadoše mi arzoal govoreći gdi oni stoje u rečenom manastieru i crkvi i baštini i kući i državi gdi pribivau da štogodi bude nato zapada kesima imaju platiti onomu kogodi bude o Tevtedarove strane kupit kesinu svake godine što bude po Teveru = t(?)

⁴⁹ *A tergo* dokumenta dodano je: Bernjakovich Filippo 1674.

Potomtoga biašim dao bosanski Paša još viere barvutiju(?) i bosanski Tevtedar divan temesuć a po rečenie temesućie i ja im dado i darova berat slavni i uzvišeni i potvrdi sve stare temesuće i da ima svak držati ovu moju zapovied i stari i novi temesući da se imaju držati za to dakle po novom berat u i po starie oprava i knjiga svak moju zapovied drži zašto ja zapoviedam kada vam ova moja zapovied doći bude da ozgar rečenim fratrom što im je dat i darovan moj prislavni i uzvišeni Berat i sve stare knjige kakoje od starine da imaju svak držati i poslie ove moje zapoviedi da nejma nitko drugu rieč riet da ovo ovako nije negoli da se svak pokloni i da ovomu vueruje.⁵⁰

Data i pisana na 27 dana miseca muarem godišta svetčevie 10005 = 1674 darovana u vojsci na zimištu u Bakadagu (Babadagu?).⁵¹

[XXVI.]

S' dvora = 1674. NB. Iz turskog virojatno (barem po jeziku i talianizimim suduć) privedena od nikog Dubrovčanina a pisana ćirilicom bosanskom, čuva se prevod u Visovačkom Arhivu odkle prepisa u latinicu, i Visovcu čuvase i Turski original krasno pisan i navučen na zelenu svilu.

Vremena minutieh u vrieme od razmira s Mletačkim Karsljani u Sančaku Kerčkomu i Nahiji od Skradina rici od Karke Manastira Visovačkoga Fratri nahodeći se na Sinjorije, koji u rečenom Manastiru nemogući pribivati, jesu pobieгли a pod njovoj oblasti i stabila i milii (milćí?) kojisu bili od rečenog manastira, to jest Kobiljača i Kuželji i masline jesu zapale u Miriju, koja mirija prodaje Ahmetu i Durmišu i Muslii, aizulu aliti adu(?), kuće i bašču ali naime iz rečene mirije dana i prodata bi od koje dopuštenojimje da su gospodari od svega koje po oprava i mirije uzete.

A potomtoga kakao se mier učini s' Mletcima bi odredjen Vezir Mamut Paša je da razdieli Konfine na Krajini u komu razdieljenju bi odieljeno s' careve strane sančakat od Kerke i Klisa u isto doba raja koja biaše pobieгла dodje na staro pribivalište, takodjer i Visovačkoga Manastira Fratri dodjoše radi koga uzroka raja koja pribiva i Sančakatu Kerke i Klisa Arzoal doneše molećise dabise rečenom Manastiru dala sloboda i viera s' bujruntijom da bude kako je bilo i prija vojske njegovim Fratrom, dabise vratila ozgor rečena stabila bašča, i ada, kuće i baštine sve trie podloženo bilo rečenom manastiru, radi toga uzorka Vezir imenovani Manastiru Fratrom od zakona Karstianskoga dao i darovao slobodnu i viernu bujruntiju i Kuželj: Kolbiljaču i zejtenluku kojisu bili prodani Ahmetu i Durmišu i Musliji, takaodjer kuću adu i bašču kojaje Aliji prodata da se ima sve opet Fratrom vratiti

⁵⁰ Slijedi notarev ili sultanov potpis.

⁵¹ Na kraju su dokumenta prekríženi neki brojevi ili godina.

Ahmet Muslija, Durmiš i Alija sve temesudje i pisma da imadu dat rečeninim Fratrom kakosu prije vojske stabila i kuće deržali, tojest masline, kuće, bašče i sve što je bilo pod njihovim vlastitiem kako je dosad bilo opet za isti poses i miesto staviti po casten medju gospodom velikom od hazne bosanske tevtedar na ime Mehmedu da mu se razum uzumnoži i sviem dao sičilinu i fermanu teskeru divan-temesudj da svako godište u mukatu hazne bosanske imaju pridavat i platit rečenu mukatu toje, kakoje po tevteru i da se ima ovo upisat i registrat učiniti kait (kaib?) u tevter baš muasebe (muasete?) rad zapovieda da od godišta 10004 (1084) od 13 miseca zili ačeta na tevteru od baš mukate imase registrat i ovi bileg i berat slavni daosamjim i darovao s' kojim zapoviedam da ozgor rečeni Fratri od zakona latinskog, ozgor imenovanu Kobiljaču i Kuželj i masline i adu i kuće i bašče i sve koliko kakoje bio običaj od starine da darže tako i oslen naprieda da je temeljito po njihovoj oblasti i zaptu i autoritati i od starine stabila i milii (il mildji?) kojion u njihrući Ahmet Durmiš, Muslija i Alija da se s' ovieim potom (patom?) dokle ustradaju u težoro(?) bosansko običajnu mukatu svako godište u to doba da nitko u njih neimase impačat, tako da znate i svak ovomu carskomu Beratu i biljegu da ima svak vierovat potpuno i poklonitise. Dana na zimištu u Babadagu.⁵²

[XXVII.]

Miloš Županović Kapetan Udbinski.⁵³ (Dizdar Udbinski, zapovidnik Like i Krbave piše cirilicom).

Od mene Miloša Županović Hrdbaše Sulidgiću (Sulidziću?) na Drniš.

Vele drago pozdravljenje kako gospodinu i vitezu poglavitu a za tizim razum da indizete frate radi moga dohodjenja da sam dovodio uskoke u Visovac a to se neće naći nigdare, akoli se nadje da im neplatim negoli mojom glavom i moime bagom(?) na divanu gosposkomu, a ja uskoke ne vodim negoli moju bratju i sinovce kakoće se naći ditigod drago a oto dvi mutevelie(?) s' kim sam bio pri čestitom begu na Ostrovici – Jednoga sam posla iz Manastira u Šibenik, a drugi je s' mnom pošla i momak fratarski a sad te molim ostavi se tizih siroma dokle mi bolje bude, jera sada nemogu doći jere sam bolestan a ja ću dovesti one uskoke vidio ih je čato iz Miljevaca i Arambara (Arambaša?) Adrović oni će ih poznati pošali njih da vide, ako neviruju ovoj u mene i Luka Imočan znade ove ljude u Grahovu i otca mater neka reić (reće?) do duše ako me pitaš sto sam odgodio oni mi je pop rodiak tere me molio da podjem vidjeti jesi li ti u životu i oni ljudi za koje

⁵² Na kraju je dokumenta dodano suvremenom rukom: »Ovoje Mehmeda IV Ibrahima sina« i zbrajanje godine 1084. s 583. pa je dobivena 1667. godina.

⁵³ Ova je regista dodana suvremenom rukom na početku sljedećeg dokumenta.

si ti poruk (paruk?), a on je za nas (vas?) poruk (paruk?) i razumi: da ste zdravo i posla sinovca u Šibenik da mu kaže i Bog vas veseli i pomozu. Ja Miloš Županović pisa.

[XXVIII.]

Našemu ufanomu priatelju gospodinu Miji Bogetiću od mene Ahmeta-ge Ljubunčića poklon i vele duboko pozdravljenje; kakono našem priatelju, a potom znate da smo bili govorili prvo onoga da uz(me)mo našom rukom a naših kmeta poručbinom naših priateljâ nekoliko pinezih ali se dosle ne more sade. Bogu fale učini se smir i slasmo na poštu našega človika kolikonam je počeo davati Hete Kasim Mekmet Subasam do njega.⁵⁴

[XXIX.]

U ime Boga

Pisa ja gospodin kapetan Udbinski po imenu Alibeg zapovidnik Lički i Krbavski Visovačkim fratrom koga narede njihove starešine, da im je smirom poču po Lici i po Krbavi po svoji ljude i po svomu zakonu, tako se postavljalo da im neće nitko na put doći s' turske strane od naše Kapitanie, da im je smirom doći, i poču bez nikakva zla, čini, i zuluma i da ste zdravo.⁵⁵

[XXX.]

Od nas Lonarda Foškula Providura u Dalmaciji i Albaniji

Poštovanim i svake časti dostojnim knezovom i starešinom kršćanskim od Primorja i od Neretve lipo pozdravljenje.

Druge knjige na dvadeset i četire od vaših m. m. došle su nam po putu od Splita pokle smo mi poslali druge rišpošte priporučene G. Providuru od Omiša: kao i ove će biti za da siguro projdu. Razumimo napridovane vaše želje podpisane od glavario i običanem ako bi bila prigoda budite stanoviti, da vaša koju nam nosite jest jakoje vraćena od vedre republike, koji će vazda pridati u svako vrime prigode za ugoditi vami za vaši interesi. Došavši vrime od potrebe tako da vedreni Princip i republika na puno znade vašu viru i želju pripravnu, ješmo(!) pošlali(!) kopiju u Šenat od rečenih knjiga a u toliko želeći i pitajući od G. Boga vam vešelje(!) molimo vas da biste i svim ostalim koji su interešani(!) uznanili što pišemo i Bog vas pomozu.

Iz Zadra 19 Aprila 1646.

⁵⁴ Dokument precrtan.

⁵⁵ I ovaj je dokument precrtan.

[XXXI.]

Od nas Lunarda Fošcola Providura Generala u Dalmaciji i Albanii
Poštovanomu Matiju Pavloviću lipo pozdravljenje.

Prijali smo knjige vaše mimošnje na dvadeset i četire mimošastoga mī-
seca i odviše kojih imau od dugih strana da nam potvarjuju vasu (nasu?)
viru i ljubav. Držimo račune i stimu sto nam pišete i avizivate zašto je prid
nami kako svidočastvo od ljubavi i jesu intereši vedrene republike. Drago
će nam biti da napridujete zašto će od nas biti zapoznato vrlo ošobitom lju-
bavlju i čineći račun od vas za najti prigode u svem ugoditi vam i sadisfati
i Bog vas veseli.

Iz Zadra na devetnadeset aprila 1646.

[XXXII.]

Od nas Lunarda Foškula Providura Jenerala u Dalmaciji i Albanii
Namisnik slavne G. Bnetačke u svemu polimariu

Poštovanom i svake hrabrene časti i fale dostojnom knezom i Poglavi-
vicom primoria vele drago i lubezno pozdravljenje kako pravim i virnim
prijatelīm našim. Primismo vaše liste i mnoge tužbe suprotiva bračanom
i hvaranom, hoćemo učiniti sve što se može za vas i hoćemo dati reda za
neka budete dobro vijeni(!) i dobro tratani kakono najvirni naši podložnici
i vedre G. bnetačke.

Mi hoćemo čekati petrondan vaši poklisari svakojako i viditi s dobrim
srcem tratati svimi i odlučiti svaku stvar za ono što vi obećivate i budući da
je tisno vrime potribaje svakojako odlučiti posav(!) za neka možemo paka
odlučiti svaku stvar koja je od potrebe za braniti vas kako pravi šuditi i virni
veće nego drugih od naše družine istinom uzdajući se u vašu devotiun stā-
novitu koja hoće biti odgovorena od gospode za neka ta župa buda izvojena
od divie otmanovića ruke nepriasne vire kristianske: Hoćete govoriti s Voj-
vodom Batištom Trinkieri i hoćete mu virovati i čekamo dila vaša (naša?) a
Bog vas veseli.

Iz Zadra na 30 Zunja 1646.

(L. S.) Poštovanim i svake hvale dostojnim GG. knezom i Poglavice Pri-
morja.

[XXXIII.]

S' Blagoslovom Gospodina Boga.

Budući se ustanovitio mir medju Privedrom Republikom Mletačkom
i medju Carom Otmanovićem, zapovida Priuzvišeni Šenat u Dukalih od

7 tekućega miseca veljače da se ustave nepriateljska dila i da se (o)slobode podložnici jednoga i drugoga Vladanja od svakoga zla i smutnje.

Dakle za ispunjenje od visokih zapovidi s poslušom dostojnim Prisiviti i Priuzvišeni Gospodin Alviž Mocenigo 3. Providur Generali od Dalmacie i Albanie zapovida s' onom opovidiu da na svaku stranu od Provincie bude se ustaviti toliko po suhu koliko po moru svakojako nepriateljsko dilo, budući držani podložnici ovoga (onoga? vladanja uzdržat se u dostojnom posluhu nečinivši sile ni štete podložnikom Carevim pod stanovito podipsanje od života

Iz Zadra na 14 veljače 1699.

[XXXIV.]

Osman II. sin Hameta I.

Uresu Sudaca i Pravnika, Rudnici (Budnici?) kripostih i govorenja Mu-li i kadiji livanjskomu. Kad ti prispie ovi Carski Berat zhati (znati?) ćeš ovo: da: Redovnici Manastira Visovca u tvomu okolišu koji će ti pridati ovaj ferman poslali su čovika s' prošnjom u kojoj kažu da imadu kuće zemlje i vodu na koje plaćaju carsku tefdirinu i gospodaru kmetovinu.....

Dat u vrime rata na ravnici Semlina na polovici miseca Šabana 1028 1618.⁵⁶

[XXXV.]

1682⁵⁷ 22 Zugna.

U ime gospodinovo. Budući Ot. fra Šimun Braenović gvardianom od manastira Blažene Gospe od Visovca u Krei sluga poniženi privedroga Principa Mletačkoga, ušdeći(?) i razumiuci želju njihovu skapati na devocion i pod krilo istoga Principa; nemanka pisati i govoriti u kipu nas istih Otcem Parokianom Ot. fra Boni Biloglavu koji budući Parokom na Zmijinaj; Ot fra Petra Tintića budući Parokom na Petrovu polju; Ot fra Andriji Barovničaninu budući Parokom od Knina; Ot fra Šimunu Aničiću, budući Parokom od Bukovice; Ot fra Marianu Ančiću budući parokom od Skradina; Ot fra Ivanu Jajčaninu budući Parokom od Kožlova polja; Ot fra Injariu Vukasovića budući Parokom od Velima; da ponukaju sa svim mogućstvom svekolike karstjane i hristjane koji se nahode u isti misti da idju pod krilo svetoga

⁵⁶ Ta je godina najvjerojatnije naknadno preračunata iz hidžranske u suvremenu i unesena na dokument tijekom njegove transkripcije. I ovaj je dokument precrtan.

⁵⁷ Na dokumentu je iznad brojke 2 u toj godini naknadno dodana brojka 3 s upitnikom.

Marka pod oblast Privedroga Principa. Fala svemogućemu koji daje svaka, da nadahnu srдца svim pravovirnim krstjanam i ristjanam da po trudu istih redovnika dodjoše pod krilo istoga vedroga principa, čineći stvari isti puk nemogući se izreli(?) protiva neprijateljem svete vire katoličanske, kako je znano oda svih Pretura od mista krstjanski u Dalmaciji što su učinili, i čine protivu turčinu robeći, vodeći, gubeći svoje živote za poštenje Svemogućega i obranjenja krstianskoga. Poslie godište dana, čujući i znajući želju svi-tloga Dominika Muceniga Generala da se naseli Skradin. Ja isti fra Šimun Braenović Gvardian sa svim mogućstvom mojim čini dovesti u Skradin i naseli se god: 1683 na 22 Zunja kako se vidi i sada s trudom velikim ozgar rečenih Parokiana koje su činili dovesti isti redovnici ozgar rečeni da će biti oko hiljadu i tri stotine kuća što su priveli.

Mi Arambaše i poglavice o toga puka svidočimo da je to istina, koji neznadući pisati činimo od križa zlamenje⁵⁸

Pisana u Skradinu

Puci od istoga Mista + + + + + + + + +

Neznadući mi pisati metnušmo naše križe pak činimo upisati naša ime-na po duši našoj to jest

Ja Luka Živković Vojvoda

Ja Ivica Silov Vojvoda

Ja Pilip Sunarić Arambaša

Ja Ilia Veloglavac Arambaša

Ja Miloe Vulinović Arambaša

Ja Vid Živković Sudac

Ja Gugur Žepina Sudac

Ja Ivan Maroević Sudac

Ja Ivan Pogder Sudac

Mi svi jednodušno potvrđujemo kako je ozgar

Ja Mati Nakić Serdar potvrđujem

ozgor rečeno.

(*Precrtano*: Ricardo od M. R. P. fr. Nicolò Busić)

Pripis iz izvorne listine u Arhivu Sibenskomu pisane bosančicom

[XXXVI.]

Ricardo od M. B. P. fr. Micolò Busić (Burić?)

1.º Veder d' hover tre fagli sotto scriti dalli principali capi de Morlachi e christiani per fare le scritture per Roma(?) per haver facultà rilasciata per

⁵⁸ Ovdje je stavljen notarski znak.

me e per li religiosi di adoprar l' armo contro Turchi senza scruzialo (scrupolo?) et aciderli senza irregolarità;

2.º Esartarli che sieno costanti e fermi e pranti di liberare li loro fratelli Christiani che sono sotto dominio delli Turchi

3.º Haver questa cosa (casa?) secreta fino che nerrà il tampo quando si comunicherà all' Ecc. Sig. Generale solo e si prenderà licenza e farà accardo.

4.º Accenare(?) i frati ed altri che potesero ili viatico per mandare la persona a Roma.

La sottoscrizione ai faccia così

Ja Mitar Ružić Voevoda sa trista junaci moimi, imenom moim i svih Krstjana nevoljniah kako odsgor. –

E così li altri di mano in mano e se non bastasse un faglio pigliarne due per ogni sottoscrizione e caminciar da capo del faglio che sia in neto lasciando due carte prime bianche. –

Pavlović Lucić. Još god: 1794 bio se zagrio Mletačkoj vladi. Lodvik Manin stavlja ga 27/3 pod nadzor. U Visovac na 20 užujka 1805 i ostade do 5 travnja 1808

Ante Fasti Arcipret Nina od Biskupa Greg. Scatù bi osudjen na zatvor u Visovac 28/4 1805 ali budući Pavlović nije mogao biti primljen zar je stao u Karinu?⁵⁹

1600 Bosanski Državnici radi velikih dalečina i nezgoda oblaženja Pokrajina imalisu povlasticu sami obabrati(!) svoga Povjerenika, koji bi na ime Državnika oblažio Pokrajine daleke od običajnoga pribivanja Državnika. Riedko se nahodi da su Državnici u Dalmaciju dolazili nego su matice i račune podpisivali poslanici Komesari kô što se vidi na starim maticam. Kad bi Državnik bio iz ovih krajeva ili mir medju državam nezapričiva pata (puta?), tad bi Državnik zavirio i u oni kut Države Ar. XXVIII

U Bosni nije bilo zgođe za nauke nastavljati za to je Državnik mogao pritomu slati u druge Države Djake u Italiju, Njemačku i Poljačku. – I.c. ibidem na 25/1 Umri u Visovcu Ot Luka Begić (Bagić?) koji iz Šibenika dodje uskrisiti Visovac sa Ot. Mijom Haminton(?) 1674

Mi Batista Kontarini knez i kapitan Šibenski po zapovidi Prisvitloga Gospodina Lovrina Donata Providura Generala od Dalmacije

U ime naših mimošanih zapovidi i naredjenih zapovidamo, ordinujemo našem podložniku da nejma nitko činiti nijednu škodu, niti grabiu ni uživoti ni u robi, ni u imanju nitkomu Turčinu niti karšćaninu podložnika čestitoga Cara po nijedni način, budući volja odlučena čestitoga našega principa, da svak u miru i u ljubavi svima opći i pratika na ovomu mejašu meu podložni-

⁵⁹ Taj je dokument precrtan.

ei od jednoga i drugoga Principa, pod penu svakomu nepodložnu od banda, tamnice, galije i izgubljenja života.

Adi 3 Setem. 1683.

In hublicato il sudetto Proclam a nella villa della Maddalena, Borgo di terra, Borgo di Inar et ..(?)gso S. Zuanne in questa Città alla presenza di molti oscaltanti presenti

l. s. a san di Tamburo(?)

[XXXVII.]

Našemu ufanomu priatelju poštovanomu Mihi Bogetiću od mene Ahmet Age Lubunčiće poklon i vele darago pozdravlene kakono našem priatelju a potom zinate ča smo bili govorili privo ovoga da uzmemo vašom rukom a naših kmetah poručbinom vašege priatele nikoliko pinezih, ali se dosle nemore sade Bagu fale učini se mir i slasmo na poštu človika kolikovamje mučno da otigete s našim Mekmet subasom do nega ča imamo tamo žite da nam dade pinezi i ako mu vala sto ovnovah za pinezih i neka nam dade šest sto grošah u trig u sir i u vunu i ča mu valalo bude a ča smo mu za lobav (lubav?) darovali kona ranimo ga za njihovu milost ako Bog da i mi će mo do deset danah na tu stranu da rič utvridite(!) ča će biti i o gorgevu dne di sto kamenih sire i vune ufamo se da će te nam ovu lobav i priateljstvo učiniti i mali kumić i svi ostali poklon i vele drago pozdravlene posila se i pisac naš brat a vaš priatelj vašu milost i ostalu Družbu pozeravle(!) i veseli Bog vašu milost vazde i povisi. –

[XXXVIII.]

U Ime Boga

Pisah ja gospodin Kapetan Udbinski po imenu Alibeg zapovidnik Lički i Krbavski Visovačkim fratrom koga narede njihove starešine dajimje (*pre-crtano*: prosto) smirom poći po Lici i po Krbavi po svoje ljude i po svom zakonu. Tako se postavljamo da im neće nitko na put doći s' Turske strane od naše kapitanije dajimje smirom doći i poći bez nikakova zla čina i zulu-ma i daste zdravo.⁶⁰

[XXXIX.]

U svem vele poštovanom fra Miji Bogetiću i fra Nikoli Ružiću (Bužiću?) i fra Ivanu Šilanovicu (Šilanoviću?) vele drago pozdravljenje od mene Kadi Mamadanovića. Neka znate dase još nahodi na vas trideset i pet groša

⁶⁰ Slijede tri nečitka potpisa.

i platiho sam za vas Mustafi Rahimiću sedamnaest grošah u sve pedeset i dva groša moga haka na vas za to vas molim da neprilipliam simo za vaše (Paroke) poruke(?) da mi to pošaljete kad nismo imali za vele medjuse ričih nije pravo da se zamalo omrazimo i molim vas iz tizih pinezih da mi pošaljete četiri aršina zelena skerleta i ako vam drago (drugo?) bude čekatću odgovor i Bog vas veseli

pisa na 28 novembra 1652(.)

[XL.]

1654 Miseca Genara li (bi?) 30

Budući Mihovio Vudrašina ufaćeni sužanj u Kninu, a Mustafa Čatić u Šibeniku, i tako se pogodiše ovde (onde?) Martin i Klara i ostala rodbina, nemogući se inako pogoditi, pogodi se Martin i Klara i stali da plate ortakom Mustavinim(!) dug što se biše učinio (učinio?), a da on oprostio Miovila, i oni platiše četirim sve koliko; ostaše dva dila fratarski i Franića tolori četerdeset i dva i dvi libre, i 12; iskasmo rečene dinare neimaući otkuda dati, daše nam dite Ibrainia Jelovca koga mi dasmo is ruke Mustavi Čatiću za dug Miovila i poslije ovoga da neima niko što govoriti ni Miovijo ni Martin

Da je tomu svidok

- + Neumiuci mi pisati činimo križe i svidokuemo rečenom pismu
- + Ja Martin Judrašina (Fudrašina?)
- + Ja Nikola Braenović, ja Petar Vudražina
- + Ja Pave Jakšić

[XLI.]

Mi Batišta Kontarini knez i kapitan Šibenski po zapovidi Prisvitloga Gospodina Lovrina Donata Providura Generala od Dalmacije U ime naših mimošanih zapovidi i naredjenih zapovidamo, ordinujemo svakomu našemu podložniku da nejma nitko činiti nijednu škodu, niti grabiu ni u životi ni u robi, ni u imanju nitkomu Turčinu niti kršćaninu podložniku čestitoga Cara po nijedni način, budući volja odlučena čestitoga našega Principa, da svak u miru i u ljubavi svima opći i pratika na ovomu mejašu meu podložnici od jednoga i drugoga Principa, pod penu svakomu nepodložnu od banda, tamnice, Galije i izgubljenja života.

Adi 3 Settem. 1683.

In hublicato ili sedetto Proclam nella villa della Maddalena, Borgo di terra, Borgo di Inar et esso(?) S.(?) Zuanne in questa Città alla presenza di molti ascoltanti presenti

< L. S. a sou di Tamburo

[XLII.]

Miseca listopada na 13 – 1713.

Mi ozdola podpisani prvi od puka i trgovci činimo viru i svidokujemo iz duše, koja se dogodiše našim redovnikom u Fojnici. U to vrime bijaše Mustaj paša na Bosni veliki nepriatelj sve.. križa, i bijaše u isto vrime Ot. M. P. Fra Petar Lašvanić Provinciala(r?), i kao očuti da je rat pobiže put Sinja idjući priko Škopja, Duvna i Vinice, zaboravljen sasvim da ostaju njegova bratja redovnici u Bosni, i stojim se more dogoditi, gdje godi došao govorio je krstjanom: Bratjo sada za viru Isukrstovu za križem, sad će dobiti krstjani a izgubiti Turci, jer se je sjedinilo sedam Kralja i⁶¹ kako su priprostiti ljudi virovali, i medju sobom govorili što jim je kazano jedan do drugoga; dodje rič u uši Paši bosanskomu, i posla svoga Mataračiu Samotreća u Fojnicu i odvede četiri fratra Ot. P. Gvardiana Fra Petra iz Livna, P. Ot. Fr. Brnu Dobretića Vikara, Ot. P. Fr. Ludovika Ivačića iz Livna, Ot. Fra Petra Dobretića. Kad jih dovede, Pasa (Paša) deset dana izvodeći zapitiva za fra Petra Čoru: gdi vam je koje govorio, da će Turci izgubiti, a Kauri dobiti, i da se je sjedinilo sedam kralja? Siromasi Fratri svakako vrtiše, pak deseti dan zaiska Paša osam stotina grosa (groša) i dok ih pak nenadjoše, udri pašin čeaja Ot. P. Ivačiću veće od sedamdeset sukova po glavi i po ledji na taj način da se vas biaše okupao u krvi, i vas pomodrio; a Ot. P. Gvardiana udari tri puta, pak ih metnu u tamnicu, te ih hotiše baciti u vodu, dok ne dadoše osam stotina i pedeset groša. O tomu svemu ozgar pismu, mi smo ozdola podpisani svidoci prid Bogom i ljudima na svakomu sudu.

Pisana u Travniku na miseca listopada kako zgora godišta gospodnjih Ja Brno Kujundžić svidočim ozgor upisano budući vidili – (L.S.) – očima svojim svaka koja su upisana

Ja Matoš Kjujučia(?) svidočim istim načinom iz duše

Ja Stipan Čurčia svidočim

Ja Martin Karlulčia svidočim

Ja Ilija Majstor svidočim

(L.S.) Mi krstjani od grada Travnika svidočimo koji smo vidili svojim očima sva +

Pisa ja Brne Kujunčić⁶²

Iz izvorne listine napisane bosančicom
Pripisa na 15/10 (1)880 FraStipanZlatović.

⁶¹ Ovdje je precrtana jedna riječ, koju nisam mogao pročitati.

⁶² Iako se navodi pisar tog dokumenta, prepisivač ga jedanput piše kao *Kujundžić*, drugi put kao *Kujunčić*.

[XLIII.]

Mi Marin Zane po Vladanju Mletačkomu Providur Gjenerali Dalmacije i Albanije.

U počelo našega vladanja u ovim provincijam na koje smo odlučeni od čestitoga principa vladajući se onizim naredbam pasanim uzvišenih Gjenerala, koju su imali pomlju da se statuti izpune, jesmo odlučili, i učinili ovi red neka poklonivši se, svaki s pomoći gospodina Boga imahu, ovi ljubeznivi podložnici brez suprotivštine ni straha u životu, ni u robi, da mogu imati mir, i tišinu, da nejma dakle nitko pristupiti one naredbe za neupasti u penu i biti pokoran, kako će stanovito biti oni koji pristupe i kakvo bude pomanjkanje imaući se u svaku stvar pitati pomoć od gospodina Boga, hoćemo da svi naši podložnici živu kako kršćani imaući poštenje nositi crkvam, nedavati skandala, ne kleti se ni beštirati pod penu banda i galije i drugi i jači u volji našoj.

Ako koji učine komu koji zulum, ali je što uzeto od gospode, Kančelira, ali od koga drugoga, neka dodje prid nas tužiti se, biti će ljubeznivo poslužan i utišen u pravdi, radi česa hoće se činiti procesi šekreti, hoće se uzimati buletini skroviti i u skrinjicu metati, ko da na znanje hoće biti držane skrovito, da neka po ta način svaki može brez straha kazati svoje tužbe.

Šenice neka rane ulje i ostale stvari od jedenja koje su vazda potribite za uzdržanje podložnika i soldati nek se neimahu odnositi izvan štata principova, po nijedan način, ni od grada do grada bez bulete, pod penu gospodarom i brodarom izgubljenje trgovine, i robe, i brode, banditi ili u galiju metnuti i drugi u volji našoj, i tako svaki koi pristupi ove naše zapovidi i naredbe.

I vi soldati da imate stati poslušni našim naredbam, kolunelam, guvernataram, vojvodam i oficialom, nejimaući oni, ni nitko drugi činiti zulumu ni sile u robi pod penu njihova života podložnikova pod penu od smrti.

Neka svaka stvar idje dobrim načinom, da neima oficial starešina od kvartira kavalarije koja se u polju nahodi diliti od njega brez naše licencie, di budemo blizu, oli budemo daleko pitajte u onoga zapovidnika pod koj(m!) budu, i takodjer oficiali podložni da se nemogu diliti brez licencie starešine, da od isti kumpania neima oficial starešina dopustiti soldatom da čine sile, niti se suprotiviti nikomu pod penu biti oficiali položeni platiti od svoga svaku štetu i biti kaštigani soldati vazda kad se ko potuži budući stanovita naša volja, da svaki svoje u miru uživa, kako Bog hoće i princip zapovida.

A razumiuci da niki memdju vlasi čine zulum drugim podložnikom po nepodobni način, za držati ih daleko od kuća pak im uzimati zemlje i dobra hoćemo i stanovito zapovidamo da zemlje od njihova stanja koi su pošli, oli otidju izvan štata principova, da i nejma nitko uzeti arati ni diliti po niedan način, ali nekai svaki poznavava kako robu principovu do našega reda, pod penu bitiće im sidbe popasene od konjika i drugi kako nami drago bude.

Serdari; guvernaduri i drugi glavari od sela, da budu obligani svaki put kadabi otišla koja kuća od štata principova priko medje, da nam dadu na znanje od svi zemalja koje je uživao i koje ostaju zapuštene i u koemu on mistu, pod penu dukata sto koi nebi kazao i u druge pene koje su u volji našoj, budući da niki idju arati (orati?), i pasti livade priko proklama prošatih uzvišenih gjenerala; stanovito zapovidamo da nitko neima arati (orati?), ni pasti iste livade pod penu biti će im sidbe popasene i biti će jako pokarani oni koji ne odsluže, budući misao naša da svaki ljubeznivi podložnik stoji kod kuće prost perikula zlih ljudi, stanovito zapovidamo da nitko nejma općiti s banditim, s lupeži, faliti od konjika, pišaca ni drugi koi se nahode u zapovidi principovoj; primiti ji i davati jom pomoć, niednu ljubav, zapovidajući guvernanturom, serdarom i arambašom od svake države i sela, kada bi koga vidili, ali znali da je blizu, da i čine ufatiti, i ako bi potriaba bila, uzeti kupaniu konjišku za ufatiti ji žive, ili mrtve.

I ako ih ufati žive, dati ji u ruke naše pravde, biti će darovani za svakoga koliko živa, toliko mrtva, od njegovi dobara, ali od skrinje principove; ali ako to pristupe, biti će veoma pokarani.

Ako bi koji odveo koju divojku, ali udovicu silom brez njihovi starii, da imahu glavari od sela činiti ufatiti krivoga, i ako bi potribovalo uzeti konjike koizim se za to dopušta, i dati ga u ruke pravde, radi česa hoće biti lipo darovani, kako je ozgora.

Biti će ove naredbe navištene u onomu gradu i u druga mista od ove provincie, poslani biskupom i parokom, koi znamo da se neće u nijednoj stvari mankat i za slavu gospodina Boga i imena principova, za utišenje podložnika i za veći posluh, radi česa hoće biti guvernanturom, serdarom, Arambašom ali (oli?) družim glavaram, da budu navišćeni i imahu pomljivo držati učiniti navišćivati u crkvam parokialim svaku parvu nedilju od miseca na misi di bude najveće puka; da neka živu u pameti vlas i svi ostali glavari za nepristupiti ove naše naredbe; upastiće svaki put u penu dukata pedeset ko bude pristupiti prikladni u našoj volji koizim neće stanovito uzeti, i hoćemo da nam svaki misec pišu da su to obslužili.

U Zadru na 4 decembra 1702. M. V.⁶³

[XLIV.]

Mi Šimun Kontarini po privedroj republici Mletačkoj Providur svrhu šanitati u Dalmaciji i Albaniji i njihovi država.

Ljubav kojom uzvišeni šenat gledao je sve dni ove privirne šubdite, a navlastito u sadašnjoj prigodi zle nemoći, koja je ulizla u ova mista princi-

⁶³ Ovaj se dokument u rukopisu zasigurno nalazio na mjestu njegovog kronološkog slijeda, ali je zbog ispreuranja rukopisa od strane nekolicine korisnika dospio na ovo mjesto.

pova, ganula je njegovo providjenje odabrati i poslati osobitoga glavara, koji nezabavljem(!) o drugomu ima postaviti izvrsno svaku svoju pomlju za postignuti svaka dila kriposna, koja bi mogla povratiti onoj (ovoj?) provinciji njezino zdravlje po milosti božijoj.

Budući dakle naša prava i nepomršena odluka dignuti prvi, aliti poglavite uzroke od kojizi je izašao prvi početak zla ali ti bolesti rečene; za to osobitim načinom naslonivši se mi na zapovidi privedroga principa, dajemo očitovati razumiti, da svak ko bi imao, ili držao pri sebi trgovine, iliti kakvu robu donesenu iz turske zemlje, u kojoj bi moga biti i doniti se taka otrovna bolest, iliti kuga i ako bi je držao sakrivenu, ili zakopanu u kojegodi misto, i po kojigodi način, ima ih pod penu od života očitovati ovomu Providuru, ili ostalim glavarom od šanitadi koji su na blizu za to postavljeni obećajući i dajući svakomu tvrdu viru principovu, da te trgovine i ostale robe koje di bilo neće poginuti, niti će se sažeći, nego će biti pomljivo čuvane dok se očiste i posliza biće povraćene čije budu jerboji je potreba očistiti po oni način kako se čini u lazareti Mletački za ozdraviti i očistiti vilajet od take zle bolesti.

I oni koji bi znali da su unesene rečene trgovine i ostale stvari imadu ji očitovati di se sada nahode, i di su sakrivene ili zakopane, neka se odma imadu kazati, zasto (zašto) kobi se neozvao na ovo naše milostivo zazivanje, od koga godi bude condiciona(!), kobi znao a ne kazao ili mu koje fratar, ili pop, ili sekular plati će svojim vlastitim životom brez ikakva milosrdja.

I neka u svako vrime može se i poznati istina i poznati neposluh onizi koji nebi obslužili principovu zapovid koja svakoga čuva i nikomu ne donosi jednoga najmanjega zla, ni nijednoga oskvrnienia; za to će biti otvoren proceš od iziskivanja za doći u poznanie od zla i od zločinstva, ne budu ćutiti sržbu žestoka pravde privedre našega suda privedroga.

I ova naredba ima biti obraćena u hrvacki jezik raznesena i navišćena svuda di bi bila potreba, na svačije znanje tako da niko nemože reći da nije znao. U koji virju(?)

U Zadru na 8 otobra 1731.

Mi Šimun Kontarini providur svrhu šanita od Dalmacije i Albanije
Kancelir providura od šanita

[XLV]

Kopija od proklama poslana od prisvitloga i uzvišenoga gospodina Šimuna Kontarini providura štraordinarija od šanitadi u Dalmaciji i Albaniji; Plemenitomu gospodinu Marku Leonardu Donatu providuru od Makarske i Vrhgorca i njihove države.

Neprigadjajući se kondicionom žaslosnim od vrimena sadanji, čujući pogibli koje sada muče općensko zdravlje; sajmi i prodavališta, i svetkovine

i sveci koji nose način skupljanja, i zovu od veće strana i vilajeta, more biti još more biti još(!) od ustavljeni mista čeljad na isti panaćur prodavališta; svetkovina i sajma dolazeći, koje more dati suprotivštinu veliku općenskomu zdravlju, zašto mnogi mogu doniti koje zlo; za to, za obranjenje svakoga nevoljnoga događaja, prisvitli i uzvišeni gospodin Šimun Kontarini po privedroj republici mletačkoj providur štraodinarii od Šanitadi u Dalmaciji i Albaniji i njegovi država etc. daje s ovim proklamom očito razumiti i još očito zapovida da jest i da se razumi za sada i do druge nove zapovidi zabranjuje sve sajme, prodavanja, svetkovine i panaćure u svi i svakomu mistu od ove države pod penu glavarom od općina kolunelom od Krajina, serdarom i Arambašam i ostalim koji mu drago vrste zapovidnikom, koji bi pristupili i dopuštili rečene sajme, prodavaništa, svetkovine i panaćure pod penu od ustavljenja karike i tamnice, i galiije, i ostali na obir (*precerto*: priuzvisene karike) pravde kako je koji čovik

I budući odviše priuzvišenje njegovo iskušalo da mnogi mrci⁶⁴ vidjeni neotrovani od sadanje bolesti kužne da u istinu vele mnogo vaćaju otrovne, da ove jesu uzašle, (*precerto*: da slideći) da slideći kuće njiove smišanjem od ostali, da se zlo raširilo toliko puno i da je učinilo mnogo zlačest (zločest?) dospitak; za to imadući se tomu prividiti i odmetnuti daleko svi događaji koji mogu biti uzrok od tužni dospitak; zapovida u način stanoviti i zabranjuje svima serdarom i arambašam od svih sela da u prigodjaju pomanjkanja kojega čeljadeta imadu udilje državi u kojemu godir ustavljeniu kuća od onoga mrca, i doniti udilje glas njiovim providurom i zapovidnikom. I još ako nebudu zapećaćeni ili zabiliženi mrci isti od biliga bolesti kužne, ništa nemanje za 14 dana ima se ona kuća uzdržati u kojemugodi zatvoru, kako ozgora. Za moći se posli metnuti na pratiku, posli vrimena ozgora upisana i ovo durajuć sadašnje bolesti kužne pod penu osgora(!) imenovanu i ovo isto ima se obslužiti: u gradu i u fortica komu ima bditi ili nastajati koledjeti(?) od šanitadi.

U Splitu na 22 Novembra 1731.

Šimun Kontarini providur štaondinario u Dalmaciji i Albanii

Ja Jakov Kačić interpret publiku istumači iz latinskoga u harvacki jezik

[XLVI.]

Molto.(?) Revdo. Padre Opser.

Svega vrimena života moga najveća, mogu reći, moja misao i želja jest bila, da najposlije radim kakogodi ostaviti moje mrtve kosti u kući te B. D. M. di sam u mladosti mojoj ditetom i djakom svako dobro primio. al(!) vidjevši

⁶⁴ Mrtvi.

jur štokako, da više moje želje aman neću dosegnuti, za istu moju duhovnu želju i devocion te rečene B. D. Marie, eto u jednoj škatulici zapečaćenoj šaljem moj poglaviti jedan prsten Pontifikalij ex auro solido; koga molim da se dostoite na moju odluku prikazati na sveti otar(!) te iste B. D. M. i metnuti u broj ostalie zavíta njezinie. Takodjer učinite ljubav činiti reći na moju odluku misa sedam prid istom gospom i otaru njezinu i jednu kantanu de requiem na otaru privilegijatom ili akoće i od živih biti. A lemozinu za iste mise eto mećem u istu rečenu gori škatulicu cekina n. 8 što sve zajedno radiću poslati pod Sinj na O. P. Dif. Fra Ivanu Marketinu: Al kad primite želim čuti odgovor jesteli primili(⁶⁵) I neznadući (sveznadući?) više za sada koliko vaše Ot. toliko ostale svekolike OO. i bratiu našu od te svete kuće pozdravljajući puniem srcem i priporučujući se u njihoviem Svetim Molitvam jesam za vazda.

D. V. P. M. B.

Fojnica 28 Gen. 1770

Divotmo. ed affmo. Servo Fra Paolo Dragičević Vesc. Divinente P.S. Jedno sam ostario, drugo teško obolio; ništanemanje po svaki način jesam mislio, da na prolitie akoću na kolinie lezat, da još za života jedan put dodjem se in peršona tute B. Gospi pokloniti, al kako vidim, juxta praesentes miseras dispositiones hujus seculi, vidjevši da nemore ništa biti; ideo disposui ut dictum etc. (est?).

(*Precrtano*: Ovaj franjevac iz Dalmacije po preporući(!) prob.(?) Zmajeviće imenovan je bosans. bisk. namjesnikom apostolskim)

[XLVII.]

Bosančica.⁶⁶ (S dvora).⁶⁷ Adi Primo Marzo 1770 Pismo kako se sva sela podpisaše Popom da ih neće.

Priuzvišeno poljubljenje vedrine vaše jesti ono slavno utočište komu vaši virni podložnici imadu se uteći u njihovi potriba, za primiti od istoga poljubljenja zajedno milost i pravdu; ovomu se utičemo mi svikolici pribivaoci od Primorja države Makarske virni i ponizni podložnici vedrine vaše u sadašnjem našem brižnom dogadjaju. Jurve je očito kako toliko mi koliko naši poroditelji pravedno poznajemo jur od mnogo vikova naše bistvo krstjansko od otačkoga nastojanja otaca manje bratje -- oslužitelja Svetoga Franceška od provincije Bosne argentine; istinaje od svih nas poznana, da ne bude

⁶⁵ Nakon te riječi stavljena je neka oznaka u obliku brojke 04.

⁶⁶ Dodano na početku dokumenta.

⁶⁷ Također naknadno dodano.

njihova redovnička truda, mi ne bismo imali slave da smo nasljednici Isukrstovi. Slavne smrti od njih tolicih i prolitije njihovih znoja krvavih, bi jedina naša obrana u progonstvu, jedino uzdržanje naše u svetoj viri; njihovi prisveti nauci bih brezpristanje mluko koje nas uzdrža u svako vrime, a navlastito kada nemilostivi Otmanović silnom rukom hotijaše ugrabiti iz prsihu naših i križ i život, oni sami se učiniše zid jaki za našu obranu; i veće puta svojim vlastitim životom sahraniše živote naših starih. Za dužnost našega poznanja, vazda ih poznasmo i štovasmo za naše prave otce duhovne ovoga našega pravednoga poznanja poklonjena pravda vedrine vaše postavi zakon milostivi, da ozgor rečeni otci vladahu duhovno one puke pod vašom milostivom gospoštinom, koja vladaše i uzdržaše u viri s tolikim trudom pod progonstvom nemilostivoga neprijatelja. Ova milost slidi za mnogo gidišta s čestitom prigodom kada sada Pripoštovani Biskup Starešina dostojni, ganut ne znamo od koga razloga hoće imati dur(?) župe blizu Makarske zvane Makar i Kotišina za koje je imao odsudu gospodina Gjenerala ove provincije. Ova novina koliko ožalosti duše naše, sam Bog znade i vašoj vedrosti prikazujemo ponizno naše ožalošćenje, ovdje mi vidimo učinjeno predsudje vašoj naredbi postavljenoj tolikom mudrostju vašega privinija, smučeno duše bogoljubstvo, i otet plod truda veoma duga ovizih potribitih redovnika.

Uhvamo se da neće moći podniti vaša netakmena pravda jedni s trudom prolivaju krv, a da drugi uživaju plod s pogrdom onizih koji su trudili, i da oni koji nikada nevidi neprijateljskoga progonstva, bude gospodar od onoga što drugi sahraniše s pogibili svoga života. Bojeći se dakle da ova novina s vremenom ne dodje nas uznemiriti, utičemo se svikolici zajedno od mista odsdol podpisanih prid klanjato pristolje vaše milosti, pitajući(!) zajedno milost i pravdu, da bude za naše jedino utišenje zabranjen početak od take novine i da smo pušćani u našem podsidovanju uživanja duhovnoga pod svetim upravljenjem ozgor rečenih redovnika naših prvih odkupitelja i otaca duhovnih.⁶⁸ Milost etc.

Podpisi: iz Basta 13. kućnih starešina = Iz Velikog brda kućnih starešina 10

" iz Tučepi 17 " " = Iz Dražnica i Igrana " 26

" iz Živogošta 12 " " = Iz Drvenika – " 13

" iz Zaostroga 16 " " = Iz Podace – " 16

" iz Brista 12 " " = Iz Lavčanja – " 7

" iz Baćine 9 " " = Napokon Serdar Bariša Kačić iz Makarske

= Ja Grgur Miošić pišem budući moljen od oba sela, pišem onako kako me moliše, veće ne primako a manje ne uzmakto = Ovako svaki koji na ime seljana činjaše križe.

⁶⁸ Slijedi pisarev znak.

[XLVIII.]

Prisvitli, i priuzvišeni gne. provićitejlu ovćeni.

Posli čestotoga(!) dobitka koga učiniše slavna oružia nedobivenog vazda lava mletačkoga od ovoga grada imockoga, uzvišeni alviž mucenigo treći, ondah providnik općeni od ove daržave, i dostojni dobivaoc ovoga grada vićjne uspomene dostojan, naredi, i razdili sva župe ovoga okoliša, dajućii pò zapovidi principovoi fratrom reda svetoga franceška od provincie bosne srebarne koi od toliko stotina godišćah posiduju iste župe: u ovoi gosposkoi naredbi bih potvarćena ova župa od prološća sastavljena od dva sela poglavita, od prološća, i rićicah kakoje bilo i prijaošter(?) pod vladaniem turskim. Ova prava naredba, i razdilenie od župah bi virno obsluženo od pokojnoga biankovića, biskupa makarskoga i ovoga okoliša. a kada dom stipan blašković jnegov naslidnik na mistu u svom parvom pohoćeniu koje učini u ovi strana, ništa negledajućii na zapovid starih, ni na naše uboštvu, oće da razdili ova dva seoca, i od jedne župe uboge, oće da učini dvi kapelanie potribite. dosad obadva sela zajedno jedva mogu daržati pošteno jednoga kapelana, a od sada razdijlena neće moći ni jednoga nameću(?) nam misnika mnogo, a mi žive-mo brez sakramenata veće nego nikada. budućim našim kapelanom toliko stisnuta oblast od svete izpovidi, da nemogu izpovidat na drugom istu, nego u svojoj carkvi, ni drugoga puhka negoli svoi. Zatose dogaća da u naiveće svetkovine: od godišća, ostanu tolike duše posne od sveti sakramenata, izpovidi, i pričesćenia, nemogući sam kapelan svim zadovoljit, a drugimu nemo-gu pomoći neimadući oblasti. Bog sam znade uzrok rad koga biskup čini ove stvari iznova toliko štetne našim dušam, i našem uboštvu. Stisnuti daklen od potrebe utičemose poštenomu pristojlu vaše pravde netakmene, proseći od iste provićenie tolikim našim štetam du(ovnim, i vremenitim. Prosimo da ova župa pribiva jedna kakoje i dosada uvik bila, od ova dva sela, prološća, i rićicah, i da bude dana oblast našim kapelanom kako i pod drugim biskupi, da more jedan drugom pomoć u potribi ispovidati. jurve ćlubav(!) franceškanska u toliko vikovah iskušana, kako nemaćnka(!) ćlubaznivo(!) nastojati oko naših dušah u veliko tursko progonstvo, neće majnkati ni pod slatkim gospostvom poklojnenoga našega principa, šajlućii nami u naši potriba duovni, svoje redovnike koi pribivahu u sveti manastiri, koi biše vazda oći duovni naši duša. Nitie podobno ni razložito, da svako deset kućica imade po baška svoga kapelanacu zato molimo vašu pravu pravdu, koju bogu Milostiu. Na župu od prološća.⁶⁹ (*a tergo*): Abbozo di Prosaz Italiana, ed Illirca.⁷⁰

⁶⁹ U zadnja tri retka nalaze se tri istovjetna pisareva znaka. Inače, potonji je dokument sačuvan u bosanićkom izvorniku na originalnom starom papiru mletaćke proizvodnje s vodenim znakom ili filigranom u liku trolista djeteline. Isprava je izvor prve ruke za oslobođenje Imotskog od Turaka, te za povijest franjevaćke župe Prološća i Rićica kod Imotskog.

⁷⁰ Slijedi notarski znak.

[XLIX.]

BosanicomDubočanin

Tabula od Ministara, i kapitula koi se mogu znati, koi su bili u ovoi (*) provincii Bosne arjentine(!), (***) i što se dogodilo za koga Ministra, i o drugie stvari, i dekreta carkovnie; početo pisati po meni fra Andrii Šipručiću (Šipračiću?) roda očina a Margatiću roda materina, iz dubočca(!), župe Sutiške actualomu aliti sadanjemu Ministru iste prove. reko na 1684 miseca rujna na 3 reko miseca f.bra na 3 četvrte godine svoga Ministrata, zašto navrših trienio na 14 jula prošastoga iste one godine; u kreševu. U Manastiru svete kate, reko na 1406 15 svibnja 6 učinjen kapituo i bio je vikar provinciali Ot. F. Marin Splićanin, vikar od sve bosne, koi svidoci kako u oni kapito dođe kralj Ostoja ter odde(!) potvardi sva privilegja kuće ohmućevića koi su bili konti aliti knezovi od tuzelja(?) kod Saraeva od smutske(?) carne rike i drugie zemalja medju neretvom, i kreševom, i učini ondi u kapitulu, fratre one i sve došaste u provincii bosanskoj da imaiu biti zaštititelji i branioci recenie(!) privilegja.

Poslie ovoga Ot. Fr Marina Splićanina tia do fra Stipana Kučića (Ručića?) nezna se tko su vladaoci prov: već ako bi bilo u Dubrovniku, ili u Krvaci,⁷¹ ili u Dalmaci, ili u redu M a pri toga i megjuto što je bilo.

Na 622 poče se graditi dubrovnik i na 630 doniše glavu Svetoga blaža u Dubrovnik

Na 1453 uze čestiti car Mehmed carigrad miseca travnja

Na 1461. kralja plemenitoga i dobrog Tomaša zadaviše Sin Stipan i brat Radivoj u Bielaiu (vele po navadi kralja Budimskoga) i bi ukopan u Sutisci u Manastiru Svetoga Ivana karstitelja fratara male bratje, ali bivši. manastir, carkva i dva puta do temelja oborena, nezna se grob, prem da se govori dae pod otarom privilegijatim nigdi kod vrata. i toe bilo rujna Bosne.

Na 1463 Uze car Mehmed Bosnu i uiti kralja Stipana sina Tomaševa i brata mu Radivoja i pogubi obadvoicu. i bio car uzeo bosnu brez krvi, zašto se pridala sama, ostavi car mnogu gospodu, pak nakon puno vrimenta dodje nitko hesebeg iz nutra begom u Saraevo i sazove rečenu gospodu, konte, barone, aliti knezove i ode spone da im potvrdi privilegja što im je bio dao Car, i tako poednoga, poednoga(!), pridase puštajućii, smakne sve koisu bili došli, toliko da se nesnaiu druzi da su ostali osiem više Maglaia u selu bioie nitko knez Sarimariando naši vrimenta pak mu sin od zuluma ostavi, i takogjer u Gostilji –

⁷¹ To jest u Hrvati.

Na 1425 Ogradi se manastir i crkva svetoga Nikole u Visokom u vrijeme kralja Tomaša na 1463 kralj Matiaš dodje na Jajce sam božić i uzega od Turak, pak opet do godine ga uzeše Turci.

(*) U izvorniku nejma nigdi i, niti h. Ako je gdi, to se promaklo. (**) Slovo **tr** služi za **dj**. **trl lj. trm. nj.**⁷²

Na 1480 Porobi Vuk Despot Saraevo, i vele da su ga medju Busovačom i medju Milodražiem razbili

Na 1468 dade car čestiti Adnamu blaženomu fra Angjelu na Milodražiu.

Na 1498 priminu blaženi fra Angjel Zvizdović u Fojnici u Manastiru Duha svetoga.

Na 1516 Uze car Selim Misir i pogubi cara Misirskoga (*)

Na 1513 Car Selim uze Sofiu, i Natalin, i sin ga izagna iz Carigrada i umrie.

Na 1517 Uze car Selim Jeruzolim, i prem da pslie ga uzimaše Karšćani, ali nemogoše odaržati

Na 1522 Uze Car Sulejman biograd.

Na 1526 Priminu kralj Lauš na Muhaču, ili ga kako govore satarase konji i voiska turska, i tada uzeše Turci mnoge gradove Ugarske premda vele da nisu onda uzeli Budima.

Na 1523 Bi Ministar, neznam ili parvi ili su još parvo njega bili, reko bi fra Stipan Kučić, to jest iz Kučića koeie selo više Omiša, i ovi leži u Olovu na ruevici od kuge, i za ovoga na

Na 1524. Za istoga Ministra oboriše Turci do temelja manastire u Bosni, naiparvo Konjic, Visoki, Sutisku, Fojnicu, i Kreševo, i utiše rečenoga Ministra Fra Stipana Kučića, (*precrano*: i uteče Ministar) i šnjime 12 fratara i povedoše u Sarajevo k Begu, i uteče Ministar, a fratre biše i mučiše da kažu Ministra i nektiše ga izdati. Samo u Visokomu osta carkva ali kakoe ostala neznase; niki vele daie ovo učinio neki emir kom u ona vrimenta izlazili na ovu zemlju učiti klanjati, biše kadiom u Konjicu, i to jedni vele dae bilo za iednoga kopuna, a druzi za ribu mladicu što mu nisu dali fratri; i ovi priminu od kuge i leži u Olovu na ruevici – od ovoga zeme reko 45 godina nezna se koisu bili Ministri.

Na 1568 reko bi ministar fra Martin Kosović; od ovoga za 13 godina nezna se koisu bili Ministri – a nego samo se znadu dva da su bila u ovo 13 toiest Fra Gargura Dumnjanina, koi umrie u Rimu, fra Gargur Kučić.

Na 1581 Fra Matie Konjičanin

1584 Fra Marian Haljinić od Sutiske

⁷² U napomeni su ispod teksta doneseni znakovi koji odgovaraju donesenim slovima.

1589 Fra Francesko Bolićević (Balićević?) iz Ričice od Sutiske, u komu su selu i dananji dan ljudi parci ili litigjosi, ovi poslie bi biskupom bosanskiem i zadade puno zla fratrom pručise (pričase?), i hotiući uzeti oblast fratrom i Ministrom i gvardianom svrhu župnika i ostalie manastirie kako s(e) zdarži u njegovie knjiga što mu su odpisivali odonuda i ovi leži u Fojnici

(*) Pisac je sa slovi biližio godine, a kašnje druga ruka sa brojevi dosta loše.⁷³

Na 1590 Fra Petar Soljanin.

1593 Fra Marian Haljinić drugi put

1596 Fra Gargur Masnović

1599 Fra Antun Milanković

1602 Fra Stipan Zlatović od Sutiske

1605 Fra Jakov Slapaića (Slapnića?) od Sutiske

1608 Fra Ilia Čakalović iz Foinice

1611 Fra Martin Bielavić (Bielanić?)

1614 Fra Gargur Masnović drugi put, za ovoga se poturči gvard. u Srebrenici

1617. Fra Tomaš Juković (Zuković?), niki vele dae iz Velike, a niki dae iz Banjaluke ovi bi biskupom i bio ie uzeo Jaice i Motike sebi.

1620 Fra Luka Kačić iz Makarske.

1623 Fra Marian Alovčić (Olovčić?)

1626. Fra Tomaz Juković (Zuković?) drugi put

1629. Fra Andria Kamegradanin, ovi darži fratre u zaptu i bi što je ovde od potrebe

1632. Fra Martin Burguljanin iznad Vareša, ovomuse rodbina izturčiše i dok bio bi mu brat Turčin u Sutisku a on bio ga pogardjivao kako sad onde nie imena karstianskoga.

1635 Fra Nikola Brajković, za ovoga se dogodi niki zlo događaj u Fojnici tako tako(!) da su ktili(!) gospoda manastir oboriti, a fratre smicati, a tada se dogodi u Sutisci gvardianom fra Marian Marovića (Maravića?) iz Olova velik priatelj, a ništo se i rodno s haći Sinanovićem u Saraevu koie bio carev silistar, i onda vele moguć u Bosni, i pošlje rečeni Ministar Braiković(!) i Otcu foinički Marovića haći Sinanoviću da bi ti događaj smirio obećavši-

⁷³ Ova opaska pokazuje da je najvjerojatnije zbog tih slova poremećen i kronološki redoslijed zbivanja Dubočaninove kronike događaja, odnosno slova su krivo pretvorena u brojke, pa su i godine ispremještane. Danas je u hrvatskoj kronologiji poznato da međusobna glagoljska, ćiriljska i slova bosanice za pojedina slova imaju ponešto različitu brojčanu vrijednost.

mu učiniti ga Ministrom i davšimu podpise s velikim, sičilom, koi ode i za malo smiri, a kada se cita(!) kapito u Kreševu, dodje niki fra Blaž Carni iz Garčina (Gurčina?) i drugi fra Blaž banjalučanin iz Broda tri dni prie vrimenta u Fojnicu na kapito idjući gdi su i pogardili, i odtirali, i oni došavši u Sutisku kažu kako ipremljau čast u Fojnicu, da nose hači Sinanoviću što čauši Maravić dodje prienji i tako im rieč nepravde negoi odtira (*precrta-no*: še) i pošlje sa svoje strane Hazur Čevapa koi došavši razapne šator prid carkvom krševskom dok nisu učinili ministrom rečenega Marovića a bioie komesarom fr. Nikola Kuljenović iz Soli. –

Na 1638 Fra Marian Marović (Maravić) iz Olova koi imade dosti protivštine, ali mu ništa nemogoše, i bivši u neskladu s foiničkiem fratri čini doći komesara fra Pavla iz Rovinja, prov: Dalmacie i bi mirno.

1641 Fra Martin Ramljanin.

1644 Fra Petar Gašparović, aliti hijsanović, ovomu ceda(!) fra filip Tarnovčanin (Turnovčanin?), radi dade ode(.)⁷⁴

1647 Fra Miho Bogetić od Visovca

1650 Fra Matie Benlić iz Banjeluke, a komesar bi fra Tomo Juračić iz Zaezde (Zoezde?) od Sutiske, i ovi Benlić bi biskupom biogradskiem i dosti dobra učini provinci(i) i pomoći koliko službom, toliko denari i po svi manastiri, i upravu u općinu za veštariio. Za ovog bi komesar Jajčanin fra Andria

1653. Fra Filip Tarnovčanin, ovi biše učinio provizion (provižiun?) za kapito u Velikoi, pak niti ktiše fratri ići ni dadoše gospoda: za ovoga se uteče Muselimu Saraevskomu fra Andria Laparčančić Miljaković iz Fojnice, vele dagae nagovorio Sibanović (Libanović?), da ga učini Ministrom i dao mu sto arslania (orslania?), i dodjoše onda od Muselima tri čauša na kapito u Sutisku i bi dosti smutnje, pak daše fratri dviesta arslania i učinise koga oni hotiše, a biše komesarom fra Stipan Diakovalia (Dinkovalia?).

1656. Fra Juro Dulčeković iz Soli, onda učinjaše komesare Provincia i učini komesarom Fra Ivana darnjišliu, a nisu bili consentienti fra Stipan Glumčić i fra Nikola Hačić iz Banja luke(!), koisu bili difinituri, nego su otišli iz Kongregaciona koie bio u Madričio, a on sledi, i dodje u Foinicu na Duhove, nekti mu rečeni fra Nikola otvarit(!), pak mu otvori fra Ivan Kamengradjanin koji bise(!) Gvardian i za tomu bise došao iz Rima konfirmacion, i ovi učini Kapito u Gradovnuarhu. Onda izgori Sutiska kad odoše na kapito.

1659. Fra Franceško Agramić iz Požege. Ovi htiaše učinit Kapito u Velikoj i čini provizion i pošlje Fra Juru Pečuiliu (Pečuilin?) u Temišvar Sendin Paši zaoprave i licenci za Kapito da čini priko Save i dogodise kod njega Čakalović koi bioe Čaušlar Cehaia (Čehaia) Seidin, i toe smeo govariti (govori-

⁷⁴ Nakon ove poslovice (radi dade ode) slijedi notarski znak.

ti?): da kapituli nigda nisu činjeni izvan Bosne, premda vele fratri prikosavački alie prie, da su ga nagovarali fratri bosanski, alie prie parva istinita, zaštoe rečeni Čakalović bio pratik poslom fratarskiem pakie bila voiska i tadae bio na onoi strani Nikola Zrinović,⁷⁵ mogao ie biti šušpet aliti sumnja a (u?) kai(?) ovi rečeni Agranić(!) vidi da nemore (nemare?) činiti kapitula gdi hoće, tako pošlje u Rim O. fr. Juru Pečuiliu da izvadi Brev za vas Kapituo, i za njim Ot. fra Ivana Ančića iz Duvna, a tada se dogodi u Rimu O. fr. Marian Lišnjić prokuraiuč biskupat Makarski i šnjime O. fr. Gargur Kovačević oba iz Imote, koi posao čuvši smetu, nego čine od carkve poslati ašišteni kapitulu O. fr. Šerafina iz Bul(g)arie komu rečeni Lišnjić priporuči i veoma O. fr. Frančeška Miletića iz Banjeluke, kako redovnika naučna, dobra, i poštena, koi Ot. fra Šerafin kad dodje u Saraevo nadje kapelanom Ot: fr. Ivana Derventliu i uzme za šekretara, pak pravca u Foinicu i onde čini kapito, i dalje i Ministar i ostali Otcí (*precrano*: iz) priko Savački, i nemogućise pogoditi Ministar s ostalim Ot. Ot. iz prikosave odu psujući i pogardjnjući i komesara i ostale Ot. Ot. od Bosne i odu i Soljani zašto su bili ujedno s prikosavci, i tako bošnjaci učine kapito, i učine Ministrom rečenoga Ot: fra. Frančeška Miletića, a prikosavci s licenciom fra Šebaštiana iz Napulje koi biše vikar Generali, za koiu licenciou po naredbi svete carkve imade celu za tamnicu za godinu dana, a prikosavci šnjegovom licenciom učiniše kapito u Velikoi i učiniše Ministrom Ot. fr. Ivana Darnjišanina, i biše šnjima Soljani i tada se zemetnu smetnja i parnica u Provincii, prikosavce pomogaše Gjenerao Sambuea zašto bihu učinili kapito s licenciom njegova vikara a carkva pomogaše Bošnjake, zašto š njihovom oblastiu bihu učinili, i činise Otcí prikosavški veliku parbu u Rimu na ti način da nebude rečenoga Lišnića nadaprelibi, sasviem tiem Ot. Fr. Stipan Padovančanin a i Ot. fr. Juro Pečuilia postajaše u tamnici i za njih opet poslaše na parbu O. f. Jozu Vitanovića iz Soli i Ot. F. Juru Škantrića iz Saraeva koi biše u Visokomu Gardian i biše pridao zemlje manastirske dužnikom i zadušio namastier(!) pak otišao priko Save, i reče u propagandi rečeni Ot. fr. Jozo Vitanović da će prie izići iz vire, nego se podložiti Miletiću, i to onde zabilize, u to doba osumle (osunde?) rečenoga Lišnjića kod Gjenerala dae pokrao tratu štoe davao kralj od Španje za odieću fratrom ove provincie koine skočavno za šest godina rečeni Lisnjić(!) u Napulji, pak podju u Napulju tražiti rečene trate, medju to crkva za njima pošalje ordine (ardine?) da i stave u tamnicu za onu rieč: prie ćemo izać iz (vire) i tako s nolikom i očitom pogardom Ot. fr. Josipa stane najpri stane u tamnicu biskupovu, pak u fratarsku, a Škuntrić nekako prićuti ter utiče, a biše tada u Rimu Ot. fr. Miho Jelavić iz Zaostroga koi prokuravaše biskupat Makarski, i ovi piše Škuntriću knjigu onoga

⁷⁵ Zrinski.

tenora / biži kuda znaš zaštoe oni u Napulji upao u stupicu a tebi su po svie Skela zapete stupice, zaštoste se okrivili, koja Knjiga budući ja študenat onda u Jakinu, dodje mi u ruke otvorena, koju posla rečenomu Višnjiću i udilje ga puste iz tamnice i svoje razloge pridade: za tiem miseca februara poslaše fra Franceška Soimirovića biskupa od Akride i fra Vitala iz Dubrovnika da podju izviditi kauže od kapitula, i fratar bosanskie koji došavši u Jakin pridamnom i prid O. fr. Josipom Bilanovićem govore svako zlo od fratar bosanskie i zafaljuuse zdazlo(?), i tako su govorili ne kako ne kako suci(!), nego parci i što mi dva sve de verbo ad verbum pisasmo Lišnjiću i taki i vratise i za tiem aprila poslaše rečenoga Ot. Jelavića da izvidi kauže i da uzme sićio od Darnisanina i prida Miletiću, a biše u Rimu studentom O. fr. Mio Ušum i ovi piše Jelaviću, (*precrano*: da izvidi kauže i da uzme sićio od Darnjišanina) dae rekao Sambuca to jest Gjenerno, da ako nemare učiniti da slidi Darnjišanin da uzme od obiju sićile i učini sebe i dojde u Rim koliko prie, koi došavši sastaja uzeti sićile ali mu Miletić nie dao sićila, zašto nie pokazao a ni imao tu auktoritata, ništa nemanje on kako komesar apoštolski uzamši sićio od Darnišanina hodi po provincii, prominjiva fratre oblači i profešava, što poslie bi sve invalido i iznova Miletić profešava, pak ode na godinu i on i Miletić u Rim na kapito generali i ondi u svetomu kongregacionu primise i Miletić osta u oficiu, a Jelavić ode osramoćen i privan(?) tj. za to se biše učinio difiniturom na misto pokojnoga O. fr. Petra Tuoljanina iz Olova koi biše umro i od tada ga privaše G. na to ga navrati Ušum i Gjenerno, jere da bude činio ono i onoliko štomue Sv. Kongr(eg)acion naredio, tako bi i ostao pošten i difiniturom. Bi dakle 1622 na 14 Sičnja učinise kapito u 1622. Fojnici u komu bi učinjen Ministrom fra Franceško Miletić (Militić?) iz Banje luke redovnik dobar i pošten koi hode u Rim s fra Ivanom Derventliom koi mu biše šekretar preti se s fratrim prikosavskim i tute ga veoma pomogoše fra Marian hišnjić (Višnjić?) i rečeni Derventlia, zašto nebise(?) čoek pratik u parbu, i da nebude rečenie mučno bi ostao u oficiu, i edan manast(ir) u Soli u Modriču ni priko Save i bio e golem konfužion za to fratri priskakahu sad pod onoga priko Save, a sad amo u Bosnu, osobito koi bi bili što kriv(i) i onizi mnogo vrime pretendi u provincii vladanje, kad kadko kako će se unapridak reći i za ovoga na/66 (166?) na veliki četvrtak kad fratri bihu na tarpezi izgori manastir duha svetoga u Fojnici i biše gvardian Fra Franceško Prodlia (Brodlija?) i tu bio i biskup Benlić u koju gradju rečeni biskup mnogo pomože, zašto oprat(?) sve priko Save, Sriem i Bačku župe Modričke i gradonarske (gradovarske?) i našičke dodje toliko žito iz Bačke, iz Soline iz ostalih rečenie župa da bi za(do)voljno za gradju a k tomue došlo u gotovu mnogo, i rečeni Miletić posl(i)dnje godine svoga Ministrata ošišti(?) gradji i ogradi se crkva i manastir za ovoga i stoga se ogradi Sutiska samiem svoiem lemozinom bez nie pomoći zato se i dugo i mučno gradi, za ovoga bi kuštod Ot; fra Juro Šabić iz Gubera od Livna, i

difinituri Ot: fra Filip Runović iz Imote, Ot: fra Petar Tuoljanin iz Olova. Ot; fr. Marko Aloević iz Kreševa, Ot. f. Marko Vasiljenčanin iz Sutiske, Šekretar Ot; Ivan Derventlia ... Gvardiani Imala je Provincia oblast vazda po sebi činiti Komesare koibi udilje svoje oficije činili, kamobi avizali vladaoca gjeneraloga, i od ovoga Ministra Gjenerao Šambukavge tu oblast i ovise u kapitolu gjeneralomu odreče sasviem herdelja a bilae ono kuštodia ove provincie, kako Lipanović Bulgarie.

Za ovoga i za došastoga Ministra bišese u Sutisci uzdigao Osman Užigović (Užigonić?), i u Ričici Usein Kolaković ujac rečenoga Osmana, ter veoma nemieriše svakiem zlobam manastir Sutiski i učiniše štetovat veće od pet tovara jaspri kad što.

Na 1664 Bi kapito u Kreševu na 10 Oktobra i bi komesarom p. O. f. Ivan Kamengradjanin, i bi Ministrom O. f. Juro Šakić izte(!) Kustodije O. f. Stipan Gluščić iz Sutiske Difinituri 5. ot. Ivan Dunjo iz Dervente Sitošanin, ovog nekti potvrditi komesar gjenerali, nego posla naredbu da se onnulla(?) jedan od petorice koje najmanje glasov imao i tako Ministar stari, novi i komesar sakriše lištu od eletiona i rekoše, da e on najmanje glasao imao ter ga anulaše, prem da mnogi koi su bili u kapitolu svidoče da nie imao naimanje. O. f. Andria Dubočanin Šakretar, Gvardiani Za ovoga Sutiski fratri Sičilom i s Učetom(?) otiraše ozgor rečenoga Užigovića, iz ove zemlje Na 1667 na 26 agušta bi Ministar O. f. Tomo Juričić iz Zaezde Sutiščanin koje bio vele dobar i pošten redovnik i vlada veoma dobro i svelikom pomljom da se ne našao drugi u mnogo vrimenta, za ovoga dohodiše Ačamoglani i dicu kupiše, i dohodi Pačara(?), izgubi se mnogo blago, pade na Sutisku 485 osim kamata.

Ostali Gvardiani za ovoga Ministra

U Srebrenici O. P. f. Stipan Milić iza Dunevca Sutiščanin

U Sole fr. Miho imeoničanin – U Gradovnarhu O. f. Jozip Šikić (Šibić?) – u Modričoi Ot. f. Matie Vasić – U Našica O. f. Marin Perić iz Kaptola, u Velikojf. Jozip Brodjanin – U ovomu prošastomu kapitolu Konumeraše medju otce fra Gargura Seočenana(!) O. f. iz Sutstipana Kneževića iz Vel.

1699. na 28 Agušta bi kapito u Sutisci i bi ministrom Ot. f. Gargur Kovačević iz Imote i biše komesarom fra Franceško Miletić, ovi Ministar vlada dobro. – Za ovoga Ministra idoše u Španju na kapito Gjenerali kuštod rečeni i proministrom O. P. fra Stipan Milić iza Dunjenca Sutišč.. i biahu donieli i prokuralj oblast da čini provincia komesare kako i parvo, koja se oblast sonače(!) u Fojnici zašto Miletić tomu biše protiva Za ovoga istoga Ministra poslidnje godine dodje biskupom fra Nikola Agramić, iz Požege i dodje u Modriču, i zaiska da mu se dae Agna paschali od župnika po cekin i tako mu priko stalie Ot. ot. konsentiše kako parvi OO. M. p. fr. Franceško Miletić i O. M. P. f. Juro Soljanin za ovoga Ministra u početak Magja uzeše Turci Kandiju...

ZLATOVIĆEVI PRIJEPISI STARIH ISPRAVA PISANIH BOSANICOM (1464.–1780.)

Sažetak

Fra Stipan Zlatović je naziv *bosanica* za vrstu ćirilicnog pisma prvi počeo upotrebljavati u svome djelu *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*. Naziv *bosančica* pak nešto je mlađi od naziva *bosanica*, a popularizirao ga je Ćiro Truhelka u svojim paleografskim studijama na prijelazu 19. u 20. stoljeće, kolebajući se i sam između tih dvaju naziva. Nakon Truhelke pa sve do devedesetih godina 20. stoljeća u literaturi se udomaćio naziv *bosančica*, kada se opet počinje upotrebljavati i naziv *bosanica*, iako je i nakon Truhelke bilo autora koji su držali prikladnijim naziv *bosanica*. K tomu *bosančica* u paleografiji nije jedino pismo koje nije nazvano sasvim prikladnim imenom. Tako ni ćirilica nije Ćirilovo pismo, niti je gotića pismo Gota, niti beneventana isključivo pismo pokrajine Beneventa i slično, pa ipak nitko na temelju tvorbe nepravilnog naziva ne pokušava osporiti značaj i specifičnosti tih pisama. U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu nalaze se još neobjavljeni Zlatovićevi *Prijepisi starih listina bosanicom 1464.–1780.*, pod signaturom *I d. 166 (Po listinah bosanicom napisanih u Arkivih Franovaca Presv. Odkupitelja u Dalmaciji. Smatra se bosanica kao izključivo hrvatska pismena. Predgovor. Prepisi starih listina bosanicom 1464.–1780. Kronaka Ot. Dubočanina. Fr. Stip. Zlatovich)*. »Kako se čini, i njih je Zlatović priredio za tisak, a zašto ih Akademija nije tiskala, teško je odgovoriti. Možda je po srijedi Zlatovićev predgovor *O bosanici kao isključivo hrvatskom pismu*« (Kosor). U skladu s pravilima egdotike autor u ovom prilogu objelodanjuje naslovljeni rukopis i komentira ga sa stajališta ostalih pomoćnih povijesnih znanosti.

ZLATOVIĆ'S TRANSCRIPTIONS OF OLD BOSNIAN CYRILLIC DOCUMENTS (1464–1780)

Abstract

Fr. Stjepan Zlatović first began to apply Cyrillic to the appellation *bosanica* in his work *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji (The Franciscan State of the Most Holy Redeemer and Croatian Commoners in Dalmatia)*. The name *bosančica*, slightly more recent than *bosanica*, was popularised by Ćiro Truhelka in his palaeographical study on the transition from the nineteenth to the twentieth century, the author himself hesitating between both names. Literature adopted the name *bosančica* after Truhelka until the 1990s, when *bosanica* once again began to be applied. However, there were some authors even after Truhelka who found the term *bosanica* more suitable. Moreover, *bosančica* is not the only alphabet in palaeography to have been labelled improperly: the Cyrillic script is not the alphabet of St. Cyril, nor is the Gothic alphabet the script of the Goths, nor does the beneventana come exclusively from Beneventa, and so on. Even so, nobody tried to deny the character and specificity of these scripts based on irregular appellations. The archives of the Croatian Academy of Arts and Sci-

ences in Zagreb hold Zlatović's unpublished *Transcriptions of Old Bosnian Cyrillic Documents 1464–1780*; I d. 166). The exact heading of the manuscript, signed by Zlatović, reads: »According to the Bosnian Cyrillic Documents in the Archives of the Franciscan Most Holy Redeemer in Dalmatia. Presumed to be bosanica as Exclusively Croatian Script. Foreword. Transcriptions of Old Bosnian Cyrillic Documents 1464–1780. Chronicle of Dubočanin. FrStipZlatovich.« As it appears that Zlatović prepared these documents for printing, the Academy's refusal to print them is difficult to ascertain, perhaps because of Zlatović's foreword, *O bosanici kao isključivo hrvatskom pismu (On Bosnian Cyrillic as Exclusively Croatian)*. In accordance with the rules of ecdotics, we include with this essay the relevant manuscripts and commentary from the point of view of other, auxiliary historical sciences.

Znanstveni skup o fra Stjepanu Zlatoviću (1831. – 1891.)

PETAK, 26. LISTOPADA 2007.

SIBENIK, Gradska knjižnica Juraj Stizgorić

9:00 - PRVA SJEDNICA

Otvorenje skupa i pozdravne riječi

Ines Srdoc-Konestra:

Autobiografski diskurz Stjepana Zlatovića

Divna Mrdeza Antonina:

Prisvojna proza Stjepana Zlatovića

Hrvojkja Mihanović-Salopek:

Zlatovićeve pripovijesti o poljičkoj tematici u kontekstu hrvatske povijesne proze

Mevenka Videk:

Literarno, povijesno, autobiografsko u pripovjednom opusu fra Stjepana Zlatovića

Josip Lisac/Terezija Zemljčić:

Fra Stipan Zlatović i bosančica

Hrvatini Gabrijel Jurišić:

Hagiografija u Zlatovića

12:00 - *Predstavljanje knjige Stjepana Zlatovića*

"Moje uspomene"

Sudjeluju: Milivoj Zenić, Pavao Knezović,

Ines Srdoc-Konestra i Bojan Marotti

SKRADIN, Studijsko središte Hrvatskih studija

17:00 - DRUGA SJEDNICA

Milko Brković:

Zlatovićeve prijepisi starih listina bosančicom (1464. - 1780.)

Marko Jerković:

Kada prestaje povijest, a počinje pripovijest.

Povijesne pripovijesti kod Zlatovića

Bojan Marotti:

Dativ, lektiv i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića

Pavao Knezović:

Zlatovićeve uporaba latinskoga jezika

Anastazija Mlastelić/Diana Stolac:

Biljeske uz čitanje Zlatovićeve "Vukodlaka i zupnika"

Miljenko Buljac:

Je li fra Stjepan Zlatović mjerljiva veličina hrvatske književnosti u zadnjim desetljećima 19. stoljeća

Ivan Bekavac Bastić:

Knji i djelima franjevacu Provincije Presvetog Otkupitelja druge polovice 19. stoljeća

SUBOTA, 27. LISTOPADA 2007.

10:00 - VISOVAC, Kongresna dvorana

Predstavljanje "Zbornika o Petru Krstinihu Bačiću"

ORGANIZATOR SKUPA

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORI

Franjevački samostan Gospe od Milosti Visovac
Malica hrvatska Skradin
Malica hrvatska Sibenik
Gradska knjižnica Juraj Stizgorić, Sibenik

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Pavao Knezović, predsjednik
Marko Mendošić
Ivica Sušić
Marinko Šišak
Milivoj Zenić

SIBENIK – SKRADIN – VISOVAC

26. i 27. listopada 2007.

Plakat kojim je najavljen znanstveni skup o fra Stjepanu Zlatoviću

Ivan Bekavac Basić

KNIN U DJELIMA FRANJEVACA PROVINCIJE PRESVETOGA OTKUPITELJA DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA

Pregledni članak
UDK 94 (497.5 Knin)

Uvod

Veliki interes franjevac druge polovice 19. stoljeća da hrvatski narod u Dalmaciji ojača nacionalnu svijest što boljim poznavanjem svoje povijesti u onodobnim političkim igrama autonomaša i centralne vlasti u Beču iznjedrilo je priličan broj poduzetnih kulturnih radnika. Među njima se isticao fra Stjepan Zlatović zaslužan za rađanje starohrvatske arheologije. Uza sve nedaće (stručne i novčane) poradio je na očuvanju arheoloških nalaza na kninskim lokalitetima u trenutku izgradnje željezničke pruge. Pridobio je upravu svoje redovničke Provincije da za kninskoga župnika dođe mladi franjevac svećenik fra Lujo Marun kojega je upoznao još u novicijatu na Visovcu kao zaljubljenika u narodne starine. I nije se prevario! Fra Lujo je od dolaska za kninskoga župnika 1886. pa sve do smrti 1939. ostao u Kninu brinući se o iskapanjima, očuvanju i prikupljanjima arheoloških nalaza na širem području kninsko-šibenskoga kraja. Tu je našao i svoje počivalište.

Razmotrit ću rad trojice franjevac Provincije Presvetoga Otkupitelja koji su pisali o Kninu u 19. stoljeću. Posebno ću osvjetliti rad fra Stjepana Zlatovića (Šibenik, 10. X. 1831.–Šibenik, 11. III. 1891.). No, prvo ću nešto reći o fra Šimunu Milinoviću (Opanci, 24. II. 1835. – Bar, 24. III. 1910.) koji je pisao o Kninu. Fra Šimun je nešto mlađi od fra Stjepana, ali vrlo ugledan profesor povijesti sinjske franjevačke gimnazije. Ostavio je značajnog traga među svojim učenicima potičući ih na ljubav prema nacionalnoj baštini o čemu posebno svjedoče njegova dva učenika fra Petar Krstitelj Bačić i fra Lujo Marun.¹ Potom ću posebno obraditi izvješća fra Stjepana Zlatovića o

¹ Vidi: P. K. Bačić: Izbor seoskog kralja u Dalmaciji, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 1928., knj. XXVI., sv. 2, 319.–328. i L. Marun: Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira, I. i II., u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis*, Nova serija I, Zagreb–Knin, 1937., str. 1.–14.

Kninu i kninskim arheološkim istraživanjima i napokon naznačiti doprinos fra Luje Maruna (Skradin, 10. XII. 1857. – Knin, 15. I. 1939.), učenika ove dvojice starije subraće, starohrvatskoj arheologiji. Fra Lujin ću rad samo naznačiti i to do otvaranja *Prvog muzeja hrvatskih starina* u Kninu 1893. godine.²

Fra Šimun Milinović

Iako naša historiografija uglavnom ne spominje rad fra Šimuna Milinovića u zagrebačkom *Vijencu* iz 1876.,³ držim da je značajan kao uvod u temu o kojoj ovdje raspravljam stoga što je Milinović u to vrijeme ugledan i utjecajan profesor povijesti na sinjskoj franjevačkoj gimnaziji. Njegov je ugled neosporan što potvrđuju mnogi njegovi učenici, a i sam fra Lujo Marun u svojim sjećanjima objavljenima 1937. u *Starohrvatskoj prosvjeti*.⁴

² Kako neće u samom tekstu biti govora o povijesti Muzeja od osnutka do danas, to ću ovdje u bilješci ukrajito naznačiti nekoliko podataka. *Prvi muzej hrvatskih starina u Kninu* svečano je otvoren na Sv. Bartula, zaštitnika *Kninskog starinarskog društva*, 24. kolovoza 1893. godine. Poslije Prvoga svjetskoga rata i stvaranja Kraljevine SHS, potom Kraljevine Jugoslavije muzej je mijenjao ime tri puta: *Muzej hrvatskih starina u Kninu* (1926.), *Muzej starina Savske i Primorske banovine u Kninu* (14. VIII. 1931.), *Muzej hrvatskih starina* (3. V. 1939.), a po završetku Drugoga svjetskog rata na prijedlog Stjepana Gunjače, kustosa muzeja, dobiva 1954. ime koje nosi i danas: *Muzej hrvatskih arheoloških spomenika*. Taj Muzej nije više u Kninu već u Splitu, a dok je došao u Split privremeno je za Drugoga svjetskoga rata i u samom poraću bio smješten u Sinju (1942.–1947.) i Klisu (1947.–1948.), a potom u Meštrovićevu Kašteletu i Galeriji (1948.–1958.), zatim privremeno na adresi iseljenih poduzeća (tada Obala JNA 7), a useljava u novu zgradu ispod brda Marjana službeno otvorenu godine 1976., a stalni postav izložbe dobiva 25. srpnja 1978. (O svemu opširnije vidi u Karlo Jurišić: *Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije (1857.–1939.)*, Knjižnica zbornika »Kačić«, Monografije... br. 4., Split, 1979., str. 19.–24.)

³ Fra Šimun Milinović: Knin, *Vienac*, VIII/1876, br. 6, str. 89–94 i br. 7, str. 107.–111.

⁴ Marun, Lujo: Ruševine crkve sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira, I. i II., u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis*, Nova serija I, Zagreb–Knin, 1937., str. 1.–14: »(...) O. Milinović, profesor opće povijesti na franjevačkoj gimnaziji u Sinju, a kasnije 'Primas Serbiae' u Baru, u svojim predavanjima na gimnaziji, dotičući se hrvatske povijesti za vrijeme pomenute samostalnosti i slobode, nije se zadovoljavao da svojim dacima tumači suhoparni sadržaj površnih školskih tekstova. On je u tu svrhu patriotskim i popularnim načinom pisao pojedina poglavlja pomenutoga vremena i čitao ih svojim đacima, da u njima probudi nacionalni osjećaj i ponos prema svojim starinama.«

»(...) Ali budući O. Milinović za temu svojih predavanja u gimnaziji, o kojima smo prije spomenuli, uzeo naročito predjele između Solina i Trogira, naravno da se bavio i sa položajem grobova hrvatskih kraljeva. Ovo mu je bio povod, da je u 'Vjesniku Hrv. Arh. Društva' u Zagrebu napisao članak 'Solinski Sustjepan', te ga završio sa riječima: 'da će tek iskopine, ako bi se provele, dokazati, da li se ovdje nahode grobovi hrv. vladara'«

»Sa ovim publikacijama prestala su predavanja O. Milinovića na gimnaziji u Sinju i dalje bavljenje sa hrvatskim starinama, jer ove iste godine postaje, kako prije pomenusmo

Fra Šimun je povjesničar po obrazovanju. Završio je na Bečkom sveučilištu 1865. povijest, zemljopis i slavistiku i diplomirao »s najboljim uspjehom«. Svojim se radovima predstavlja javnosti u novinama i časopisima od 1856. godine. Posebno su značajni njegovi radovi objavljeni u Kuljevićevu *Arkivu za povjestnicu jugoslavensku*, zatim *Viencu*, *Narodnom listu*, *Katoličkoj Dalmaciji* i *Viestniku Hrvatskoga arheološkoga društva*, te *Hrvatskom učitelju*. Bio je ugledan u svojoj provinciji, a i u Monarhiji, tako da je 1886. imenovan uz suglasnost Beča za nadbiskupski u Baru koji je tih godina dopao Crne Gore. Na tom je mjestu ostao do smrti 1910. Posebno je stvaralački plodan sedamdesetih i osamdesetih godina pretprošlog stoljeća. Svojim napisima pod zajedničkim naslovom *Hrvatske uspomene u Dalmaciji* javlja se u *Viencu* od 1873. do 1876. Godine 1876. u dva nastavka objavljuje u *Viencu* raspravu o Kninu. Raspravu je podijelio na ove cjeline: I. *Stari i sadašnji Knin*, II. *Kninsko polje*, III. *Knin u hrvatskoj poviesti* i IV. *Kninski glasovitiji muževi*.

Za naš je rad znakovito treće poglavlje – *Knin u hrvatskoj poviesti*. Tu se Milinović oslanja na stare pisane izvore. Knin je značajan i njegova je povijest usko povezana »s poviešču hrvatskoga naroda i hrvatske države« kao »i u crkvenom pogledu... jer su ovdje hrvatski kraljevi zasnovali biskupiju hrvatsku, a biskupa postavili ujedno za svojega dvorskog velmožu i kancelara, te mu podčinili svu zemlju preko Velebita do Drave i Dunava.«⁵

Dok je sjedište hrvatskih vladara u Kninu, biskupsko sjedište je »do dvie milje na jug od grada u krasnom i divnom položaju«, a danas je to »Biskupija«, »gdje su nekoć prostrani i veličanstveni biskupski dvori bili, kojih se ostaci i sada vrlo dobro opažaju«. ⁶ Jako su srušeni u vrijeme turskih navala.

Crkva je »vrlo krasna i oble spodobne bila, a posvećena je na čast slavne Bogorodice«. »Po ruševinah, koje se vide, može se razaznati kolika i kakva je bila.«⁷

Mjesto kanoničkog zbora »bijaše međ gradom i biskupovim dvorom, blizu spomenute Bogorodičine crkve, na jednom poluotoku uz riekku Krku«, a u sredini bila je »kanonička crkva, posvećena na čast sv. Bartolu apošto-

»Primas Serbiae« i svoj požrtvovni rad prenosi isključivo oko svoje barske nadbiskupije. Ali O. Milinović spada u zaslugu, što je prvi sa predavanjima i raspravama stao zanimati našu publiku za istraživanje hrvatskih starina u vrijeme hrvatske samostalnosti i slobode. On je već tada i u nama, kao svome gimnazijskom đaku, pobudio u sreću iskru ljubavi za iste starine, a koju će jedan drugi franjevac još bolje raspirati.«

⁵ Milinović Šimun: *Knin, Vienac, 1876.*, br. 7., 12. veljače 1876., str. 108. Vidi također u: *Hrvatske uspomene iz Dalmacije*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 131.

⁶ Isto, 108.; ili 131.

⁷ Isto, 108.; ili 131.

lu«.⁸ Ruševine se vide i danas – piše Milinović, i taj se predio zove Kaptol. Nadalje Milinović govori o srednjovjekovnoj povijesti Knina, o dolasku Turaka, uništenju biskupijskog sjedišta, te određenju da se Knin nalazi »in partibus infidelium« i na kraju spominje da je jedan od naslovnih biskupa uništene Kninske biskupije i Andrija Dudić.⁹

Milinovićev rad o Kninu objavljen je devet godina prije nego su započeti radovi 1885. g. na izgradnji željezničke pruge Siverić-Knin. Glavni izvori Milinoviću su bili pisana građa na koju se poziva¹⁰ i osobni uvid¹¹ na neotkopane ruševine u kninskom okruženju. Milinović nije bio član kninskog samostana, ni župnik u kninskoj okolici te nije duže vremena boravio u Kninu kako je to bilo u slučaju fra Stjepana Zlatovića i Luje Maruna.

Znakovito je da ovaj rad ne spominje ni Zlatović, ni Marun, iako iz Marunove primjedbe iz svojih sjećanja na svoje gimnazijske dane možemo posredno zaključiti da im je možda Milinović spominjao svoja istraživanja

⁸ Isto, 108., ili 131.

⁹ Andrija Dudić (Dudić Orehovički, mađ. *András Dudith*, Budim, 1533. –Wrocław, 1589.), poznati humanist, bavio se teologijom, filozofijom, pravom, matematikom, astronomijom, poviješću, geografijom i medicinom. Prevodio s grčkoga. Epistolograf, pisao i pjesme na latinskom i grčkom jeziku. Naslovni biskup kninski. U vjerskim previranjima 16. st. opredjeljuje se 1567. godine za protestantizam.

¹⁰ Milinović se u svom radu poziva na ove izvore: Bomman, Gian Antonio: *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna: in libri dodici compendiate* /, In Venezia: appresso Antonio Locatelli, MDCCLXXV [1775], svezak II; Franjo Rački: Pokret na slavenskom jugu koncem XIV i početkom XV stoljeća, *Rad JAZU*, knjiga IV, Zagreb, 1868., str. 1.–103.; Mijo Brašnić: Župe u Hrvatskoj državi za narodne dinastije, *Rad JAZU*, knjiga XXV, Zagreb, 1873., str. 31.–52.; Franjo Rački: Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku, *Rad JAZU*, knjiga XXX, Zagreb, 1875., str. 75.–138.

¹¹ Nisam našao u meni dostupnoj literaturi da je boravio u Kninu, ali plastičnost njegova opisa upućuje da je to područje posjetio ili da mu je netko od očevidaca o kninskoj okolici i ostacima građevina pripovijedao. Kako je dugo boravio u Sinju koji je samo 60 km udaljen od Knina, vjerojatno je navraćao u Knin. Evo malog dijela njegova opisa kninske okolice i stanovnika: »Sva kninska okolica prenapunjena je uspomunami, predajama i ostanci hrvatskih samostalnih vremena i žestokih borba s Turčinom. I puk, koji ovuda stanuje, odlikuje se ponajbolje prastarim hrvatskim uzorom. Tamnolika lica, visoka čela, crnomanjastih vlasi, pogleda ubojito vatrena, stasa zamašita i visoka, govora jedra i pravilna, razbudjena pjesničkoga duha. Ljubomorani u poštenju i značaju, gostoljuban do skrajnosti, zaneseni za igranjem kola, neustrašiv borilac za dom i narodnost; okretan, čvrst, vatren, oštrouman, sposoban za svaki nauk i umjetnost, sve je želje upro u narodno slavodobitje i u izgon Turčina, – taki ti je pravi Kninjanin. I Kninkinja je upravo junačkog srдца, jer na medjašu turskomu znađe toj nemani najodlučnije u svih slučajevih prkositi, kao što u svojoj kući najveselije je i najblagije čeljadje na svijetu. Zanosito pjeva pjesme, koje najbujnijom maštom okičuje i najježnijim čuvstvom izražuje. Kuda god kninskom okolicom prodješ, na sve strane osluhivaš mило gigoćanje, sitno potreskivanje, tanko zujanje mladih Kninkinja, uz gromovito popievanje, nabrečen triesak, razliežuće se ookanje zdrava i gorostasna Kninjanina.« (Vidi: Knin, *Vienac*, 1876., br. 7, str. 107.–108.)

o Kninu.¹² Je li sam rad bio gotov dok je Marun bio u sinjskoj gimnaziji, upitno je jer je Marun u ljeto 1875. završio gimnaziju, a Milinović je objavio rad početkom 1876. Još je manja vjerojatnost da je mogao o tome radu više znati jer mu je školske 1874./75. godine povijest predavao K. Matas, a ne Milinović.¹³

Bez obzira jesu li Zlatović i Marun znali za Milinovićev napis o Kninu u *Vienca* koji je namijenjen »zabavi i pouci«, kako piše u podnaslovu *Vienca*, možemo konstatirati da se u budućim raspravama treba uzeti u obzir i Milinovićev napis o Kninu kad se govori o nastojanjima oko istraživanja kninske povijesti i arheologije u drugoj polovici 19. stoljeća.

Fra Stjepan Zlatović

Stjepan Zlatović, iako stariji od Milinovića dosta se kasnije javio u periodici svojim napisima uopće, a i o Kninu. Imao je prednost pred Milinovićem u pisanju o tom mjestu jer je bio kninski župnik i gvardijan te je mogao često obilaziti arheološke lokalitete i posvetiti se više samoj stvari koja ga je interesirala. Za župnika dolazi u siječnju (20. siječnja) 1859. i tu poslije nastavlja biti gvardijanom do 1863. godine. Godine svog boravka u Kninu opisuje u rukopisu *Uspomene moga života* koji je 2007. za tisak priredio Pavao Knezović, a izdala Gradska knjižnica »Jurja Šižgorića« iz Šibenika.¹⁴ U tom je razdoblju značajna 1860. g. kad je Monarhija, vrativši ustav, omogućila »razvijati načelo narodnosti«. Tako su kninski katolici i pravoslavci prionuli radu »u najljepšoj bratskoj slozi«. Tu su dolazili i don Miho

¹² Vidi bilješku 4. Na što je mislio Marun kad je napisao »naravno da se bavio i sa položajem grobova hrvatskih kraljeva«, ostaje nam nejasno.

¹³ K. Jurišić, *Fra Lujo Marun*, str. 4.–5. Fra Karlo Jurišić piše u Marunovu životopisu: »Marun je, dakle, ljeti 1875. svršio četvrti razred niže klasične gimnazije sa srednje dobrim ocjenama, kada je imao osamnaestu godinu života. – Budući da je Stipe Marun po dobi bio već zreo za redovnički stalež i nakon što je dobio sva potrebna svjedočanstva o vladanju i naobrazbi, 11. listopada 1875. U franjevačkom samostanu na Visovcu stupi u franjevački red...«

Je li 1876., kad je Stipe fra Lujo bio na Visovcu, dolazio *Vienac* u visovački samostan, trebalo bi provjeriti. Koliko je posredno moguće zaključivati – nije, jer bi sigurno u to vrijeme za taj članak znao gvardijan Zlatović. No, ni Zlatović taj napis o Kninu ne spominje u svojim izvješćima. Štoviše, iako se Milinović u članku iz 1876. poziva na isti tekst kao i Zlatović u svojim člancima od 1883. pa nadalje. Za Milinovića je to tekst u redakciji Bommana o Kninu, a za Zlatovića rukopis koji se čuva na Visovcu iz pera fra Gašpara Vinjalića. Danas znamo da je autor tiskanog teksta u literaturi poznatog pod imenom Bomanna u stvari redigirani tekst rukopisa fra Gašpara Vinjalića koji je glavni izvor Zlatoviću.

Zlatović pokazuje interes za Milinovićev napis Solinski Sustjepan iz 1883. u *Viestniku hrvatskoga arheološkoga društva iz Zagreba*.

¹⁴ Stjepan Zlatović: *Uspomene moga života*, Šibenik, 2007., str. 45.–51.

Pavlinović i o. Gabro Puratić. Kninski prvaci sastaviše molbu na cara »da se Dalmacija združi s Hrvatskom i da se priznaju prava našega hrvatskog naroda u Dalmaciji.«¹⁵ Sljedeće, 1861., bili su pokrajinski izbori. Zlatovićevo zauzimanje za narodne interese stajalo ga je mjesta gvardijana i premješten je za gvardijana u Sinj (10. listopada 1863. – ožujak 1865., upravitelj crkve do kraja 1866.), a potom za župnika na Danilu, drniški dekan (1871.–1873.), gvardijan na Visovcu (1873.–1878.), potom je u Splitu na dužnosti ekonomu, a na 4. sjednici kapitularne kongregacije 15. rujna 1880. »odlučeno je i odobreno da se o. Zlatoviću povjeri sastavljanje povijesti naše Države«. Tu je odluku primio 19. rujna 1880. za vrijeme provincijala Šalinovića.¹⁶

Pregledom bibliografije o. Stjepana Zlatovića koju je načinio Karlo Kosor, vidimo da se Zlatović prvi put javlja svojim pisanim radovima 1870. godine,¹⁷ dakle 14 godina kasnije nego je to uradio Šimun Milinović.¹⁸ Taj se Zlatovićev rad dotiče arheoloških nalaza na Danilu pokraj Šibenika gdje je on bio župnikom od 2. siječnja 1867. do 1. siječnja, odnosno 15. veljače 1871.¹⁹ Prilog objavljen 1870. u *Viesniku Narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* za godinu 1870. u rubrici *Dopisi* Zlatović je uredništvu poslao 1869. godine. Kako ga je već 1. siječnja 1869. godine JAZU imenovala povjerenikom »Narodnog zemaljskog dalmatinsko-hrvatskog, slavonskog muzeja« u Zagrebu,²⁰ Zlatović je sigurno i prije objavljivanja navedenoga rada surađivao s muzejom i za tu suradnju dobio tako ugledni status povjerenika. Taj status mu je omogućio da izvješćuje o iskapanjima na području Knina, a pak mu je taj status povjerenika priuštio 3. srpnja 1887. da na konstitutivnoj skupštini »Kninskog Starinarskog Društva« bude imenovan za »naučnoga izvijestitelja društvenoga rada« jer novoosnovano Društvo nije imalo ni jednog stručnjaka koji bi se prihvatio toga posla.²¹ Štoviše Zlatović je zaslužan da je u Knin došao fra Lujo Marun i da su fratri povjerali fra Luji brigu o

¹⁵ Zlatović, *Uspomene moga života*, str. 48; Karlo Kosor, *Isto*, str. 223.

¹⁶ Karlo Kosor, str. 240.–241.

¹⁷ *Dopis o Danilu s prilogom dvaju natpisa iz starohrvatske crkve sv. Bartula na Kapitulju kod Knina*, u: *Viestnik Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu* za godinu 1870., Zagreb (Vidi u Karlo Kosor: O. fra Stjepan Zlatović, Kačić, god. I br. 1, Split, 1967., str. 297.)

¹⁸ Pramaljeće, Sinj 14. lipnja 1856., *Glasnik Dalmatinski*, god. VIII, br. 50, str. 4., 1856. Veći ozbiljniji rad u kojemu se prepliće narodna predaja, stručni povijesni rad, a i terensko istraživanje spomenika i etnografski prilozi jest rad: *Kratko opisanje Lovreća u Dalmaciji s narodnim običajima*, u: *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knjiga V., Zagreb, 1859., str. 206.–217.

¹⁹ Vidi: Eterović, 1932., str. 390; Kosor, 1967., str. 230; Knezović, 2007., str. 93.

²⁰ Vidi: Eterović, 1932., str. 390; Kosor, 1967., str. 230.

²¹ Lujo Marun: Ruševine crkve sv. Luke na Uzdojlu kod Knina sa pisanom uspomenu hrvatskoga kneza Mutimira, I, u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis*, Nova serija I, Zagreb-Knin, 1927., str. 10.

očuvanju iskopanih spomenika na njihovim imanjima kuda je imala proći željeznička pruga.²²

Posao »naučnoga izvjestitelja društvenoga rada« fra Stjepan Zlatović obavljao je savjesno i sve novosti pri iskapanju spomenika na području Knina i okolice uredno je slao Šimi Ljubiću uredniku *Viestnika HAD-a*. Evo tih dopisa: *Dopis o starinama na Kapitolu kod Knina, poslan iz Šibenika* 22. III. 1886., br. 3, 1886.; *Nešto o slogu u gradjevinah i ornatih starih Hrvata*, br. 1, 1887.; *Hrvatske starine u Kninu*, br. 1, 1888.; *Hrvatske starine u Kninu*, br. 4, 1888., *Dopis iz Knina o hrvatskim starinama u Biskupiji*, br. 3, 1889. *Dopis O izkopavanju hrvatskih starina u kninskoj okolici* objavio je u *Narodnom listu* iz Zadra, br. 266, 1888.

Prije nego prijedemo na kratko izlaganje što se nalazi u dopisima, na- značit ćemo značajne momente za nastanak starohrvatske arheologije. Fra Lujo Marun u navedenoj raspravi u *Starohrvatskoj prosvjeti* navodi dva značajna momenta koja su ugrađena u začetke hrvatske nacionalne arheolo- gije u 19. stoljeću, a poslije to ponavljaju i drugi autori.

²² Marun, Lujo: Ruševine crkve sv. Luke na uzdolu kod Knina sa pisanom uspome- nom hrvatskoga kneza Mutimira, I. i II., u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historij- ski časopis*, Nova serija I, Zagreb-Knin, 1937., str. 1- 14: (...) »Prije smo kazali, da smo kao đak O. Milinovića slušali njegova predavanja u gimnaziji u Sinju i od njega primili prvu iskru ljubavi za istraživanje pomenutih zadužbina. A sada treba da samo nešto napome- nemo, kako je O. Zlatović tu ljubav u nama raspirio do osnutka »Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu« dne 3. VIII. 1887., te za pet godina sve do njegove smrti g. 1892. (*sic!*) bio nam je jedan od glavnih saradnika. (...) U doba njegova (Marunova, *m. op.*) novaštva g. 1874. starješinom samostana u Visovcu bio je baš O. Zlatović. Ovdje je on počeo pisati svo- ju povijest: 'Franjevci države pres. Otkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji' (Zagreb, 1888.). Autoru se u dnevnom saobraćaju sa O. Zlatovićem i češće slušajući njegova tumačenja hrv. povijesti, rasplamtla još jače ljubav prema hrvatskim starinama, pa se najradije, kad mu se skućena prigoda redovničkoga zapta pružala, penjao na ruševine Visovačke okolice Babin grada, Rogova, Kamička, Ključica i Uzdah-kule. Tu je kojekakve sitnice sabirao, da su ga kolege često ismijavali i posprdno mu časna imena naših učenjaka prišivali...« – »O. Zlatović boraveći docnije trajno u Šibeniku, u neposrednoj blizini Drniša i vidjevši da u autoru (Marunu, *m. op.*) nije malaksala ona ljubav za hrv. starine, koju je pokazivao još u Visovcu, uložio je svoj moćni upliv kod starešina, da je autor početkom g. 1885. bio iz Drniša premješten za župnika u Knin, i stavio mu kao posebni svoj zavjet, istraživanje hrv. starina u kninskoj okolici. Uto se upravo te godine imala započeti izgradnja željeznice Siverić-Knin, a imala je skroz presjeći ruševine na Kaptolu, te je trebalo na tu radnju baš s obzirom na hrv. starine pripaziti, premda ondašnje ruševine nisu za oko ništa bile, osim prije spomenuta obzida i unatoč tvrdnji Farlatovoj, da se u njegovo doba: »adhuc visuntur ingentes tectorum ruinae« (da se još vide ogromne ruševine zgrada), jer u Kninu u zadnje doba teško da je itko za tako velike ruševine znao, dok su zemlja, šikarje i pozniji grobovi seljana Kapitula, Potkonja i Ljubića pokrivali svu površinu ruševina. Za to ove ruševine u naše vrijeme ne potezaše na sebe ničiju posebnu pažnju. Ipak je O. Zlatović znao za važ- nost tih ruševina, pa je u autoru želio da ima pouzdanu osobu, koja će tekom željezničkih radnja na starine paziti.«

Za *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva* 1883. Milinović piše u 1. broju značajnu raspravu *Solinski Sustjepan* (str. 13.–17.), te istu nastavlja u broju 3. (str. 71.–77.). Zlatović piše dva priloga: u 2. broju objavljuje *Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji* (str. 52.–55.), a u četvrtom broju *Stara crkva i grobište u vrelu Cetine. Sa Slikom.* (str. 102.–107.). Taj Milinovićev rad o Solinskom Sustjepanu i Zlatovićeви dopisi o arheološkim ostacima u Danilu, Kninu i drugim mjestima šibensko-kninskog kraja smatraju se početkom hrvatske nacionalne arheologije.²³

Povjesničari naše narodne arheologije navode u 18. st. fra Gašpara Vinjalića,²⁴ a u 19. st. još radove V. Milića u podlistku *Katoličke Dalmacije* o bazilici sv. Petra u Solinu, raspravu fra Šimuna Milinovića o Solinskom Sustjepanu i radove fra Stjepana Zlatovića kao najznačajnije osobe na tom polju. Meni su značajni Zlatovićeви dopisi o Kninu da ih usporedim s Milinovićevom raspravom. Milinović se u svojem opisu Knina iz doba narodnih vladara, a i kasnije pozivao na pisane izvore. Poziva se na isti izvor iz 18. st. kao i Zlatović. Razlika je u tome da je Milinovićev izvor tiskan pod imenom o. Bommana,²⁵ a Zlatović navodi Vinjalićev rukopis koji se čuvao na Visovcu. Usporedbom tiskanog spisa i Vinjalićeva rukopisa vidi se da je Bomman izdao Vinjalićev rukopis. Dakle, Milinović se služio Bommanom pri opisu starih ruševina na kninskom području, a Zlatović Vinjalićevim rukopisom.

Stoga ću usporediti Milinovićev prilog iz 1876. u *Viencu* o Kninu i Zlatovićeв dopis iz 1883. u kojemu također piše o kninskim arheološkim objektima.²⁶

Milinović dakle 1876. opisuje Knin prema literaturi njemu dostupnoj i navodi da je crkveno sjedište oko »dvie milje na jug od grada u krasnom i divnom položaju« i da se to područje naziva »Biskupija« jer su tu nekad bili biskupski dvori čiji se ostaci i danas vide. Tu je vrlo lijepa i krasna crkva bila koja je »oble spodobe« i posvećena na čast slavne Bogorodice. Također se

²³ Vidi rasprave L. Marun, Stj. Gunjača, D. Jelovina, Stj. Antoljak navedene u Literaturi uz ovaj rad.

²⁴ Fra Gašpar Vinjalić (Zadar, 3. listopada 1707. – Visovac, 16. svibnja 1781.), ostavio u rukopisu spis o povijesti i arheologiji u Dalmaciji od najstarijih vremena do 1769. godine – *Compendio storico cronologico delle cose più memorabili accorse agli Illiri e Slavi in Dalmazia, Croazia e Bosna*. Redigirani rukopis je objavljen u Veneciji u dva sveska, a u predgovoru je potpis revizora hrvatskih knjiga u Mlecima Gian Antonia Bommana pod naslovom *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna*.

²⁵ Bomman, Gian Antonio: *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna: in libri dodici compendiate* / [potpis u predgovoru: Gianantonio Bomman]; In Venezia: appresso Antonio Locatelli, MDCCLXXV [1775], 2 sv.

²⁶ Istine radi naznačimo da se već 1870. godine Zlatović dotaknu kninskih arheoloških spomenika u *Viestniku HAD-a* u dopisu muzejskih povjerenika s radom Dopis o Danilu s prilogom dvaju natpisa iz starohrvatske crkve sv. Bartula na Kapitolu kod Knina.

iz ruševina može razaznati »kolika i kakva je bila«. Milinović opis temelji na Bommanu, vol. II, str. 100.

Uz Biskupiju spominje i Kaptol »gdje je sbor kanonički stanovao«, a bijaše mu »zavjetnikom sv. Bariša«. Kanonički zbor čuvao je i pečat s urezanim likom sv. Bartula, a jedan od kanonika je čuvao taj pečat i stoga se nazivao *custos sigilli*. Pečat je služio za ovjeravanje kaptolskih, ali i državnih isprava.²⁷ Kaptol se nalazio između Biskupije i grada Knina u blizini »spomenute Bogorodičine crkve« na poluotoku uz Krku i u sredini »uzdizala se je veličanstvena kanonička crkva, posvećena na čast sv. Bartolu apoštolu«. Na tom lokalitetu razaznaju se kaptolske ruševine i neke crkve, a narod pripovijeda da se noću tu zna čuti pobožno pjevanje i da će to trajati »dok se opet ne podignu ti dvori i te crkve«.²⁸

Dakle Milinović raspolaže s podacima o crkvi sv. Marije oble i crkvi sv. Bartula, te o još nekoliko crkava na lokalitetu Kapituła.

Čime raspolaže Zlatović na temelju Vinjalićeva rukopisnog izvora?

Očito je da su radovi V. Milića u podlistku *Katoličke Dalmacije* o bazilici sv. Petra u Solinu i Milinovićeva rasprava *Solinski Sustjepan u Viestniku Hrvatskog arheološkog društva* izazvali Zlatovića da se javi u istom *Viestniku* raspravom *Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji* i da izloži svoje spoznaje na temelju arhivske građe kojom je raspolagao i koristio pri pripremi za svoj glavni rad *Franovci*. Stoga u toj raspravi kaže: »Milo nam je, da možemo naznačiti našim rodoljubima i učenjacima još dvie slične zadužbine, koje bi vriedilo iztražiti i proučiti, i to u kninskoj županiji, drevnu baziliku sv. Marije oble (*rotunda*), stolnu crkvu hrvatskih biskupa u Kninu, koju utemelji pobožni kralj Krešimir god. 1050., kod koje stara kronika hrvatska misli, da je dobri kralj Zvonimir držao veliki narodni tabor *v petih crkvah v Kosovi*. Mogaše se reći *v Kosovi*, jer pri Kosovu polju, koje se je prostiralo od klanca pod Petrovcem do Knina: a *v petih crkvah*, jer je mogla biti, su pet iznešenih kapela za pet oltara, kao što je u Splitskom polju sv. Troica.«

Zlatović drži da dosadašnje prosudbe gdje bi ta crkva bila može pouzdano naznačiti na temelju rukopisa za »dogodopis redodržave« iz 1760. oca Gašpara Vinjalića koji »leži u arhivu samostana Visovac«, ali i na »nekoliko poslanica pomenutoga oca Vinjalića nahodećih se u državnom arhivu samostana sv. Lovre u Šibeniku, po kojih doznasmo, da stolna crkva sv. Marije oble bijaše u selu Biskupiji do pet kilometara na iztok daleko od Knina,

²⁷ Milinović, Knin, str. 132: »Tim su se pečatom ne samo kaptolski, nego i svi državni spisi, javne isprave, i iste kraljevske povelje i darovnice pečatile i uzakonjivale, kako nam zasnjeđočivaju one, što se još u trogirskom i spljetskom arhivu nahode. Taj ugled i čast kaptolskoga sbora trajahu do početka XVI. vieka.«

²⁸ Milinović, Knin, str. 131.

koje zidine obrdane tog vremena (1760.) bijaše cilokupne do izpod prozora (*a era rotonda a guisa della metropolitana di Spalatro con arcate all' intorno*), danas izvan temelja pod zemljom, neobstoji kamen na kamenu«. ²⁹

Ako pogledamo Milinovićev članak *Knin* iz 1876., dakle objavljen sedam godina ranije imamo istu vijest, a da se nitko, pa ni Zlatović na nj ne poziva ili bolje rečeno da ne ukazuje da je korišten isti izvor pripisan Bommanu.

Drugi važan povijesni spomenik je »sborna crkva kaptola kninskoga sv. Bartula, koje pečat potvrđivaše kraljske povelje«. Kninski kaptolski sbor bio je »dva kilometra daleko od varoša«. Nadalje Zlatović piše da je imao u rukama darovanu knjigu knjižnici franjevačkog samostana sv. Lovre u Šibeniku. Na koricama te knjige našao je zapis darovatelja trogirskoga biskupa Ivana Vidovića gdje 1690. piše o natpisu koji je pročitao u Kninu da je Praepositus Dobroslov načinio crkvu 1203. na mjestu Krešimirove crkve na mjestu kninskog kaptola. I svoj dopis Zlatović završava da bi se to znalo »kada bi rodoljubna duša sviesno potražila i otkrila onu dičnu zadužbinu pobožnoga kralja hrvatskoga«. ³⁰

Ako pogledamo kod Milinovića imamo istu vijest o Krešimirovoj zadužbini i položaju Kaptola s crkvom sv. Bartula. Zlatovićeva je pak značajna novost da je koristio arhiv i da je pronašao zapis trogirskoga biskupa Ivana Vidovića iz 1690., a u kojemu piše o natpisu prepozita Dobroslava iz 1203. u Kninu na mjestu koje se zove Kapitul, a govori o podizanju crkve na mjestu Krešimirove crkve.

Zašto se Zlatović nije pozivao na Bommana, već samo na Vinjalićev rukopis? Je li znao za sadržaj Milinovićeve rasprave o Kninu ili je držao da on osobno ipak iznosi nove podatke? U ovome trenutku ne mogu dati odgovor jer bih trebao konzultirati i drugu literaturu posebno o Vinjaliću i izdanju dijela njegova rukopisa u redakciji Bommana, inače izvjestitelja za tiskanje knjiga hrvatskih franjevaca u Mlecima.

Svakako je značajno napomenuti ove podatke, iako se ništa ne mijenja u daljem tijeku istraživanja na području Knina. »Rodoljubnu dušu« je poslije koju godinu potaknula izgradnja željezničke pruge od Drniša (Siverića) prema Kninu i ta je rodoljubna duša bio isti taj Zlatović kad se založio da u Knin dođe fra Lujo Marun kako bi bdio nad iskopavanjima na području fratarskog imanja kuda je trebala proći pruga, a znalo se da su tu značajni arheološki ostaci iz vremena narodnih vladara. Zlatović se također s upravom Provincije i kninskog samostana pobrinuo da sav arheološki materijal otkopan na fratarskom imanju na trasi željezničke pruge dođe u vlasništvo Provincije i da se odloži u prostoru Kninskoga samostana.

²⁹ Zlatović, *Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji*, u: *Viestnik HAD*, god. V., br. 2., Zagreb, 1883., str. 53.

³⁰ Zlatović, *Isto*, str. 55.

Tri godine kasnije, 22. ožujka 1886. Zlatović se javlja iz Šibenika *Viestniku HAD-a* u Zagreb. Ponavlja vijesti o zadužbini kralja Krešimira iz XI. st. – crkvi sv. Marije oble i grobne crkve sv. Luke u Biskupiji i crkvi sv. Bartula na Kapitulju. No sad se poziva i na izvješće (pismo) Vinjalićevo od 17. XII. 1746. g., koje se čuva u samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Tu piše o očuvanosti navedenih objekata u Kninu sredinom 18. stoljeća.

U istom dopisu Zlatović javlja da je te, 1886. godine fra Lujo Marun započeo uređivanje i istraživanje u Biskupiji oko groblja i stare grobne crkve sv. Luke, a ako bi imao sredstava počeo bi istraživati prostor oko crkve sv. Marije oble gdje je prema Hrvatskoj kronici kralj Zvonimir držao sabor i tu poginuo.³¹

Fra Lujine radnje podržali su nadzornik Glavinić i arheolog Bulić, piše Zlatović. Došli su u Knin da obidu lokalitete koje je Marun očistio i ogradio i da mu savjetuju »da sastavi odbor rodoljuba, koji bi novčanom pomoći posao olakotili.«³² Podršku i savjet da osnuje odbor fra Lujo je ozbiljno shvatio, ali se kasnije pokazalo da sam odbor ne može djelovati u skladu s propisima da bi pribavljao novčana sredstva za predviđene akcije, već se mora registrirati u skladu sa zakonom.

To nam je pismo 1886. značajno jer nam potvrđuje da su se počela ostvarivati očekivanja koja je Zlatović naznačio u svom dopisu iz 1883.

Kad se već počelo prikupljati ostatke starohrvatskih građevina, pronađenih obrađenih kamenih ulomaka, postavilo se pitanje o samoniklosti te arhitekture i obradbe kamena. Stoga Zlatović piše 1887. raspravu *Nešto o slogu u građevinah i ornatih starih Hrvata*.³³

³¹ Zlatović, 1886, str. 79: »Ove godine brižni župnik Knina fra Luiz Marun kani to groblje ograditi i urediti, pak i grobnu staru crkvu Sv. Luke napraviti, u čemu ga župljani dobro pomažu; i dokle je počeo tlo čistiti, namjerio se je na komade natpisa i fino izradjenih kamenja; a ako bi našao dovoljno odziva kod rodoljuba, da mu pomognu, prosledio bi iztraživati između zidina stolne crkve Sv. Marije oble, kod koje poznata hrvatska kronika misli, da je dobri kralj Zvonimir sabor držao i poginuo.«

³² Zlatović, 1886, str. 79: »Vriedni naši arkeologi nadzornik Glavinić i ravnatelj spljetskoga gimnazija i muzeja Bulić obadjoše ove razvaline, i obodriše pomenutoga župnika na rad, istinitom nadom, da bi se pronašlo dosta dragocijenih starina slavne dobi narodnih vladara; i savjetovaše, da se sastavi odbor rodoljuba, koji bi novčanom pomoći posao olakotili.«

³³ Zlatović: Nešto o slogu u građevinah i ornatih starih Hrvata, u: *Viestnik HAD-a*, 1887., str. 4–9. Između ostaloga Zlatović piše: »Dali su Hrvati imali kakav osobit slog *stilum* u građevinah, koji bi se mogao narodnim nazvati? Do danas nije se osudio nitko utvrditi; jer kako su se preko viekova susljedno nasliedovale nad državom bujice i zlogodine političkih prevrtaja, tako su one sa zemljom srazile sve spomenike naroda i veličanstvene zadužbine naših kralja, kako danas brz neimamo nijednoga spomenika onih doba.« – Zlatović nadalje opisuje što se poduzelo i poduzima, zatim nastavlja o neprilikama fra Luje s mjesnim pravoslavnim stanovništvom u Biskupiji. Navodi zauzimanje franjevac da se svi arheološki nalazi sačuvaju i da ih spremaju u samostanskom dvorištu. Izgleda da je očekivao odmah na početku istraživanja više podataka, ali se to nije obistinilo te se nada tome ubuduće.

U toj raspravi uočavamo Zlatovićevo suprotstavljanje uvriježenim i nametnutim interpretacijama koje umanjuju izvornost hrvatske ornamentike na nađenim spomenicima. Ovdje izostavljamo detalje izvještaja, ali se osvrćemo na iskapanja u Biskupiji na mjestu gdje bi trebala biti crkva Svete Marije Oble i biskupskih dvora. Tu je i groblje sa crkvom sv. Luke koje je uređivao župnik fra Lujo Marun, ali mu se usprotiviše mještani »sliedbenici grčke vjere«. Fra Stjepan dalje piše: »Kroz malo dana srdčenoga rada, trud mu se obilato naplatio; izvadiše iz ruševina do pedeset komada finoga kamena narisana i liepo navezena, ter sve donesoše u dvor kninskoga samostana, gdje ga može svak razgledati.« Sve to nađeno jesu komadi koje bi trebalo povezati u cjelinu, ali tek kad se još poradi na prikupljanju materijala. S onim što je raspolagao želi obavijestiti javnost o tim nalazima te stoga i crta što je nađeno na tom kamenju. »... Ove su ploče sve narisane i izradjene neobičnim osobitim slogom. Ja sam pokušao nekoje veće komade naslikati jedino za primjer, pošto niti sam toga učio, niti se risanjem bavio, kako očituje moj pokušaj...«

»Ako se je ovoliko ovakvih narisa nalazilo u grobnoj crkvi možda oko lo groba koga velmože, zar se ne možemo nadati, da će ga biti čudo veće u ruševinah Sv. Marije Oble i sborne Sv. Bartula u Kapitululu? Od ove zadnje u davnija vremena uloženo je nekoliko komada u sgradu franovačkoga samostana u Kninu, jednakim narisom.«

»Eto zašto cienimo, da je to osobiti narodni slog nakita i narisa starih Hrvata, što potvrđuju jednake ploče isto onako naslikana i urezane, što se nahode u krštenici Sv. Ivana u gradu Spljetu, ondje donešene iz zadužbina hrvatskih kraljeva u Solinu...«

»Sličnih narisa hrvatskih doba vidjesmo na komadih u Bribiru, na pločah u Sonkoviću kod Sv. Marka i još gdje na grobovih.«

»Uzdamo se dakle, da će se u samom Kninu dosta toga naći, da se može označiti ova narodna umjetnost, a druga će mjesta posvjedočiti i potvrditi, osobito kada se poduzmu istraživanja Nina, Biograda i drugih mjestih; ali bi se htjelo mara i rada, a osobito dobre uprave, navlastito zaslužnoga ravnatelja muzeja i arheološkoga društva, komu posvećujemo ovu uspomenu, te ćemo moći ponosno pokazati drugim narodima, da su i Hrvati imali svoj osobiti izvoran narodni slog u rezbariji i narisu onih vremena, kada nit drugi narodi u tom nebijahu napredniji.«³⁴

Zlatović, iako izvan Knina, budno prati što fra Lujo poduzima i dokle se stiglo te tijekom 1888. piše za *Viestnik HAD-a* dva priloga pod istim nazivom: *Hrvatske starine u Kninu*, a 1889. *Dopis iz Knina*.

³⁴ Zlatović: Nešto o slogu u gradjevinah i ornatih starih Hrvata, u: *Viestnik hrvatskoga arkeološkoga društva*, Zagreb, god. IX/1887., br. 1, str. 4.–9.

Zlatović je sljedećih godina već bolestan i umire početkom 1891., a nekoliko objavljenih njegovih radova tijekom 1890. i 1891., te posmrtno sljedećih godina ne odnose se izravno na našu tematiku.

Reći nam je još ponešto što je Zlatović u gore spomenuta tri dopisa *Viestniku HAD*-a u Zagrebu napisao o iskapanjima na području Knina.

Prvi dopis *Viestniku HAD*-a *Hrvatske starine u Kninu* iz 1888. pomalo je rezignirajući s njegovog gledišta i članova Starinarskoga društva:

»Naše se nade do sada nisu obistinile: veličanstvene razvaline kraljskih dvora, biskupskih palača, stolnih i sbornih crkava, grobovi kralja, bana i župana još leže pod zemljom, samo što slučajno plug ili maškin nadigoše koji spomenik Pribine, Držislava ili drugoga našega kralja, ter brižni Franovac Ot. Marun sabira častne ostatke i sahranjiva u franovački samostan u Kninu.«

No, u daljnjem tekstu dopisa Zlatović kazuje da se i ovim dosada otkapanjima postiglo više, nego je javnost očekivala:

»Svakako nećemo gubiti uhvanje. Do sada malo se odziva dobilo iz Hrvatske, jer možda se sumnjalo o dobrom uspjehu istraživanja u Kninu, i čekalo se, što će iznieti vrieme na vidjelo. To je vrieme bilo dobar prijatelj našoj stvari, jer je iznielo čudo veće, nego se je moglo izčekivati. Najprvo u Biskupiji, u ruševinah male crkve na groblju Sv. Luke nadjeno je dosta komada mramornih ploča, osobitim načinom narisanih, urezanih cvietova, grana, kolobara i pripletina, o kojih se je bavio *Viestnik* ove godine br. 1. Kašnje započela radja željeznice; pruga morala udariti pravo posred ruševina sgrada staroga kaptola, i na tom se mjestu otvorilo shranište kamenitih spomenika doba narodne dinastije.«

Slijedi dalje izvješće o zauzetosti Frane Bulića oko objavljivanja rasprave o pronađenim starinama »s narisi i opisi znamenitijih komada i nadpisa« na području Knina. Zlatović se stoga odriče od svojih poduhvata na tom području u nadi »da će to spomenuti strukovnjak zadovoljiti svakoga svojom učenom radnjom«.

Kako je očekivao da će u Biskupiji provedena iskopavanja nedvojbeno potvrditi da se tu nalazila crkva sv. Marije Oble na temelju Vinjalićevih zapisa, on sada govori da je bolje proučio »velevažno izvješće franovca Vinjalića od g. 1746. (*V. Viestnik 1886. Br. 3.*)« te zaključuje »da kod groblja Sv. Luke nije mogla biti stolna crkva niti biskupski dvor, nego neka druga ogromna sgrada, u kojoj se je kašnje namjestilo groblje i crkvice Sv. Luke«. Tu tvrdnju pokušava »što bolje razjasniti«. Slijedi zatim opis lokaliteta i zaključuje da »svakako po opisu Ot. Vinjalića možemo i danas dobro označiti položaje poglavitih sgrada. (...) Po ovom opisu i razgledanju na licu mjesta, nejma sumnje, da je ona *rotonda ottangolare, chiesa all'antica* (cienimo stolna Sv. Marije obla) stajala ne kako se dosle mislilo pokraj groblja Sv.

Luke, tamo je nješto drugo bilo, i tad bi bila *ne la più vicina*, nego najveća odaljena od Knina: a najbližje Knina bila bi ruševina na oblom brežuljku, što se danas nazivlje *Stupovi*... « Oslanjajući se na Vinjalićevo izvješće od 17. prosinca 1746. Zlatović na temelju dotadašnjih iskapanja Luje Maruna pokušava locirati i ostale objekte koje je spominjao Vinjalić.

Kasnija će iskapanja i rekonstrukcije pokazati da je ipak trebalo još dosta istraživanja da se navedena kolebanja tijekom iskapanja 1887. i koju godinu kasnije ponovno podvrgnu prosudbi i da se crkva sv. Marije Oble locira u Biskupiji na području Crkvine, a što je i Gunjačina stručna revizija 1950. godine potvrdila Marunov nalaz trobrodne bazilike na tom lokalitetu u čijem je srednjem brodu bazilike Marun pronašao temelje crkvice sv. Luke iz kasnijih (turskih) vremena.³⁵

Sljedeći prilog u *Viestniku HAD-a* iste 1888. godine s istim naslovom *Hrvatske starine u Kninu* ističe željno očekivanje Bulićeve knjige »o kninskih starinah i predmetih, do tada našastih«, a sam Zlatović donosi bilješke »o radu društvenoga upraviteljstva ove godine«. ³⁶ Taj pregled donosi u 8 točaka i to »ne da neko izviešće obielodanimo; to naš posao nije, to će samo društvo učiniti; nego kao povjerenik, da još jednom svrnem obzir hrvatskoga naroda na kninsko arheološko blago, pošto se poduzetće zaslužnoga društva nekom hladnom nemarnosti primilo, i slabo do sada odziva u narodu našlo. Da starinarsko društvo nebude druge koristi narodu učinilo, nego mu pred oči stavilo ono važnih arheoloških predmeta, što se sabrano nalazi u samostanu Franovaca; ono je neprocienivu korist doprinilo učenomu svijetu i hrvatskom narodu«. ³⁷

Potom slijedi vijest da je arheološka nalazišta obišao i »veleučeni Nestor naše arheologije akademik Ljubić«. U bilješci uz taj tekst sam Ljubić, urednik *Viestnika HAD-a*, dodaje ove riječi: »Uzimam si slobodu pridodati ovomu liepom izvještaju našega dobro poznatoga nar. pisatelja i muz. povjerenika u Šibeniku, da sam prošloga rujna pravio izlet iz moga rodnoga mjesta Staroga Grada na Hvaru u Knin, da razgledam dosadašnje izkopine, i proučim položaje, gdje su one odkrite navlastito neumornim trudom vieštoga predsjednika arheol. društva Kninskoga preč. O. Maruna. Na prvi pogled ogromnoga blaga do sada izkopana i sakupljena ondje na dvie hrpe u Franjevačkom samostanu, ostao sam uprav začuđen i začaran, akoprem već prije o svem dobro upućen razpravom vrlog prijatelja gosp. Bulića, koja će do mala u bieli sviet. Ovo je neprocienjena dobit za našu narodnu poviest;

³⁵ Usporedi fra Karlo Jurišić: *Fra Lujo Marun*, Split, 1979., str. 28.–33.

³⁶ Zlatović, Stipan: *Hrvatske starine u Kninu*, u: *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*, Zagreb X/1888., br. 4, god. V, str. 102.–105.

³⁷ Isto, str. 104.

te će se ova na temelju onih živih spomenika daleko razmaknuti uprav za doba, koja su nam najvažnija a na spomenicima najoskudnija.«³⁸

Ovim kratkim i nepotpunim pregledom Zlatovićeve bavljenja Kninom možemo zaključiti da je Zlatović od svog redovničkog i svećeničkog djelovanja u Kninu (1860.) pa sve do posljednjih dana svoga života (1891.) budno pratio što se uradilo na iskopavanju i očuvanju narodnih spomenika na tom području. On je prvi poticatelj istraživanja oslanjajući se na zapise O. Vijnjalića iz sredine 18. st. koji su čuvani u visovačkom i šibenskom franjevačkom arhivu. Isto tako je predložio upravi Provincije da kninskim župnikom postane fra Lujo Marun za kojega je Zlatović, još od Marunova boravka u novicijatu na Visovcu, znao da voli narodne starine i da će on najbolje raditi na prikupljanju i očuvanju arheoloških artefakta iz doba narodnih vladara i kasnije hrvatske povijesti na tom prostoru.

Fra Lujo Marun (Skradin, 10. XII. 1857. – Knin, 15. I. 1939.)

Fra Lujo Marun, mlađi subrat fra Stjepana Zlatovića i fra Šimuna Milinovića u svojim sjećanjima obojicu spominje da su odigrali nezaobilaznu ulogu u njegovoj životnoj usmjerenosti na povijest i istraživanje arheoloških lokaliteta po Dalmaciji značajnih za hrvatsku povijest. U ovome radu samo naznačujemo glavne zasluge Luje Maruna za hrvatsku arheologiju. Ističemo ove momente: fra Šimun Milinović je na svog učenika u sinjskoj franjevačkoj gimnaziji ostavio presudan utjecaj za njegov interes za narodnu povjesnicu; fra Stjepan Zlatović, gvardijan na Visovcu u vrijeme Marunova novашtva 1874. presudno je utjecao na fra Lujin interes za istraživanje starih gradina i drugih lokaliteta za koje je postojala pisana, ali i usmena predaja da su to mjesta hrvatskih uglednika, te je on još kao novak obilazio i tražio na tim lokalitetima ostatke ljudskih tvorevina, obrađeni kamen, zidine, nakit, posuđe i novac. Zlatović je zapamtio taj žar mladog fratra, te je kasnije 1885. utjecao na upravu Provincije da mladog svećenika, drniškog župnika, imenuju za župnika u Kninu u vrijeme kad se gradila željeznička pruga od Siverića prema Kninu i da bdije nad područjem kuda je trebala proći željeznička pruga, a znalo se da su tu ostaci starohrvatskih građevina.

Da bi sve to ostvario, pomogao mu je prijedlogom i savjetom don Frane Bulić da osnuje odbor koji bi prikupljao sredstva za određene poduhvate pri iskopavanju i prikupljanju otkrivenih spomenika. Da bi taj odbor mogao djelovati, trebao se konstituirati kao udruga u skladu sa zakonom i vlastitim statutom. To je ostvario kroz utemeljenje Kninskog staretinarskog društva 1887. Dalji rad sastojao se u podizanju muzeja za prikupljene arheološke

³⁸ Isto, str. 105.

iskopine (1993.), a da bi mogao saopćiti javnosti postignuća trebalo je pokrenuti i časopis. I to je realizirao pokrećući *Starohrvatsku prosvjetu* 1897. godine.

Fra Lujini poduhvati u početku su gledani sa sumnjom jer utemeljeno Kninsko starinarsko društvo nije imalo niti jednog stručnjaka iz područja za što je osnovano, no postupno je uspio steći povjerenje, a i pridobiti profesionalce.

Sve što je fra Lujo uradio u dugom vremenu svog djelovanja do smrti 1939. ne ćemo navoditi jer i nije cilj ovoga izlaganja, već samo naznačujemo što je sve uradio u 19. stoljeću na području starohrvatske arheologije. Da ne bi ipak ovaj dio izlaganja bila samo šira obavijest donosimo nekoliko značajnih podataka što su drugi i sam Marun rekli o njegovom djelovanju. Fra Lujin suradnik na iskapanjima u benkovačkom kraju don Mate Klarić pišući 1932. o Zlatoviću spominje i Marunove izjave o svojim učiteljima.

»Međutim na poziv Zlatovića dugo ne bijaše odziva, dok njegovim zagovorom kod starešina ne dođe 1885. za župnika u Knin mladomisnik o. fra. L. Marun. Sam o. Marun toga se toplo sjetio, pišući u obnovljenoj: »Starohrvatskoj Prosvjeti« 1927. »nešto malo o postanku Hrvatskog Starinarskog Društva u Kninu«. Tu on istaknu kako mu je već kao gimnazijalcu u Sinju u svojim predavanjima o hrvatskoj povijesti ulio prvu iskrnu ljubavi za istraživanje hrvatskih zadužbina prof. o. Šimun Milinović (čuveni barski nadbiskup i »primas Serbiae«), a zatim kao mladom novaku dalje tu ljubav raspirio o. Zlatović u svakodnevnim razgovorima na Visovcu, gdje je 1874. Zlatović bio starešinom samostana.«³⁹

Tragom Klarićeve napomene o fra Lujinu spominjanju fra Stjepana Zlatovića i fra Šimuna Milinovića, pogledali smo te fra Lujine izjave u *Starohrvatskoj prosvjeti* iz 1927. i ovdje smo ih predočili u bilješkama kad smo govorili o Milinoviću i Zlatoviću.⁴⁰

Marun o osnivanju »Kninskog Starinarskog Društva« 1887.

Fra Lujo Marun osnovao je u drugoj polovici 1885. s drugom petoricom rodoljuba u Kninu Odbor za istraživanje hrvatskih starina u Kninskoj okolici. No, taj je odbor morao dobiti i dozvolu državnih vlasti, a da bi se to ostvarilo treba podnijeti »potpune ustanove«, statut u skladu sa zakonom o zadrugama (od 15. 11. 1867.) kako »bi se odredili pravni odnošaji te zadru-

³⁹ Don Mate Klarić: O. Stjepan Zlatović i postanak hrvatske arheologije, u: *Nova Revija*, Makarska, 1932., str. 410.

⁴⁰ Vidjeti bilješke 2, 16, 17.

ge«, napisao je namjesnik general Blažeković Luji Marunu, predsjedniku odbora.⁴¹

Odbor se pobrinuo uz pomoć dr. Ante Trumbića i don Frane Bulića da priredi pravila za osnivanje »Kninskog Starinarskog Društva« koje se zakonito konstituiralo 3. VII. 1887. da bi 1893. promijenilo ime u »Hrvatsko Starinarsko Društvo«. Prvi predsjednik HSD bio je fra Lujo Marun, a izabrani su i ovi suodbornici: dr. Josip Slade rodom iz Trogira, arhitekt, dr. Miho Šimetin, liječnik iz Kaštel Staroga, Dujam Dolić iz Sinja, Josip Lovrić iz Knina i Ivan Dračar iz Knina. Za »naučnog izvjestitelja« izabran je fra Stjepan Zlatović, rođen u Šibeniku i na službi u Šibeniku.⁴²

Nitko od članova odbora nije bio stručnjak, te su ugledni stručnjaci tog vremena gledali na njihovo osnivanje sa sumnjom, posebno u početku Šime Ljubić urednik *Viestnika Hrvatskoga arheologičkoga društva*. No, HSD je dobio podršku od mnogih uglednika iz Zagreba. Vrijeme i rad članstva prisilili su i sumnjive Tome te su poslije davali veliku podršku društvu, štoviše Ljubić će 1894. prihvatiti mjesto društvenog predsjednika kad je iz Knina otišao dr. Slade. Posebnom uspjehu Društva pridonijelo je pokretanje časopisa Društva *Starohrvatska prosvjeta* čije je uređivanje preuzeo Frano Radić, učitelj stručne graditeljske škole u Korčuli. Gospodin Radić 1889. postaje povjerenikom društva, a po Zlatovićevoj smrti »naučni izvjestitelj«, te od 1895. godine urednik časopisa *Starohrvatska prosvjeta* (SHP). Časopis je izlazio kroz osam godina, ali bolešću Radića, časopis prestaje izlaziti i tek se obnavlja poslije 25 godina, 1927.⁴³

Marun o Muzeju hrvatskih spomenika otvorenom 24. kolovoza 1893.

Hrvatsko starinarsko društvo na svojoj šestoj glavnoj skupštini u Kninu na sv. Bartula, 24. kolovoza 1893. otvorilo je Prvi muzej hrvatskih spomenika i tom je prigodom izdalo *Spomen-knjigu otvora Prvog muzeja hrvatskih spomenika*⁴⁴ Dnevni red skupštine imao je 9 točaka, a prva je bila *Otvor prvog muzeja hrvatskih spomenika*. Izvješće nadalje navodi da je pred vratima Prvog muzeja hrvatskih spomenika pod vedrim nebom uz prisutnost mnogih članova društva i okupljenog naroda predsjednik društva održao govor koji donosi u cijelosti.⁴⁵

Prenosimo glavne naglaske govora značajne za ovaj rad. Kako je nama cilj pokazati da u drugoj polovici 19. st. trojica franjevac imaju vrlo zna-

⁴¹ Lujo Marun, Isto, 1927., str. 9.–10.

⁴² Lujo Marun, Isto, 1927., str. 10.

⁴³ Lujo Marun, Isto, 1927., str. 11.–12.

⁴⁴ *Spomen-knjiga otvora Prvog muzeja hrvatskih spomenika* uz Izvješće šeste glavne skupštine Hrvatskoga starinarskog društva održane u Kninu 24. kolovoza 1893., u Zagrebu, tisak Dioničke tiskare, 1894.

⁴⁵ Isto, str. 1.–8.

čajnu ulogu u predstavljanju hrvatskoga kraljevskoga grada Knina u onodobnoj Austro-ugarskoj monarhiji u kojoj su Hrvati politički razdvojeni na najmanje dvije upravne cjeline i time doprinose osnovnom cilju hrvatskog naroda da ustraju na objedinjavanju povijesnoga sjećanja i interesa da se jednom nađu u jedinstvenoj hrvatskoj državi koja je tijekom povijesti bila razdijeljena među više stranih središta vojne i političke moći.

Predsjednik Kninskoga starinarskoga društva fra Lujo Marun u svom govoru pri otvaranju *Prvog muzeja hrvatskih spomenika* kaže da uz već postojeće tri institucije hrvatskoga naroda pridružuje se i četvrta ništa manje značajna. Te već postojeće tri institucije jesu: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, m. op.), Hrvatsko sveučilište i Matica hrvatska.⁴⁶ Što očekuje Marun od muzeja? – Ukratko skicira:

- *svaki će član* »znati za kuću, gdje mu je crpiti podatke o društvenom stanju; poznavati svoje kulturno ulište, gdje mu je starinarski med sa prostranih poljana sakupljati i satove dosta tamne hrvatskoj povijesti popunjavati«;
- *»ovaj muzej* ima svoju i obsežniju zadaću, da *svoj upliv širi na sve slojeve naroda našega*«;
- *»naš strukovnjak* ovdje će sravnjivati pisanu našu povjest« ... i ovdje će se uvjeriti »da ona nije epički izljev pjesničke mašte, nego sgoľjna istina, koju ovi spomenici vjerno potvrđuju«;
- *strani će učenjaci* ovdje naći »specialan muzej« za razdoblje od VI. do XI. st., a posebno značajan za naš narod. Tu će strani učenjak moći proučavati: »povjest umjetnosti prve dobe srednjeg vieka, ovdje će mu se u glavu zasjeći pojam o hrvatskom imenu, ... o hrvatskoj kulturu, ... ovdje će jasnije saznati za historičko pravo hrvatskoga naroda nad kolievkom njegova života«;
- *zabrinuti rodoljub* tu će nalaziti utjehu »te će ovdje sjesti i suze prolijevati: *Illic sedimus et flevimus cum recordaremur Sion!*. Tu će se Bogu »moliti *ut edificentur muri Jerusalem*«. ⁴⁷

⁴⁶ Isto, str. 6.–7.: »Otvarajući danas prvi muzej hrvatskih spomenika, naš se narod još jednom kulturnom stečevinom obogaćuje; takvom stečevinom, koja će se s jugoslavenskom akademijom, s hrvatskim sveučilištem i sa Maticom Hrvatskom, i po zamisli i po plodovima, u bližoj budućnosti, moć dostojno takmiti. Ova priprosta sgrada po hrvatski narod postaje od danas narodnim svetištem od zavjeta i hodočašća.«

⁴⁷ Isto, str. 5.–6. Moj je kurziv izuzevši latinske citate koji su u izvorniku spacionirani, a ne kurziv. Marun se poziva na Stari zavjet. Prvi citat: *Illic sedimus et flevimus cum recordaremur Sion!* – Onamo sjedismo i plakasmo jer se sjećasmo Siona; drugi je citat *ut edificentur muri Jerusalem*. – da se podignu zidovi jeruzalemski.

Ovim želimo zatvoriti krug našega izlaganja i pokazati kako se rodoljubni krug zatvorio. Prof. povijesti Milinović jako je utjecao na svoje učениke (npr. P. K. Bačić,⁴⁸ Lujo Marun⁴⁹), a bio je autoritet među svojim vršnjacima i starijim kolegama (npr. Stjepan Zlatović⁵⁰). Iako njegov povijesni pristup ne možemo odrediti kao strogo znanstveni, možemo ga odrediti kao rodoljubni, što on i sam tvrdi u pismu Augustu Šenoi.⁵¹ No ni taj rodoljubni pristup nije tlapnja i izmišljotina kako će napisati Ferdo Šišić 1925., već je više pristup koji lijepo određuje Lujo Marun u naprijed spomenutom citatu koji ćemo sada dati u cijelosti: »naš strukovnjak ovdje će sravnjivati pisanu našu povjest, koja rad njezinih zamjernih junačkih epizoda u koječemu pričinjala mu se nevjerojatna; ali će se ovdje uvjeriti, da ona nije epički izljev pjesničke mašte, nego sgojljna istina, koju ovi spomenici vjerno potvrđuju.«⁵²

Fra Stjepan Zlatović imao je priliku biti istraživač, iako nije imao formalno povjesničarsko obrazovanje, jer je dosta koristio arhivsku građu, a manje povijesne rasprave, tako da se napajao na izvorima. Drugi njegov izvor bili su arheološki nalazi i njihov opis.

Držimo da je Zlatović sve svoje radove počeo graditi na rukopisima o Gašpara Vinjalića koje je čitao u visovačkom arhivu, te u arhivu samostana sv. Lovre u Šibeniku, dok je Milinović Vinjalića poznao kroz djelomično objavljeni rukopis u redakciji o. Gian Antonio Bommana: *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna: in libri dodici compendiate iz 1775*. Marun je, pak, glavni izvor imao na terenu iskopavajući i nadgledajući iskopavanja (Biskupija, Crikvine i Kapitul kod Knina, itd.), te donoseći i sortirajući arheološke nalaze najprije u prostorima samostana sv. Ante u Kninu, a potom u Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu, najprije u zgradi površine 170 m² koja je podignuta za tu svrhu i otvorena na dan svetoga Bartula, zaštitnika Kninskog starinarskog društva 24. kolovoza 1893.,

⁴⁸ Vidi P. K. Bačić: Izbor seoskoga kralja u Dalmaciji, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 1928., knj. XXVI., sv. 2., str. 319.–328.

⁴⁹ Vidi navedene radove Luje Maruna i Mate Klarića.

⁵⁰ Vidi Milinovićevo pismo iz Sinja od 10. siječnja 1874. A. Šenoi u: *Lovreč, monografija Župe Lovreč-Opanci*, Lovreč, 1993., str. 508. Pismo se čuva u NSB, signatura R 4064 b.

⁵¹ Vidi Milinovićevo pismo iz Sinja od 10. siječnja 1874. A. Šenoi u: *Lovreč, monografija Župe Lovreč-Opanci*, Lovreč, 1993., str. 508. Pismo se čuva u NSB, signatura R 4064 b. Evo izvadak iz pisma: »... Nu ja sam to najviše da se ozovem pozivu moga prijatelja Dr. Markovića, i da malko probudim pozornost Dalmatinaca na svete narodne uspomene odnoseće se na Hrvatstvo, koje su naši prede življe uzdržali sve, mogu reći, do posljednjih godina, a sada zapodjevši se nekom inostranom nadriprosvietom, preziru narodne uspomene, narodne običaje...«

⁵² Marun, Isto, str. 5.

a potom i dokupljenoj zgradi Fontana i potom u prostorima kninske tvrđave koju je Marun otkupio za potrebe Društva. Sav taj trud franjevaca tijekom druge polovice 19. st., te Marunovo djelovanje i njegovih nasljednika u 20. st. urodilo je zgradom Muzeja hrvatskih arheoloških starina u Splitu 1977. u koju su smješteni spomenici hrvatske nacionalne baštine.

Zaključak

Naše istraživanje o ulozi trojice franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja na istraživanju arheoloških ostataka na području Knina i njegove okolice, trebamo promatrati u cjelini povijesnih zbivanja druge polovice 19. stoljeća. Franjevci navedene Provincije aktivno su se uključili u nacionalna strujanja hrvatskog naroda u Habsburškoj monarhiji, odnosno u Austro-ugarskoj monarhiji poslije Austro-ugarske nagodbe 1867. Za naš rad izabrali smo trojicu franjevaca koji su pisali o kninskome kraju, odnosno dvojicu koji su radili na iskapanju na području kninskog kraja i o tome izvješćivali javnost. Sva trojica franjevaca dobro su se poznavala i radila za isti cilj – promicanje nacionalne svijesti i interesa za narodne starine. Dok je fra Šimun Milinović u gimnaziji poticao svoje đake za narodnu povijest, o tome pisao u onodobnim časopisima, a i sam se usmjerio na obilazak arheoloških mjesta na području Solina i Kaštela, dotle je fra Stjepan Zlatović svoja istraživanja usmjerio na šibensko-kninski kraj, a fra Lujo Marun nastavlja na istom području gdje i Zlatović, a nastoji svoja istraživanja protegnuti na čitavu Dalmaciju.

Naš cilj nije osvijetliti sve osobne odnose te trojice uglednih franjevaca, gdje se pojavljuju i nesuglasice u vezi pojedinih poduhvata, već smo željeli pokazati samo to da su se odazvali pozivu rodoljuba iz Zagreba da se uključe u istraživanje nacionalne baštine.

Rezultat toga rada je višeslojan. Milinović je svojim učiteljskim radom pobudio veliki interes za nacionalnu starinu i jako utjecao na fra Luju Maruna i fra Petra K. Bačića, prema njihovom svjedočenju, da se bave temama iz nacionalne povijesti.

Fra Stjepan Zlatović je samouk u povijesti, ali veliki zaljubljenik u starinu svog naroda i reda posebno postao ugledan objavljivanjem knjige *Franovci i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

Svojim djelovanjem ta tri franjevca posebno su pobudila interes za hrvatsku povijest na području Dalmacije koja nije imala sreću da se sjedini sa Hrvatskom i Slavonijom u Austro-ugarskoj monarhiji. Osim pobuđivanja šireg interesa među vjernicima zagorske Dalmacije, potonja dvojica franjevaca – fra Stjepan Zlatović i fra Lujo Marun, iako neškolorani povjesničari svojim su zauzimanjem istraživali i izvješćivali hrvatsku javnost u carevini

o iskapanjima na području sjeverne Dalmacije. Štoviše da bi taj trud i rad imao i svoju završnicu pobrinuli su se o organizaciji posla osnivanjem Kninskog starinarskog društva (1886.), a poslije Zlatovićeve smrti (1891.) osnovan je i Prvi muzeja hrvatskih starina u Kninu (1893.), te pokrenut časopis društva *Starohrvatska prosvjeta* (1897.). Sav taj rad i posao koji je izveo fra Lujo Marun, učenik fra Šimuna Milinovića i izabranik fra Stjepana Zlatovića urodio je razvojem hrvatske narodne arheologije, a fra Luji stručnjaci priznaju da je osnivač i utemeljitelj hrvatske nacionalne arheologije.

Literatura

1. ***: *Hrvatski leksikon*, II. svezak L-Ž, Naklada Leksikon d. o. o., Zagreb, 1997. – Vinjalić, Gašpar, str. 647, stupac I.
2. ***: *Spomen-knjiga otvora prvog muzeja hrvatskih spomenika uz izvyješće šeste glavne skupštine Hrvatskoga starinarskog društva održane u Kninu 24. kolovoza 1893.*, Zagreb, 1984.
3. Abramić, M.: Prigodom 70-godišnjice Oca Luje Maruna, u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis*, Nova serija I, Zagreb-Knin, 1937., str. 316–319.
4. Antoljak, Stjepan: Knin u doba hrvatskih narodnih vladara, u: *Kninski zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 51.–67.
5. Bačić, fra Petar Krstitelj: Izbor seoskoga kralja u Dalmaciji, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, 1928., knj. XXVI., sv. 2., 319.–328.
6. Bekavac Basić, Ivan: Društveno-prosvjetiteljski rad O. Šimuna Milinovića. Tragom Milinovićeve pisama Augustu Šenoi, 1874.–1879., u: Anđelko Šimić (urednik): *Lovreć, monografija Župe Lovreć-Opanci*, Lovreć, 1993., str. 506.–513.
7. Bekavac Basić, Ivan: Petar Bačić o izboru seoskoga kralja u Dalmaciji, u: *Zbornik o Petru Krstitelju Bačiću*, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2007.
8. Bomman, Gian Antonio: *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna: in libri dodici compendiate* / [potpis u predgovoru: Gianantonio Bomman]. In Venezia: appresso Antonio Locatelli, MDCCLXXV [1775], 2 sv.
9. Eterović, fra Karlo: O. Stjepan Zlatović, franjevac. Biografične crtice o stogodišnjici rođenja (1831–1931), u: *Nova Revija*, Makarska, br. 1, god. XI, str. 381.–405.
10. Jelovina, Dušan-Duje: Počeci i razvitak hrvatske arheologije, u: *Kninski zbornik*, matica hrvatska, Zagreb, 1993., str. 192.–207.
11. Jurišić, Hrvatin fra Gabrijel: Bibliografija nadbiskupa fra Šimuna Milinovića, u: *Lovreć, monografija župe Lovreć-Opanci* (uredio fra Anđelko Šimić), Lovreć, 1993., str. 590.–599. (Istu je bibliografiju prenio Milan Glibota u knjizi Fra Šimun Milinović: *Hrvatske uspomene iz Dalmacije. Povijesne rasprave*, Školska knjiga, Zagreb i Matica hrvatska, Ogranak Imotski, Imotski, 2006., str. 11.–19.
12. Jurišić, fra Karlo: *Fra Lujo Marun osnivač starohrvatske arheologije (1857.–1939.)*, Knjižnica zbornika »Kačić«, Monografije... br. 4., Split, 1979.

13. Klarić, don Mate: O. Stjepan Zlatović i postanak hrvatske arheologije (O stogodišnjici njegova rođenja), u: *Nova Revija*, Makarska, br. 1, god. XI, str. 406–426.
14. Knezović, Pavao: Odškrinitelj minulog ugleda, u: *Stjepan Zlatović, Uspomene moga života*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2007., str. 87–112.
15. Kosor, Karlo: O. fra Stjepan Zlatović (nacrt monografije), u: *Kačić*, I/1, Split, 1967., str. 205–303.
16. Marun, Lujo: Ruševine crkve sv. Luke na Uzdojlu kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira, I i II., u: *Starohrvatska prosvjeta. Arheološko-historijski časopis*, Nova serija I, Zagreb-Knin, 1937., str. 1–14. i 272–315.
17. Milinović, Šimun: *Hrvatske uspomene u Dalmaciji* (priredio Milan Glibota), Školska knjiga, Zagreb i Matica hrvatska, Ogranak Imotski, Imotski, 2004.
18. Milinović, Šimun: Knin, u: *Vienac*, Zagreb, VIII/1876., br. 6, 89–94. – br. 7., 107–111.
19. Milinović, Šimun: Solinski Sustjepan, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, god. V/1883., br. 1, str. 13.–17; br. 3, str. 71.–77.
20. Paić, Paško: *Hrvatski kraljevski grad Knin*, Poglavarstvo grada Knina i Matica hrvatska, Knin, 1998.
21. Š. J. / = Šime Jurić /: Dudić, Andrija, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č-Đ, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb 1993., str. 657.–659.
22. Zlatović, Stipan: Dopis iz Knina o hrvatskim starinama u Biskupiji (20. V. 1889.), u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb XI/1889., br. 3, str. 85–87.
23. Zlatović, Stipan: Dopis o starinama na Kapitolu kod Knina, poslan iz Šibenika 22. III. 1886., u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, god. VIII/1886., br. 3, str. 78.–81.
24. Zlatović, Stipan: Hrvatske starine u Kninu, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, X/1888., br. 1., str. 8.–13.
25. Zlatović, Stipan: Hrvatske starine u Kninu, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb X/1888., br. 4, god. V, str. 102–105.
26. Zlatović, Stipan: Nešto o slogu u gradjevinah i ornatih starih Hrvata, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, god. IX/1887., br. 1, str. 4.–9.
27. Zlatović, Stipan: O izkopavanju hrvatskih starina u kninskoj okolici, *Narodni list*, Zadar, XXVII/1888., br. 26
28. Zlatović, Stipan: Stare crkva i grobište u Vrelu Cetine. Sa slikom, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, god. V/1883., br. 4, str. 102.–107.
29. Zlatović, Stipan: Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji, u: *Viestnik hrvatskoga arheoličkoga društva*, Zagreb, god. V/1883., br. 2, str. 52.–55.
30. Zlatović, Stipan: *Životopis otca Špira Tomića, zaslužnoga za vjeru, red i domovinu, franovca Redodržave presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.
31. Zlatović, Stjepan: *Uspomene moga života* (rukopis za tisak priredio Pavao Knezović), Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2007.

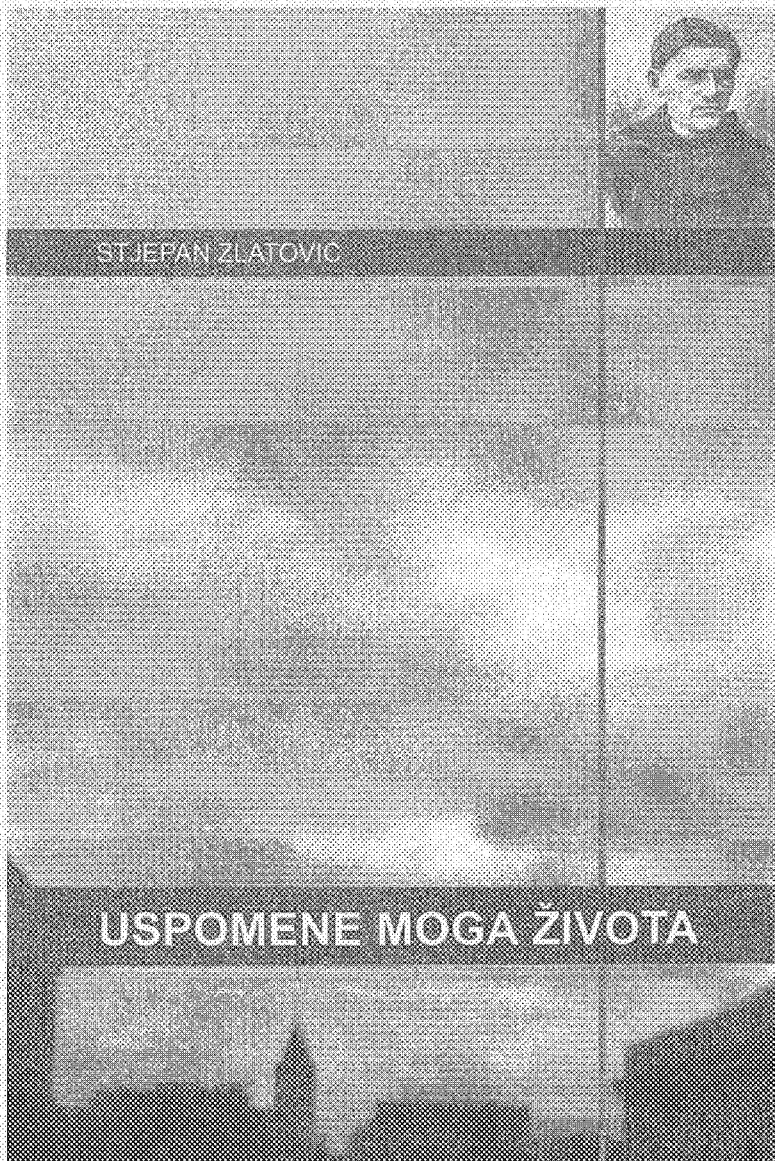
KNIN U DJELIMA FRANJEVACA PROVINCIJE PRESVETOGA OTKUPITELJA DRUGE POLOVICE XIX. STOLJEĆA*Sažetak*

Franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja imaju u Kninu svoj samostan od davnine, a prvi se put u spisima spominje 1374. Današnji je samostan utemeljen oko 1688., potom proširivan u 20. stoljeću. U Drugom svjetskom i Domovinskom ratu rušen i obnavljan. Samostan je kao i crkva posvećen sv. Anti Padovanskom. Njegova uloga u pastorizaciji tog kraja je velika. Franjevci su posebnu pažnju posvećivali i očuvanju narodne svijesti svojih vjernika. Stoga su posebnu pažnju posvećivali povijesti i arheološkim ostacima iz doba narodnih vladara i njihovom očuvanju. Proučavali su pisane knjige i listine koje su spominjale to razdoblje. Okolnosti su u drugoj polovici 19. i prvim desetljećima 20. st. posebno išle na ruku rodoljubima da se ti arheološki ostaci posebno iznesu na vidjelo. Ovaj rad uzima u razmatranje trojicu franjevac koji su u 19. st. posvetili svoje radove Kninu i okolici. To su fra Stjepan Zlatović (Šibenik, 10. X. 1831. – Šibenik, 11. III. 1891.), fra Šimun Milinović (Opanci, 1835. – Bar, 1910.) i fra Lujo Marun (Skradin, 10. XII. 1857. – Knin, 15. I. 1939.). Stručno obrazovani povjesničar od te trojice bio je fra Šimun Milinović, bečki student povijesti i zemljopisa. Fra Stjepan i fra Lujo, iako nisu prošli studij povijesti učinili su neizmjereno više na istraživanjima i očuvanju građe na arheološkim lokalitetima kninskog kraja jer su se izravno uključili u istraživanje, a fra Lujo je svojim radom zadužio hrvatsku arheologiju jer je pionir i osnivač starohrvatske arheologije. Ovim radom želim naznačiti ulogu te trojice franjevac u nacionalnoj povijesti i arheologiji vezano uz Knin s posebnim naglaskom na Zlatovićev doprinos.

KNIN IN WORKS FROM THE FRANCISCAN PROVINCE OF THE MOST HOLY REDEEMER IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY*Abstract*

The Franciscans of the Province of the Most Holy Redeemer have long held a monastery in Knin, first mentioned in documents in 1374. The monastery that stands there today was established circa 1688, expanded in the twentieth century, destroyed in the Second World War and then rebuilt. The monastery, which, like the church, is dedicated to Saint Anthony of Padua, played a significant role in the Christianisation of that region. The Franciscans devoted particular care to the collective consciousness of their parishioners, and hence paid careful attention to safeguarding historical and archaeological findings from the time of the national rulers. They analysed the documented books and registers that mentioned those eras. Circumstances in the second half of the nineteenth century and the first decades of the twentieth were especially favourable for patriots to display those archaeological documents. This essay deals with three Franciscans who in the nineteenth century devoted their work to Knin and its surroundings: Fr. Stjepan Zlatović (b. Šibenik, 10 Oct. 1831 – d. Šibenik, 11 March 1891), Fr. Šimun Milinović (b. Opanci, 1835 – d. Bar, 1910) and Fr. Lujo Marun (b. Skradin, 10 Dec. 1857 – d. Knin, 15 Jan. 1939). The only professionally trained member of the threesome was Fr. Šimun Milinović, who had been a student of history and geography in Vienna. Although

Fr. Stjepan and Fr. Lujo had not followed a formal course of study in history, they contributed greatly to research and to preserving materials at the archaeological sites in the Knin region, because they were directly implicated in that research. Croatian archaeology owes a great deal to Fr. Lujo, whose works confirmed him as a pioneer and promoter of Croatian archaeology. In this essay, I would like to point out the importance of those three Franciscans to the fields of national history and archaeology related to Knin, and emphasise especially Zlatović's contribution.

Naslovnica knjige *Uspomene moga života*, Šibenik 2007., koju je iz rukopisa priredio Pavao Knezović, a izdala Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« iz Šibenika

Marinko Šišak

ZNANSTVENI SKUP O STJEPANU ZLATOVIĆU

Niz skupova o »tihim pregaocima« nastavljen je osmu godinu zaredom, ponovno u istim mjestima i u istoj organizaciji: u Skradinu i Šibeniku, te u pripravi Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Gradske knjižnice Juraj Šižgorić iz Šibenika i dvaju ogranaka Matice hrvatske: skradinskog i šibenskog. Fra Stjepan (Stipan) Zlatović (Šibenik, 10. listopada 1831. – Šibenik, 11. ožujka 1891.), krsnim imenom Šimun, bio je dijete ovog kraja, rođen u šibenskom Varošu. Tu je završio pučku školu, a četiri razreda gimnazije u šibenskom samostanu sv. Lovre (1846.–1849.). Dva razreda potom završio je u Visovcu, odakle je pošao u novicijat u Živogošću, a potom je gimnazijsko školovanje završio zadnjom godinom u gimnaziji u Zaostrogu. »Crkvenu poviest i kanoničko pravo sa filosofijom« završio je u Šibeniku (1853.), a nakon toga u Makarskoj nastavio studij bogoslovije. Već 1857. imenovan je župnikom Lišana i Krkovića do 1859. kada postaje župnik u Kninu, a 1860. i upravitelj samostana. Od 1863. do 1865. upravitelj je samostana u Sinju, gdje ostaje do 1866., a onda postaje župnikom u Danilu gdje boravi do 1871. Od tada do 1873. je dekan u Drnišu, a zatim postaje upraviteljem samostana na Visovcu. Godine 1878. postaje ekonom i povjesničar Provincije Presvetog Otkupitelja. Na 4. sjednici kapitularne kongregacije 15. rujna 1880. u Splitu, odlučeno je da se o Zlatoviću povjeri pisanje povijesti Redodržave. Radeći naporno na pisanju povijesti svoje Provincije fra Stipan je obolio od tuberkuloze pluća, a »prije i poslije objavljivanja svoje povijesti mnogo je duševno pretrpio. Nije naišao na razumijevanje subraće kako je želio i kako se nadao, a poslije objavljivanja subraća nisu pokazala velik interes za knjigu, pa su je, kako se čini, slabo i kupovala« (Kosor, 1967: 253–257). Zlatović je bio zaljubljenik u povijest, a kao župnik Danila imao je prigodu na temelju brojnih nalaza iz rimskog i starokršćanskog doba proučavati život prastanovnika svoje župe. Isto tako preporodni pokret 60-ih godina devetnaestog stoljeća u Dalmaciji potaknuo ga je na proučavanje prošlosti svoje domovine. Uz njegovo ime vezan je i početak hrvatske arheologije. Prvi članak koji je objavio 1870. u *Viestniku Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu za godinu 1870.* bio je »Dopis o Danilu s prilogom dvaju natpisa iz starohrvatske crkve sv. Bartula na Kapitolu kod Knina«. Pisao je o »latinskim starinama u Danilu«, ali i o »Hrvatskim starinama u Kninu«, članak »O izkopavanju

hrvatskih starina u kninskoj okolici«, te »Nešto o slogu u građevinah i ornatih starih Hrvata«. Pomoću nekih natpisa Zlatović je pokušao dokazati da je na Kapitolu kod Knina bila kaptolska crkva sv. Bartula, zadužbina kralja Krešimira IV, a također je pokušao dokazati da je u Biskupiji kod Knina bila i stolna crkva sv. Marije, također zadužbina Krešimira IV. Zbog toga je Zlatović želio istraživati starine kopajući u Kapitolu i Biskupiji, ali zbog boravka izvan Knina i službovanja u drugim mjestima nije u tome uspio, ali je uspio dok je bio kustod Provincije 1885. iz Drniša u Knin premjestiti fra Luju Maruna za župnika, sa zadatkom da se uz župničku službu bavi i iskapanjem starohrvatskih spomenika. Proučavao je hrvatske starine i izvan kninskog područja, pa je objavio članak »Stara crkva i grobišta u Vrelu Cetine«. Time se svrstao među prve franjevce osnivače nacionalne arheologije (fra Gašpara Vinjalića, fra Luju Maruna, fra Luku Vladmirovića i druge). Pisao je i o gradini Ključici na Čikoli, o starom gradu Karinu u Dalmaciji, a i »Topografske crte u starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve«, pisao je o Šubićima, povijesti Visovca, hrvatskim knezovima Draškovićima, Mladenu I, sinu hrvatskoga bana Stjepana Šubića kneza bibrirskoga i druge povijesne priloge. Također, pisao je zasebne radnje o svojoj subraći: o životu i radu fra Bartula Kačića Žarkovića, o životopisnim crtama Lovre Šitovića, o Gašparu Vinjaliću, o Filipu Grabovcu, o Špiri Tomiću i drugima. Napisao je i nekoliko pripovijedaka, o čemu je bilo najviše referata na ovom znanstvenom skupu. Ipak, ono po čemu je ostao poznat i što se odmah veže uz spomen njegova imena knjiga je povijesti Provincije pod naslovom »Franovci Države Presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji« koja je objavljena u Zagrebu 1888. Knjiga je razdijeljena u dva dijela: prvi u kojem obrađuje život franjevac od 1212. do 1735. i drugi, u kojem donosi podatke o njihovu djelovanju od 1735. (kada je Provincija formirana) do 1888. Djelo je bilo zamišljeno kao trotomno. Drugi tom trebao je sadržavati monografije dvanaest samostana Provincije, a treći tom je trebao sadržavati dokumente. Monografije samostana su sačuvane u rukopisu, ali rukopis trećeg dijela je nestao, iako ga je Zlatović priredio za tisak. Neke od tih dokumenata objavio je kao zasebne rasprave: »Assedio di Sign«, zatim »Brevis historia Provinciae Bosnae Argentinae fra B. Nagnanovića« pod naslovom »Historijski pabirci« i još neke.

Među rukopise koji su ostali neobjelodanjeni spadaju i »Uspomene moga života«, rukopis koji je samo djelomično sačuvan, tj. samo dio kojeg Zlatović nije svojeručno uništio iz nepoznatih razloga. Uspomene su tiskane, zalaganjem Pavla Knezovića i izdavača, Gradske knjižnice Juraj Šižgorić u Šibeniku te je predstavljanje ove knjige bio sastavni dio dvodnevnog skupa u Skradinu, Šibeniku i Visovcu. Na predstavljanju su o Zlatoviću i samoj knjizi, koja je najvećim dijelom vezana uz događaje iz povijesti Šibenika,

ali i drugih mjesta u kojima je fra Stipan službovao, govorili Milivoj Zenić, ravnatelj Knjižnice Juraj Šižgorić, priređivač Pavao Knezović, Ines Srdoč-Konestra i Bojan Marotti.

Skup u Šibeniku počeo je u petak, 26. listopada 2007. u novoj zgradi Gradske knjižnice u Šibeniku, pozdravnim govorima domaćina ravnatelja Milivoja Zenića, predsjednice ogranka Matice hrvatske Marijane Klisović Kalauz, fra Žarka Maretića, gvardijana samostana u Visovcu i fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, urednika *Kačića*. Na prvoj sjednici, održanoj u dvorani Gradske knjižnice prva je izlagala doc. dr. sc. Ines Srdoč Konestra s Filozofskog fakulteta u Rijeci o autobiografskom diskurzu kod Zlatovića. Autorica je istaknula Zlatovićevu namjeru da više priča o drugima, a manje o sebi, te da pričanjem o vlastitom životu pouči druge. Ona je istaknula kako su toposi franjevačke skromnosti i pobožnosti izrazito zastupljeni, pa se autobiografsko može iščitati kao 'mješavina' privatnoga i javnoga.

Dr. sc. Nevenka Videk iz Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu izlagala je o literarno-povijesno-autobiografskim elementima u Zlatovićevu stvaralaštvu. Autorica je posebnu pozornost posvetila Zlatovićevim pripovijestima i *Uspomenama*, smještajući ih i sagledavajući unutar nacionalne političke koncepcije osvješćivanja hrvatskog puka.

Prof. dr. sc. Josip Lisac s Odjela za kroatistiku Sveučilišta u Zadru i s. Terezija Zemljić izlagali su o fra Stipanu Zlatoviću i bosančici. Oni su obradili tekst kojeg je fra Stipan priredio i predao JAZU, a pisan je bosančicom, koji međutim nikad nije izišao tiskom. Zlatović je držao da se naše listine pisane bosančicom moraju tiskati latinicom kao bitnom oznakom hrvatstva, a ne srpskom ćirilicom.

Fra Hrvatina Gabrijel Jurišić govorio je o nekim Božjim ugodnicima u djelima fra Stipana Zlatovića, posebno o onima koje fra Stipan navodi u svojem kapitalnom djelu »Franovci...«, a kojih ima preko 40.

Prof. dr. sc. Milko Brković iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru također je govorio o Zlatovićevim prijepisima starih listina bosanicom (1464.–1780.). Autor je iznio pretpostavku da ih Akademija nikad nije tiskala možda i zbog Zlatovićeve predgovora pod naslovom »O bosanici kao isključivo hrvatskom pismu«.

Time je prva sjednica znanstvenoga skupa, održana u Šibeniku, završila. Popodnevna, druga sjednica, održana je u Studijskom središtu Hrvatskih studija u Skradinu. Na ovoj sjednici također je održano pet izlaganja.

Marko Jerković, znanstveni novak s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govorio je o temi: »kada prestaje povijest, a počinje pripovijest«. Referat se bavio povijesnim pripovijestima Stipana Zlatovića, smještajući ih u kontekst društveno-političkih zbivanja u Dalmaciji koncem 19. stoljeća.

Autor je posebnu pažnju posvetio antiturskom i antimletačkom izričaju u Zlatovićevim pripovijestima, problematizirajući i ulogu povijesti u njegovim pripovijetkama.

Bojan Marotti iz Zavoda za povijest i filozofiju znanosti HAZU iz Zagreba, govorio je o prinosu razumijevanju pojma književnog jezika, a vezano uz Zlatovićev opus. Njegov referat pod naslovom »Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića«, bavi se pitanjem ujednačavanja triju padeža u množini, što se dogodilo u Hrvatskoj koncem 19. stoljeća, na primjerima Zlatovićevih pripovijesti. Autor drži da je udio nesustavnih likova koji raste osamdesetih godina u potpunosti prevagnuo i kod Zlatovića, osobito u kasnijim pripovijetkama, kao posljedica promjene književnoga jezika.

Prof. dr. sc. Pavao Knezović s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu izlagao je o temi upotrebe latinskog jezika kod Zlatovića. U izlaganju je autor usporedio Zlatovićeve suvremenike (Kukuljevića, Klaića, Matasa, Grupkovića i dr.), s njegovom uporabom latinskoga jezika, pokazujući da Zlatović najčešće poseže za rimskim klasicima i Biblijom, ugledajući se tako na svoje suvremenike, ali i da izgrađuje vlastite modalitete uporabe latinskih sintagmi. Autor drži da je Zlatovićeva uporaba latinskog za razliku od razmatranih suvremenika, slijedila stoljetnu praksu franjevac Bosne srebrne.

Dr. sc. Miljenko Buljac s gimnazije u Sinju izlagao je o fra Stjepanu Zlatoviću u kontekstu povijesti hrvatske književnosti kraja 19. stoljeća. Autor drži da su bitne literarne sastavnice Zlatovićeve proze: pučka prozna paradigma, jednostavna kompozicija u kojoj se fabula podudara sa sižedom, folklorni elementi, uporaba ikavskih i ijekavskih te autentičnih hrvatskih množinskih oblika, okamenjena metaforika, ustaljeni izričaji svojstveni usmenom pripovijedanju. Veličanjem domoljublja, optužbom turskih zala i venecijanskih lažnih prijetvora u heroičnoj i poučnoj priči namijenjenoj puku, obilježen je tematski sloj pripovjedne proze fra Stjepana Zlatovića, zakašnjelog romantika, čije se djelo dovršilo prije nastupa moderne, ali i zrelijih ostvarenja Novaka, Gjalskoga i Kumičića, pisaca realista i naturalista. Iako Zlatović nije izravno sudjelovao u književnim tijekovima, ostavio je ipak trag u književnoj i publicističkoj periodici.

Ivan Bekavac sa Zdravstvenog učilišta u Zagrebu govorio je o Kninu u djelima franjevac Provincije presvetog Otkupitelja. O Kninu su pisali i bavili se njegovom prošlošću, arheologijom i drugim značajkama prvenstveno fra Šimun Milinović, fra Lujo Marun i fra Stjepan Zlatović. Autor je najviše pažnje posvetio Zlatovićevu bavljenju Kninom, ali je i izložio povezanost

i isprepletenost života i djela svih triju franjevacu iz ovoga kraja koji su se bavili »hrvatskim kraljevskim gradom«.

Sljedećeg dana, u subotu, 27. listopada 2007. sudionici skupa su se po dobrom starom običaju uputili na samostan Visovac gdje su ih dočekali ljubazni domaćini franjevci na čelu s gvardijanom samostana fra Žarkom Maretićem koji im je u kongresnoj dvorani poželio dobrodošlicu. Franjevcima i franjevačkim đacima tijekom skupa o fra Stjepanu Zlatoviću i referatima iznesenim proteklog dana u Šibeniku i Skradinu prenijela je doc. dr. sc. Ines Srdoč-Konestra. U drugom dijelu predstavljen je zbornik radova o fra Petru Krstitelju Bačiću, koji je objedinio izlaganja održana godinu ranije u ovoj istoj dvorani. O radovima koji su objelodanjeni govorili su mr. sc. Marinko Šišak s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i glavni urednik Zbornika prof. dr. sc. Pavao Knezović. Istaknut je znatan doprinos ovog franjevačkog pregaoca iz susjednog sela Brištana na Miljevcima čiji je život najvećim dijelom bio vezan uz ovaj samostan i otočić na rijeci Krki.

Nakon objeda u refektoriju samostana sudionici su se uputili na kratku vožnju brodom po mirnoj Krki uzvodno, po lijepom sunčanom vremenu, do dijela zvanom »Među gredama« gdje se kamenita obala strmoglavljuje u plavu dubinu kraške ljepotice i na čijim vrhovima i danas stoje ostatci starih srednjovjekovnih hrvatskih gradova. Nakon toga su se ponovno vratili na otočić o kojem je i fra Stipan pjevao *Slavni otče naših manastira, /Divno mjesto svetih uspomena /Ti svetištu molitve i mira, /Proslavljeni od davnih vremena* i nakon toga uputili se natrag u mjesta iz kojih su se sabrali na ovaj znanstveni skup.

Sudionici skupa ponad Skradina, na odmorištu Krka na autocesti Zagreb–Split.
S lijeva: B. Marotti, N. Videk, s. T. Zemljčić, M. Šišak, J. Lisac, I. Bekavac Basić,
P. Knezović i M. Jerković

Sudionici skupa s domaćinima na otočiću Visovcu:
fra Žarkom Maretićem, fra Brunom Pezom i fra Stojanom Damjanovićem

Prva sjednica skupa u Šibeniku. S lijeva: I. Srdoč-Konestra, P. Knezović i H. G. Jurišić

Predstavljanje knjige S. Zlatovića »Uspomene moga života«. S lijeva: B. Marotti, I. Srdoč-Konestra, P. Knezović i M. Zenić

Crkva Svih Svetih u Krkoviću, gdje je fra Stjepan Zlatović bio župnikom 1857.

KAZALO IMENA

- Abramić, Mihovil 267
Adrović, poslanik 221
Agramić, Francesco 240, 241
Agramić, Nikola 243
Ahmet, posjednik 220, 221
Akmajian, Adrian 156
Aleksandar Veliki 178
Alessandro, biskup 210
Alfonso, biskup 210
Alibeg, kapetan 222, 227
Alighieri, Dante 97, 156
Alija (Ali-aga) 63, 64, 134
Alija, posjednik 220, 221
Allen, Thomas W. 157
Allesani, političar 19
Alojević, Marko 243
Alovčić (Olovčić), Marijan 239
Alvares, Emanuel 84, 93
Ana, sv. 210
Ana, ropkinja 63, 64, 135
Ančić, Ivan 241
Ančić, Marijan 224
Andrija, pripovjedač 63, 72
Andrijašević, Marin 158
Anđelić, Pavo 208
Anđelo, v. Brajković, Andeo
Aničić, Šimun 224
Antičić, Jakov 175
Antoljak, Stjepan 254, 267
Antun Padovanski, sv. 269
Anžuvina, Karlo Robert I. 210
Anžuvinci, dinastija 49
Aristotel 111
Arpadović, Koloman 169
Arpadovići, dinastija 49
Aruzović, Mehmed Beg Hadži 206
Atena Palada 109
Atmanović 206
Augustin, vojvoda 213, 215
d'Azeli, Massimo 9
Babić, Stjepan 156
Babić, Toma 62, 85, 92, 93
Babukić, Vjekoslav 156, 159
Bačić, Petar Krstitelj 40, 41, 42, 53, 101, 197, 247, 265, 266, 267, 275
Bagarić, Petar 82, 92
Bakalović, René 158
Balićević, Frano 217
Bally, Charles 159
Bandić, Antun 175
Bandulović, Ivan 85
Banovac, Josip 62
Barac, Antun 36, 183
Barić, Eugenija 88, 92
Barovničanin, Andrija 224
Bartol 216
Bartol, sv. 248, 249, 255, 263
Bartulović, Željko 43, 53
Barun, Anđelko 158
Batušić, Nikola 75
Bedeković, Ljudevit 163
Begić, Luka 226
Begović, Milan 74
Bekavac Basić, Ivan 267, 274, 276
Bela IV. 207
Belamarić 13
Benedikt XIV., papa 177
Benić, Bono 183
Benlić, Matija 240, 242
Berčić, Ivan 187, 191
Berislavići, obitelj 50
Bernard, sv. 85
Bezina, Petar 40, 41, 42, 43, 47, 52, 53, 197

- Biankini, Juraj 47, 53
Bilanović, Josip 242
Biloglav, Bono 224
Bilušić, Mijo 172
Biti, Vladimir 26, 36
Bjanković, Nikola 174, 236
Bjelavić (Bjelanić), Martin 239
Blašković, Stipan 178, 236
Blaž iz Broda 240
Blaž, sv. 237
Blažeković, namjesnik 263
Blažević, Ivica 202
Bogetić, Miho (Mijo) 222, 227, 240
Bogetić, Petar 209
Bokanjac, Bele 201
Bolićević (Balićević), Francesco 239
Bomman, Gian Antonio 250, 251, 254, 255, 256, 265, 267
Bonaparte, Napoleon 65, 178
Bonaventura, sv. 177
Borislavić, Janko 60
Boromeo, Karlo 211
Bošković, Ivan J. 62, 75
Botica, Stipe 86, 92
Bracewell, Catherine Wendy 43, 53
Brajnović, Nikola 228
Brajnović, Šimun 224, 225
Brajković, Andeo 16, 17
Brajković, Nikola 239
Brakus, Ante (Josip) 13
Brašnić, Mijo 250
Bratulić, Josip 197
Brešić, Vinko 21, 36, 76
Brković, Milko 201, 273
Brnjaković, Filip 219
Brodarić, Stjepan 168
Brođanin, Josip 243
Broz, Ivan 73, 103, 116
Brozović, Dalibor 92, 116, 156
Budmani, Petar 105, 110, 116, 156
Bulcsú, László 98, 108, 118, 158
Bulić, Frane 257, 259, 260, 261, 263
Buljac, Miljenko 60, 75, 274
Burguljanin, Martin 239
Busić, Nicolò 225
Bustric, Antun 174
Cambi, Franco 21
Car Emin, Viktor 37
Carni, Blaž 240
Cecilia, sv. 203
Cetinčić, Ivan 44
Ciceron, Marko Tulijski 165, 166, 167, 182
Cihlar Nehajev, Milutin 54
Cipico, Lelio 180
Cipico, obitelj 70
Coulmas, Florijan 159
Crnković, Zlatko 76
Crystal, David 156
Cvitanović, Ivan 64
Cvitanović, Mijo 64
Čakalović, Ilija 239, 240, 241
Česmički, Ivan 168
Čevap, Hazur 240
Čovičić, Blaž 216
Čović, Bože 76
Čatić, Mustafa 228
Ćoro, Petar 229
Ćurčija, Stipan 229
Damjanović, Stjepan 197
Damjanović, Stojan 276
Daničić, Đuro 103, 106, 156, 160
Danijel iz Duvna 217
Danijel, biskup 218
Danijel 112, 142
Delalija, Ivan 218
Demers, Richard A. 156
Demo, Šime 84, 92
Depope, Antun 187
Derkos, Ivan 171
Derventlija, Ivan 241, 242, 243
Despot, Ivan 58, 100
Despot, Vuk 238

- Despotović, Karlo 212
 Dević, Lovrin 202
 Diakovalia (Diankovalia), Stipan 240
 Divković, Matija 85, 92, 187, 190, 193
 Divković, Mirko 116, 156, 159
 Dobretić, Brno 229
 Dobroslav, prepošt 256
 Dolić, Dujam 263
 Dominik 216
 Dominikovići, obitelj 63, 64
 Domitrović, Petar 210
 Donat, Branimir 74, 75
 Donat, Lovrin 226, 228
 Donat, Marko Leonardo 232
 Dorić Paša, Vicko 211
 Dostojevski, Fjodor Mihajlovič 67
 Dračar, Ivan 263
 Dragičević, Pavao 176, 182, 215, 234
 Drašković, Đuro 104
 Drašković, Janko 163, 171
 Draškovići, obitelj 58, 272
 Dražoje, knez 65
 Dražojević, Juraj 65
 Dražojević, Petar 65, 67
 Dražojević, Žarko 23, 24, 25, 36, 39, 43, 45,
 46, 48, 54, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 76, 77, 79, 99, 111, 113, 114,
 146, 155, 160, 161, 162
 Dražojevići, obitelj 25, 65
 Držislav, kralj 259
 Dubočanin, Andrija 243
 Dudić, Andrija 250, 268
 Dulčeković, Juro 240
 Dumnjanin, Grgur 238
 Dunjo, Ivan 243
 Durmiš, posjednik 220, 221

 Đurđević, Ignjat 100
 Đorđić, Petar 187, 197
 Đuško od Đuškovine 208

 Eneja 178, 179
 Eötvös, državnik 82

 Erber, Tulio 26, 58
 Esih, Ivan 36, 40, 41, 53
 Eterović, Karlo 24, 36, 40, 41, 47, 53, 100,
 101, 156, 252, 267

 Fališevac, Dunja 86, 92
 Farlati, Daniele 44, 53, 173, 253
 Farmer, Ann K. 156
 Fasti, Ante 226
 Fatima, kaduna 63, 64, 134, 135
 Filipović, Jeronim 62, 85, 179
 Finch, Geoffrey 157
 Flak, Kvint Horacije 166, 177, 181, 182
 Flaker, Aleksandar 23, 36, 156
 Fontaine, Jean de la 171
 Foscolo, Leonardo 208, 222, 223
 Frangeš, Ivo 26
 Franičević, Stipan 206
 Frankopani, obitelj 126
 Franjo Asiški 84, 141, 176, 204

 Gabrić-Bagarić, Darija 87, 89, 90, 92
 Gaj, Ljudevit 156, 184
 Gašparović, Petar 240
 Gaudencije, Jakov 44
 Genett, Gerard 31
 Gjalski, Ksaver Šandor 60, 71, 76, 77, 274
 Glavinić, Mihovil 257
 Glibota, Milan 267, 268
 Glumčić, Stipan 240
 Gluščić, Stipan 243
 Gojković, Drinka 158
 Goreta, Stipan 202
 Gornizaj, Brno 174
 Gotovina, Ante 66
 Grabovac, Filip 272
 Grbelja, Josip 43, 53
 Grčić, Marko 158
 Greuter, zastupnik 19
 Grgur, sv. 211
 Grgur XV., papa 211
 Grgur, biskup 226
 Grgur, knez 212

- Gross, Mirjana 47, 51, 53, 54
 Grubić, Bože 202
 Grubić, Grna Nikola 202
 Grupković, Jakov 57, 168, 170, 171, 181, 183, 274
 Guberina, Petar 117
 Gundulić, Ivan 100
 Gunjača, Stjepan 248, 254, 260
- Habsburg, Albert 67
 Habsburg, Ferdinand I. 42, 169
 Habsburg, Ferdinand, nadvojvoda 176
 Habsburg, Maksimilijan 104
 Habsburg, Matijaš 210
 Habsburg, Rudolf 176
 Hačić, Nikola 240
 Halle, Moris 157
 Haljimić, Marijan 238, 239
 Ham, Sanda 116, 157
 Hametov, Osman II. 224
 Hamin, Mijo 226
 Harnish, Robert M. 156
 Harris, Roy 157
 Hercigonja, Eduard 191, 197
 Hjeltslev, Louis 157
 Homer 108, 109, 157
 Horacije Flak, Kvint 171
- Ibrahimov, Mehmed 219, 220, 221
 Ićekić, Jure 202
 Imočanin, Luka 221
 Ivačić, Ludovik 58, 59, 229
 Ivan iz Drniša 240, 241, 242
 Ivan Krstitelj 84, 176
 Ivan XX., papa 178
 Ivan zvan Djak 71, 72, 79, 82, 84, 86, 91
 Ivan 209
 Ivan, knez 212, 213, 216
 Ivan Splicićanin 174
 Ivanišević, Frane 187
 Iveković, Franjo 105, 116, 157
 Ivić, Milka 157
 Ivković, Tomas 211
- Ivšić, Stjepan 157, 187
 Izaija, prorok 202
- Jagelović, Ludovik (Lauš) 238
 Jagić, Vatroslav 166, 183, 187, 192
 Jajčanin, Andrija 240
 Jajčanin, Ivan 224
 Jakić, Pavao 217
 Jakobson, Roman 157
 Jakšić, Pave 228
 Jelačić, Josip 14, 58, 59
 Jelavić Mirković, Augustin 208
 Jelavić, Miho 241, 242
 Jelčić, Dubravko 23, 36
 Jelenić, Julijan 158
 Jelovac, Ibrahim 228
 Jelovina, Dušan-Duje 254, 267
 Jerković, Marko 273, 276
 Jerolim 212
 Ježić, Slavko 36
 Jonke, Ljudevit 103, 158, 159
 Judrašina (Fudrašina), Martin 228
 Juinović, Ivan 208
 Juković (Zuković), Tomaš 239
 Jupiter, rimski bog 66, 177
 Jura 212
 Juračić, Tomo 240
 Juraj, sv. 175, 211
 Juričić, knez 208
 Juričić, Tomo 243
 Jurić, knez 212
 Jurić, Šime 268
 Jurišić, Blaž 158, 190, 197
 Jurišić, Hrvatinić Gabrijel 267, 273, 277
 Jurišić, Karlo 58, 75, 199, 248, 251, 260, 267
 Jurjevići, obitelj 207
 Jušić, Jela 11
- Kačić Miošić, Andrija 61, 63, 72, 85, 86, 92, 93
 Kačić, Bariša 235
 Kačić, Bartolomej 209, 210, 272

- Kačić, Jakov 233
 Kačić, Jura 209
 Kačić, Luka 211, 239
 Kačić, Perić 211
 Kačić, Petar 168
 Kačić, Šimun 209
 Kačići, obitelj 213, 214, 215
 Kamengradanin, Andrija 239
 Kamengradanin, Ivan 240, 243
 Kant, Immanuel 71
 Kapitanović, Vicko 83, 92
 Karabeg, Frane 202
 Karadžić, Vuk Stefanović 103, 160, 187
 Karaman, Igor 47, 54
 Karamatić, Marko 158
 Karlo, sv. 211
 Karlulčija, Martin 229
 Karskij, E. F. 187
 Kasiodor, Marko Aurelije 170
 Kasović, Tomas 209
 Katarina, sv. 204, 210, 211
 Katarina, kaduna 63
 Katičić, Radoslav 62, 118, 157, 158, 183
 Katnić-Bakaršić, Marina 181, 183
 Klaić, Vjekoslav 168, 169, 170, 171, 181, 183, 185, 274
 Klara 228
 Klara, sv. 84
 Klarić, Marko 202
 Klarić, Mate 40, 54, 262, 265, 268
 Klisović Kalauz, Marijana 273
 Klobučarić, Matej 209
 Knezović, Pavao 7, 9, 20, 58, 59, 61, 76, 84, 92, 99, 100, 160, 186, 197, 251, 252, 268, 270, 272, 273, 274, 275, 276, 277
 Knežević 243
 Knežević, Petar 62
 Kninski, Lovro 210
 Kolaković, Husein 243
 Kombol, Mihovil 36, 46, 51, 54
 Kontarini, Batista 226, 228
 Kontarini, Šimun 231, 232, 233
 Konjičanin, Matija 238
 Korvin, Matijaš 67, 238
 Kosor, Karlo 9, 20, 21, 23, 24, 26, 29, 36, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 49, 51, 52, 54, 57, 58, 59, 61, 75, 79, 80, 81, 92, 100, 101, 111, 158, 188, 197, 200, 244, 252, 268, 271
 Kosović, Martin 238
 Kovačec, August 159
 Kovačević, Grgur 241, 243
 Kovačević, zastupnik 179
 Kovačić, Ante 60
 Kozmin, nadbiskup 180
 Kožičić Benjo, Šimun 169
 Kožulić, podban 68
 Kranjčević, Silvije Strahimir 54
 Kravar, Zoran 28
 Krčanin, Ive 171, 183
 Kreševski, Marko 176
 Krist, Isus 61, 63, 84, 85, 181, 202, 203, 204, 210, 229, 235
 Krstić, Kruno 117, 158
 Kružić, Petar 23, 24, 26, 27, 29, 35, 39, 42, 44, 45, 48, 52, 54, 58, 79, 99, 104, 106, 107, 110, 111, 114, 115, 121, 155, 160, 161
 Kučić (Ručić), Stipan 237, 238
 Kučić, Grgur 238
 Kujučija, Matoš 229
 Kujundžić (Kujunčić), Brno 229
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 47, 102, 163, 167, 168, 171, 181, 184, 185, 187, 249, 274
 Kuljenović, Nikola 240
 Kumičić, Eugen 60, 71, 76, 77, 274
 Kuna, Herta 92
 Kurelac, Fran 184
 Kusin, Vesna 62, 75
 Kušević, Josip 171
 Kvintilijan, Marko Fabije 178
 Ladislav V., kralj 67
 Laparčančić Miljaković, Andrija 240
 Lappena, političar 19
 Lastrić, Filip 173, 176

- Laszowski, Emilij 54
Lašvanić, Petar 229
Lašvanin, Nikola 183
Lav XII., papa 14
Lisac, Josip 87, 92, 158, 197, 273, 276
Lišnjić, Marijan 175, 241, 242
Livije, Tit 182
Lobkovic, J. Hasisteinsky 169
Locatelli, Antonio 250, 254, 267
Lovrić, Ivan 68, 74
Lovrić, Josip 263
Lovrić, Venceslav 62
Lučić, Ivan 169
Lučin, Bratislav 65, 66, 70, 75, 76, 77
Lukežić, Iva 86, 92
Lukić, Jasmina 158
Luksemburški, Žigmund (Sigismund) 67
Lulić, Ante 176
- Ljubić, Šime 47, 58, 59, 167, 253, 260, 263
Ljubunčić, Ahmet-aga 222, 227
- Majstor, Ilija 229
Malmberg, Bertil 158
Mamadanović, Kadi 227
Mamula, Lazar 19
Mandarić, Ivan 34
Manin, Ludovik 226
Maretić, Tomo 108, 109, 116, 157, 159
Maretić, Žarko 273, 275, 276
Margetić, Bare 201
Margetići, obitelj 237
Margitić, Stjepan 84, 85, 92
Marija Bl. Dj. 84, 182, 233, 234
Marijanović, Stjepan 93
Marin Splićanin 237
Marinković, Ranko 70
Marinović Duvnjak, Grgur 211
Marketin, Ivan 234
Marko, sv. 211
Marković, Franjo 102, 165, 184, 265
Marković, Ivan 58, 62
- Marmont, Auguste 65
Maroević, Tonko 70
Marojević, Ivan 225
Marotti, Bojan 273, 274, 276, 277
Marović (Maravić), Marijan 239, 240
Mars, rimski bog 66
Martić, Grga 92
Martin 228
Martinac, pop glagoljaš 169
Martinčić, Ivan 157
Marulić, Marko 59, 61, 65, 66, 67, 69, 70, 75, 76, 77
Marun, Lujo 79, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274
Masniković, Juro 202
Masnović, Grgur 239
Maštrović, Tihomil 74, 75
Matas, Ante Konstantin 19, 57, 58, 75, 101, 168, 170, 171, 181, 184, 251, 274
Matej, apostol 181
Matijašević, Ivaniš 206
Matoš, Antun Gustav 71, 76
Mauro, Tulio de 159
Mažuranić, Ivan 82
Medarić, Magdalena 21, 31, 36
Mehmed Osvajač 237
Mehmed-aga 213, 214
Mehmet Subasam, Heta Kasim 222, 227
Mihanović, Nedjeljko 36
Miho 243
Mijatović, Anđelko 42, 43, 54
Miklošič, Franz 208
Milanković, Antun 239
Milanja, Cvjetko 21
Miletić, Francesco 241, 242, 243
Miletić, serdar 58
Milić, Stipan 243, 243
Milić, Vinko 254, 255
Milinović, Šimun 58, 168, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 261, 262, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 274

- Miloš, uskok 29
 Miloš, zlatar 204
 Milovan, starac pripovjedač v. Kačić Mio-
 šić, Andrija
 Miljković, Bože 201
 Miošić, Grgur 235
 Mladineo, političar 19
 Mlinar, Bonaventura 58, 99, 164
 Mocenigo, Alviso (Alojzije) 207, 224, 236
 Mocenigo, Domenico 225
 Modec, Ljudevit 102
 Moguš, Milan 156, 159
 Monro, David B. 157
 Morojević, Tomas 217
 Mrazović, Ladislav 102, 159
 Musa, Šimun 85, 86, 92
 Musa, vojvoda 212
 Muslija, posjednik 220, 221
 Mustafa (Mustabeg) 212, 215
 Mustafa, paša 229
 Muštat, Antun 219
 Mutimir, knez 247, 248, 252, 253, 268

 Nagnanović, Bernardin 58, 172, 272
 Nakić, Mate 225
 Nakić, serdar 189, 193
 Nanković, serdar 189, 193
 Narketin, Frano 182
 Nazor, Vladimir 74
 Nelipić, Ivaniš 25, 46
 Nelipić, Kosto 23, 24, 25, 36, 39, 42, 43, 44,
 45, 49, 55, 58, 79, 99, 110, 111, 112, 114,
 119, 120, 136, 137, 155, 160, 161, 162
 Nelipići, obitelj 25
 Nemeč, Krešimir 37, 60, 76
 Nenadić, Zuve (Ivoje) 208
 Nevillat, Louis 9
 Nikoličić, Ivan 206
 Novak, Vjenceslav 60, 71, 76, 77, 274
 Novaković, Darko 65, 66, 75, 76, 77

 d'Odon, Gérard 172
 Ostoja, Stjepan 208, 237

 Otričanin, Nikola 209
 Ovidije, Nazon P. 178, 181, 182

 Padovanski, Stipan 241
 Paić 99, 100, 164
 Paić, Paško 268
 Palatin, Jeronim 13, 14
 Palavršić, Ante 177, 184
 Papalić, Dmine 187
 Pavao iz Rovinja 58, 240
 Pavao, sv. 180
 Pavao V., papa 210
 Pavao, knez 212
 Pavešić, Slavko 156
 Pavić, Armin 102
 Pavlinović, Mihovil 24, 36, 47, 93, 101, 156,
 164, 177, 184, 251–252
 Pavlović Lucić 226
 Pavlović, Matija 223
 Pečuilio, Jure 240, 241
 Pederin, Ivan 85
 Peričić, Tome 202
 Perić, Marin 243
 Perojević, Marko 42, 54
 Petar iz Livna 229
 Petar Krešimir IV. 43, 169, 255, 256, 257,
 272
 Petar, vojvoda 213, 214
 Peti, Mirko 157
 Petračić, Ferdo 102
 Petravić, Mirko 102, 159
 Petrov, Stanko 62
 Petrović, Karlo 210
 Pezo, Bruno 276
 Pistoia, Cino de 98
 Platon 98
 Plaut, Tit Makcije 170, 176, 181
 Podačanin, Juraj 209
 Pogder, Ivan 225
 Pomorska, Krystyna 157
 Pompilje, Numa 98
 Posedarski, Frano 201
 Posilović, Pavao 62, 85, 92, 190, 193

- Pranjic, Krunoslav 156
 Pranjković, Ivo 93, 184
 Presica, Luka 201
 Pribina, knez 259
 Priulus, poslanik 176
 Prodlia, Francesco 242
 Puratić, Gabro 252
- Rački, Franjo 187, 192, 207, 250
 Radak, nevjernik 181
 Radić, Frano 263
 Radivoj sin Tomašev, kraljev brat 237
 Radivojević, Juraj 208
 Radivojević, Vukić 208
 Radivojevići-Jurjevići, plemići 208
 Radman, Josip 188
 Radnić, Grgo 202
 Radojević, Ivan 213
 Radonjić, Ivan 13
 Raguz, Dragutin 84, 93
 Rahimić, Mustafa 228
 Rajčić, Nikola 202
 Rako, Biserka 197
 Ramljanin, Martin 240
 Raukar, Tomislav 197
 Ravlić, Franjo 13
 Ravlić, Jakša 21
 Reljković, Matija Antun 85, 86, 93
 Ricardo 225
 Ricoeur, Paul 30
 Riedlinger, Albert 159
 Rozner, političar 19
 Rudy, Stephen 157
 Runović, Filip 243
 Runješa, prošnjak 30
 Rusca, Jeronim 211
 Ružić (Bužić), Nikola 227
 Ružić, Mitar 226
- Sablić-Tomić, Helena 18, 21, 31, 37
 Salustije Krisp, Gaj 182
 Samardžija, Marko 117, 159
 Sambuco, Đenerno 241, 242, 243
- Sapunar, Andrea 85, 93
 Sasković, Antun 217
 Saussure, Ferdinand de 95, 96, 97, 98, 118, 159, 161
 Schleier, Kurt von 166
 Schopenhauer, Arthur 71
 Sebastijan iz Napulja 241
 Sechchaye, Albert 159
 Sekulić, Ante 43, 54
 Seneka, Lucije Anej 98, 178, 167
 Seočanin, Grgur 243
 Sibanović (Libanović) 240
 Silov, Ivica 225
 Sinanović, službenik 239, 240
 Skakoč, Luiz 176
 Sladaković, Vuica 202
 Slade, Josip 263
 Slapaica (Slapnica), Jakov 239
 Smajić, Dubravka 159
 Smederevac, Josip 163
 Smičiklas, Tadija 47, 102, 166, 168, 184, 207
 Smiljanić, Smiljan 201
 Sočivica, Stanislav 68, 74
 Soimirović, Francesco 242
 Soldo, Josip 58, 75
 Soljanin, Juro 243
 Soljanin, Petar 175, 176, 217, 239
 Spajić, Martin 219
 Srdoč-Konestra, Ines 37, 273, 275, 277
 Stamać, Ante 157
 Stana, ropkinja 63, 64
 Staničić, Andrija 175
 Stanojević, Gligor 43, 54
 Stirner, Max 71
 Stjepan, sv. 84
 Stjepan, ban 172
 Stolac, Diana 93
 Stošić, Krsto 40, 42, 54
 Suanović, Jakov 215
 Sulejman (Selim) Veličanstveni 238
 Sulejman, paša 213, 215

- Sunarić, Pilip 225
 Šabić, Juro 242
 Šakić, Juro 243
 Šalinović, Marko 209
 Šalinović, Matijaš 206
 Šalinović, Vinko (Vice) 57, 58, 168, 252
 Šegota, Pavao 60
 Senoa, August 24, 26, 28, 29, 37, 43, 54, 60,
 70, 72, 103, 104, 116, 159, 265, 267
 Šepić, Dragovan 47, 54
 Šerafin iz Bugarske 241
 Šetka, Jeronim 85, 93
 Šicel, Miroslav 23, 26, 37
 Šidak, Jaroslav 47, 54
 Šikić (Šibić), Josip 243
 Šilanovic (Šilanović), Ivan 227
 Šilobadović, Pavao 58, 187
 Šimetin, Miho 263
 Šimić, Anđelko 267
 Šimić, Nikola 160, 172, 184
 Šimunović, Dinko 70, 74
 Šimunović, državnik 20
 Šipračić, Andrija 188, 237
 Šišak, Marinko 275, 276
 Šišić, Ferdo 265
 Šitović, Lovro 62, 84, 85, 92, 93, 272
 Škantrić, Jure 241
 Škarić, Ivo 156
 Škiljan, Dubravko 157
 Škreb, Zdenko 24, 37
 Šmerling, Anton von 19
 Šubić, Mladen I. 58, 272
 Šubić, Mladen II. 169
 Šubić, Stjepan 58, 272
 Šubići, obitelj 111, 136, 137, 272
 Šulek, Bogoslav 103
 Šupuk, Mate 13

 Tacit, Publije Kornelije 166
 Tafra, Branka 159
 Tarnovčanin (Turnovčanin), Filip 240
 Tekavčić, Pavao 95, 159

 Tepša, Petar 202
 Težak, Stjepko 156
 Tintić, Petar 224
 Tkalac, Slavko 158
 Tomaš, kralj 237, 238
 Tomašević, Ivan 169, 209
 Tomašević, Toma 206
 Tomašević, Stjepan 237
 Tomić, Špiro 18, 19, 20, 57, 58, 77, 78, 100,
 101, 160, 180, 184, 268, 272
 Tomislav, kralj 43
 Trask, Robert Lawrence 159
 Trinkieri, Battista 223
 Truhelka, Ćiro 187, 199, 244
 Trumbić, Ante 263
 Tuđman, Miroslav 158
 Tuoljanin, Petar 242, 243
 Tvrdković, Šimun 218

 Ugrinović, Nikola 176, 217
 Ulih, efendija 218
 Ursa, plemkinja 144
 Uskok, Nikola 201
 Ušum, Mijo 242
 Utišen, plemić 140
 Užigović (Užigončić), Osman 243

 Valentin, biskup 210
 Vasić, Matija 243
 Vasiljenčanin, Marko 243
 Veber Tkalčević, Adolfo 102, 103, 104, 112,
 113, 115, 119, 120, 141, 143, 160, 161, 162,
 164, 165, 166, 167, 181, 182, 184, 185
 Vega, Kristofor de 84
 Vekenega, opatica 169
 Velčić, Mirna 18, 21, 31, 37
 Veloglavac, Ilija 225
 Verancije, biskup 211
 Vergilije Maro, Publije 178, 179, 181, 182
 Veronski, Zenon 174
 Vetranić, Mavro 85
 Vežić, Serafin 13
 Videk, Nevenka 273, 276

- Vidović, Ivan 256
Vince, Zlatko 102, 103, 105, 116, 160, 163
Vinja, Vojmir 96, 97, 156, 159
Vinjalić, Gašpar 176, 251, 254, 255, 256,
257, 259, 260, 261, 265, 267, 272
Višnjić, Marijan 242
Vital iz Dubrovnika 242
Vitanović, Jozo 241
Vivo, Filippo de 50, 54
Vladmirović, Juraj 206
Vladmirović, Luka 62, 272
Vladmirović, Stipanica 208
Vlainić, Miloš 206
Vlatković, Augustin 207
Vlatković, knez 67
Vlatkovići, obitelj 207, 213, 214
Vojković, Juraj 206
Vojnović, Ivo 74
Vojsalić, Juraj 208
Vončina, Josip 86, 93
Vrana, Josip 157
Vrančić, Antun 168
Vrančići, obitelj 50
Vratović, Vladimir 183, 184
Vrtić, Ivana 103, 160
Vučković, Pavao 62
Vudrašin, Mihovil 228
Vudražina, Petar 228
Vukasović, Injarije 224
Vukotić, Ljudevit 163
Vuković, knez 208
Vulinović, Miloje 225
Wadding, Luka 177, 178
Weintraub, Karl Joachim 21
Whitfield, Francis J. 157
Wijk, Nicola van 157
Zane, Marin 230
Zaninović, Mate 82, 93
Zaninović, Vice 70
Zavorei, obitelj 50
Zdeslav, knez 43
Zelić-Bučan, Benedikta 184, 187, 191, 192,
197, 199
Zemljčić, Terezija 189, 197, 273, 276
Zenić, Milivoj 273, 277
Zergollern-Miletić, Lovorka 158
Zeus, grčki bog 66
Zlatar, Andrea 9, 18, 21, 37
Zlatović od Sutjeske, Stipan 239
Zlatović, Paško 12
Zlatović, Petar 11
Zmajevići, obitelj 234
Zmajlović, Zvonimir 163, 184
Zorzi, Francesco 189, 193
Zrinski, Nikola 241
Zvizardović, Anđelo 238
Zvonimir, kraj 43, 255, 257
Žarković, Bartol 100
Žepina, Gugur 225
Živković, Luka 225
Živković, Vid 225
Županović, Miloš 221, 222

* * *

Zbornik o Stjepanu Zlatoviću

Nakladnik:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika:

Marko Pranjić

Prijevod na engleski:

Katia Grubišić

Kazalo:

Marko Jerković

Likovna oprema:

»Reber« design

UDK:

Ružica Grbešić

Računalna obrada teksta:

Stjepan Ocvirk

Tisak:

TOP DAN d.o.o.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 666072.

ISBN 978-953-6682-78-2

120,00 kn

ISBN 978-953-6682-78-2

9 789536 682782